

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI

SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIMSAL KALKINMA UYGULAMALARI VE ÇEVRE:
KABALI KÖYÜ ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan: Üzeyir TEKİN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Feryal TURAN

ANKARA

2023

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI**

**SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIMSAL KALKINMA UYGULAMALARI VE ÇEVRE:
KABALI KÖYÜ ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan: Üzeyir TEKİN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Feryal TURAN

ANKARA

2023

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI**

**SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIMSAL KALKINMA UYGULAMALARI VE ÇEVRE:
KABALI KÖYÜ ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Feryal TURAN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1- Prof. Dr. Feryal TURAN

2- Prof.Dr. Meryem BULUT

3- Doç.Dr. Serdar Hakan ÖZTANER

4- Doç. Dr. Aslıhan ÖĞÜN BOYACIOĞLU

5- Dr. Öğr. Üyesi. Metin ÖZKAN

Tez Savunması Tarihi 17.07.2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Feryal TURAN danışmanlığında hazırladığım “SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIMSAL KALKINMA UYGULAMALARI VE ÇEVRE:KABALI KÖYÜ ÖRNEĞİ (Ankara 2023)” adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 17.07.2023

İmza

Üzeyir TEKİN

ÖZET

Sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkışı toplumsal ve çevresel kaygıların belirmesi ile ekonomik büyümeyi dengeleme ihtiyacına yanıt anlamı taşımaktadır. Tarım ise basit gıdaların üretiminin ötesinde dünyanın en büyük üretim sektörlerinin başında gelmektedir. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma ve tarım arasındaki ilişki önemlilik arz etmektedir. Hem küresel ölçekte hem de ulusal boyutta sosyoekonomik anlamda yani çevresel boyut, sosyal boyut ve ekonomik boyut arasındaki ilişkinin öncelikle belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle 1970'lerden itibaren uluslararası arenada sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir kalkınma ve tarım alanlarında, bu alanların çevresel yaşam ile ilişkilerinin nasıl şekilleneceği bağlamında çeşitli konferanslar ve toplantılar düzenlenmektedir. Ulusal boyutta da devletler sürdürülebilir kalkınma alanında yaptıkları kalkınma planları çerçevesinde tarım sektörünü önemli görmektelerdir. Türkiye’de uygulanan beş yıllık kalkınma planları göz önünde bulundurulduğunda, uluslararası konferansların sonuç raporlarında ortaya konan sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin tarım-çevre ilişkisini ilkesel olarak belirlediği ifade edilebilir. Ancak konunun pratikte bulunduğu karşılığın incelenmesi elzem görünmektedir.

Araştırmamıza konu olan Yozgat İline bağlı Kabalı Köyü’ndeki Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi bu açıdan gerçekleştirilmiş bir proje olup, hem nicel hem nitel veriler ile bu projenin bölgesel kalkınmaya olumlu-olumsuz yönlerini incelemekteyiz.

Öncelikle Kabalı Projesi’ni ele alırken araştırmamızın teorik ve kavramsal çerçevesini sunmaktayız. Ekonomik kalkınma ile çevre arasındaki ilişki sürdürülebilirlik düşüncesinden hareketle tartışılmakta ve sürdürülebilir kalkınmanın boyutları analiz edilmektedir.

Bu teorik arka plandan hareketle, Türkiye’nin kalkınma paradigması beş yıllık dönemlerde analiz edilmekte ve tarım uygulamaları özelinde sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin politik bağlamda bulunduğu karşılık incelenmektedir. Bu noktada Türkiye’de tatbik edilen sürdürülebilir tarım uygulamalarının, gelişmişlik düzeyi düşük bölgelerdeki nüfusun yaşam standartlarını geliştirmeye yönelik bir katkısı olduğu görülmektedir. Buna ek olarak uygulama çıktılarının tarımsal üretimde sağladığı verimliliği analiz edebilmek için somut örneklerle yönelmenin önemi ortaya çıkmaktadır.

Bu teorik arka planı vermemizin amacı Yozgat İline bağılı Kabalı Köyü'ndeki Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi'nin, Türkiye'deki sürdürülebilir tarım uygulamalarına bir model olup olamayacağı konusu, araştırmanın problemi olarak kabul edilmiştir. Çalışmanın nihai amacı ise proje aşamasından uygulama safhasına geçen Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi'nin sosyal, ekonomik ve çevresel sonuçlarını sürdürülebilir tarım ilkeleri çerçevesinde ortaya koymaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için Proje'nin sonuçları sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve çevresel etki, sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve sosyal etki ile sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve ekonomik etki bağlamlarında araştırılmıştır. Sonuç olarak vaka araştırma metodolojisinin kullanıldığı bu çalışmada, ilgili projenin 10 yıllık süre zarfında Türkiye'deki sürdürülebilir tarımsal kalkınma uygulamaları içerisinde ilkesel olarak olumlu bir karşılık bulduğu görülmektedir.

Anahtar Kavramlar: Sürdürülebilir Kalkınma, Sürdürülebilir Tarım, Çevre, Çevre Politikaları, Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi.

ABSTRACT

The emergence of the concept of sustainable development is a response to the need to balance economic growth with the emergence of social and environmental concerns. Agriculture, on the other hand, is one of the largest production sectors in the world, beyond the production of simple foods. For this reason, the relationship between sustainable development and agriculture is important. It is necessary to first determine the relationship between the environmental dimension, the social dimension, and the economic dimension in socio-economic terms, both on a global scale and at a national level. For this reason, since the 1970s, it has been organizing various conferences and meetings in the international arena in the fields of sustainability, sustainable development, and agriculture in the context of how these areas will shape their relationship with environmental life. At the national level, states consider the agricultural sector important within the framework of their development plans in the field of sustainable development. Considering the five-year development plans implemented in Turkey, it can be stated that the sustainable development goals set forth in the final reports of international conferences determine the agriculture-environment relationship in principle. However, it seems essential to examine the practical response of the subject.

The Deveci Havzasi Fruit Growing Integration Project in Kabali Village of Yozgat Province, which is the subject of our research, is a project realized in this respect, and we examine the positive and negative aspects of this project on regional development with both quantitative and qualitative data.

First of all, we present the theoretical and conceptual framework of our research while discussing the Kabali Project. The relationship between economic development and the environment is discussed based on the idea of sustainability, and the dimensions of sustainable development are analyzed.

Starting from this theoretical background, Turkey's development paradigm is analyzed over five-year periods, and the response of sustainable development thought in the political context, in particular agricultural practices, is examined. At this point, it is clear that the sustainable agricultural practices applied in Turkey contribute to improving the living standards of the population in low-development regions. In addition, in order to analyze the efficiency of the application outputs in agricultural production, it is important to turn to concrete examples.

The purpose of giving this theoretical background is to determine whether the Deveci Havzasi Fruit Growing Integration Project in Kabali Village of Yozgat Province can be a model for sustainable agricultural practices in Turkey. This has been accepted as a research problem. The ultimate aim of the study is to reveal the social, economic, and environmental results of the Deveci Havzasi Fruit Growing Integration Project, which has passed from the project phase to the implementation phase, within the framework of sustainable agriculture principles. To achieve this aim, the results of the project were investigated in the context of sustainable agricultural development and environmental impact, sustainable agricultural development and social impact, and sustainable agricultural development and economic impact. As a result, in this study, in which case research methodology was used, it is seen that the relevant project has found a positive response in principle within the sustainable agricultural development practices in Turkey over a 10-year period.

Keywords: Sustainable Development, Sustainable Agriculture, Environment, Environmental Policies, Deveci Havzası Fruit Growing Integration Project.

TEŞEKKÜR

Öncelikle doktora çalışmamda bana hertürlü desteği veren, değerli bilgilerinden ve tecrübelerinden son derece istifade ettiğim kıymetli Tez Danışmanım hocam Prof. Dr. Feryal TURAN'a, akademik bilgilerini benimle paylaşmaktan çekinmeyen, Tez jürimde yer alan Sosyal Çevre Anabilim Dalı Başkanı Prof.Dr. Meryem BULUT, Doç.Dr. Hakan ÖZTANER, Doç. Dr. Aslıhan ÖĞÜN BOYACIOĞLU ve Dr. Metin Özkan Hocama bu süreçte benim yanımda olup sürekli desteklerini ve katkılarını esirgemeyen Fatih Yıldız kardeşime ve en önemlisi tez sürecinde değerli vakitlerini çaldığım için eşim Süreyya Hanım'a, çocuklarım Berfin'e, Eda'ya ve Yağız'a da borçlandığımı söylemek isterim.

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI.....	3
ÖZET.....	5
ABSTRACT.....	6
TEŞEKKÜR.....	9
İÇİNDEKİLER.....	10
KISALTMALAR LİSTESİ.....	14
TABLolar LİSTESİ.....	16
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	18
1. GİRİŞ.....	19
1. 1. Araştırmanın Konusu.....	23
1. 2. Araştırmanın Problemi.....	23
1. 3. Araştırmanın Amacı.....	26
1. 4. Araştırmanın Önemi.....	27
1. 5. Araştırmanın Yöntemi.....	28
1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	30
1. 7. Araştırmada Kullanılan Kavramlar.....	30
2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE TARIM UYGULAMALARI.....	37
2.1. Tarihsel Süreçte Sürdürülebilir Kalkınmanın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	37
2.1.1. Kavramsal Düzlemde Sürdürülebilir Kalkınma.....	38
2.1.2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Özellikleri.....	46
2.2. Çevre Düşüncesinde Eylemlilik.....	54
2.2.1. 1970-1980 Arası Dönem.....	57

2.2.2. 1980-1990 Arası Dönem.....	60
2.2.3. 1990-2000 Arası Dönem.....	63
2.2.4. 2000 Sonrası Dönem.....	69
2.3. Sürdürülebilir Kalkınmayı Boyutlandırmak.....	73
2.3.1. Ekonomik Boyut.....	75
2.3.2. Çevresel Boyut.....	77
2.3.3. Sosyal Boyut.....	78
2.4. Sürdürülebilir Kalkınmanın Parametreleri.....	80
2.4.1. Sürdürülebilir Tarım ve Kırsal Kalkınma İlişkisi.....	85
2.4.2. Sürdürülebilir Tarım Uygulamaları.....	90
2.5. Sürdürülebilirlik Bağlamında Alternatif Tarım Uygulamaları.....	94
2.5.1. Tarımsal Ekoloji.....	95
2.5.2. Alternatif Tarım (Organik Tarım)	96
2.5.3. Biyo-Dinamik Tarım.....	98
2.5.4. Düşük Girdili Tarım.....	100
2.5.5. Ekolojik Tarım.....	101
2.5.6. Entegre Tarım Sistemleri.....	102
2.5.7. Biyo-Teknolojik Tarım.....	102
3. TÜRKİYE’DE TARIM POLİTİKALARI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA.....	105
3.1. Türkiye’nin Kırsal Kalkınma Paradigması.....	105
3.1.1. Plansız Dönemde Kırsal Kalkınma Çalışmaları.....	105
3.1.2. Planlı Dönemde Kırsal Kalkınma Çalışmaları.....	110

3.2. Türkiye’de Bölge Tarımının Genel Özellikleri.....	139
3.2.1. Tarım Sektöründe Ekonomik Göstergeler.....	140
3.2.2. Kırsal Kalkınma Projeleri.....	146
4. TARIMSAL KALKINMA UYGULAMALARINA BİR MODEL OLARAK KABALI MEYVECİLİK PROJESİ.....	150
4.1. Kabalı Meyvecilik Projesi.....	150
4.2. Katılımcıların Demografik-Ekonomik Özellikleri ve Projeye İlişkin Görüşleri.....	151
4.2.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri.....	151
4.2.2. Katılımcıların Ekonomik ve Sosyal Güvenlik Durumu.....	154
4.2.3. Katılımcıların Konut Durumları.....	158
4.2.4. Katılımcıların Tarımsal Faaliyet Alanları.....	160
4.2.5. Katılımcıların Modern Tarım Uygulamaları.....	166
4.2.6. Katılımcıların Pazar İlişkileri.....	171
4.2.7. Katılımcıların Biyoçeşitliliğe Bakışı.....	176
4.2.8. Katılımcıların Projeye İlişkin Görüşleri.....	178
4.3. Projenin Etkileri.....	187
4.3.1. Köyün Coğrafi Çevresine Etkileri.....	188
4.3.2. Köyün Demografik Yapısına Etkileri.....	189
4.3.3. Köyün Ekonomik Durumuna Etkileri.....	191
4.3.4. Projenin Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınmaya Katkıları.....	194
4.4. Kırsal Kalkınma Projeleri ile Temel Benzerlikleri.....	198
4.5. Proje Bir Model Olabilir mi?	201

SONUÇ.....	203
KAYNAKÇA.....	212
EKLER.....	241
EK-1: PROJE ÖNCESİ VE SONRASIYLA İLGİLİ BAZI FOTOĞRAFLAR....	250
EK-2: TÜRKİYE’DE ÜRETİMİ GERÇEKLEŞTİRİLEN SEBZE, MEYVE VE BİTKİSEL ÜRÜNLERE YÖNELİK DEĞİŞİM ORANLARI.....	251
EK-3: DERİNLEMESİNE MÜLAKATLAR.....	258
EK-4: KABALI KÖYÜ ARAŞTIRMASI ANKET FORMU.....	279
EK-5: GÖRÜŞME FORMU.....	288

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
BM	: Birleşmiş Milletler
CSD	: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu-The Commission on Sustainable Development
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği
DB	: Dünya Bankası
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ENRD	: Kırsal Kalkınma için Avrupa Ağı
FAO	: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
FIBL	: Organik Tarım Araştırma Enstitüsü
GDO	: Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar
GDO	: Genetik Olarak Değiştirilmiş Organizmalar
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
IFAD	: Uluslararası Fon
IFOAM	: Uluslararası Organik Tarım Hareketleri Federasyonu
IPARD	: Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Destek Programı
IPM	: Entegre Zararlı Yönetimi-Intergrated Pest Management
İDÇS	: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin
KIRDES	: Kırsal Altyapı Projesi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKYDP	: Kırsal Kalkınma Yatırımları Destekleme Programı
MIT	: Massachusettes Teknoloji Enstitüsünden
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
UNCHE	: Stockholm Çevre Konferansı
UNDP	: BM Kalkınma Programı-United Nations Development Programme

UNEP : BM Çevre Programı-United Nations Environment Programme

WCED : Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu-The World Commission on Environmental

WCED : Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu-World Commision on Environment and Development

WCS : Dünya Koruma Stratejisi-World Conservation Strategy

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: GSMH ile GSYİH ve Sektörlere İlişkin Hedefler.....	111
Tablo 2: Tarımsal Yapıda ve Gıda Güvenliğinde Gelişmeler ve Hedefler.....	136
Tablo 3: Tarım Sektörü Hedefleri.....	137
Tablo 4: Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla, İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Hacim ve Endeks.....	141
Tablo 5: İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla.....	142
Tablo 6: Sektörlerin Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla İçindeki Payları, Cari Fiyatlarla, %.....	144
Tablo 7: Katılımcıların Cinsiyeti.....	151
Tablo 8: Hanenin Kişi Sayısı.....	151
Tablo 9: Katılımcıların Yaş Aralıkları.....	152
Tablo 10: Katılımcıların Medeni Durumları.....	152
Tablo 11: Katılımcıların Eğitim Durumları	153
Tablo 12: Katılımcıların Meslekleri.....	154
Tablo 13: Hane Üyeleri Arasında Aktif Çalışan Sayısı.....	154
Tablo 14: Hane Üyeleri Arasında Emeklilik Sayısı.....	155
Tablo 15: Ortalama Aylık Hane Geliri.....	155
Tablo 16: Katılımcıların Gelir Kaynakları.....	156
Tablo 17: Katılımcıların Sosyal Güvenlik Hakları.....	157
Tablo 18: Köyde ailenize ait aşağıda belirtilen araçlar var mı?	157
Tablo 19: Hanenin Oturduğu Konut.....	158
Tablo 20: Konut Yapım Tarihi.....	158
Tablo 21: Kabalı'da yaz-kış oturuyor musunuz?	159
Tablo 22: Eğer mevsimlik oturuyorsanız diğer eviniz nerededir?	160
Tablo 23: Proje Alanı ve Civarında Arazi Sahipliği.....	160
Tablo 24: Başkasının arazisinde ortakçılık yapıyor musunuz?	161
Tablo 25: Kendiniz arazinizi ortakçıya veriyor musunuz?	161
Tablo 26: Son 10 yılda Proje Alanından arazi satın aldınız mı?	162

Tablo 27: Son 10 yılda Proje Alanında arazi sattınız mı?	162
Tablo 28: Çiftlik hayvanlarınız var mı? Var ise ne kadar?	163
Tablo 29: Hanenizde kışlık erzak hazırlar mısınız?	165
Tablo 30: Projenin faaliyete geçmesiyle birlikte hane gelirinizde bir artış oldu mu?...165	
Tablo 31: (Eğer varsa) Tarım arazinizde hangi gübreleme sistemini kullanıyorsunuz?.....	166
Tablo 32: (Eğer varsa) Tarım arazinizde hangi sulama sistemini kullanıyorsunuz?.....	166
Tablo 33: (Eğer varsa) Tarım arazinizde nasıl bir ilaçlama sistemi kullanıyorsunuz?..	167
Tablo 34: Proje Alanında aileden kadrolu çalışan var mı?	168
Tablo 35: Proje Alanında ailenizden herhangi biri yevmiyeli olarak çalışıyor mu? ...	168
Tablo 36: Hanenizde Kabalı dışında mevsimlik bir işte çalışan biri var mı?	170
Tablo 37: Tarım faaliyetlerinden elde ettiğiniz ürünleri hangi kuruluşlara ve kişilere satıyorsunuz?	171
Tablo 38: Hayvancılık faaliyetlerinden elde ettiğiniz ürünleri hangi kuruluşlara ve kişilere satıyorsunuz?	173
Tablo 39: Projenin faaliyete geçmesiyle birlikte bölge ekonomisinin geliştiğini düşünüyor musunuz?	174
Tablo 40: (İlerde) Kabalı'dan göç etmeyi düşünüyor musunuz?	175
Tablo 41: Projenin faaliyete geçmesiyle birlikte bölgedeki canlıların ve doğal yaşamın etkilendiğini gözlemlediniz mi?	176
Tablo 42: Projeye katılımınızda sizi ikna eden kimdi?	177
Tablo 43: Projenin eksik bir tarafı var mıdır?	177
Tablo 44: Projenin gidişatından memnun musunuz?	178
Tablo 45: Benzer bir proje tekrar yapılacak olsa arazinizi verir misiniz?	178
Tablo 46: Projeden Beklentiler.....	178
Tablo 47: Kabalı Köyünün en önemli 3 temel sorunu veya ihtiyacı nelerdir?	180
Tablo 48: 2013-2020 yılları arası meyve ağaçlarının dağılımı.....	190
Tablo 49: 1965-2000 Yılları Arasında Kabalı Köyü Demografik Yapısı	191
Tablo 50: 2009-2013 2000 Yılları Arasında Kabalı Köyü Demografik Yapısı.....	191

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Sürdürülebilir Gelişmenin Kesişim Noktası.....74

1. GİRİŞ

Tarımsal faaliyet ve tarım, her şeyden önce basit bir gıda üretiminin ötesinde başlı başına büyük bir sektördür. Tarım sektörü yeryüzünde, insanla ilgili hemen her alanda kendini birden çok noktada göstermektedir. Aynı zamanda son derece karmaşık, farklı sosyo-ekonomik faaliyet ve uygulama alanları içerisinde ilişkisel ağ geliştiren bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Küresel ve ulusal ölçekte sürdürülebilir bir yaşam ve sürdürülebilir bir tarımsal üretim için tarımın bağlantılı olduğu çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarla ilişkisinin belirlenmesi temel bir gerekliliktir.

Tarım, insanların ihtiyacı olan besin maddelerini sağlamanın yanında istihdam, ihracat, sanayi sektörü için hammadde temini gibi ekonomiye çeşitli şekillerde katkıda bulunmaktadır. Dünyada nüfus artışının hızlı olduğu ülkelerde bitkisel ve hayvansal üretim anlamına gelen tarım sektörü, gelir sağlayan istihdam odaklı bir faaliyet alanı olma niteliğinin yanında aynı zamanda insanların gıda ihtiyacını karşılamaya yönelik, insanların yaşamsal mücadelesini garantiye alan önemli bir uğraşı alanıdır. Buna paralel olarak da tarımsal üretimde her zaman sektörel açıdan verimin ve üretimin ön planda tutulması haklı görülmüş, stratejik planlamalar ve üretim programları, araştırma ve geliştirmeler ile tarımsal desteklemeler bu doğrultuda düzenlenmiştir. Dolayısıyla 21. yüzyıl itibarıyla tarımsal üretim, insanlığın geleceği için giderek daha kritik bir alan haline gelmektedir. Bununla birlikte tarımın, teknoloji ve enerji ile birlikte yaşadığımız yüzyılın en kritik sektörü haline geldiğini ifade etmek mümkündür.

Tarımla ilgili tartışmaların artmasında en belirleyici gelişmelerden biri artan yoksulluk ve buna bağlı olarak orataya çıkan kötü beslenme sorunlarının çözüm yollarından biri olarak tarımsal ve kırsal kalkınma yöntemlerinin öne çıkmasıdır. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) verilerine göre, 2010-2020 yılları baz alındığında dünyada en az 870 milyon insan açlık ve kötü beslenme sorunuyla karşı karşıyadır (FAO, 2021). Bu bilgiye ek olarak Covid-19 pandemisinin ortaya çıkardığı olumsuz gelişmeler ekseninde açlık ve kötü beslenme sorununun derinleşerek büyüdüğü gerçeği ortadadır. Özellikle az gelişmiş ya da gelişmemiş ülkelerde açlık olarak kendini çok güçlü bir şekilde hissettiren bu eğilimin en çarpıcı sonuçlarından biri 2007-2008 yıllarındaki dünya gıda krizi sırasında yaşanmıştır. Gıda fiyatlarındaki dikkat çekici yükseliş, tarımsal üretimin insanlığın bugünü ve geleceği üzerinde nasıl dramatik bir etkisinin olabileceğinin canlı kanıtı olarak tarihe geçmiştir. Covid-19 pandemisinin dünyayı etkisi altına aldığı yakın tarihsel süreçte ise bu artış trendi, uluslararası kamuoyunun ana gündem maddelerinden biri haline gelmiştir.

Tarımsal üretim politikalarının ortaya çıkardığı problemler çevre-ekonomi-kalkınma arasında kurgulanan ilişkisel düzlemin tartışılmasını da beraberinde getirmiştir. Çoğu devlet tarımsal üretimde önceliği daha çok üretim ve ekonomi boyutlarına ayırırken çevreye zarar veren birçok uygulamayı da hayata geçirmiştir. Tarımın çevre, iklim ve insan sağlığı üzerinde birçok etkisi bulunmaktadır. Sürdürülebilir olmayan tarım uygulamaları toprak, su, hava kirliliğine, gıda güvenliği krizine ve doğal kaynakların aşırı kullanımına yol açar. Su kütlelerinin kirlenmesinden biyolojik çeşitlilik kaybına, su kaynakların aşırı kullanımından toprak verimliliğinin/kalitesinin kaybına, iklim değişikliğinden hava kirliliğine kadar bir çok alanda çevresel ve sosyal sorunlar doğurmaktadır (www.eea.europa.eu). Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşların bünyesinde çeşitli platformlarda ülkeler her ne kadar çevre dostu bir tarımsal üretim modelini vaat etseler de bunun tam aksi bir yönde seyreden üretim modellerini uygulamaktadırlar.

Günümüzde özellikle büyüme verileri ekseninde kalkınma, tüm ulusal ekonomiler için öncelikli bir öneme sahiptir. Ancak kalkınmanın kaynakları ve çevreyi olumsuz yönde etkilemesi, çevrenin idare edilmesinde ve kalkınmanın mevcut kaynaklarının sürdürülebilir olabilmesinde başarısız kalması sonucu, çevre-kalkınma ilişkisinin yeniden değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Özellikle kırsal alanlardaki problemler karşısında kalıcı çözümlerin üretilmemesine yol açmakta ve bu sorunlar tarımdaki yapısal problemlerden, özelde ulaşım, altyapı hizmetlerindeki eksiklikler, kooperatifleşme bilincinin yaygın olmaması, gençlerin tarıma bakışı ve genç işsizliği gibi konuların yanında kurumların kendi içindeki sorunlardan da kaynaklanmaktadır. Bu sorunların tarıma olumsuz bir yansıması olmaktadır. Modern ekonomik yaklaşımlar göz önünde bulundurulduğunda kalkınma ile çevrenin birbiriyle sıkı ilişkisi inkâr edilemez bir gerçek olarak karşımızdadır. Bununla birlikte neoliberal ekonomik yaklaşımlar içerisinde üretim faktörleri tamamen doğadan karşılanmakta ve kalkınmanın temelini oluşturan doğal kaynaklar piyasa ortamında serbest mal olarak görülmektedir (Akçalı, 1995: 39). Ancak kalkınmanın sürerliğini sağlamak ve insan yaşamını garanti altına alabilmek için kaynakların sürekliliğinin de sağlanması gerekmektedir (Harrison, 1993: 315).

Özellikle Batılı devletlerin ekonomi politikalarında “kısa dönemli” kârlılık perspektifinden vazgeçmemesinden ötürü, “sürdürülebilir kalkınma” yaklaşımı, 2000’li yıllardan sonra üzerinde çok daha fazla düşünülen konulardan biri haline gelmiştir. Kendilerinin uymadığı bir prensipler yumağına, sefalet ve yok(sun)lukla mücadele

etmesi birinci önceliği olan az gelişmiş ülkelerden bu yaklaşımın uygulanmasını beklemek biraz zor gibi görünmektedir. Kısa dönemli kârlılık düsturundan vazgeçemeyen birçok batılı devlet ve küresel şirketin, kalkınma ile ilgili olarak öne sürdükleri, dünya toplumlarının genelinin geleceği açısından geliştirilen öneriler, çevre ile ilgili konularda önemli kararların alınması adına tek ve belirleyici etken olarak artık dikkate değer kabul edilememektedir (Bassi, 1999: 42). Genel olarak sürdürülebilir kalkınma içerisinde ele alınabilecek toplumsal refah, ekonomik büyüme ve ekolojik dünya gibi kavramlar yeniden değerlendirilmesi gereken kavramlar olarak ortada durmaktadır.

Ulusal hükümetlerin kalkınma politikaları bağlamında çevre sorunlarının toplumsal boyutuna dair geliştirdikleri farkındalık yalnızca 40 yıllık bir geçmişe sahiptir. Gerçekten günümüzde çevre sorunlarıyla mücadele bakımından politika önerileri getiren Avrupa ülkelerinde dahi ulusal çevre sistemleri ancak 1960'ların sonundan itibaren kurulmaya başlandı. Bunu çevre bakanlıklarının, konuyla ilgili ajansların inşası, hava, su ve toprak kirliliğiyle mücadele konulu kanunların çıkartılması ve sübvansiyon çalışmaları izledi.

1990'lı yıllarda çevre sorunlarında görülen artış, 1980'lerden itibaren küresel düzeyde uygulama alanı bulan neo-liberal ekonomi politikalarıyla doğrudan ilişkilidir. Neoliberalizmin çevre sorunlarının çözümü noktasında devlet müdahalesinin yerine serbest piyasa ekonomisinin uygulanmasını salık vermesi ve piyasa mekanizmasını yüceltmesi çevre sorunlarının çözümünde kolektif iradenin geliştirilmesinin önündeki en büyük engel olmuştur. Bunun yanında içilebilir su başta olmak üzere çevreye dair çeşitli alanların piyasalaştırılması dünya genelinde radikal toplumsal tepkileri de beraberinde getirmektedir.

Uluslararası düzeyde çevre sorunlarıyla mücadele amacıyla örgütlenen toplantılar ve imzalanan çevre anlaşmaları, devletlerin doğal kaynakları yönetmek için birbirlerine vaat ettikleri mekanizmaları somutlaştırması bakımından önem taşımaktadır. Konuyla ilgili yürütülen kavramsal tartışmalara ve geçmişi 50 yıla yaklaşan toplantılara karşı bugün uluslararası çevre politikasının halen belirsiz, karmaşık ve maddi çıkarlardan önemli ölçüde etkilenen bir alan olduğunu belirtmek gerekir (Gough vd., 2008: 331; Bernhagen, 2008: 86).

Tarımdan kaynaklanan çevre sorunları genel olarak baktığımızda, toprak işleme, anız ve samanların yakılması, tarım alanı açma amacı ile kasıtlı olarak orman yakılması sonucu atmosfer önemli düzey etkilenmekte; aşırı ve dengesiz sulama topraklardaki

besin maddelerinin taşınmasına ve zaman içerisinde de çoraklaşmasına neden olmakta; tarımsal uygulamalardan çok yoğun olarak kullanılan pestisitler tüketildiği için olumsuz etkileri fazla olmakta; azotlu gübrelerin dış etkilere kolayca etkilenmekte ve toprak yapısı yada sulamaya bağlı olarak kolayca yıkanabilmekte ve taşındığı çevrelerde ötrofikasyona neden olmaktadır.

Bu sorunlar genel olarak ele alınırken özelde çalışmamızda ise bunun uygulama alanı olarak hem yararları hem de zararları ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı, proje aşamasından uygulama safhasına geçen Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi'nin toplumsal, ekonomik ve ekolojik sonuçlarını sürdürülebilir tarım ilkeleri çerçevesinde ortaya koymaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için Proje'nin sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve çevresel etki, sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve sosyal etki ile sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve ekonomik etki bağlamlarında sonuçları araştırılmıştır. Bu kapsamda proje köyü sakinleri ile projenin uygulanması konusunda sorumluluk üstlenen yöneticilerle anketler ve derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada karma bir araştırma metodolojisi kullanılmıştır. Veriler nicel ve nitel araştırma teknikleri kullanılarak toplanmıştır. Nicel araştırma kapsamında belirlenen 100 kişilik örnekleme anket çalışması yapılmış ve projenin hayata geçirilmesi noktasında sorumluluk üstlenmiş üst düzey yönetici pozisyonundaki kişilerle de derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın saha araştırması kısmında veri toplama teknikleri ise anket, derinlemesine mülakat ve gözlem yöntemleri kullanılmıştır. Böylelikle algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına olanak tanımıştır. Bu çerçevede elinizde bulunan “Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınma Uygulamaları ve Çevre: Kabalı Köyü Örneği” başlıklı tez, yukarıda sıralanan hedef ve öngörülerden hareketle projenin 10 yıllık süre zarfında sürdürülebilir tarımsal kalkınma uygulamaları içerisinde ne ölçüde karşılık bulduğunu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bulgularla birlikte projenin köy coğrafyasına etkileri, köyün demografik yapısına etkileri, köyün ekonomik durumuna etkileri, projenin sürdürülebilir tarımsal kalkınmaya katkıları, kırsal kalkınma projeleri ile temel benzerlikleri, projenin bir model olup olamayacağı araştırılmıştır.

Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınma Uygulamaları ve Çevre: Kabalı Köyü Örneği çalışmasının temel metodolojisi olarak araştırmanın konusu, problemi, amacı, önemi, yöntemi, sınırlılıkları, kavramsal veri seti, veri toplama tekniği, araştırma evreni ve örnekleme yer verilmektedir.

1. 1. Araştırmanın Konusu

Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınma Uygulamaları ve Çevre: Kabalı Köyü Örneği, söz konusu olarak Kabalı Köyü projesi araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Kabalı köyü projesi 2009 yılında gündeme gelen ve 2012 yılında uygulamaya geçmektedir. Köy sakinleri, uygulamaya koyulan Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi kapsamında 600 parselli tarlalarını birleştirerek 10 bin 920 dekar tarım alanı ortaya çıkarmaktadır. Arazi toplulaştırmayı köylü kendi arasında gerçekleştirip hem hisse sahibi olup kâr payını almanın yanında hem de tarlalarında maaşlı işçi olarak çalışmaktadırlar. 5 bin dönümlük kısmında meyve üretimi yapılan bahçede, elma, armut, şeftali ve kiraz yetiştirilmektedir. Kiraz üretiminin tümü ihraç edilmektedir. Bu uygulama daha önce köyden göç eden 12 ailenin tekrar köye dönmesini sağlayarak âdeta kentten köye “tersine” göçe yol açtı.

Sürdürülebilir bir tarımsal kalkınma örneği olarak hayata geçirilen; Yozgat İli Kadişehri İlçesine bağlı Kabalı Köyü örneğinin, Montgomery'in "Yeni Bir Çiftçilik Felsefesi" bağlamında sürdürülebilir bir tarımsal kalkınma örneği olarak değerlendirilip, değerlendirilemeyeceği, bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda söz konusu modeldeki uygulamalar ve bu uygulamaların yarattığı sonuçlar, sürdürülebilir tarımsal kalkınmaya odaklanan kuramsal tartışmalarla ilişkilendirilerek projenin uygulandığı Kabalı köyü üzerinden analiz edilecektir.

1. 2. Araştırmanın Problemi

Araştırma problemi; sürdürülebilir tarımsal kalkınma uygulamaları ve çevre açısından Yozgat iline bağlı Kabalı Köyü'nde uygulanan tarım politikalarının sürdürülebilirliği incelenecektir. Daha açık bir ifadeyle sürdürülebilir tarımsal kalkınma uygulamaları ve çevre açısından Türkiye'de tarımsal politikaların tarihsel süreçte zaman zaman başarılı sonuçlar doğurmuştur. Bununla birlikte başarısız uygulamaların mevcudiyetide söz konusudur. Bu bağlamda Yozgat iline bağlı Kabalı Köyü'ndeki projenin başarılı olup olmadığı bu araştırmanın problemini oluşturmaktadır.

İnsanlığın var oluşuyla birlikte tarım ortaya çıkan, yaşamın temel kaynağını oluşturan ve farklı ekonomik, sosyo-kültürel faaliyet ve uygulama alanlarıyla, toplumun tüm kesimleriyle etkileşim halinde olan bir sektör. Bugün hala tarım, dünya nüfusunun neredeyse üçte birini istihdam ederken, günlük ortalama 7-8 milyar Dolar seviyelerinde stratejik bir üretim değerine sahiptir. Aynı zamanda tarım; küresel iklim değişikliğine sebep olan sera gazlarının %30'undan ve tatlı su kaynaklarının %70'inin tüketiminden sorumlu, iklim değişikliğinden nüfus gibi demografik gelişmelerden de oldukça fazla

etkilenen sektörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO); 2050 yılına kadar dünya nüfusunun %30 daha artacağına ve buna paralel olarak tarımsal üretim ihtiyacının 8,4 milyar tondan 13,5 milyar tona çıkacağına işaret etmektedir (FAO, Özet: Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu Raporu 2019). “Oysa 2050 yılının tarımı; kısıtlı arazi, azalan su ve enerji kaynakları için artan rekabet ve iklim değişikliğinin yaratacağı etkilerin tam ortasında yer alacak. Zira sadece son 50 yılda, daha fazla gübre ve su kullanımı, tarımsal mekanizasyon, zirai mücadele ilaçları ve arazinin genişletilmesi ile tarımsal üretim 3 katına çıkarken, bu üretim artışı, yeryüzünü kaplayan ormanların üçte birinin yok olmasına, su kaynaklarının tüketilmesine ve kirletilmesine, toprağın bozulmasına, biyoçeşitliliğin kaybına, bitki ve hayvan hastalıklarının hızlı biçimde yayılmasına yol açtı” (SKD, 2018). Üretimi halihazırda bu bozulan doğal kaynak tabanından belirtilen seviyelere çıkartmak, tarım ve gıda sistemlerinde önemli değişiklikler yapmadan mümkün görünmemektedir. Yani sürdürülebilir tarım ve gıdaya geçiş artık bir zorunluluktur. Sürdürülebilir tarım; gıda güvencesini temin ederek, bitkisel ve hayvansal ürünlerin, çevreyi, halk sağlığını, toplumları ve hayvan refahını koruyan tekniklerle üretilmesi demektir. Diğer bir ifadeyle sürdürülebilir tarım; yetiştirilecek ürün ve türlerin seçiminden, fosil yakıtlara olan ihtiyacı azaltacak yenilenebilir enerji kaynaklarının öne çıkarılmasına; lojistik optimizasyonundan sağlıklı ürünlerin arzına; toprak verimliliğini sürekli kılacak zirai ilaç ve gübre kullanımlarına; biyoçeşitliliği ve su tasarrufunu güçlendirecek uygulamalardan atık yönetimine değin uzanan faaliyetlerin bütünüdür. Dünyada birçok şirketin bu bilinçle, özellikle 2000’li yılların başından bu yana, faaliyetlerini gönüllü olarak sürdürülebilirlik çalışmalarına odakladığını, dünyanın bu ortak sorununa kolektif çözümler üretmek için bir araya geldiğini; sürdürülebilir tarım ve sürdürülebilir tedarik zinciri konusunda çok sayıda çalışma yapıp, standartlar oluşturduğunu ve bu standartları kullandığını görüyoruz (SKD, 2018).

Sürdürülebilir tarım, bu çerçevede, gıda güvenliğini garanti altına almanın, sağlıklı ekosistemleri beslemenin, toprağın, suyun ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini desteklemenin yolu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kavramın, her geçen gün, tarımsal süreçte yer alan aktörlerin gündeminde daha fazla yer aldığını görüyoruz. Sürdürülebilir tarım ilkeleri çerçevesinde bu araştırma, Türkiye’de çiftçilerimizin ve özel sektörün konunun çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarını ele alarak geliştirmek ve sürdürülebilir tarım alanında tarım arazilerinin, üreticilerin, çevrenin ve doğal kaynakların korunmasını geliştirecek sistem ve uygulamalar konusundaki farkındalığını

Yozgat iline bağı köyler üzerinde (Kabalı Köyü) belirlemek bu araştırmanın temel sorunsallarından biridir.

Türkiye’de tarımın önemli geçim kaynaklarının başında gelmektedir. Aslında kalkınmanın temel ayaklarından birisidir. Bu nedenle kalkınma sürecinde bazı konularda çeşitli sorunlar meydana gelmektedir. İstikrarsız yapı tarım faaliyetinin en önemli sorunudur. Bunun temel sebebi kaynakların daha çok sanayi ve hizmet sektörüne aktarılmasıdır. Kalkınma sürecine bakacak olursak kısaca kırsal kalkınma ve tarımsal kalkınmadan bahsetmek gerekmektedir. Bu iki kavram iç içe geçmiş kavram olarak görülmektedir. Fakat Bakırcı (2007)’ya göre; kırsal kalkınma sosyal, kültürel, fiziksel birçok boyutu anlatırken, tarımsal kalkınma sadece ekonomik politikaları içermektedir. Bu açıdan kırsal kalkınmanın içeriği çok daha genişken, tarımsal kalkınma biraz daha dar kapsamı ifade etmektedir.

Türkiye, tarımsal arazi varlığı olarak çok parçalı bir yapıya sahip ülkelerden biridir. Ülke tarımında yıllardır miras yoluyla toprak ölçek olarak bölünüp küçülmektedir. Sosyolojik olarak Türk toplumunda bir miras aracı olarak toprağın parçalanıp bölünmesi tarımsal üretim açısından birçok soruna yol açmaktadır. Arazi Toplulaştırma Kanununa rağmen hala aynı küçük ölçekli arazi varlığı devam etmektedir. Bu sorunu çözmenin geleneksel ve kültürel birçok derin tarafı var. Türkiye’deki tarımsal işletme büyüklükleri, yeterli genişliğe sahip değildir. Üretici işletmelerin kullandıkları arazi miktarı; sınırları olan ve birbirinden uzak çok sayıda parçalardan oluştuğu için, bu arazilerde nizamlı işletmeler oluşturulamamakta ve şu anki durumlarıyla istenilen üretim artışı sağlanamamaktadır” (Bilgin, 2014). Yine Türkiye’deki tarım işletmelerinde araziler; mirastan, hisseli ve bölünerek yapılan satışlardan, kiracılık ve ortaklıktan, yapılan kamulaştırmalardan, mera ve yaylak yerleri ve yer şekillerinden dolayı parçalanmaktadır (Ekinci, 2010).

Türkiye’deki arazi toplulaştırma çalışmaları ilk defa 1961’de Konya’nın Çumra İlçesi’ne bağlı Kargın Köyü’nde yapılmaya başlandı. 1961 - 2002 yılları arasında 450 bin hektar alanda çalışmalar devam etti. Söz konusu uygulama 2002 yılında hızlanmış ve GAP projesi ile de büyük bir hareketlilik kazandı. 2020 yılına kadar geline süreçte yaklaşık 4.48 milyon hektar alanın arazi toplulaştırma çalışmaları tamamlandı (Anonim, 2020).

Uzun bir süredir dünyada yaşanan açlık sorunu, yaşanan büyük savaşlar ve kıtlıklar doğrultusunda artış gösterdi ve tarihsel süreç içinde bu sorun, yeni boyutlar kazandı ve bu sorunla mücadele yolları arandı. T. Malthus’un (1798), savunmuş olduğu

“nüfus geometrik olarak artarken gıdanın aritmetik olarak artacağı ve artan ihtiyacı karşılayacak gıda temininin sağlanamayacağı” tezi günümüzde yaşanan açlık sorununa yönelik erken tarihte yapılan bir öngörüdür. Bugün dünyada gıda üretim ve tüketiminde de eksi ve artı yönde yaşananlara baktığımızda birden fazla problemle karşı karşıyayız.

1. 3. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, proje aşamasından uygulama safhasına geçen Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi’nin toplumsal, ekonomik ve ekolojik sonuçlarını sürdürülebilir tarım ilkeleri çerçevesinde ortaya koymaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için Proje’nin sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve çevresel etki, sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve sosyal etki ile sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve ekonomik etki bağlamlarında sonuçları araştırılmıştır. Bu kapsamda proje köyü sakinleri ile projenin uygulanması konusunda sorumluluk üstlenen yöneticilerle anketler ve derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Araştırmalar ekseninde aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır.

Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınma ve Çevresel Değişim açısından bakıldığında projenin uygulandığı köyde;

- Toprak ve Su Yönetimi açısından ne gibi olumlu-olumsuz değişimler ortaya çıkmıştır?
- Biyolojik Çeşitlilik, Doğal Yaşam ve Ekosistem açısından olumlu-olumsuz yönleri nelerdir?
- Tarıma elverişli olmayan alanların korunması ve geliştirilmesi bakımından olumlu-olumsuz yönleri var mıdır?
- Tarımsal Kimyasallar kullanımı açısından gerekli koruyucu önlemlerin alındı mı?
- Tarımsal Girdiler ve Makineleşme açısından olumlu-olumsuz yönleri nelerdir?
- İklim Değişikliği açısından ele alındığında ne gibi olumlu-olumsuz yönleri mevcuttur?

Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınma ve Sosyal Değişimler açısından bakıldığında projenin uygulandığı köyde;

- Çalışan ve İşçi Hakları ile Çalışma Ortamı bakımından temel olumlu-olumsuz yönleri nelerdir?

- Tarımsal Üretime Dayalı Sözleşmeler (İş Sözleşmeleri, Mevsimlik İşçi Sözleşmeleri) açısından mevcut mudur? Bu sözleşmelerin tarımsal üretime yansımaları nelerdir?
- Sağlıklı ve Güvenli Çalışma Şartları mevcut mudur?
- Çalışma süreleri ve ücret koşulları ne şekilde gelişmiştir?
- Arazi ve diğer anlaşmazlıkların Yönetilmesi nasıl gidirilmektedir?
- Çiftçi Eğitimleri nasıl yapılmaktadır?
- Toplumsal ve yerel ilişkiler bağlamında olumlu-olumsuz yönleri nelerdir?

Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınma ve Ekonomik Değişimler bakımından projenin uygulandığı köyde;

- Yönetim sistemi, kayıtlar düzeni ve şeffaflık açısından olumlu bir dönüşüm var mıdır?
- Tarımsal üretimde gerçekleştirilen tüm uygulamalar enerji, su, işgücü verileri ile zirai girdilerin kayıt altına alınmış mıdır?
- Tarımsal üretimde finansal sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için gelir ve gider dengesinin uzun dönemde kârlı ve istikrarlı olması gerekir. Bu istikrarı sağlamak için pazar karakteristiği, müşteri ilişkileri ve iklim değişikliğine bağlı ürün seçimi ve çeşitlendirilmesi olumlu-olumsuz yönleri açısından nasıl şekillenmiştir?
- Tarımsal üretim için genel ve sürekli giderleri arasında yer alan çalışan ücretleri, arazi kiralama bedelleri, su, enerji, ekipman bakım ve onarım giderleri ile sürekli iyileştirmelerinin yapıldı mı?
- Ekolojik faktörler dikkate alınarak ürün seçimi yapılmış mıdır ?

1. 4. Araştırmanın Önemi

Sürdürülebilir tarımsal kalkınma örneği olarak Yozgat iline bağlı Kabalı Köyü projesi kapsamında Maliye Bakanlığı tarafından 5 milyon TL bir katkı yapılmış, ancak bugüne kadar projenin sonuçlarına ilişkin literatürde kapsamlı herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle projenin gerek nicel bir teknik kullanarak gerekse nitel teknik ile ortaya çıkan verilerle ile projenin çıktıları bağlamında, ülkemizin sürdürülebilir tarımsal kalkınma modellerine örneklik etmesi bakımından oldukça önem arz etmektedir.

Günümüzde yaşanan çevre sorunları, iklim değişiklikleri ve artan nüfus oranları tarımsal alanların aşırı kullanımı beraberinde birçok sorunu getirmektedir. Bu tür

tarımsal uygulamaların önemi her geçen artmakla birlikte buna benzer uygulamaların verimliliğinin sürdürülebilirliğide zorunlu hale gelmektedir.

Ayrıca bu araştırmaya konu edilen Kabalı Köyü Meyvecilik projesinin Türkiye’de birebir benzeri olmadığı gibi projenin hayata geçme modeli de bu alanda ilk ve tek olduğundan dolayı da bu çalışma oldukça önem arz etmektedir.

1. 5. Araştırmanın Yöntemi

Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınma Uygulamaları ve Çevre; Yozgat’ta bağlı Kabalı Köyü Örneği üzerine bir araştırma olan bu çalışmada; Proje köyü olan Kabalı Köyü “Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınma ve Çevre, Sosyal ile Ekonomik Etki” süreçlerini anlamak, betimlemek ve açıklayabilmek için hem köy sakinleri hem de proje öncüleri ile anket ve derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın evreni, arazilerini birleştirerek kırsal alanda tarımsal üretim yapan Kabalı Köylüleri sakinleridir. 2021 yılı TÜİK verilerine göre köyde 398 kişi yaşamaktadır. Bu araştırmaya da, hem araştırmanın deseni, problemi, amacı hem de çalışma için gereken zaman ve kaynaklar göz önüne alınarak Kabalı Köyünde 100 kişi ile anket (kadın ve erkek) yapılmıştır. Katılımcılar 18 yaş üstüdür. Görüşmeler 2022 Mart ayında yüz yüze yapılmıştır. Ve her bir görüşme ortalama 45 dk sürmüştür. Ayrıca dönemin Muhtarı, Kaymakamı, İlçe Tarım Müdürü ve şirket yöneticisi ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Nicel araştırmalarda örnek büyüklüğü ve veri toplama tekniği olarak anketle yapıldığı için araştırmanın evreni ekseninde örneklem büyüklüğü gerçekliğe en yakın olacak şekilde çeşitli yöntemlerle belirlenir. Bu çalışmada 100 katılımcıyla yüz yüze anket yapılmış ve elde edilen veriler SPSS ortamında analiz edilip sonuçlar tablollaştırılmıştır. Çıkan sonuçlar bu çerçevede yorumlanmıştır.

Nitel çalışmalarda ise hem veri kaynaklarının sınırlılığı hem veri toplama araçlarının yapısı hem de yapılan analizlerin özelliği sebebiyle çalışma örnekleminin geniş olması pek mümkün değildir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu tür araştırmalarda örneklem büyüklüğü belirli bir kural çerçevesinde belirlenmemekte; örneklem çalışmanın desenine, araştırma amacına, problemine ve çalışma için gerekli zaman ve kaynaklara göre farklılaşmaktadır (Buran, 2015).

İçerisinde farklı disiplinlere ait pek çok kavramı barındıran ve bir şemsiye kavram olarak değerlendirilen “nitel araştırmalar” Yıldırım ve Şimşek (2016) tarafından “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin

kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanmaktadır.

Nitel araştırmalarda pozitivistin aksine sübjektivist görüş ön plandadır ve kalıplaşan sosyal gerçeklikler yerine bireylerin kendilerine ait tüm bilgi ve becerileri kendi yorumlamalarıyla nasıl oluşturduklarının detaylı bir şekilde incelenmesi söz konusudur (Çepni, 2018). Yıldırım ve Şimşek (2016) son yıllarda sosyal bilimlerde nitel çalışmaların arttığını ve bu süreçte nesnellikten ziyade bireylerin bakış açılarının ön planda olduğunu ifade etmektedir. Creswell (2018) nitel araştırma geleneği içerisinde kuram oluşturma, fenomenoloji (olgubilim), anlatı araştırması, durum çalışması ve etnografik araştırma olmak üzere beş yaklaşımdan bahsetmektedir. Bu araştırmada ise beş yaklaşımdan biri olan durum çalışması (örnek olay) kullanılmıştır. Durum çalışması literatürde farklı isimlerle yer almaktadır. Bu çalışma için yapılan araştırma esnasında karşılaşılan isimler; olay incelemesi, durum çalışması, örnek olay çalışması, örnek olay inceleme yöntemi, vaka çalışması şeklindedir. İngilizce literatürde ise bu araştırma yönteminin karşılığı “Case Study”dir. Bu çalışmada, konusu olan araştırma yöntemi için “durum çalışması” kavramı kullanılmaktadır. Durum çalışması sosyal bilimsel araştırma yapmanın çeşitli yollarından biridir. Açıklayıcı durum çalışmaları (explanatory case study) keşfedici (exploratory) ve tanımlayıcı durum çalışmaları tarafından tamamlanır (Yin, 2003: 1).

Öte yandan, Creswell (2007)’e göre durum çalışması; araştırmacının zaman içerisinde sınırlandırılan bir veya birkaç durumu çoklu kaynakları içeren veri toplama araçları (gözlemler, görüşmeler, görsel-ışitseller, dokümanlar, raporlar) ile derinlemesine incelediği, durumların ve duruma bağlı temaların tanımlandığı nitel bir araştırma yaklaşımıdır. Durum çalışması; tek bir durum ya da olayın derinlemesine boylamsal olarak incelendiği, verilerin sistematik bir şekilde toplandığı ve gerçek ortamda neler olduğuna bakıldığı bir yöntemdir. Elde edilen sonuçlarla olayın neden o şekilde oluştuğu ve gelecek çalışmalarda nelere odaklanılması gerektiğini ortaya koyar (Davey, 1991). Yin (2003) ise durum çalışmasını; 1) araştırmada “nasıl” ve “ niçin” sorularına odaklanıldığı, 2) araştırmacının olaylar üzerinde çok az ya da hiç kontrolünün olmadığı, 3) olayı ya da olguyu kendi doğal yaşam çerçevesinde çalıştığınızda, 4) olay ve gerçek yaşam arasındaki bağ yeterince açık olmadığı zamanlarda kullanılan bir araştırma yöntemi olarak tanımlamaktadır. Hancock & Algozzine (2006) kendi doğal şartlarında meydana gelen olayları zaman ve mekân kısıtlaması altında çeşitli veri toplama araçları kullanarak zengin bir şekilde betimlemeye çalışan ve derin temellere

oturtulmuş çalışmaları durum çalışması olarak tanımlamaktadır (Subaşı ve Okumuş,2017).

1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

1980 sonrası tüm dünya gibi Türkiye de liberal anlayışa yönelerek kamunun hizmet üretmesinin alternatifi bir biçimde özelleştirme politikalarına geçiş yaptı. Günümüzde ise kamu hizmetleri devlet yanında devlet dışı aktörlerce de görülmeye başlandı. Nitekim 1990 sonrası da kamu özel işbirlikleri ve özel finans girişimlerinin genişlemesi ile beraber Kamu- Özel Sektör-Vatandaş İşbirliği gibi hizmet üretim modelleri geliştirildi. Böylece kamu hizmetine devletin yanında özel sektör ve vatandaşlar da dâhil olabildi. Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi kapsamında Kabalı Köyü de Türkiye Kamu-Özel Sektör- Vatandaş İşbirliği Modeline örnek teşkil etmektedir. Kabalı Köyünün proje aktörleri de bu çerçevede devlet, özel sektör ve Kabalı Köyü sakinleri olmaktadır.

Kabalı Köyü Sakinleri ise gerek emek gücünü oluşturma gerekse de arazilerin özel mülkiyetine sahip olmaları nedeniyle proje kapsamında en önemli konumdadır. Ayrıca projenin sürdürülebilirliği kapsamında artık bireysel üretim yapan kırsal kesimden “işçi” konumuna geçiş yaptılar.

Türkiye’de bu tür uygulama modellerine benzer uygulamalar olmakla birlikte bu araştırma Kabalı köyü projesi ile sınırlanmıştır.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise; Türkiye’de aynı özelliklere benzer bir uygulama ile Kabalı projesinin kıyaslanabilme olmasının olmamasıdır.

1. 7. Araştırmada Kullanılan Kavramlar

Araştırmada kullanılan kavramlar; sürdürülebilir kalkınma, tarımsal kalkınma, kırsal kalkınma, tarım işletmesi, aile çiftçiliği, arazi toplulaştırılma kavramları üzerine inşaa olmaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma; Kelime kökü Latince “Sustinere” kelimesinden gelen “sürdürülebilirlik” (Sustainability) kelimesinin sözlüklerde karşılığı; sürdürmek, desteklemek, devam ettirmek, var olmak, sağlamak şeklindedir (Onions, 1964). William McDonough 1992 yılında yayınladığı makalesinde sürdürülebilirliği devam eden gelişme ve büyüme ile dünyanın refahına dair endişeleri birleştirme konsepti üzerinden açıklamaya çalıştı. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından sunulan tanım şu şekildedir: "Gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerinden ödün vermeden mevcut ihtiyaçları karşılamak." McDonough, konuya yalnızca insanlar

tarafından bakan bu tanımının, küresel bir ekoloji fikri oluşturabilmek adına şimdi ve gelecekteki tüm doğal denge unsurlarını kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğini eklemektedir. Kavramın açıklamasında dünya üzerinde yaşayan her neslin, kendinden bir önceki neslin ürettiklerinden elde edilen kâr ile yaşayarak, elindeki ana kaynağı koruması gerektiğine değinilmektedir (McDonough, 1992). Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk defa 1987 yılında Brundtland (Ortak Geleceğimiz) Raporu'nda yer almaktadır. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda ele alınan bu rapor sürdürülebilirlik ile ekonomik kalkınma kavramlarını bir araya getirerek bu konudaki çalışmaların temelini oluşturmaktadır.

Tarımsal Kalkınma; için Uluslararası Fon (IFAD) kuruluşu tarafından kırsal kalkınma gündemi kırsal kesimde ekonomik ve sosyal dönüşüm başlığı altında ele alınmaktadır. “ Bütün bunlar, geniş tabanlı kırsal kalkınmaya ve daha iyi yönetilen daha sürdürülebilir kırsal çevre peyzajına ve tarımsal arazi yönetimine olanak sağlamaktadır (IFAD, 2016).

Kırsal Kalkınma; kavram olarak günümüzde kırsal alanlar, kırsal yerleşimler, kırsal kesim, kırsal nüfus, kırsal ekonomi, kırsal toplum ve kırsal çevre gibi çok çeşitli kavramlarla birlikte anılmaktadır. Kırsallık ise mekânsal ve sosyolojik karşılığı olan bir kavram olarak kabul görmektedir. Bu çerçevede, kırsallık mekânsal olarak genellikle “kır” ya da “kırsal alan” ile eş anlamlı olarak kullanılmakla birlikte, belirli bir fiziki alanı niteleyen “kırsal alan” kavramından daha geniş anlamlıdır ve mekânın çok sektörlü sosyo-ekonomik karakteristiğini yansıtmaktadır. Diğer taraftan sosyolojik olarak kırsallık ise daha çok “kırsal kesim” kavramıyla ifade edilmektedir. Buna göre kırsal kesim, tarımsal faaliyetler ile geleneksel yaşam ve üretim ilişkilerinin baskın olduğu, hem toplumsal hem de ekonomik değişimin kentlere göre yavaş seyrettiği, toplumsal iş bölümünün zayıf, yüz yüze ilişkilerin egemen olduğu sosyal çevreyi ifade etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki kalkınma yaklaşımlarına, devletlerin sosyal devlet ve refah toplumu olma çabası egemen olmaktadır. Bu yaklaşıma göre şekillenen kırsal kalkınma, tarımsal politikaları tamamlayıcı bir işlevle hayata geçirilen bir politika alanı olmaktadır. Bu minvalde, kırsal kalkınmayı genel olarak; tarımsal işletmelerin yeterli ve düzenli gelir elde etmesi ile kırsal hanelerde refah artışının sağlanması amaçlarını birlikte gerçekleştirmek üzere hedef kitlesini çoğunlukla çiftçilerin ve köylülerin oluşturduğu bir politika alanı olarak tanımlamak mümkündür. Kırsal kalkınma kavramı uluslararası kalkınma gündemindeki gelişmelere koşut olarak pek çok değişikliğe uğrayarak günümüze kadar gelmektedir. Büyümeye dayalı politik

öncelikler yerini giderek toplumun tamamını kapsayan bütünleşik kalkınma arayışlarına bırakmaktadır. Kırsal kalkınma kavramı ayrıca toplum temelli kalkınma yaklaşımı ile benzerlik göstermektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2018).

AB içinde kırsal kalkınma politikası, tarım sektörü uygulamalarını tamamlayıcı ve rekabet gücünü destekleyici konuları içerecek şekilde yapılandırılmaktadır. 2014-2020 dönemi için AB kırsal kalkınma amaçlarını 3 başlık altında; tarımın rekabet gücüne ivme kazandırma, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi ve iklim için harekete geçme, kırsal toplum ve ekonomi için daha dengeli bir kalkınma olarak belirledi. Kırsal kalkınma programlarından hibe desteği alan projelerden elde edilen deneyimlerin paylaşılmasına imkân veren Kırsal Kalkınma için Avrupa Ağı (ENRD), birçok çiftçinin yeni teknikler öğrenmesine, üretim tesislerini iyileştirmelerine ve dolayısıyla rekabet güçlerini artırmalarına imkân tanıdı. AB destekleri içerisinde kırsal kalkınma; kırsal topluluklarda akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyümenin desteklenmesi gayesine yönelik önemli bir işleve sahiptir (AB Türkiye Delegasyonu. <https://www.avrupa.info.tr/tr/tarim-ve-kirsal-kalkinma-113>).

Tarım İşletmesi; Tarımsal üretim faaliyetinde bulunan ekonomik birimlere “tarım işletmesi” adı verilmektedir. Tarımsal faaliyet, toprağı ve tohumu kullanarak bitkisel ve hayvansal üretimde bulunmak, elde edilen ürünleri yarı ve/veya tam mamul hale getirmektir.

Aile Çiftçiliğı; yasal statüsü ne olursa olsun, sahip olduğu ortakçılık, yarıcılık ya da kiralama şeklinde işlediğı arazinin büyüklüğüne bakılmaksızın kendi adına bitkisel üretim yapan ya da küçükbaş veya büyükbaş hayvan besleyen veya hem bitkisel üretim hem de hayvancılık yapan tek yönetim altındaki ekonomik birimdir (TÜİK, 2014). Tek yönetim birimi; bir birey ya da hane halkı; ortaklaşa olarak iki ya da daha çok birey ya da hane halkları; bir kooperatif, şirket ya da devlet kurumu gibi tüzel kişi olabilir (Özcan, 2012).

Arazi Toplulaştırılma; aynı şahsa veya çiftçi ailesine ait, çeşitli nedenlerle, ekonomik üretime imkan vermeyecek biçimde veya toprak muhafaza ve zirai sulama tedbirlerinin alınmasını güçleştirecek derecede; parçalanan, dağılan, şekilleri bozulan dağınık, küçük arazi parçalarının ve hisselerinin bir araya getirilerek, muntazam şekiller halinde birleştirilmesi, bütünleştirilmesi ve işletmelerin yeniden düzenlenmesi işlemi olarak tarif edilebilir. Arazi Toplulaştırması; başka bir deyişle; tarımsal üretimin arttırılması amacıyla, küçük parseller halinde birden fazla parçaya bölünen, değişik yerlere dağılan veya elverişsiz biçimde şekillenen arazilerin; modern tarım işletmeciliğı

esalarına göre ve sulama hizmetlerinin getirilmesine en uygun bir şekilde birleştirilmesi, şekillendirilmesi ve düzenlenmesi işlemine denir. Kırsal Kalkınma Planlarında arazi toplulaştırması etkin ve etkili bir arazi yönetim aracı olarak sadece arazi parçalanması sorunlarına çözüm getirmemekte aynı zamanda kırsal kalkınma içinde bir araç olmaktadır (Fırat Kalkınma Ajansı, 2013).

Çalışmanın birinci bölümünde araştırmanın konusu başta olmak üzere, araştırmanın problemi, amacı, önemi, yöntemi ve sınırlılıklarına yer verilmektedir. İkinci bölümünde ise çevre politikasının gelişimi sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin ortaya çıkışı ve gelişimi çerçevesinde serimlenecektir. Bu noktada özellikle Birleşmiş Milletler bünyesinde düzenlenen uluslararası toplantıların ve bu toplantıların sonuç raporlarının konu özelindeki önemi görülecektir. Çevre politikası-sosyal politika ilişkisinin kurulmasına kaynaklık eden uluslararası toplantılar ile belgeler kimi zaman (1980’li yıllarda) yeni kavramların gündeme gelmesini sağlarken kimi zaman da (1990’lı ve 2000’li yıllarda) çevre sorunlarıyla mücadele konusunda küresel bir perspektifin geliştirilmesine kaynaklık etmektedir.

Birleşmiş Milletler bünyesinde düzenlenen uluslararası toplantılarda devletlerin ve toplumların gelişimini ele almak için kullanılan ekonomik göstergelerden vazgeçilerek konunun sosyal, beşerî ve çevresel boyutları da tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Bu bağlamda geleneksel kalkınma yaklaşımı önemli eleştiriler çerçevesinde değişime uğramaktadır. Bir olgu ve kavram olarak kalkınmanın çevre, doğal kaynaklar ve insanî boyutları da içeren kapsamlı analizleri sonucunda “sürdürülebilir tarımsal kalkınma” uygulamaları modern dünyanın önemli bir gündem maddesi haline gelmektedir.

Bu çerçevede çalışmanın üçüncü bölümünde, sürdürülebilir tarımsal kalkınma uygulamalarının teorik çerçevesi kurgulandıktan sonra konunun Türkiye’deki izdüşümü beş yıllık kalkınma planlarından hareketle tartışmaya açılacaktır. Dünya genelinde kalkınma politikalarını kapsama amacı güden sürdürülebilir tarımsal kalkınma uygulamaları çalışmaları, son on yıllardaki faaliyetlerin de gösterdiği üzere, esas itibarıyla uluslararası kuruluşlar nezdinde gerçekleşmektedir. Konu özelindeki Birleşmiş Milletler çalışmaları dikkat çekici olmakla birlikte BM Kalkınma Programı (United Nations Development Programme, UNDP), BM Çevre Programı (United Nations Environment Programme, UNEP), gibi uluslararası kuruluşlar, sürdürülebilir tarım metotlarının global ölçekte kabul görmesi için çalışmalar yürütmektedir.

Uluslararası platformlarda yürütülen faaliyetler, sürdürülebilir tarım uygulamalarının Türkiye için mahiyeti ve tarihsel gelişimini kavrama konusunda önemli ipuçları vermektedir. Dünya nüfusunun yıllar içerisinde artış göstermesi ile artan nüfus için gıda ihtiyacını karşılamak sürdürülebilir tarımsal uygulamaların en önemli problemlerden biri olarak gösterilmektedir. Bu sorun sadece Türkiye için değil dünyada bulunan her toplum için bir risk taşımaktadır. Bu durum ülkeleri hem yeni tarım alanlarına yöneltmekte hem de ülkelerin elindeki mevcut alanlardan alınan verimi artırma yoluna götürmektedir. Mevcut tarım alanlarının artırılması mümkün görülmediği için, araziden sağlanacak verim artışı yeni tarımsal üretim teknolojileri ile sağlanmaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda birim alandan sağlanan verimin artırılması için kullanılan gübre, tohumluk, ilaç ve sulama gibi sermaye girdilerinin kullanımı ile birlikte elde edilen gelirin artması ve masrafların azaltılması tarımsal faaliyetle uğraşan arazi malikleri için önem kazanmaktadır. Kırsal alandan beklenen faydanın sağlanması ve yapılacak yeniliklerin gerçekleşmesi için tarımsal bünyedeki bozukluğun da giderilmesi gerekmektedir. Bu konuda ön plana çıkan politika ise arazi toplulaştırması olmaktadır.

Bu ekseninde çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye'nin tarım politika paradigması sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınma arasında kurulan ilişkisel düzlemden hareketle tartışılacaktır. Böylelikle sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde uygulanan tarım uygulamaları genel çerçevede serimlenecektir. Küresel ölçekte kabul gören sürdürülebilir tarımsal kalkınma uygulamaları tarımsal ekoloji, alternatif tarım, biyo-dinamik tarım, düşük girdili tarım, ekolojik tarım, entegre tarım sistemleri ve biyo-teknolojik tarım isimleriyle yedi başlıkta toplanabilecek metotlarda kendilerine yer bulmaktadır. Bu teorik arka plandan hareketle Türkiye'nin kırsal kalkınma paradigması, beş yıllık kalkınma planları doğrultusunda izlenecektir. Türkiye'de tatbik edilen kırsal kalkınma projeleri, gelişmişlik düzeyi düşük bölgelerdeki nüfusun yaşam standartlarını geliştirmeye yönelik bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Bu bağlamda tarımsal üretim ve verimlilik için finansal destek, eğitim ve danışmanlık gibi metotların kullanıldığı görülmektedir. Buna karşılık sürdürülebilir tarımsal kalkınma uygulama çıktılarının tarımsal üretimde sağladığı verimliliği analiz edebilmek için somut açılımlara gereklilik duyulmaktadır.

Türkiye'de tarımsal üretimde verimliliğin artırılmasına engel olan yapısal sorunların giderilmesi amacı ile yapılan temel çalışmalardan birisi "Arazi Toplulaştırması"dır. Bilindiği üzere üretim artışı amacı ile yapılan arazi tesviyesi,

sulama ve drenaj sistemleri uygulaması, yol yapımı, toprak ıslahı, gübre kullanımı, teknoloji ve mekanizasyon gibi birtakım çalışmaların amacına ulaşabilmesi için arazi toplulaştırması kritik öneme sahiptir. Tüm bunlara ek olarak arazi toplulaştırması çalışmalarının sadece parsellerin düzgün şekiller almasını değil, aynı zamanda tarımsal yollar, drenaj, sulama, arazi ıslahı ve tesviyesi gibi tarla içi geliştirme hizmetleri ve kırsal alan düzenlemelerini kapsadığı gözden kaçırılmamalıdır.

Tarımsal yapıyı iyileştirmek için gerçekleştirilen arazi düzenleme politikalarında genel olarak planlama süreçlerinin gözden geçirilmesi tercih edilmektedir. Tarım arazilerinin yapısal özelliklerini korumaya yönelik güdülen bu politikalardan beklenen pozitif dışsallık ise tarım arazilerinin etkin bir şekilde kullanılmasına katkı sunacak bir perspektif sunmasıdır. Tarım arazilerinin asıl fonksiyonlarını gerçekleştirmek için bu amaca yönelik planlamaların yapılması farklı parametrelerde beliren sorunları giderecek bir uygulamaya ihtiyaç duymaktadır. Tarımsal yapıda mevcut olan problemleri gidermek adına benimsenen yöntem ise arazi toplulaştırma çalışmalarıdır.

Türkiye’de arazi varlığının zaman içinde nüfus baskısı ve diğer nedenlerle parçalandığı ve büyük oranda işlenemeyecek kadar küçüldüğü bilinmektedir. Tarım alanlarının parçalılık ve dağınıklık nedeniyle üretim verimi üzerinde etkisi olumsuz olmakta ve aynı zamanda bu düzensiz yerleşim verim arttırıcı önlemler alınmasını da zorlaştırmaktadır. Tarım arazisine sahip maliklerinin sermaye ve işgücü sorunundan dolayı, işleyemedikleri tarım arazilerini kiracılık ve ortakçılık yolu ile işlettikleri, bu durumun da tarım arazilerinde parçalanmaya neden olduğu özellikle de miras ve hisseli bölünme ile gerçekleştirilen satışlar, çeşitli amaçlar ile uygulanan kamulaştırmalar, kırsal alandaki nüfus miktarının fazlalığı gibi faktörlerin parçalanmayı kolaylaştırdığı görülmektedir. Tarımsal yapıyı iyileştirmek için arazilerin kullanımına ve korunmasına ilişkin geliştirilen düzenlemeler arazi toplulaştırmasının önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde, Türkiye’de arazi toplulaştırma çalışmaları arasında dikkat çekici bir örnek olarak gösterilen Yozgat İline bağlı Kabalı Köyü’ndeki Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi sürdürülebilir tarımsal kalkınma ilkeleri bağlamında analiz edilecektir. Sürdürülebilir tarım ilkeleri çerçevesinde bu araştırma, Türkiye’de çiftçilerin ve özel sektörün konunun çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarını ele alarak geliştirmek ve sürdürülebilir tarım alanında tarım arazilerinin, üreticilerin, çevrenin ve doğal kaynakların korunmasını geliştirecek sistem ve uygulamalar konusundaki farkındalığını Yozgat-Kabalı Köyü üzerinden

belirlemeyi sorunsallaştırmaktadır. Dolayısıyla çalışmada ele aldığımız konu, özü itibariyle hem sürdürülebilir tarımsal kalkınma modellerine yeni bir örneklik teşkil eden hem de uygulama alanında yerleşik olan nüfusu da sosyolojik olarak farklı açılardan etkileyen bir anlam bütünlüğüne sahiptir.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE TARIM UYGULAMALARI

2.1. Tarihsel Süreçte Sürdürülebilir Kalkınmanın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

I. Dünya Savaşı sonucunda devletler genelde savunma sanayisine ağırlık verirken yaşanan ekonomik daralmanın aksine, II. Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde ekonomik bir genişleme dönemi yaşandığı görülmektedir. Soğuk Savaş yıllarını takip eden süreçte kapitalizmin yeni bir krizle karşı karşıya kalması gerçeği ise sosyo-ekonomik ve siyasal bağlamda iyimser yaklaşımlar ile beklentilerin yerini yeni paradigma arayışlarına bırakmakla birlikte, 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren kapitalist büyümenin ekolojik dünya üzerinde yarattığı baskının ve haliyle ortaya çıkardığı risklerin farkına varılması dikkat çekici olmaktadır. Bu baskıyla birlikte ekolojik sorunlar da karşımıza çıkmaktadır. Küresel ısınma, asit yağmurları, hava kirliliği ve su kirliliği gibi ekolojik sorunlardan bazılarına baktığımızda bunların en büyük nedeni, insanların dünyada baskın tür olmalarından sonra çok hızlı bir şekilde kaynakları tüketmesi ve aynı zamanda hızlı bir tüketim ve nüfusun artışıyla birlikte, insanların çevreye verdikleri zararların da paralel olarak artmasıdır. 1970'li yıllara gelindiğinde ise GSMH artışının ekonomik kalkınma anlamına gelmediği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede uygulama alanı bulan kalkınma stratejilerinin sosyo-ekonomik ve toplumsal parametrelerde ortaya çıkardığı negatif tablo ile ekolojik dünya üzerindeki etkileri tartışılma alanı bulmaktadır. Bununla birlikte yine aynı tarihsel aralıkta bahsi geçen olumsuzluklar göz önüne alınarak “endojen kalkınma”, “ekolojik kalkınma”, “sürdürülebilir kalkınma” ve “kültürel kalkınma” gibi alternatif paradigma arayışları gündeme gelmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın temel ilkelerinin 1970'li yıllardan itibaren literatüre girdiği ifade edilmektedir.

Sanayi Devrimi'nin sonra I. Dünya Savaşı, Büyük Buhran ve II. Dünya Savaşı gibi sosyo-ekonomik ve siyasal bağlamlarda kritik dönüşümleri deneyimleyen ulus-devletler, bu tarihsel dönemle birlikte hızlı bir büyüme ve kalkınma sürecine girdiler. Bu süreçte ekonomik büyüme ve kalkınma olguları arasında bir ayrım söz konusu olmadığı gibi büyüme/kalkınma için tek kriter ulusal gelirlerdeki artış olarak kabul edildi. Bu noktada ulus-devletler için dünya ticaretinden daha büyük bir pay almak kritik öneme sahip olduğundan temel amaç; kişi başına düşen milli gelirin artırılması oldu. Ekonomik bir sistem olarak kapitalizmin evrensel ölçekte kabul gördüğü dönemi takip eden yıllarda ise karşılaşılan çevresel ve doğal kaynak problemleri kişi başına düşen milli gelir göstergesinin büyümeyi/kalkınmayı açıklama konusunda bir yetersizlik arz ettiği fikrinin ortaya çıkmasını beraberinde getirdi (İşgüden vd., 1995: 203-204).

1970’li yıllardan itibaren devletlerin ve toplumların gelişimini ele almak için kullanılan ekonomik göstergelerden vazgeçilerek konunun sosyal, beşerî ve çevresel boyutları da tartışılmaya başlanmaktadır. Bu bağlamda geleneksel büyüme/kalkınma yaklaşımının önemli eleştiriler çerçevesinde değişime uğradığı görülmektedir. Bir olgu ve kavram olarak büyümenin/kalkınmanın çevre, doğal kaynaklar ve insanî boyutları da içeren kapsamlı analizleri sonucunda “sürdürülebilir kalkınma” tartışmaları modern dünyanın önemli bir gündem maddesi haline gelmektedir.

Geleneksel kalkınma anlayışına yönelik eleştiriler 1980’li yılların başından itibaren yaygınlık kazanmakla birlikte, 1972 yılında düzenlenen Stockholm Konferansı ve 1980 yılında kamuoyunda büyük yankı uyandıran Dünyayı Koruma Stratejisi (World Conservation Strategy) ile çevreye duyarlı bir kalkınma modelinin nitelikleri belirlemeye başlamaktadır. Ancak konu özelindeki çalışmaların süreklilik kazanması 1987 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Oxford University Press aracılığıyla yayımlanan ve Brundtland Raporu olarak da bilinen “Our Common Future” (Ortak Geleceğimiz) ile sağlanmaktadır.

Kalkınmanın sürdürülebilirliği adına çok taraflılık ve ulusların karşılıklı dayanışmasını öngören *Ortak Geleceğimiz*, “üst düzey hükümet temsilcileri, bilim adamları, uzmanlar, araştırma enstitüleri, sanayiciler ve STK temsilcileri”nin katılımıyla hazırlandı. Raporda, sürdürülebilir kalkınma; “gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılayan gelişme” olarak tanımlandı. Çevre ve kalkınma olgularının nasıl bütünleştirilebileceği yönündeki tartışmalara kaynaklık eden bu kavramsallaştırma, raporun yayımlandığı tarihi takip eden yıllarda yaygın bir kullanım alanına sahip oldu.

2.1.1. Kavramsal Düzlemde Sürdürülebilir Kalkınma

Çevre, ekonomi ve iktisadî büyüme gibi disiplinlerle beraber ön plana çıkan kavramlar, artan nüfusun tüketim alışkanlıkları ve çevresel problemlerin önlenmesi gibi konulara dikkat çeken sorunlar üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Gelecek nesiller ile bugünün nesli arasında refah seviyesi bağlamında bir bağ kurgulayan sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme hedeflenirken çevresel ve insanî değerlerin korunmasını gündeme getirmesi hasebiyle birçok farklı disiplinle anılan bu kavramlar arasında görülmektedir.

İngilizcedeki “sustainability” (sürdürülebilirlik) kavramının etimolojik kökeni Latince “sustinere” (dayanmak, ayakta kalmak) terimine dayanmaktadır. Etimolojik kökeninden hareketle kavrama yaklaşan Meadowcroft’a göre (1997: 168)

sürdürülebilirlik, “mevcut bir şeyin varlığının sürekli kılınabilmesi amacının güdülmesi olarak tanımlanabilir.” Kavramsal olarak sürdürülebilirliğe yaklaşan Ratiu’ya göre (2013: 217) ise “zarar verici özelliği olmayıp desteklenebilir görünen, hukukî açıdan kabul edilebilir ve bilimsel olarak doğruluğu ispatlanabilecek iyi koşulların korunabilmesidir.” Gelişimci bir yaklaşımla kontrollü devamlılığı imleyen kavram, çelişkiler arasındaki benzerlikten yola çıkarak farklılıklardan bir bütün oluşturma konusunda sürekliliğin sağlanmasını ifade etmektedir (Kagan, 2008).

Sürdürülebilir kalkınma, içerisinde yaşanan dünyadaki kaynakların kısıtlılığı karşısında insan ihtiyaçlarının sınırsızlığına ve global ekolojinin hızlı tahribatına dikkat çeken bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Kavram, resmî olarak ilk defa dönemin Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland başkanlığında 1987 yılında toplanan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (World Commision on Environment and Development, WCED) tarafından yayımlanan “Ortak Geleceğimiz” adlı raporda tanımlanmıştır (Funnell ve Parish, 2001: 332). “Brundtland Raporu” olarak da bilinen metinde sürdürülebilir kalkınma; “bugünün ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağını ortadan kaldırmaksızın karşılamak; ülkeler ve bölgeler arasında sağlanması gereken adaleti, nesiller arası adalet anlayışı ile bütünleştirmek” şeklinde kendine yer bulmuştur (WCED, 1987: 43). Munier’in belirttiği üzere, teknik bir içerik taşıyan bu tanımda kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarıyla temsil edilen belirli bir “zaman ufku” (time horizon) içerisinde “bugüne ve geleceğe” yönelik bir perspektif sunulmaktadır (2005: 10-12). Etik ilkeler temelinde inşa edilen ve geleceğe yönelik bir vizyonu ifade eden “yol haritası” olarak görülebilecek bu zaman ufkunda bugün, sadece iktisadî ilerlemeyi değil, çevresel ve sosyal gelişme ekseninde bir büyümeye işaret eder. Bu çerçevede gelecek ise uzun vadede nesiller arasındaki eşitliği konu edinen bir süreç olarak görülür (Fricker, 2001).

Kentbilim Terimleri Sözlüğü’nde sürdürülebilir kalkınma kavramı, “çevre değerlerinin ve doğal kaynakların savurganlığa yol açmayacak biçimde akılcı yöntemlerle, bugünkü ve gelecek kuşakların hak ve yararları da göz önünde bulundurularak kullanılması ilkesinden özveride bulunmaksızın ekonomik gelişmenin sağlanmasını amaçlayan çevreci dünya görüşü” olarak tanımlanmıştır (Keleş, 2021: 116). Çevre Terimleri Sözlüğü’nde kavrama yönelik tanım ise “şimdiki kuşakların ihtiyaçlarının gelecek kuşakların ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan karşılanmasına olanak veren ekonomik büyüme politikaları” şeklinde kendine yer bulmuştur (Cekud, 2021).

Sürdürülebilir kalkınmaya dair tanım girişimleri, kavramın ekonomik, ekolojik ve sosyo-politik bileşenlere haiz inter-disipliner bir alanı kapsadığını göstermektedir.

Sürdürülebilirlik düşüncesinin literatürdeki ilk izlerine 19. yüzyılda rastlanmaktadır. Nitekim yüzyılın başlarından itibaren tarım, balıkçılık ve ormancılık faaliyetlerini sürdürülebilir bir içerikle analiz eden akademik metinler görünür olmaktadır. Örneğin Arthur Young (2012: 42-65), 1804 yılında yayımlanan “General View of Agriculture of Hertfordshire” isimli çalışmasında, Britanya’daki tarım topraklarının işlenmesi konusuna odaklanır ve tarım topraklarının kolektif işlenmesiyle birlikte verimlilik ve koruma/sürdürme arttığını savunmaktadır. Yine bu dönemde ormancılık faaliyetlerinin sürdürülebilir kılınmasına yönelik çalışmalar da bulunmaktadır. Hermann Hill, Karaormanlar’ın yok olmaması için Almanya’da çıkarılan kanunları incelediği çalışmasında, ormanlardan yararlanılırken sadece bugünün ihtiyaçlarını gözetmek yerine daha sonraki nesillere de hizmet etmelerini sağlamak için politikaların gerekliliğe vurgu yapmaktadır (akt. Bozlağan, 2005: 1014). Ekosistemin devamlılığına ilişkin çalışmalarda bir zorunluluk olarak görülen sürdürülebilirlik düşüncesi, balıkçılık faaliyetlerinde de gündeme gelmektedir. 1950’li yıllarda H. S. Gordon, A. D. Scott ve M. D. Schaefer gibi yazarlar “azami sürdürülebilir ürün” kavramı çerçevesinde balıkçılık sektörünün devamlılığı için planlı ve düzenli bir faaliyet biçiminin gerekliliğine işaret etmekteledir (Kula, 1998: 151).

Ekolojik ve iktisadî büyüme bağlamıyla sürdürülebilirlik düşüncesinin tarihsel arka planında, 1960’lı yıllarda dünyanın önemli gündem maddelerinden kalkınma paradigmasının ve 1970’li yıllardan itibaren gelişmeye başlayan çevre hareketlerinin bulunduğu belirtilebilir. Dönem itibariyle “kalkınma” adına gerçekleştirilen her eylem ve politikanın meşru görüldüğü; çevre tahribatının ise göz ardı edildiği bir gerçektir (Tekeli, 1996: 26). Özellikle dünyanın sanayileşmiş bölgelerinde belirmeye başlayan küresel ısınma başta olmak üzere, hava, su ve toprak kirliliği gibi çevresel sorunlar ise bu kalkınma paradigmasının kavramsal ve pratik düzlemlerde tartışılmaya başlanması sağlayacaktır.

Moffatt’ın (1996: 21) belirttiği üzere sürdürülebilir kalkınma kavramına yönelik pek çok tanımlama girişi bulunur. Tanımlamaların ortak hareket noktası ise uzun vadede toplumsal refahın korunması ve artırılması için politika geliştirmenin gerekliliği üzerine kuruludur. Bu çerçevede sürdürülebilir kalkınmaya dair kavramsallaştırmaların iki temel bileşeni bulunur: Kalkınmanın anlamı ve sürdürülebilirlik için gerekli koşullar (Mitlin, 1992: 115). Toplumsal refahı konu edinen sürdürülebilirlik düşüncesi;

kalkınmanın, ekonomik yönünü göz ardı etmemekle birlikte sosyo-politik ve çevresel boyutları da bulunan karmaşık bir süreç olduğunu gösterir (Albertini, 1974: 186).

Kalkınma kavramı, en genel ifadesiyle, belirli bir konuda ya da alanda gelişme, genişleme ve ilerleme anlamlarına gelmektedir. Bu bağlamda sanayileşme, modernleşme ve büyüme gibi kavramlarla bir bütünlük içerisinde değerlendirilebilen kalkınma kavramı, kimi yazarlar tarafından bahsi geçen olguları karşılamak üzere kullanılmaktadır (Kaypak, 2012: 15). İktisadî düzlemde kavrama yönelik birçok değerlendirmeye karşılaşılmamasına rağmen üzerinde uzlaşılan bir tanımın olmaması, her bir toplum için kalkınma önceliklerinin ve özelliklerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Tarihsel olarak kavramı ele alan Gasper'e göre kalkınma, bir ulus-devletin menfaatleri doğrultusunda ekonomik gelişim sürecini sağlamak amacıyla ulusal ekonomisini bir bütün olarak düzenlemesini ifade etmektedir. Dolayısıyla büyük ölçüde beşerî problemlerin giderilmesi ve maddî refahın artırımına yönelik potansiyellerin politikaya dönüştürülmesini içermektedir (Gasper, 1996: 209). Bakırcı'ya göre kalkınma, "bir toplumun ekonomik açıdan arzulanan yaşam standardına kavuşturulması ve sosyal davranışlarda olumlu bir değişimin sağlanması" olarak tanımlanabilir (Bakırcı, 2007: 33). Kalkınma kavramına dair bu çerçeve; bir olgu olarak kalkınmanın, ulus-devletlerin ulaşmayı amaçladıkları bir hedef ve bununla birlikte neden-sonuç ilişkisini içeren bir süreç olduğunu gösterir (Ingham, 1995: 32-34).

Toplumların gelişim süreçleri göz önünde bulundurulduğunda kalkınma kavramına farklı dönemlerde farklı anlamlar yüklenmesi şaşırtıcı değildir. Özellikle ülkeleri "gelişmişlik-az gelişmişlik" ikileminde analiz eden teorik açılımlarda kalkınma kavramına farklı anlamlar yüklendiği görülmektedir. Bu analizlerde "az gelişmiş" ülkeler için kalkınma olgusu, sosyo-kültürel ve ekonomik düzenlemeler ekseninde gelişmiş ülkelerin refah seviyesine ulaşmayı ifade etmektedir. Bu noktada ulaşılması için çaba sarf edilecek olan refah; ulusal gelirin artırılması, sosyo-ekonomik yapının geliştirilmesi ve beşerî sermayenin bir üst seviyeye taşınması gibi bileşenlerin bir sonucu olarak görülmektedir. "Gelişmiş" ülkeler için ise kalkınma olgusu; siyasal ve toplumsal yapının temellerini oluşturan sosyo-kültürel ve ekonomik seviyenin geliştirilmesini ve daha ileriye taşınmasını ifade etmektedir (Yüksek, 2010: 3-4).

Kalkınma olgusuna yönelik sunulan kavramsal açılımlar kalkınmanın sadece üretim ve gayri safî milli hasıla ile eş tutulamayacağını göstermektedir. Bir ulusal ekonomi içerisinde iktisadî ve sosyo-kültürel yapının geliştirilmesi de kavramı analiz ederken kritik öneme sahiptir. Kişi başına düşen milli gelirin artırılması paralelinde

genel olarak üretim faktörlerinin etkinliği ve endüstriyel faaliyetlerin ihracat özelinde ekonomi içerisindeki payının konumu gibi yapısal değişiklikler kalkınmanın ana unsurları olarak görülmelidir (Han ve Kaya, 2008: 5-6). Beşerî unsurları merkeze alan bir yaklaşımla kalkınma, toplumun içerisindeki her bireyin kendinin gerçekleştirebilmesi için gerekli koşulların mevcudiyetine gönderme yapmaktadır. Bu bağlamda kalkınma, bir ulusal ekonomi içerisindeki yoksulluk, işsizlik ve eşitsizlik gibi insan hayatını olumsuz yönde etkileyen unsurların minimize edilmesine yönelik bir olgu olarak değerlendirilebilir (Wade ve Smith, 2020: 11).

Kavramsal düzlemde kalkınma ve ekonomik büyüme, aralarındaki örtüşme sebebiyle bir arada kullanılmakta ve hatta kimi kaynaklarda tercih konusu edilmektedir. Buna karşın Simon Kuznets'in (1971: 46-50) de belirttiği üzere, iki kavram arasında, birbiri yerine kullanılmalarını engelleyen, önemli farklılıklar bulunmaktadır. Ona göre, ekonomik büyüme milli gelirin artmasıyla ölçülmektedir. Başka bir ifadeyle ekonomik büyüme, yıllık dönemlerde teknolojik ilerleme ve doğal kaynaklarla birlikte işgücü ve sermaye artışını ifade eder. Bu tanım, herhangi bir ulusal ekonomi için sayısal bir analiz içermektedir. “Ekonomik büyüme” ve “kalkınma” arasındaki temel ayrım tam olarak bu noktada belirginleşir. Son tahlilde ekonomik büyümeye yönelik her bir analiz kısa vadeli sayısal gelişmelerden hareket ederken; kalkınmaya yönelik analizler, uzun vadede ulusal ekonomide meydana gelecek radikal değişimlere odaklanmak durumundadır.

Kalkınma olgusu, ekonomik yapının temelinde bir ilerlemeyi sağlayacak kültürel, siyasal ve toplumsal dönüşümler paralelinde ekonomi içerisindeki yapısal değişimleri ve gayri safi milli hasıla artışını ifade eder (Geray, 1999: 12; Ünay, 1996: 235). Bu çerçevede kalkınma teriminin ekonomik büyümeyi de kapsayan daha geniş bir anlam ihtiva ettiği belirtilmelidir. Buna karşın kavramsal düzlemde kalkınma, ekonomik dönüşümlerden ziyade siyasal, kültürel ve toplumsal dönüşümleri yansıtan bir anlam bütününe sahiptir (Rogers, Jalal ve Boyd, 2007: 18). Ekonomik büyüme ve kalkınma kavramlarını aynı perspektif çerçevesinde değerlendiren ekolojik yaklaşımlar ise bu iki olgunun endüstrileşme, kentleşme, teknoloji ve üretim artışı gibi etmenlerle birlikte çevre kirliliğinin temelinde bulunduklarını savunurlar. Dolayısıyla ekolojik yaklaşıma göre bu iki olgu kavramsal düzlemde her ne kadar farklı içerikler taşıysalar da sonuçları bakımından eşanlı kullanımları mümkün görünmektedir (Aruoba, 1992: 133).

“Sürdürülebilirlik” olgusu, kalkınma kavramına yeni bir vizyon sunması hasebiyle devrimsel bir içerik taşımaktadır. Zira modern dünyada ekonomiyi koşulsuz

olarak büyüme ekseninde değerlendiren yaklaşımlar kabul görmemektedir. Ekonomi politikalarına yön veren çevre, ekoloji ve iklim gibi muhtelif etkenler sürdürülebilir kalkınmanın bugün itibariyle mahiyetini kavrama konusunda önemli ipuçları vermektedir.

“Sürdürülebilir kalkınma” kavramının teorik bağlamıyla ne anlama geldiği konusunda, özellikle entelektüel düzlemde, henüz bir fikir birliğinden bahsetmek ya da net bir tanımlamayı vurgulamak mümkün görünmemektedir. Buna ek olarak kavrama yönelik belirsizlik, sürdürülebilir kalkınmanın bir “kara kutu” olarak nitelendirilmesine varacak boyutlara ulaştı (Kılıçoğlu, 2005: 15). Sürdürülebilir kalkınma kavramı üzerinde konsensüs oluşmuş bir tanıma ya da formüle edilmiş bileşenlere ulaşmanın zorluğu karşısında geniş kullanım alanına sahip modern bir terim olduğu ifade edilebilir (De Avila-Pires vd., 2000: 261). Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın açıklanması için bazı ana temaların takip edilmesi analitik bir yorumu elverişli kılacaktır. Kavramın açıklanması hususunda göz önünde bulundurulması gereken temel konular şu şekilde sıralanabilir (Demir ve Çevirgen, 2006: 95-96);

- Toplumsal refahın artmasında ekonomik büyümenin rolü
- Ekonomik büyümede nüfus artışının önemi ve etkisi
- Ekonomik büyüme konusunda çevresel sınırların mevcudiyeti
- Ekonomik büyüme ve teknik yenilikler vasıtasıyla beşerî kaynaklar ile doğal kaynaklar arasında bir dengenin sağlanması
- Doğal yaşam ve ekolojik dünya konusundaki değerlerin anlamı
- Ekonomik büyüme politikalarında ekosistem yaklaşımı ve ekosistem bütünlüğünün sürdürülmesinin önemi
- Ekonomik büyüme politikaları sonucunda ortaya çıkabilecek problemlerin çevreye ve ekolojiye muhtemel etkilerinin değerlendirilmesi ve önlenibilme potansiyeli

Kalkınmanın “sürdürülebilir” kılınması için kritik öneme sahip temalar, klasik büyüme yaklaşımının teknolojik ilerlemelerle birlikte aşıldığını göstermektedir. Nitekim ekonomik büyümenin bir sınıra tabi ol(a)mayacağı görüşü, özellikle 1960’lı yıllardan itibaren eleştirilmeye başlanmaktadır. Bu bağlamda ekolojik dünyanın sınırlılığı, doğal kaynakların tükenebilir bir nitelikte olduğu ve yenilebilir kaynakların da aşırı kullanımları sonucu büyük bir tahribat içerisinde olduğu görülmektedir. Hızla gelişen toplumların bir yandan ekonomik eşitsizliklerle mücadelesi diğer yandan da gelecek nesillerin yaşam alanlarını koruma gayretleri “sürdürülebilir kalkınma” kavramını

gündeme getirdi. Böylelikle sürdürülebilir kalkınma, ekolojik dünyanın sınırlılığı ve gelecek nesilleri gözetme bilinciyle ekonomik büyüme ve sosyal adaletin vurgulandığı bir çerçeve içinde kavramsallaştırıldı (Sarıçoban, 2011: 60).

19. yüzyıl itibariyle İngiltere’de başladığı kabul edilen Sanayi Devrimi ile birlikte teknik, sosyo-ekonomik ve kültürel dönüşümler sonucu ivme kazanan sanayileşme, nüfus artışı ve kentleşme doğal kaynaklar üzerindeki tahribatın artmasını meydana getirdi. Ancak bu tahribatın geleneksel kalkınma öngörüsü içinde piyasa koşullarında çözüme ulaşacağı savunuldu ve bu perspektif 1970’li yıllara kadar geçerliğini korudu. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise geleneksel kalkınma anlayışına getirilen eleştirilerle toplumsal refahın sadece ekonomik açıdan değil, aynı zamanda sosyal, beşerî ve çevresel boyutları ekseninde ele alınması gerektiği benimsenmeye başlanmaktadır. Bu bağlamda kalkınma ve ekonomik büyüme olguları hem çevre ve doğal kaynaklar hem de insanî boyutuyla ele analiz edilmekte ve böylelikle girift yapısıyla dikkat çeken bir kavram olan sürdürülebilir kalkınma kavramı ortaya çıkmaktadır (Han ve Kaya, 2008: 257).

Ekonomik ve teknolojik alanlarda yaşanan evrimsel dönüşümler geleneksel kalkınma anlayışının insan refahını artırma konusundaki yeterliliğini sorgulamayı gerektirdi. Bu bağlamda ekonomik, kültürel, çevresel ve toplumsal parametrelerde karşılaşılan sorunları aşmak adına anahtar rolde kabul gören “rasyonel insan” varsayımı modern teorik açılımların da önemli tartışma konuları arasında yer almaktadır. İlgili tartışmaların temelinde; yaşanan ekonomik büyüme ve teknolojik ilerlemelere karşın dünya genelinde yoksulluğun azaltılamaması, sosyal anlamda gelir adaletsizliklerinin giderilememesi ve çevre açısından doğal kaynaklar üzerindeki baskının önlenememesi yatmaktadır (Mollavelioğlu, 2009: 34). Bahsi geçen problemler, uzun vadede kalkınma verilerini olumsuz yönde etkilediğinden çevresel tahribatın insan geleceğini tehdit etmesi ekseninde konuyla ilgili olarak global boyutta önlemler alınmasını gündeme getirdi. Buradan hareketle geleneksel kalkınma anlayışının kaynaklık ettiği tartışmalar çevre ile kalkınma konusunda bütünlükçü bir yaklaşımın ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Kalkınma olgusu kendi içerisinde bazı analitik yorumları içeren disiplinler arası bir çalışma alanını temsil eder. Ancak kalkınmanın sürdürülebilir kılınmasına yönelik entelektüel ve kurumsal çabalarla birlikte farklı bir disiplin alanının oluştuğu ifade edilebilir. Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma; kalkınma yaklaşımına dair bu devrimsel dönüşümler ekseninde modern dünyanın “kilit” kavramları haline gelirler.

Buna karşın ilgili kavramlara yönelik entelektüel sınırlar muğlaklıktan arındırılmadı (Grainger, 2004: 20). Son tahlilde kalkınma terimi, büyüme ve ilerleme bağlamında kapsamlı bir içeriğe sahip olduğundan ekonomik içeriğiyle kullanıldığında “ekonomik ve sosyal gelişme”den daha geniş bir ilerlemeye işaret eder. Dolayısıyla terimin kullanım pratikleri Antik dönemlere kadar götürülebilir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ise 1980’li yıllarda gerçekleştirilen uluslararası konferansların akabinde yaygın bir kullanım alanına sahip olmaktadır (Strange ve Bayley, 2008: 24).

Literatürde yaygın olarak kabul gören bu tanımlamalar, insan ile doğa arasında denge kurarak doğal kaynaklar üzerindeki tahribatı minimize eden, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını gözeterek şekilde bugünün ve geleceğin “programlanmasını” gündeme getirir. Bu çerçevede sürdürülebilir kalkınma kavramının, temelde birbirini tamamlar nitelikte üç ilkeye dayandığı ifade edilebilir (Bansal, 2004: 198);

- Ekonomik Refah İlkesi; insanların yaşam standartlarını yükseltecek mal ve hizmetlerin üretilerek piyasaya sunulmasını ifade eder. Ekonomik büyüme esas itibarıyla ikamesi olmayan kaynakları tüketmeyerek, ekolojik dünyaya zarar vermeyerek ve dünya üzerindeki sosyal adaletsizliği önleyerek sürdürülebilir kalkınmanın bir parçası olmalıdır. Bir toplumun ekonomik refahı sağlayamaması kendi geleceğini tehlikeye atacaktır. Nitekim maddî gelirin eşit bir şekilde dağıtılamaması sosyal adaleti zedeleyecek, çevresel bütünlüğün zarar görmesine neden olacaktır.
- Sosyal Adalet İlkesi; toplumu oluşturan bireylerin her birinin doğal kaynaklara ulaşımında eşit haklara sahip olduğunu, günümüz kuşağı ile birlikte gelecek kuşakların da aynı kaynaklardan yararlanabilmesi gerektiğini ifade eder. Ancak toplumun ihtiyaçlarının eksiksiz bir şekilde karşılanabilmesiyle kalkınmanın sürdürülebilir kılınacağını vurgular.
- Çevresel Bütünlük İlkesi; nüfusun artmasıyla birlikte çevre kirliliğinin de arttığını, doğal kaynakların bu yüzden zarar gördüğünü ifade eder. Atmosfere zararlı gazların salınımının çevresel bütünlüğü tehlikeye atan unsurlar olduğunun altını çizerek, insan faaliyetlerinin toprağı, suyu ve havayı olumsuz etkilemediği sürece sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabileceğine işaret eder.

Kavramsal düzlemde sürdürülebilir kalkınma, üzerinde beliren meşruluk algısı ve muğlak kalan içeriği sebebiyle çok geniş/farklı yorumlara imkân tanır. Pezzey (1992), *Ortak Geleceğimiz* isimli rapordan hareketle analiz ettiği kavrama yönelik 60’ın üzerinde tanıma ulaşmıştır. *Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Ajansı*’nın çalışmaları incelendiğinde ise 100’ün üzerinde tanımlamayla karşılaşılmaktadır (Becic ve Svarc, 2009). Daha önce üzerinde durulduğu gibi teorik ve politik boyutları bulunan

sürdürülebilir kalkınmanın (Purvis ve Grainger, 2004: 20) kavramsallaştırılma sürecinde ortaya çıkan belirsizlikleri gidermek adına 1990'lı yılların ilk yarısında 70'in üzerinde uluslararası yayına rastlanılmaktadır (Holmberg ve Sandbrook, 1992). Bu çerçevede, Pezzey'in de belirttiği üzere, sürdürülebilir kalkınmanın mükemmel bir tanımına ulaşma konusundaki zorluğu gözler önüne sermektedir (Pezzey, 1997). Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmaya yönelik farklı disiplinlerin izlerini taşıyan kavramsallaştırmalar, ortak bir çerçevenin oluşumunu engellemektedir. Örneğin kavram, genel olarak iktisat metinlerinde, refah seviyesinin belirli bir seviyede korunmasını; sosyoloji metinlerinde, toplumsal bağların ve ilişkilerin gelişimini; çevrebilim metinlerinde ise global ekolojinin korunmasını ifade etmek için kullanılmaktadır (Cole, 2006: 242).

Kavramsallaştırma konusundaki bütün muğlaklığına rağmen sürdürülebilir kalkınma, ekolojik göstergeleri uluslararası kamuoyunun gündemine taşıması bakımından kritik öneme sahiptir. Kavramsal ve teorik açılımlarıyla sürdürülebilir kalkınma tartışması, ekonomi merkezli kalkınma anlayışına yeni boyutlar kazandırmıştır (Brown, 2003: 4-6). Nitekim kavram, ortaya konulan gerçekler çerçevesinde, ekonominin üstünlüğüne karşılık global ekolojinin önemini gözler önüne serme konusundaki kapasitesiyle dikkat çekicidir.

2.1.2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Özellikleri

Sürdürülebilir kalkınma kavramı sosyo-ekonomik, politik ve çevresel konuları bir arada ele almayı mümkün kılan bir düşünsel izlek sunması hasebiyle çeşitli ilkesel özellikleri bünyesinde barındırır. Nitekim kavrama yönelik analitik bir çözümleme girişimi sunma girişimlerinin bu özellikleri tartışmaya açtığı görülür. Örneğin sürdürülebilir kalkınmanın hukukî bir içerik taşıdığını savunan Michael Decleris, serimlediği 12 temel prensiple kalkınmanın sürdürülebilir kılınması için ekonomi faaliyetlerinde gerekli görülen özellikleri ortaya koyar (2000: 19);

“1- Sadece günümüz nesli için değil, gelecek nesiller için de genel iyiyi hedefleyen sürdürülebilir kalkınma; piyasa aktörlerine bırakılmamalı, devletin sorumluluğunda olmalıdır.

2- Kamu politikalarının sürdürülebilir kalkınmayla uyumlaştırılması ve doğal, kültürel ve toplumsal sermayenin yok edilmesi önlenmelidir.

3- Sürdürülebilir kalkınma hem beşerî sistemlere hem de ekosistemlerin kapasitesine saygı gösterilmesini gerektirmektedir.

4- Doğal kaynakların yok olmaması için, tahrip edilen ve hala onarılması mümkün olan ekosistemlerin iyileştirilmesi gereklidir.

5- Ekosistemlerin istikrarı için biyolojik çeşitlilik korunmalıdır.

6- Ortak sosyo-kültürel mirasın temelinde bulunan doğal ve beşerî kaynakların korunması için mücadele edilmelidir.

7- Hassas ekosistemlerde ölçülü kalkınma modelleri tercih edilmelidir.

8- Beşerî faaliyetler ile ekolojik sistemler arasında denge için mekânsal programlama gerekmektedir.

9- Nitelikli kalkınma modellerinin sürdürülebilirliği için kültürel miras oluşturulmalıdır.

10- Kalkınmanın sürdürülebilir kılınması için kentsel çevre düşüncesine yatırım yapılmalıdır.

11- Nitelikli bir kalkınma modelinde doğanın estetik değeri göz ardı edilmemelidir.

12- Toplumun her bir ferdinde çevresel bilincin ve değerlerin sistemsal olarak geliştirilmesi hedeflenmelidir.”

Sürdürülebilir kalkınmanın, mevcut sosyo-ekonomik süreçlerdeki dinamik değişimleri ifade eden kapsamlı bir dönüşüm süreci olduğunu savunan Bozlağan, kavramın kendine özgü özelliklerini şu şekilde sıralar (2002: 61);

“• **Sürdürülebilir kalkınma, bilinçli ve planlı bir kurumsal değişim ve dönüşüm sürecidir.** Yerel, ulusal ve küresel düzeyde insanlığın doğası ile uyumlu değişim ve dönüşüm çabalarının bilinçli bir biçimde (dikkatli, ciddi ve bilimsel yollarla ulaşılmış teknikler çerçevesinde) planlanmasını ve uygulanmasını gerektirmektedir.

• **Sürdürülebilir kalkınma, gönüllülük temeline dayalı katılımcı bir süreçtir.** Bireyden küresel örgütlere kadar bütün düzeylerdeki oluşumların, gerek kendi iç işleyişlerinde ve gerekse kendi aralarındaki yönetim mekanizmalarında gönüllülük temeline dayalı katılım ve ikna tekniklerinin kullanıldığı çok ortaklı bir uzlaşma ve yönetişim sürecidir.

• **Sürdürülebilir kalkınma, uzun erimli ve devamlı bir süreçtir.** Mevcut sosyo-ekonomik düzende görülen aksaklıkların giderilmesi uzun dönemde olanaklı olabilir. Bu nedenle politikalar, kısa ve orta vadedeki sonuçları ve uzun dönemdeki olası etkileri göz önünde bulundurularak geliştirilme ve uygulanma durumundadır. Amaç, kendi kendini yenileyebilen, sorunlara kendi iç mekanizmalarında çözümler üretebilen bir yönetim kültürünün oluşturulmasıdır.

• **Sürdürülebilir kalkınma, yenilikçi bir süreçtir.** Bilimsel yollardan ulaşılmış en son yönetim ve üretim teknolojilerinin kullanılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle, bilimsel

ve teknik gelişmenin karşısında değil, tam tersine bu tür gelişmelerin ve yeniliklerin destekçisidir.

• **Sürdürülebilir kalkınma, sosyo-ekonomik yaşamı bir sistem olarak kabul eder.**

Bireyden yeryüzüne kadar canlı ve cansız tüm varlıkları, örgütlenme ve yapılanmaları bir bütün olarak kabul eder ve bütüncül bir yaklaşım sergiler. Söz konusu öğeler arasında sıkı bir etkileşim olduğuna inanır.

• **Sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde insan faktörü vardır.** Ancak, sürdürülebilir kalkınma salt insan değişkeni üzerinde durmaz. İnsan, sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin en önemli unsuru olmakla birlikte, canlı ve cansız tüm varlıklar sosyo-ekonomik sistem içerisinde önemli bir yere sahiptir.”

Ortak Geleceğimiz isimli raporda sürdürülebilir kalkınma kavramına yönelik sunulan tanım ve analizler çerçevesinde çevreyle uyumlu bir kalkınma anlayışını gündeme getiren sürdürülebilirliğin stratejik özellikleri şu şekilde sıralanabilir (WCED, 1987: 78):

- Büyümeyi yeniden yapılandırılmak,
- Büyümenin niteliğini değiştirmek,
- Temel ihtiyaçları karşılamak,
- Sürdürülebilir bir nüfus düzeyini garanti altına almak,
- Doğal ve beşerî kaynakları korumak ve zenginleştirmek,
- Teknolojiyi çevresel bir içerikle kullanmak,
- Karar verme süreçlerinde çevresel bir ekonomik anlayışı benimsemek.

Büyümeyi Yeniden Yapılandırmak: Sürdürülebilir kalkınma, bir toplum içerisinde yoksulluğun mutlak bir nitelik taşımaması için politika güdülmesini gerektirir. Mutlak yoksulluk, toplumun atomları olarak görülebilecek bireylerin biyolojik ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri “en düşük gelir ve harcama düzeyi” anlamına gelir (Lundahl, Rauhut ve Hatti, 2021: 5). Gürsel vd.’nin aktardığı üzere “mutlak yoksul oranı, bu en düşük gelir düzeyini yakalamayanların sayısının toplam nüfusa oranını” ifade ettiğinden dolayı mutlak yoksulluk, doğal ve beşerî kaynakların sürdürülebilir kılınmasını engeller ve çevresel baskının artmasına sebebiyet verir (Gürsel vd., 2000: 96).

Sürdürülebilir kalkınmanın temel özellikleri arasında kabul gören büyümenin yapılandırılması için yoksulluğun tüm boyutlarıyla analiz edilmesi gerekir. Yoksulluk, dar anlamıyla, gelir ve sermaye ile ilişkili bir olgu olarak görülmesine rağmen konunun;

sağlık, ortalama yaşam süresi, beslenme, barınma, eğitim, güvenlik fırsat eşitliği ve yaşam standartlarıyla ilgili boyutları bulunur (Clark, 1996: 30-34). Nitekim yoksulluğu analiz ederken bu çok boyutlu yapının da dikkate alınması gerektiğini savunan Aktan’a göre (2003: 146-155); maddî mahrumiyet, fizikî zafiyet, kaynaklara erişim, temsil ve katılım, ayrımcılık ve ekolojik problemler gibi etkenler de kapsam dahiline alınmalıdır.

Büyümenin Niteliğini Değiştirmek: Ulusal bir ekonomi için büyümenin niteliği ile gelirin dağılımı arasında pozitif bir korelasyon bulunur. Bu bağlamda bireysel ya da hane-içi gelirin ihtiyaçları karşılamayacak seviyede olması durumunda yoksulluk çizgisi belirir. Yoksulluk çizgisinin olumsuz anlamda altında kalan bireylerin oranı, gayri safi milli hasıla ve bunun dağılımıyla ölçülür. Dolayısıyla ulusal ekonomiler için mutlak yoksulluğu minimize edecek politikalar kritik bir öneme sahiptir. Bir başka ifadeyle ulusal ekonomiler için kalkınmanın sürdürülebilir kılınması, gayri safi milli hasılanın artırılması ve gelir dağılımında adaletli bir tablonun varlığıyla ilişkilidir. Bu noktada büyümenin niteliğini değiştirmek adına ne gibi politikaların takip edileceği sorusu gündeme gelir. Modern ulus-devlet sistemlerinde yönetsel bağlamda karşılık bulan sosyal-refah devleti ile liberal devlet anlayışları karşılaştırıldığında bu soruya verilebilecek yanıtlar da belirginleşecektir (Yeşilay, 2008: 13).

Hükümetlerin refah politikaları, “piyasa güçlerinin rolünü azaltmak amacıyla, bilinçli bir şekilde örgütlü kamu gücünün kullanılmasını” gerektirir (Briggs, 1999). Briggs takip edilerek, sosyal-refah devleti anlayışının üç alanda aktif görünümde olduğu söylenebilir (1999: 235): “(a) bireylere ve ailelere minimum bir düzeyde gelir garantisi sağlanır; (b) hastalık, yaşlılık ve işsizlik gibi belirli toplumsal dezavantajların aşılması konusunda bireylere yardımcı olunur; (c) sosyal hizmetler aracılığıyla toplumun her bir bireyi için en iyi yaşam standartları hazırlanır.” Bu çerçevede sosyal-refah devleti anlayışının, piyasa ekonomisinin ortaya çıkarabileceği yoksullukla ilgili muhtemel problemleri, teorik düzlemde, ortadan kaldırmayı amaç edinen bir perspektif sunduğu ifade edilebilir.

Liberal devlet anlayışının ekonomik büyüme politikalarına yönelik sunduğu perspektif, sosyal-refah devleti anlayışındaki müdahaleci çözüm önerilerinin karşısında yer alır ve serbest piyasa ekonomisine odaklanır. Bununla birlikte liberal devlet anlayışını benimseyen düşünürler tarafından sosyal-refah devletinin müdahaleci yaklaşımı, yoksulluğu azaltmak yerine artırdığı gerekçesiyle eleştirilir (Higgs, 1994). Liberallerin yoksulluğu azaltmaya yönelik teorik çözüm önerileri ise şu şekilde sıralanabilir (Aktan, 2003: 159);

- Bütçe açığı azaltılarak, piyasa ekonomisi güçlendirilmeli ve üretim artırılmalı,
- Düşük vergi oranları ile yatırımların artırılması amaçlanmalı,
- Zorunlu özel sosyal güvenlik ve sağlık sistemi uygulanmalı,
- Özel eğitim kurumları güçlendirilmeli; öğrenim harcı ödemeyecek durumda olanların harçları devlet tarafından karşılanmalı,
- Bireylerin bilgi ve becerileri geliştirilmelidir.

Görüldüğü üzere piyasaya devlet müdahalesinin nasıl, hangi şartlarda ve ne düzeyde olması gerektiği konusu farklı devlet anlayışlarında çeşitli çözüm önerilerini ortaya çıkarmıştır. Benzer şekilde Dünya Bankası'nın düzenli olarak yayımladığı yoksulluk verilerinde de ilgili konunun kendine yer bulduğu görülür. Dünya Bankası'nın özellikle yoksullukla ilgili raporlarında yer alan çözüm önerileri ise “serbest piyasa” ya da “piyasaya müdahaleci” bir içerikten ziyade “piyasa düzenleyici” bir kavramsallaştırmadan hareket eder. “Piyasaya dost” kalkınma olarak teorize edilen bu yaklaşımın temel öğeleri; “beşeri gelişme, girişimciler için iyileştirilmiş iktisadî iklim, ekonominin dış ticarete ve dış yatırıma açılması, makroekonomik istikrarın sürekli kılınması” gibi parametreleri kapsar. Arın'a göre (1995: 548) bu öğeler; “temel eğitim yoluyla insana yatırım yapılması, tasarruf ve yatırım için piyasa temelli desteklerin verilmesi, global ekonomi ile bütünleşme ve ticaret, yatırım, fikirler ve teknolojinin serbest akışı, aşırı borçlanma ve aşırı parasal genişlemeden kaçınılması, bütçe dengesi, enflasyonun kontrolü, döviz kurunun aşırı değerlendirilmesinden kaçınılması, harcama önceliklerinin değişmesi, vergi reformu, mali sektörün ve KİT'lerin özelleştirilmesi, sübvansiyonların kaldırılması, devletin sunduğu hizmetlerin maliyetini karşılayacak fiyatların tüketiciye ödetilmesi anlamına gelmektedir.”

Son tahlilde sürdürülebilir kalkınma için ekonomik büyümenin niteliği üzerine sunulan bu çerçeve, devletin mümkün olduğunca küçük bir alanda ekonomiye müdahale etmesine ve geniş ölçekte ekonomik faaliyet alanının özel sektöre bırakılmasına salık vermektedir.

Temel İhtiyaçları Karşılama: Ulusal ekonomiler için kalkınmanın en temel amacı toplumsal ihtiyaçların ve beklentilerin karşılanması noktasında belirir. Sürdürülebilir kalkınma düşüncesi, toplumun her bireyi için temel ihtiyaçların karşılanmasını ve gelecek nesilleri de kapsayacak şekilde daha iyi bir refah seviyesinin garanti edilmesini konu edinir (Streeten ve Burki, 1978). Kalkınmanın temel ihtiyaçları karşılama konusundaki göstergeler çerçevesinde analiz edilmesine yönelik düşünce, ilk olarak Dünya Çalışma Örgütü tarafından 1976 yılında gerçekleştirilen Dünya İstihdam

Konferansı'nda gündeme gelmiştir. “Temel ihtiyaçlar yaklaşımı” olarak teorize edilen bu perspektif, ekonomik büyümenin önemini göz ardı etmemekle birlikte kalkınmaya yönelik amaçların yeniden tanımlanması gerektiğini vurgular. Bu çerçevede kalkınmanın en temel göstergesi olarak kabul gören gayri safi milli hasılanın, “özellikle yoksulluk ve gelir dağılımı gibi göstergeleri gizlemesi nedeniyle” toplumsal refah boyutunu da içerecek şekilde düşünülmesi ve “Gayri Safi Milli Refah” (GSMR) olarak tanımlanması gerektiği savunulmuştur (Yeşilay, 2008: 23).

Toplumsal ihtiyaçların ve beklentilerin karşılanması, kısmen de olsa, tam büyüme potansiyeline ulaşma konusuyla ilişkilidir. Daha önce belirtildiği üzere sürdürülebilir kalkınma düşüncesinde, temel ihtiyaçların karşılanması için ekonomik büyüme kritik bir öneme sahiptir. Ancak kalkınmanın sürdürülebilir bir nitelik taşıması bağlamında ekonomik büyüme tek başına bir gösterge olarak kabul edilmemektedir. Nitekim Hunt'a göre (1989: 263), “1970’li yıllar boyunca ekonomik büyüme, çoğu gelişmiş ülkede, artan eşitsizlik ve muhtemel mutlak yoksulluk artışı ile ilişkilendirilmiştir.” Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma, toplumsal ihtiyaçların karşılanması konusunda hem fırsat eşitliğini garanti altına almayı hem de üretim potansiyelini artırmayı gerektirir.

Dünya İstihdam Konferansı'nda gündeme gelen ve geleneksel kalkınma paradigmasına getirilen önemli bir eleştiri olarak dikkat çeken “temel ihtiyaçlar yaklaşımı” -pratik düzlemde uygulanma zorluğunu rağmen- sürdürülebilir kalkınma için stratejik bir içerik taşır. Son tahlilde ulusal ekonomiler için kalkınma sorunu, toplumsal ihtiyaç ve beklentilerin karşılanmasıyla yakından ilişkilidir. Bu ihtiyaç ve beklentilerin temelinde ise “geçim”; bir başka ifadeyle “istihdam” bulunur. Bu bağlamda kalkınma politikalarının başarısı için beliren bir diğer özellik; geniş çapta sürdürülebilir iş imkânları yaratarak yoksul kesimlere dair asgarî tüketim standartlarının karşılanmasını sağlamaktır.

Sürdürülebilir Bir Nüfus Düzeyini Garanti Altına Almak: Kalkınmanın sürdürülebilirliği, bir ulusal ekonomiden beslenen nüfus düzeyiyle ilişkilidir. Burada belirtilmesi gerekir ki konu nüfus hacmiyle ilgili değildir. Örneğin hammadde ve enerji kullanımının yüksek olduğu bir ulusal ekonomiden beslenen birey, “azgelişmiş ülkeler”deki bireylere nazaran global ekolojiye daha fazla yük getirir. Buna karşın nüfus hacminin ekonomik kapasiteyle uyumluluğu sağlanması durumunda kalkınmanın sürdürülebilir kılınması mümkün hale gelebilir. Yeşilay'ın aktardığı üzere (2008: 30);

“Bir ülkenin nüfusu artıyorken, ülkenin kişi başına terimlerle sürdürülebilir bir patikada olduğunu vurgulayabilmek için refahtaki oransal değişimin nüfus artışıdaki oransal değişimden yüksek olması gerekmektedir. Eğer refahtaki değişim nüfus artış oranından daha düşükse ülke giderek sermayesizleşiyor ya da kişi başına terimlerle varlıkları azalıyor demektir. Bu durum, kişi başına refahtaki azalma nedeni ile sürdürülebilir bir patikada olmadığına işaret etmektedir.”

Ekonomik sistemler için hızlı nüfus artışının beraberinde getirdiği pek çok sorun vardır. Bunlar arasında görülen doğal kaynakların geri dönülemez şekilde yok olması ve ekolojik dengenin bozulması mavi küredeki canlı geleceğinin büyük bir tehlike içerisinde olduğunu göstermektedir (Brown ve Flavin, 1999: 4). Dolayısıyla global ölçekte hissedilen toprak ve ürün verimsizliği, göç dalgaları, enerji gereksinimi, işsizlik, konut ve çevre kirlenmesi gibi problemlerin önlenmesi için ülkelerin nüfus artış hızlarını kontrol altına tutarak refah artışı ile uyumlu bir ekonomik yapıyı benimsemeleri gerekmektedir (Çepel, 2003: 161).

Doğal ve Beşerî Kaynakları Korumak ve Zenginleştirmek: Kalkınma faaliyetleri, tabiatı gereği, ekosistemler üzerinde olumsuz etkilere sebebiyet vermektedir. Ekosistemler üzerindeki tahribatlarla tür çeşitliliğini azaltma etkisi bunlar arasında en dikkat çekici olanlardan biridir. Canlı ve cansız türlerin gelecek nesiller için korunması gerektiğine işaret eden sürdürülebilir kalkınma düşüncesi, “bedava mal” olarak kodlanan hava ve su gibi elemanları da birer kaynak olarak üretim-tüketim süreçlerine dâhil eder. Keating’in belirttiği üzere (1993: 82), “sürdürülebilir kalkınma; hava, su ve diğer doğal elemanların kalitesi üzerindeki kötü etkilerin asgariye indirilerek ekosistemin genel bütünlüğünün devamlılığını sağlamayı gerekli kılar.”

Sürdürülebilir kalkınma, teorik düzlemde bir değişim sürecini kapsamaması hasebiyle kaynakların kullanımı, yatırımların yönlendirilmesi ve teknolojik seçenekler bir uyumluluk içerisinde analiz edilmeli; bugünkü ve gelecek nesillerin gereksinimlerini karşılama potansiyeline haiz olmalıdır. Dolayısıyla muhtemel gereksinimlerin sürdürülebilir biçimde karşılanması için doğal ve beşerî kaynakların korunması ve zenginleştirilmesi önemli bir konumdadır.

Teknolojiyi Çevresel Bir İçerikle Kullanmak: Olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurması bağlamında teknoloji, insanlar ile doğa arasında “kilit bağlantı” olarak kabul edilir. Teknolojik yeniliklerin kullanım kapasitesi, ulusal ekonomilerin, sürdürülebilir kalkınma politikalarına daha iyi cevap verme ihtimalini taşımakla birlikte çeşitli problemleri de gündeme getirir. Dickson’a göre bu problemler üç ana başlık etrafında

toplanır (1992: 44-45); “(a) teknolojik gereksinimler sebebiyle ithal edilen know-how döviz rezervlerinde bir azalma meydana getirir ve büyük yatırımlar için yabancı sermayedarlara duyulan gereksinim artar; (b) az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere olan bağımlılığı artar; (c) emek-yoğun tekniklerin yerini sermaye-yoğun tekniklerin almasıyla birlikte işsizlik artar.” Dickson tarafından serimlenen problemler, teknolojik gelişimin çevresel etkenler doğrultusunda kullanılması gerektiğini gösterir. Zira sanayileşmiş ülkelerdeki teknolojik üretimin sosyo-ekonomik ve çevresel boyutlarıyla dünyanın geri kalanına adapte olma konusunda yetersiz kaldığı bilinmektedir (Smith, 2005). Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma için madde teknolojisinden biyoteknolojiye, enformasyon teknolojisinden enerji teknolojisine kadar çeşitli çalışma alanlarında çevresel bir içerikle yorumlanan alternatif teknoloji modellerine ihtiyaç bulunmaktadır.

Karar Verme Süreçlerinde Çevresel Bir Ekonomik Anlayışı Benimsemek:

Sürdürülebilir kalkınma düşüncesinde takip edilen ana tema, karar verme süreçlerinde çevreyi göz ardı etmeyen ekonomik bir paradigmanın benimsenmesidir. Sürdürülebilir kalkınma, doğal ve beşerî kaynakların geleceğe yönelik olarak ve gelecek nesillerin de ihtiyaçları düşünülerek mümkün olan en düşük tüketim hızında kullanılmasını gerektirir (Keating, 2003: 27). Ekolojik ve ekonomik kaygıların birbiriyle çelişkili olmadığı gerçeği karşısında bünyesinde barındırdığı bu özelliklerle geleneksel kalkınma anlayışında paradigma değişimini gündeme getiren sürdürülebilir kalkınma (Yeşilay, 2008: 40);

“Karar alma süreçlerinde vatandaşların etkin katılımını sağlayacak bir siyasal sistemi,
Sürdürülebilir biçimde üretim fazlası ve teknik bilgi sağlayabilecek bir ekonomik sistemi,
Kalkınmadan doğan gerilimlere çözüm bulabilen bir sosyal sistemi,
Kalkınma için gerekli ekolojik tabanı korumaya saygı gösteren bir üretim sistemini,
Sorunlara yeni çözümler sunabilecek bir teknolojik sistemi,
Ticaret ve finansmanda sürdürülebilir düzenleri destekleyen bir uluslararası sistemi,
Esneklik kapasitesiyle kendini onarma yeteneğine sahip bir yönetim sistemini”
gerektermektedir.

Kalkınmayı sürdürülebilir kılma hedefindeki bir ulus-devletin ekonomik, politik ve toplumsal yapılanmaları yukarıda serimlenen boyutlara haiz olmalıdır. Aksi tabloda geleneksel kalkınma anlayışındaki parametreler bağlamında başarılı görünse de sürdürülebilirlik stratejisi açısından herhangi bir başarıdan söz etmek mümkün

olmayacaktır. Sürdürülebilir kalkınmanın özelliklerini ekonomik ve beşerî faaliyetlerde hedeflenen ilke ve prensiplerden ayrı düşünmek mümkün görünmemektedir. Nitekim her ilke kalkınmanın sürdürülebilir kılınması için belirli bir amaca işaret etmektedir. Dolayısıyla ilkeler ve özellikler arasında olumlu bir korelasyon bulunduğu ifade edilebilir. Diğer taraftan sürdürülebilir kalkınmanın ulusal ve uluslararası metinlerde yer bulan ilkesel prensiplerine yönelik bir analiz yapıldığında yukarıda serimlenen çerçevenin değişmediği de görülecektir.

2.2. Çevre Düşüncesinde Eylemlilik

Dünya üzerinde insanî faaliyetlerin kaynaklık ettiği iklim değişikliği, çölleşme, biyolojik çeşitlilik kaybı, ormansızlaşma, ozon tabakasının tahribatı, hava, su ve toprak kirliliği, tehlikeli ve plastik atıklar, deniz ve okyanus kirliliği gibi çevresel problemler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dikkat çekici boyutlara ulaşır. Nitekim 20. yüzyıla gelindiğinde sanayileşme sürecine hız vermiş ülkelerde çevresel problemler kendini göstermeye başlar ve “küresel kirlenme” dünya devletlerinin bir gündem maddesi haline gelir (Özey, 2001: 64-66). 20. yüzyılın ilk yarısı Dünya Savaşları ve savaşlar sonucu ortaya çıkan ideolojik rekabetle anılır. Bu dönemin akabinde uluslararası birlik, bütünlük, dayanışma ve barış gibi temalara atıfta bulunulur. Dünya devletleri arasındaki ortak çıkarları korumak, insanların barışçıl bir dünyada ve hak ettikleri refahla yaşamaları için politika geliştirmek üzere kurulan birçok uluslararası örgütün faaliyete geçişi de bu dönemde gerçekleşir (Budak, 2004: 385). 20. yüzyılın ikinci yarısı ise sanayileşmenin hız kazanması, teknolojik ilerleme, yaşam süresinin uzaması paralelinde nüfus artışı ve kentleşme gibi etmenlerle birlikte çevresel problemlerin bölgesel düzeyde önemli bir sorun teşkil etmeye başladığı yıllardır.

1960’lı yıllardan itibaren çevresel problemlerin ulaştığı boyutlar; geleneksel kalkınma stratejileri ile politikalarının uluslararası ölçekte tartışılmaya başlandığı görülür (Nelson, 2021: 12). Gelecek nesillerin refahı için doğal kaynakların ve çevrenin korunması konusunda etik sorumlulukların tartışma konusu edildiği 1970’li yıllarda ise döneme hâkim olan çevre-kalkınma paradigması değişmeye başlamış ve “kalkınma için çevreyi göz ardı eden” görüş yerini kalkınmayı ekolojik problemler ekseninde yorumlayan “çevreci paradigma”ya bırakmıştır (Pepper, 1999).

Ekolojik denge ile kalkınmayı birlikte analiz eden entelektüel düzlemdeki ilk bulgulara, Rachel Louise Carson tarafından kaleme alınan “Silent Spring” (Sessiz Bahar) isimli eserde rastlanılır (Oosthoek ve Gills, 2005: 284). 1962 yılında yayımlanan çalışmada; kontrolsüz tarım faaliyetleriyle ortaya çıkan çevresel tahribat ele alınmış ve

dünyanın karşı karşıya olduğu tehlikelerin altı çizilmiştir (Carson, 1962). Bozdoğan'ın ifadesiyle (2005: 1015) “Silent Spring, Batılı ülkelerde büyük yankı bularak dikkatleri ekonomi politikalarının çevreye verdiği zararların üzerine yoğunlaştırmıştır.” Kalkınma politikalarının ekolojik bir içerikten yoksun olması hasebiyle ortaya çıkan çevresel problemlere dikkat çeken bir diğer çalışma, Kenneth E. Boulding imzasıyla 1966 yılında yayımlanan “The Economics of the Coming Spaceship Earth” isimli makaledir. Boulding, çalışmasında, üretim hacmi konusunda sürekli bir artış trendinin takip edilmesi durumunda yenilenemez doğal kaynakların tükeneceğini ve çevresel tahribatın yoğunlaşacağını analiz etmiştir. Çevresel problemlerin ana sorumlusu olarak “gelişmiş” ülkeleri gösteren Amerikalı iktisatçı, bu kalkınma yaklaşımını “sömürgeci, bencil ve duyarsız” gibi anlamlarla teorize ettiği “Kovboy Ekonomisi” olarak tanımlamıştır (2017: 31).

Çevre ve kalkınma sorunlarının dünya kamuoyunda ilgi çekmesiyle birlikte ulusal ve uluslararası düzeydeki sivil toplum kuruluşlarının sürdürülebilir kalkınma sorununa çözüm arayışları görünür olmaya başlar. Bu bağlamdaki ilk çalışma sayılabilecek “Büyümenin Sınırları Raporu” konu özelindeki çalışmalara bir temel oluşturması hasebiyle dikkat çekicidir. 1968 yılında 10 farklı ülkeden bilim insanları, sanayiciler, eğitimciler, ekonomistler ve devlet temsilcilerinin katılımıyla faaliyet yürütmeye başlayan Roma Kulübü tarafından 1972 yılında hazırlanan Büyümenin Sınırları (The Limits to Growth) isimli raporda, dünyadaki ekonomik büyümenin temel bileşenleri olarak çevre kirliliği, tarımsal üretim, endüstrileşme, doğal kaynaklar ve nüfus gibi konular üzerinde durulmuştur. Rapor, kalkınma ile çevre arasında güçlü bir ilişkinin bulunduğunu göstermiş ve uluslararası kamuoyunun dikkatlerini çevresel konulara yönlendirmeyi sağlamıştır (Tümertekin ve Özgüç, 1998: 247). Massachusetts Teknoloji Enstitüsünden (MIT) Donella ve Dennis Meadows öncülüğünde gerçekleştirilen çalışmada ulaşılan sonuç ise şu ifadelerle rapora yansımıştır (Meadows vd., 1972):

“Dünya nüfusu, sanayileşme, gıda üretimi, çevresel tahribat ve yenilenemez doğal kaynak tüketimi yıllardır süregelen büyüme trendleri içinde seyretmeye devam ederse gelecek yüzyıl içinde büyümenin sınırlarına ulaşılacak ve nüfus artışı duracaktır. Söz konusu tehlikeden dolayı, ekonomi ve ekoloji arasında denge kurarak, uzun dönemde sürdürülebilir ekonomik ve ekolojik istikrarı tesis etmek gerekmektedir. ...birçok madenin tüketim hızı bugünkü düzeyini koruyacak olursa 2050 yılına kadar madenler tamamen tükenecektir.”

Çevre ve kalkınma sorunları özelinde bir diğer dikkat çekici çalışma, yine Roma Kulübü tarafından hazırlanan ve Mihajlo Mesarovic-Eduard Pestel tarafından kaleme alınan “Dönüm Noktasındaki İnsanlık” isimli rapordur. “Dönüm Noktasındaki İnsanlık” Roma Kulübü’nün ilk raporu “Büyümenin Sınırları”nın bir tamamlayıcısı olarak nitelendirilmektedir. Daha önce belirtildiği üzere “Büyümenin Sınırları” raporunda, ekolojik bozulma ve bu bağlamda ortaya çıkan kıtlık sorunu nedeniyle yaklaşık 2100 yılında büyümenin sınırlarına ulaşılacağı ve 19. yüzyılın refah düzeyinin dahi “sürdürülebilir” kılınamayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bahsi geçen raporun dünya kamuoyunda yarattığı etkilerin bir çıktısı olarak gün yüzüne çıkan “Dönüm Noktasındaki İnsanlık” raporu ise büyüme hızının yavaşlatılması veya durdurulması gibi çözüm önerileri karşısında “organik büyüme” ya da “farklılaşmaya dayanan büyüme” gibi alternatiflere odaklanan yaklaşımlar sunması hasebiyle dikkate değerdir (Zafir, 1998: 30). Bu yaklaşımlara göre büyümenin gerçek sınırları sosyo-politik ve yönetsel nitelikler arz etmektedir. Bu bağlamda da insanlığın tabiatına dayanmaktadır. Son tahlilde ilgili rapor, kalkınmanın sürdürülebilirliği adına sosyal, politik, ekonomik ve organik araçlar ile yöntemlere duyulan gereksinime dair bir çerçeve sunmaktadır. Buradan hareketle dünyanın karşı karşıya kaldığı çevre kirliliği, hızlı nüfus artışı, doğal kaynakların hızla tüketilmesi, enflasyon ve enerji bunalımları gibi sorunların ortaya çıkardığı olumsuz koşullara çözüm önerisi olarak bilgisayar modelleriyle desteklenen tarımsal üretim ve yeni kaynakların geliştirilmesi gibi seçenekler önerilmektedir. Bahsi geçen sorunların global bir ölçekte değerlendirilmesine karşın, sorunların kaynağı olarak bölgesel farklılıklar ve eşitliksizlikler odak noktası haline getirilerek yeni stratejiler aranmaktadır (Mesarović ve Pestel, 1989: 125-126).

Görüldüğü üzere “Büyümenin Sınırları”nda niceliksel bir perspektiften değerlendirilen kalkınma sorunu, “Dönüm Noktasındaki İnsanlık” isimli raporda niteliksel ve organik bir içerikle ele alınarak daha iyimser bir tabloyla analiz edilmektedir. Bu kapsamda araştırmanın ulaştığı başlıca sonuçlar şu şekilde serimlenebilir (Mesarović ve Pestel, 1989: 128-129):

- “1- İçinde bulunduğumuz bunalımlar geçici değil, tarihsel gelişim trendi içinde devamlılık taşımaktadır.
- 2- Bu bunalımların çözümü ancak doğmakta olan global sistemi dikkate alarak ve uzun süreli çabalarla mümkün olabilir.
- 3- Çözüm ekonomi biliminin bugünkü geleneksel niteliğinde olduğu gibi, dünyayı birbirinden ayrılmış, tecrit edilmiş parçalardan ibaret sayan bir sistem anlayışı ile mümkün değildir. Gerçekten gerekli olan geniş bir tamlama anlayışıdır.

4- Bu bunalımları çatışmalar yerine iş birliği ile çözmek olanağı vardır.”

“Dönüm Nokrasındaki İnsanlık” isimli raporda ulaşılan bu sonuçlar; ekonomik, sosyal, politik, zihinsel ve felsefi bağlamlarda yeni bir kalkınma paradigmasını gündeme getirmektedir. Görüldüğü üzere kalkınma ve çevre sorunları arasında beliren olumsuz ilişki, 1960’lı yıllardan itibaren uluslararası kamuoyunda gündeme gelmiştir. Dolayısıyla “sürdürülebilir kalkınma” kavramının bu tarihsel dönemden itibaren uluslararası toplantılar aracılığıyla tartışmaya açılması şaşırtıcı değildir. Nitekim kavram, 1971 yılında İsviçre’nin Founex şehrinde gerçekleştirilen bir uzmanlar panelinde ele alınmıştır. Panelin sonuç raporunda, çevresel problemlerin sanayileşmiş ülkelerin üretim ve tüketim yapısıyla yakından bağıntılı olduğu ancak bu problemlerin dünyadaki azgelişmişlik ve yoksulluk sorunlarının bir sonucu olarak karşımızda bulunduğu vurgulanmıştır (Yıldırım ve Göktürk, 2004: 452).

Dünya ülkelerindeki kalkınma politikalarını kapsama amacı güden sürdürülebilir kalkınma çalışmaları, son on yıllardaki faaliyetlerin de gösterdiği üzere, esas itibarıyla uluslararası kuruluşlar nezdinde gerçekleşmektedir. Konu özelindeki Birleşmiş Milletler çalışmaları dikkat çekici olmakla birlikte BM Kalkınma Programı (United Nations Development Programme, UNDP), BM Çevre Programı (United Nations Environment Programme, UNEP) gibi uluslararası kuruluşlar, sürdürülebilir kalkınma anlayışının global ölçekte kabul görmesi için çalışmalar yürütmektedir (Yılmaz, 2011: 16). Uluslararası platformlarda yürütülen faaliyetler, sürdürülebilir kalkınmanın mahiyeti ve tarihsel gelişimini kavrama konusunda önemli ipuçları vermektedir. Konu özelinde 1972 yılında Stockholm’de başlayan uluslararası toplantılar, günümüz itibarıyla yarım asırlık bir tarihe sahiptir. Bu tarihsel süreçte yukarıda zikredilen uluslararası kuruluşların nezdinde gerçekleştirilen konferanslar ve bu konferanslarda alınan kararların ilan edildiği raporlarla birlikte sürdürülebilir kalkınma uluslararası bir nitelik kazanmıştır (Turan, 2014: 58). Dolayısıyla bir olgu ve kavram olarak sürdürülebilir kalkınmayı analiz ederken bu tarihsel gelişim çizgisini takip etmek ve bu bağlamda önemli dönüm noktalarını tespit etmek konunun bütünlüğünü resmetmek açısından önemli görünmektedir.

2.2.1. 1970-1980 Arası Dönem

Çevre ve kalkınma sorunlarına yönelik akademik çalışmalar ile raporların uluslararası kamuoyunda ses getirmesiyle birlikte özellikle sanayileşmiş ulusal ekonomilerin yerel çevre problemlerine karşı önlem almaya başladıkları görülür (Cole, 2006: 241). Hızla artan dünya nüfusu, doğal kaynakların tahribi ve canlı türlerinin bu

tehditler karşısında yok olma tehlikesi gibi etmenler 20. yüzyıl itibariyle önemli bir tartışma problematiğinin başlamasını sağlamıştır. Bu bağlamda “çölleşme, ormansızlaşma, canlı türlerindeki azalma, su ve toprak kirliliği, atıklar, asit yağmurları, küresel ısınma” gibi gelişmelere dikkat çekilmiş (Çoker, 2012: 53) ve dünyadaki hızlı nüfus artışı, silahlanma yarışı, gelir adaletsizlikleri, giderek artan yoksulluk ve işsizlik, çarpık kentleşme gibi sorunların da yeni bir bakış açısıyla ele alınması zorunluluğu vurgulanmaya başlanmıştır. İnsanlığın “çıkış yolu” ise çevre ile kalkınma arasındaki yaşamsal ilişkinin sağlamlaştırılmasına ve kalkınmanın “sürdürülebilir” kılınmasına bağlanmıştır (Emrealp, 2005: 13). Dünyanın sanayileşmiş bölgelerinde karşılaşılan çevresel sorunlarının etkisiyle 1970’li yıllarda gelişen ekolojik yaklaşımların kısa süre içerisinde daha bütüncül bir düşünsel izleğe dönüştüğü ifade edilebilir. Bu çerçevede geleneksel kalkınma paradigmasına yönelik eleştirilere kaynaklık eden “sürdürülebilirlik” kavramı, ilk uluslararası ifadesini, 1972 yılında İsveç’in başkenti Stockholm’de Birleşmiş Milletler bünyesinde “İnsan Çevresi” başlığıyla düzenlenen konferans sırasında bulmuştur.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın (UNDP) işbirliğiyle 5-16 Haziran 1972 tarihlerinde 114 ülkenin katılımıyla gerçekleştirilen Stockholm Çevre Konferansı’nda (UNCHE), yerel ve global çevre sorunlarına etkili çözüm önerileri getirmek amaçlanmıştır. “Stockholm Konferansı” olarak da anılan bu etkinlikle birlikte çevresel sorunlar uluslararası kamuoyunun önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Nitekim uluslararası çevre hukukunun “Magna Cartası” olarak kabul gören Stockholm Konferansı, 1972 yılının çevre hukuku açısından bir “milat” olduğunu göstermiştir. (Larre, 1986: 26-27). Çevresel kaynak yönetimi konusunun global ölçekte tartışıldığı ilk toplantı olma özelliğini taşıyan Stockholm Konferansı’nda, kalkınma ve çevrenin birlikte ele alınması gerektiği vurgulanmış ve böylelikle ekonomik hedefler ile çevresel kaynakların korunması arasında bir uyumluluğun sağlanması amaçlanmıştır. Konferans kapsamında gerçekleştirilen toplantı temaları 6 alt başlığa bölünmüştür (Kılıçoğlu, 2005: 37);

- Yerleşim alanlarında çevre planlaması ve yönetimi,
- Doğal kaynakların kullanımında çevresel bakış açısı,
- Uluslararası düzeyde çevreye zarar veren maddelerin tanımlanması ve denetimi,
- Çevre sorunlarıyla ilgili olarak eğitim, bilgi ve kültür politikaları,
- Kalkınma ve çevre,

- Çevreyi ilgilendiren eylemlerde uluslararası örgütlerin yer alması.

Stockholm Konferansı, sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin uluslararası anlamda görünür olmaya başladığı ilk adım olarak kabul edilir. Konferansın akabinde ülkelerin imzasına açılan “Stockholm Bildirgesi” ile çevre sorunlarının global bir nitelik taşıdığı kabul edilmiş ve “tek bir dünyamız var” sloganı da hafızalara yerleşmiştir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015: 23-24). Buna ek olarak Bildirge, ekolojik dünyanın korunması bağlamında uluslararası işbirliğinin ve çevre diplomasisinin gelişmesine temel sağlamıştır (Rao, 2000: 8). 26 ilkedен oluşan Stockholm Bildirgesi’nde “sürdürülebilir kalkınma” kavramı kullanılmamış olmasına rağmen “çevrenin taşıma kapasitesine dikkat çeken, kaynak kullanımında nesiller arası hakkaniyeti gözetken, ekonomik ve sosyal gelişmenin çevre ile bağlantısını kuran ve kalkınma ile çevrenin birlikteliğini vurgulayan ilkeler”, ilerleyen yıllarda teorize edilecek sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin dayanak noktaları olacaktır (Emrealp, 2005: 13).

Stockholm Konferansı, sürdürülebilir kalkınma düşüncesine temel oluşturacak paradigmatik ilkeleri ortaya koyması bakımından önemlidir. Bununla birlikte konferans, Birleşmiş Milletler Çevre Programı’nın (UNEP) kurulmasına önemli bir alt yapı hazırlamıştır. Böylelikle Birleşmiş Milletler bünyesinde çevre eylemleri üzerine yoğunlaşan ve çevre programlarını finanse eden bir çevre fonu oluşturulmuştur (Pearce ve Turner, 1991: 23). Konferansın bir diğer önemli çıktısı ise global ölçeğe ulaşan ekonomik problemler karşısında ortak sorumluluğu vurgulayan uluslararası çevre hukukunun oluşturulmasına yönelik çalışmalara kapı aralamasıdır (Chasek, 2001). Tüm bunlara ek olarak kalkınma ve ekolojik dünya arasındaki dengeyi imleyen “eko-kalkınma/çevreyi dışlamayan kalkınma” stratejisi de konferansın önemli çıktıları arasında sayılabilir. Birleşmiş Milletler Çevre Programı’nın Genel Sekreteri Maurice Frederick Strong tarafından ileri sürülen bu görüş, kalkınma politikaları bağlamında “insan merkezilik” ve “gelecek kuşakların kaynaklarının korunması” konularını ön plana çıkarmıştır. Kavram, 1974 yılında yayımlanan Cocoyoc Bildirgesi’nde daha da genişletilmiş ve yerel kaynaklardan adaletli bir biçimde yararlanmayı öngören kalkınma stratejisi anlamıyla literatürde yerini almıştır (Sarıçoban, 2011: 72). Konferansın bir diğer dikkat çekici özelliği, dönemin Doğu-Batı Bloklarına mensup ve farklı kalkınma düzeylerindeki yüzden fazla ülkeyi ortak hedefler doğrultusunda bir araya getirmeyi başaran geniş kapsamlı bir platform oluşudur (Güçlü, 2007: 68). Buna karşın toplantılar sırasında çevresel tahribatı önlemeye yönelik düşünceler, Doğu Bloku ülkeleri ve tarafsızlar tarafından “yeni bir oyun ve sömürgecilik biçimi” gerekçeleriyle eleştirilmiştir (Brenton, 1995: 36).

Stockholm Konferansından bir yıl sonra yayımlanan ve Ernst Friedrich Schumacher tarafından kaleme alınan “Küçük Güzeldir” isimli eser, dönem itibariyle çevre ve kalkınma sorunlarına eğilen önemli çalışmalardan biridir. Mevcuttaki üretim-tüketim kalıplarını sorgulayan Schumacher, yıllardır benimsenen bu kalıpların değiştirilmemesi durumunda insanlığın büyük ekolojik sorunlarla karşı karşıya kalacağını savunur. Büyümenin Sınırları isimli raporu hatırlatır şekilde yakın gelecekte doğal kaynakların tükenebileceğini belirten Alman düşünür, çevreyi tehdit etmeyen bir kalkınma modeline geçilmesi gerektiğine salık verir (Schumacher, 2010: 123-129). Nitekim bu düşüncenin izlerine Birleşmiş Milletler bünyesinde düzenlenen Habitat I isimli konferansta da rastlanılır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararıyla 1976 yılında Kanada’nın Vancouver şehrinde gerçekleştirilmiştir. Dünya devletlerinin Habitat I’de toplanmasını zorunlu kılan en önemli etmen; kırdan kente göçler ve ilaç sektöründe yaşanan gelişmeler ekseninde hızlanan kentleşme faaliyetlerinin çevresel tahribata yol açmasıdır. Bu çerçevede konferansta, kentleşmenin global ölçekte ele alınması gereken bir olgu olduğu sonucuna varılmış ve “sürdürülebilir” bir çevreye duyulan gereksinimlerin altı çizilmiştir (Özkan, 2017: 81-82).

2.2.2. 1980-1990 Arası Dönem

Sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin tarihsel gelişimi açısından büyük önem arz eden çalışmalardan biri Birleşmiş Milletler Çevre Programı bünyesinde hazırlanan “Dünya Koruma Stratejisi” (World Conservation Strategy, WCS)dir. 1980 yılında yayımlanan bu stratejik belgede ilk defa “sürdürülebilir kalkınma” kavramının kullanıldığı görülür. Ekolojik bir perspektifle donatılan kavram, sürdürülebilir topluma ulaşmanın yolunu “koruma ve geliştirme” düşünceleri ekseninde yorumlamak adına kullanılmıştır. Bu çerçevede Dünya Koruma Stratejisi’nde kalkınma politikalarının önceliği üç maddeye dayandırılmıştır (Sousan, 1992: 21-22): (i) Ekolojik dünyanın korunması; (ii) Kaynakların sürdürülebilir kullanılması; (iii) Biyo-çeşitliliğin korunması.

Tolba’nın (1984) üzerinde durduğu gibi, “ekonomi-çevre ilişkisini ve insanın çevre üzerindeki etkisini göz önünde bulundurarak, Dünya Koruma Stratejisi’nde sunulan ve çevre üzerindeki her beşerî etkinin olumsuz sonuçlar doğuracağına işaret eden kalkınma perspektifi, fiziksel çevre üzerinde durması hasebiyle eleştirilmiştir.” Ekonomi ve çevre ilişkisi bağlamında gözlemlenen bakış açısı eksikliği ise 1982 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda kabul edilen “Dünya Doğa Şartı” (World Charter for Nature) ile giderilecektir. “Sürdürülebilirlik” düşüncesine büyük önem atfedilen 24

maddelik Dünya Doğa Şartı ile mevcuttaki sosyal ve ekonomik kalkınma stratejilerinin kaynaklık ettiği problemler karşısında global ekolojinin korunması hedeflenmiştir. Belirtilmesi gerekir ki söz konusu belgede sürdürülebilir kalkınma kavramı açık bir ifadeye kavuşturulmamıştır. Ancak 4. maddedeki “insanların yararlandığı eko-sistemler ve tabi ki kara, deniz ve atmosferik kaynaklar optimum sürdürülebilirliği başarmak için yönetilmelidir. Fakat aynı zamanda, diğer eko-sistem ve türlerin bütünlüğünü tehlikeye atmayacak bir yolla yönetilmelidir” ibaresinde sürdürülebilirlik kavramına önemli bir perspektif sunulmuştur (Sands, Peel ve Fabra, 2018: 46). Dünya Doğa Şartı içerisinde sürdürülebilirlik kavramının gelişim çizgisine katkı sağlayan maddeler aşağıda özetlenmiştir (Wood, 1985: 992-996);

- Dünyadaki biyo-çeşitlilik tehlikeye sokulmamalı ve canlıların yaşam alanları korunmalıdır.
- Dünyadaki eko-sistemler korunmalı ve bu eko-sistemlerdeki nadir türler özellikle koruma altına alınmalıdır.
- İnsanoğlu eko-sistemlere kesintisiz bir şekilde bağlı olduğundan dolayı eko-sistemlerin sürdürülebilir kullanımı sağlanmalıdır.
- Şartı kabul eden ülkeler, eko-sistemlerin düzgün bir şekilde işlemlerini sağlamaya çalışmalıdır.
- Sosyal ve ekonomik kalkınma çevreyle senkronize bir süreçte gerçekleştirilmelidir.
- Ekonomik kalkınma, sağlıklı nüfus artışı ve yaşam şartlarının iyileştirilmesi için doğal kaynakların uzun vadeli kullanımı amaçlanmalı ve bu amaç da bilim ve teknolojiyle kuvvetlendirilmelidir.
- Tarım arazileri kapasitesi dışında kullanılmamalıdır.
- Doğal kaynaklar israfa mahal vermeyecek şekilde kısıtlı kullanılmalıdır.
- Çevre üzerinde etkiye sahip faaliyetler kontrol altında tutulmalı ve bunun için uygun teknolojiler tasarlanmalıdır.
- Şartta belirtilen hususlar ulusal ve uluslararası alanda çeşitli kanunlarla desteklenmelidir.
- Doğanın korunmasına yönelik uygulanan ve uygulanacak olan politikalar halkın bilinçlenmesi için kamuoyuna duyurulmalıdır.
- Doğanın korunması için fonlar, programlar oluşturulmalı ve ayrıca idarî yapılar düzenlenmelidir.

Çevre ve kalkınma sorunlarının tanımlanması ve çözüm önerilerine yönelik Stockholm Konferansı ile başlayan Dünya Koruma Stratejisi ve Dünya Doğa Şartı gibi belgelerle devam eden tarihsel süreçte alınan kararların ne ölçüde pratik düzleme aktarıldığı konusu da Birleşmiş Milletler’in önemli bir gündem maddesi olmuştur.

Nitekim 1983 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (The World Commission on Environmental, WCED) kurulmuştur. Böylelikle ulusal ekonomilerin kalkınma politikaları ekseninde ortaya çıkan çevresel sorunların ulaştığı boyutlar serimlenmeye çalışılmıştır. Komisyon tarafından yürütülen çalışmalar nihayetinde 1987 yılında “Ortak Geleceğimiz” isimli ünlü rapor yayımlanmıştır. Komisyon Başkanı Gro Harlem Brundtland’ın, aynı dönemde Norveç Başbakanı seçilmesinin ardından sağladığı politik destek sebebiyle, “Brundtland Raporu” olarak da anılan çalışma, “sürdürülebilir kalkınma” kavramına önemli bir düşünsel içerik kazandırmıştır (Emrealp, 2005: 13). Buna ek olarak raporda, 1960’lı yılların geleneksel kalkınma perspektifi ile 1970’li yılların çevreci perspektifini aynı potada eriten bir yaklaşım sunulmuştur (Tekeli, 1996: 26).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının ilk defa resmî bir belgede tanımlandığı *Ortak Geleceğimiz*, geleneksel kalkınma perspektifine farklı bir bakış açısı getirmiş ve kalkınmanın “miktar kadar kaliteyle de ilişkili olduğunu” göstermiştir (Sousan, 1992: 25). Raporda temel olarak üç konunun üzerinde durulduğu görülmektedir. Bunlar; kalkınma paradigmasının çevresel bir formda yeniden ele alınması, çevre-kalkınma ikilemine getirilecek çözüm önerilerinin gerçekçi bir içerikle donatılması ve son olarak kalkınma politikalarını etkileyecek hükümetlerin, bireylerin ve kurum, kuruluşların işbirliğini mümkün kılacak uluslararası yapıların geliştirilmesidir. Bu çerçevede ekonomik ve beşerî faaliyetler ile çevrenin korunması arasındaki ilişkiyi vurgulayan rapor, sürdürülebilir kalkınma konusunda uluslararası işbirliğinin gerekliliğine de dikkat çekmiştir (Strage ve Bayley, 2008: 24).

Meadowcroft’un belirttiği üzere (2000: 370) Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun çevre ve kalkınma arasındaki karşılıklı bağımlılığı/etkileşimi ortaya koyan bir yaklaşımla gündeme getirdiği sürdürülebilir kalkınma kavramı, *Ortak Geleceğimiz* isimli raporda, “bugünün ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağını ortadan kaldırmaksızın karşılamak; ülkeler ve bölgeler arasında sağlanması gereken adaleti, nesiller arası adalet anlayışı ile bütünleştirmek” şeklinde tanımlanmıştır (WCED, 1987: 43). Günümüz itibariyle geçerliliğini büyük ölçüde koruyan bu tanım; yoksulluğun ortadan kaldırılması, doğal kaynaklar üzerindeki baskının önlenmesi ve çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesi gibi konuların sürdürülebilir kalkınma ile doğrudan ilişkilendirilmesini mümkün kılmaktadır (Nemli, 2004: 7). Bu bağlamda rapor, sürdürülebilir kalkınmanın bir değişim sürecini imlediğini de göstermektedir (Mengi ve Algan, 2003: 20); “Bu değişim süreci içinde kaynakların

kullanımı, yatırımların yönlendirilmesi, teknolojik gelişmenin yönünün seçilmesi ve kurumsal değişiklikler hep uyum içinde ve insanlığın bugünkü ve gelecekteki ihtiyaç ve beklentilerini karşılama potansiyelini zenginleştirici olmalıdır.” Tüm bunlara ek olarak kalkınmanın çevresel bir formda yeniden yorumlanması için yerel ve uluslararası düzeylerde toplantı çağrısı da dikkat çekicidir (WCED, 1987: 78).

2.2.3. 1990-2000 Arası Dönem

Ortak Geleceğimiz isimli raporun sürdürülebilir kalkınmaya yönelik sunduğu teorik açılım, Birleşmiş Milletler nezdinde yürütülen çalışmalara ilgiyi artırmıştır. Takip eden süreçte Birleşmiş Milletler, sürdürülebilir kalkınmaya dair önemli bir kavramsal çerçevenin de çizildiği “Yeryüzünü Önemsemek: Sürdürülebilir Yaşam İçin Bir Strateji” raporunu da yayımlamıştır. Bu rapor, *Ortak Geleceğimiz*’de yer alan ilkeleri sürdürülebilir kalkınma etrafında geliştiren bir içeriğe haiz olmakla birlikte ekonomik sürdürülebilirlik ile yaşam kalitesi arasında uygulanabilir bir strateji sunma girişimi olarak görülebilir (Saraç, 2016: 12). Raporun yayımlanmasının ardından İngiltere, Fransa, Hindistan ve Rusya gibi ülkelerin başı çektiği girişimlerle yeni bir zirvenin düzenlenmesi için hazırlıklar başlamıştır. Böylelikle çevre ve kalkınma faaliyetlerine yönelik getirilen önerilerin hayata geçirilmesini teminat altına alacak stratejik bir eylem planının oluşturulması amaçlanmıştır. Hazırlıkların tamamlanmasıyla Haziran 1992’de “Yeryüzü Zirvesi” başlığıyla “Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı” Brezilya’da düzenlenmiştir.

Dünya ülkelerini, “sürdürülebilir çevre ile uyumlu ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmek üzere yürütülen ulusal ve uluslararası çalışmalar kapsamında çevresel tahribatı durdurmak ve geri çevirmek ve bu amaçla strateji ve tedbirler hazırlamak” amaçlarıyla (Bezirci, 2005: 78-79) bir araya getiren Yeryüzü Zirvesi, Brezilya’nın Rio de Janeiro şehrinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Zirve, 178 ülkeden devlet/hükümet başkanı ile birlikte binlerce temsilci ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarından on binlerce üyeye ev sahipliği yaparak dönem itibarıyla katılım düzeyi en yüksek Birleşmiş Milletler toplantısı olma özelliğine sahiptir (Ivanova, 2012: 179).

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı kapsamında 3-14 Haziran 1992 tarihlerinde gerçekleştirilen toplantılar, sürdürülebilir kalkınma kavramının tarihsel gelişimi açısından önemli bir uğrak olmuştur (Renner, 2012: 3). Konferansta; Stockholm Bildirgesi’nin ilkelerine bağlı kalındığı ve bu ilkeleri pratikte gerçekleştirmek için devletler, toplumlar ve insanlar arasındaki işbirliğinin önemi, gelecek nesillerin de çıkarlarını koruyacak bir çevre-kalkınma anlayışı üzerinde

uzlaşılmasının gereği vurgulanmıştır (Keleş ve Hamamcı, 1997: 156). Uluslararası çevre diplomasisi adına tarihî bir dönüm noktası olarak kabul edilen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda sürdürülebilir kalkınma, politik bağlamda önemli konulardan biri haline gelmiştir (Chichilnisky, 1997: 467).

Rio'da, bir anlamda Stockholm'den devralınan mirasın muhasebesi yapılmış ve yeni yol haritası için stratejik belgeler oluşturulmuştur. Zirve'nin akabinde (i) Rio Deklarasyonu, (ii) Gündem-21, (iii) Ormanlar Üzerine İlkeler Beyanatı, (iv) İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, (v) Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi adı altında beş temel stratejik belge ortaya çıkmış; bunların ilk üçü devletlerin onayına, diğer ikisi ise imzaya açılmıştır (Nemli, 2000: 40). Bu stratejik belgeler, sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin gelişimi açısından kritik görülebilecek bir anlayışla hazırlanmıştır. Nitekim Rio Deklarasyonu'nun birinci maddesi (Birleşmiş Milletler, 1992a: 5), her insanın “doğa ile uyumlu, sağlıklı ve üretken bir yaşama hakkı” olduğunu işaret ederek sürdürülebilir kalkınmanın merkezine insanı yerleştirmiştir.

Çevre ve kalkınma konusunda hukukî bağlayıcılığı olmasa da politik sorumlulukları içeren Rio Deklarasyonu, insan merkezli sürdürülebilir kalkınma stratejisi için yoksulluk, eşitlik, adalet, üretim-tüketim biçimleri, teknoloji ve bilim gibi konuları kapsayan 27 ilkedен oluşmaktadır. Bu ilkelerden bazıları teorik ve pratik düzlemlerde sürdürülebilir kalkınma düşüncesi ile doğrudan ilişkilidir (Birleşmiş Milletler A/KONF.151/26);

İlke 1: İnsanoğlu sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde bulunmaktadır. Doğayla uyumlu, sağlıklı ve üretken bir yaşama hakları vardır.

İlke 3: Kalkınma hakkı, şimdiki ve gelecek nesillerin kalkınmacı ve çevresel ihtiyaçlarını eşitlikçi bir şekilde karşılamaya yönelik kullanılmalıdır.

İlke 4: Sürdürülebilir kalkınmayı başarmak amacıyla, çevresel koruma kalkınma sürecinin gerekli bir kısmını oluşturmali ve ondan ayrı olarak düşünülmemelidir.

İlke 8: Sürdürülebilir kalkınmayı ve bütün insanlar için daha yüksek bir yaşam kalitesini başarmak için, Devletler sürdürülmeyen üretim ve tüketim örneklerini azaltmalı ve ortadan kaldırmalı ve uygun demografik politikaları teşvik etmelidirler.

İlke 12: Devletler çevresel bozulma sorunlarına daha iyi işaret etmek için bütün ülkelerde ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınmaya öncülük edecek destekleyici ve açık bir Uluslararası ekonomik sistemi teşvik etmek için işbirliğine gitmelidirler. Çevresel amaçlar için alınan ticaret politikası önlemleri keyfi veya adaletsiz bir ayırım aracı veya Uluslararası ticarete gizli bir sınırlama meydana getirmemelidir. İthalat

yapan ülkenin yargı alanı dışında çevresel zorluklarla uğraşmak için tek taraflı eylemlerden kaçınılmalıdır. Sınır ötesi veya küresel çevresel sorunları işaret eden çevresel önlemler mümkün olduğunca Uluslararası bir fikir birliğine dayandırılmalıdır.

İlke 21: Dünya gençliğinin yaratıcılığı, idealleri ve cesaretleri sürdürülebilir kalkınmayı başarmak ve hepsi için daha iyi bir gelecek sağlamak amacıyla küresel bir ortaklığı ilerletmek için seferber edilmelidir.

İlke 22: Bilgileri ve geleneksel pratikleri nedeniyle yerli insanlar ve onların toplumları ve diğer yerel toplumların çevresel yönetim ve kalkınmada hayati rolleri vardır. Devletler onların kimliklerini, kültürlerini ve çıkarlarını kabul etmeli ve gerektiği gibi desteklemelidir ve sürdürülebilir kalkınmayı başarmada onların etkili katkılarını mümkün kılmalıdır.

İlke 24: Savaş, doğası gereği sürdürülebilir kalkınmayı yıkıcı özelliktedir. Devletler bu nedenle silahlı çatışma zamanlarında çevre için koruma sağlayan Uluslararası kanunlara saygı duymalı ve gerektiğinde daha ileri geliştirilmesinde işbirliğine gitmelidirler.

İlke 27: Devletler ve insanlar iyi niyetle ve ortaklık ruhuyla bu Bildirge’de belirtilen ilkelerin yerine getirilmesinde ve sürdürülebilir kalkınma alanındaki Uluslararası kanunların daha ileri geliştirilmesinde işbirliğine gitmelidirler.

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’nın “kilit metni” olarak dikkat çeken Gündem-21 (Agenda 21) ise “sosyal ve ekonomik boyutlar”, “etkin grupların güçlendirilmesi”, “kalkınma için gerekli kaynakların korunması ve yönetilmesi” ve “uygulama mekanizmaları” olmak üzere dört bölüm temelinde oluşturulmuş; sürdürülebilir kalkınmaya yönelik hedefleri ve stratejileri kapsayan bir yol haritası mahiyeti taşımaktadır. Rio Deklarasyonu’nda yer alan ilkelerin bir anlamda uygulama planı olarak görülen Gündem-21’in temel öncelikleri şu şekilde sıralanmıştır (Mengi ve Algan, 2003: 23-25; Emrealp, 2005: 16);

- Kalkınma süreçlerine ilişkin tüm program alanlarında finansman politikalarının belirlenmesi,
- Yeni kaynakların yaratılması,
- Uygulanabilir teknik ve ekonomik araçların belirlenmesi,
- “Yerinden yönetim” anlayışının güçlendirilmesi,
- Hükümetler ve hükümet-dışı kuruluşlar arasında işbirliğinin geliştirilmesi ve
- Halkın etkin katılımının sağlanması.

Gündem-21; beşerî faaliyetlerin kaynaklık ettiği çevresel tahribatı göz önünde bulunduran bir kalkınma paradigmasıyla sosyal, ekonomik ve çevresel politika

önerilerini bünyesinde barındıran kapsamlı bir içerik taşımaktadır. Gündem 21, birtakım göstergeler aracılığıyla ekolojik dünyanın takip edilmesi gerekliliğine vurgu yaparak hükümetleri, hükümet-dışı organizasyonları ve bireyleri sürdürülebilir kalkınma için çalışmaya davet etmektedir (akt. Birch ve Lynch, 2012: 135); “Farklı sektörlerin çevresel, demografik, toplumsal ve kalkınmaya ilişkin parametreleri arasındaki etkileşimleri değerlendirme yöntemleri yeterince gelişmiş ya da uygulanır durumda değil. Her düzeyde karar alma mekanizmaları için somut zemin sağlamak ve entegre çevre ve kalkınma sistemlerinin kendi kendilerine sürdürülebilir olmalarına katkıda bulunmak üzere sürdürülebilir kalkınma göstergelerinin geliştirilmesi gerekiyor.”

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda imzaya açılan İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nde de sürdürülebilir kalkınma kavramına özel önem atfedildiği gözlemlenmektedir (İDÇS, 1992); “Taraflar sürdürülebilir kalkınmayı destekleme hakkına sahiptir ve de desteklemelidirler. İklim sistemini insanların neden olduğu değişikliğe karşı koruma politika ve önlemleri, Tarafların her birinin özel koşullarına uygun olmalı ve iklim değişikliğine cevap verecek önlemleri almak için ekonomik gelişmenin gerekli olduğu dikkate alınarak, bu politika ve önlemler ulusal kalkınma programlarına entegre edilmelidir.” Buna benzer şekilde 15 maddeden oluşan Ormanlar Üzerine İlkeler Beyanatında da sürdürülebilir kalkınma kavramı, orman varlıklarının korunması ve yönetimini temel alan amaçlar doğrultusunda kullanılmaktadır (Yıldırım ve Göktürk, 2004: 457).

Görüldüğü üzere Rio’da alınan kararlar ve imzaya açılan belgeler sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilecek araçların belirlenmesini ve ülke gündemlerine sunulmasını kapsamaktadır. Ancak bu kapsamın pratiğe geçmesi uzun erimli bir süreci gerektirmesi hasebiyle konferans sonrasında, yürütülen programların tutarlılığını ve koordinasyonunu sağlamak amacıyla, 53 üye ülkenin temsilcilerinden oluşan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (The Commission on Sustainable Development, CSD) kurulmuştur (Bigg ve Dodds, 1997: 16). 1993 yılında Birleşmiş Milletler Şartnamesinin 68. maddesi ve Gündem-21’in ilgili hükümlerince kuruluş çalışmalarına başlanan Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (Birleşmiş Milletler, 1992b: 307);

- i. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda kabul edilen ilke ve hükümlerin hayata geçirilme aşamasını izlemek,
- ii. Uluslararası işbirliğini artırmak,

iii. Çevre ve gelişme konularının bütünleşmesine yönelik hükümetler arası karar verme kapasitesini düzenlemek,

iv. Gündem 21'in ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde uygulanabilmesine yönelik gelişmeleri takip etmeye yönelik oluşturulmuştur.

Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun kurulmasıyla birlikte Birleşmiş Milletler bünyesinde düzenlenen küresel zirvelerde sürdürülebilir kalkınma politikalarını dikkate alan kararlar alındığı görülmektedir. Bu kapsamda 1993 yılında "Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı", 1994 yılında "Kahire Nüfus ve Kalkınma Konferansı", 1995 yılında "Kopenhag Sosyal Kalkınma Konferansı" ve 1996 yılında "Habitat II: İnsan Yerleşimleri Konferansı" düzenlenmiştir. Bu zirveler ile Gündem-21'in ışığında sürdürülebilir kalkınma modellerinin geliştirilmesi için küresel çapta işbirliğine gidilmesi hükümetlerce benimsenmiştir.

1993 yılında Avusturya'nın başkenti Viyana'da düzenlenen "Birleşmiş Milletler Dünya İnsan Hakları Konferansı"nda, Gündem-21 ile doğrudan bağlantılı olarak, aşırı yoksulluk ve kalkınma sorunlarının, insan haklarının tam ve etkili bir şekilde uygulanmasına engel olduğu vurgulanmıştır (Saraç, 2016: 13). 1994 yılında Mısır'ın başkenti Kahire'de düzenlenen "Nüfus ve Kalkınma Konferansı"nda ise yine Gündem-21'de üzerinde durulan demografik dinamiklerin sürdürülebilirliği konusu tartışılmıştır. Bu kapsamda yerel ve global kalkınma süreçlerinde sivil toplum kuruluşlarının anahtar rolde olması gerektiği sonucuna varılmıştır (Emrealp, 2005: 21). Konferansın akabinde ilan edilen Kahire Eylem Programı'nda, kalkınmanın sürdürülebilir kılınması için "günümüz ve gelecekte bütün insanların eşit olarak paylaşabilecekleri refahı sağlayabilecek nüfus, kaynaklar, çevre ve kalkınma arasında karşılıklı ilişkilerin bilinerek düzenlenmesi ve bunlar arasında uyumlu, dinamik bir dengenin kurulması gerektiği" belirtilmiştir. Böylelikle "gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama imkânını tehlikeye atmadan, şimdiki neslin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla nüfusa yönelik politikalar geliştirip, gerekli politikaları uygulamaya koyma, sürdürülemeyen üretim ve tüketim biçimlerinden vazgeçmek veya azaltmaya yönelik politikaların geliştirilmesi düşüncesi" uluslararası düzlemde kabul görmüştür (UN, PoA [1994]2004).

Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik bir eylem planı olarak hazırlanan Gündem-21 ile bağlantılı bir diğer Birleşmiş Milletler zirvesi 1995 yılında Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da gerçekleştirilen "Sosyal Kalkınma Konferansı" olmuştur. Konferansta Gündem-21'in üçüncü alt başlığında yer alan "yoksullukla mücadele" konusu

tartışmaya açılmış ve ayrıca sürdürülebilir kalkınmanın temelinde “demokratik, insan merkezli ve halka hesap verebilir” bir yönetimin bulunması gerekliliğine vurgu yapılmıştır (Emrealp, 2005: 21). İlgili temalara benzer şekilde Birleşmiş Milletler bünyesinde düzenlenen “Habitat II: İnsan Yerleşimleri Konferansı” ise 1996 yılında İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. “Kent Zirvesi” ismiyle de anılan konferansın ana teması, “herkese yeterli konut” ve “kentleşen dünyada sürdürülebilir insan yerleşimleri” olarak belirlenmiştir (Bozlağan, 2004: 234). Habitat II’de kabul edilen “İstanbul Bildirgesi” ve “Habitat Gündemi” stratejik belgelerinde, sürdürülebilir kalkınma kavramı ile insan yerleşimleri arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Örneğin Habitat Gündemi’nin 4. maddesi; sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesi için “demokratik, insan haklarına saygılı, şeffaf, katılımcı, halka hesap verebilen yönetimlerin varlığı ile politik süreçlere sivil toplumun etkin katılımını” zorunlu kılmaktadır. Amaçlar ve ilkeler başlığı altında ise insan yerleşimlerinin gelişimi için çevresel tahribatın önlenmesi ile sürdürülebilir kalkınma olgusunun gereklerine göre politika inşa etmenin önemine işaret edilmektedir (UN, 1996: md.29).

Kent Zirvesi’nde Birleşmiş Milletler nezdinde gerçekleşen önceki konferansların stratejik belgeleri kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Gündem-21 uygulamalarının gözden geçirilmesine yönelik alınan karar doğrultusunda 23-27 Haziran 1997 tarihleri arasında ise New York’ta Rio +5 forumu düzenlenmiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nı öncülüğünde gerçekleştirilen Forum, sürdürülebilir kalkınma kavramının gündem olmaktan çıkarılıp pratiğe dönüştürülmesi için geniş bir katılımcı grubunu bir araya getirmiştir. Forumda, sürdürülebilir kalkınma kavramına yönelik yerel, ulusal ve uluslararası boyutlarda geliştirilen ve geliştirilmesi planlanan stratejiler tartışma konusu edilmiştir. Toplantılarda hedeflenen amaçlar şu şekilde belirtilmiştir (akt. Lale, 2016: 27);

- i. Sürdürülebilir Kalkınma kavramının hayata geçirilmesi adına önemli konu ve başarılı uygulamaların belirlenmesi,
- ii. Sürdürülebilir Kalkınma kavramını ileriye taşıyacak, formel ve informal yönetim ve işletme sistemlerinin kurulabilmesi amacıyla ortaklıklar sağlayarak, gerekli girişimlerde bulunulması ve öneriler geliştirilmesi,
- iii. Sürdürülebilir Kalkınma’nın her düzeyde uygulamaya konulması amacıyla çok yönlü işbirliği çabalarının desteklenmesi,
- iv. Sürdürülebilir Kalkınma’nın küresel düzeyde yürütülmesi adına önerilerde bulunulması,

v. Ekonomik küreselleşmenin olumsuz yönlerine karşı yerel ve ulusal sürdürülebilirliğin desteklenmesi,

vi. Sivil toplumun örgütlenmesi, yönetim sistemlerinin ve ekonomik girişimlerin tekrar düzenlenmesi amacıyla yapısal reformlar konusunda farklı girişimlerde bulunulması.

165 ülkenin temsil edildiği Rio +5, sürdürülebilir kalkınmanın finansmanı konusunda yaşanan fikir ayrılıkları sebebiyle önemli bir stratejik çıktıya ulaşılammadan tamamlanmıştır. 1992 yılında Rio’da alınan kararların beş yıllık muhasebesi olarak görülebilecek zirve, “özellikle az gelişmiş ülkelerde çevre ve kalkınma sorunlarının devam ettiği, küreselleşmenin gelişmiş ülkelerde kısmi iyileşmelere yol açtığı; ancak, gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun arttığı ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki teknolojik uçurumun arttığı” gibi tespitlerle kapanmıştır (Sarıçoban, 2011: 80). Tüm bunlara rağmen Rio +5, Gündem-21’in sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma konusundaki kararlığı göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim zirvenin son toplantısı, katılımcı ülkelerin 2000 sonrası dönemde bu hedeflere doğru daha fazla ilerleme kaydetmeleri temennisine sahne olmuştur.

2.2.4. 2000 Sonrası Dönem

Sürdürülebilir kalkınma olgusuna yönelik pratik düzlemde stratejik hedeflere odaklanan Birleşmiş Milletler bünyesindeki konferanslar, 2000’li yıllara gelindiğinde, “genel değerlendirme” niteliği taşıyan hüviyetleriyle dikkat çekmektedirler. Konferansların onuncu yıldönümünde Güney Afrika Cumhuriyeti’nin Johannesburg şehrinde düzenlenen “Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı” bu nitelikte bir etkinlik olmuştur. Nitekim Konferansın başlıca düzenlenme amacı, 1992 yılında Rio’da alınan kararların pratik çıktılarını değerlendirmek üzerine kuruludur. Konferans süresince ülkelerin, ulusal sürdürülebilir kalkınma stratejilerini hazırlama konusundaki son durumlarının değerlendirilmesi, Gündem-21’in uygulanmasında karşılaşılan sorunların ve elde edilen deneyimlerin tartışılması, bu doğrultuda önerilerin geliştirilmesi, sivil toplum ve özel sektör kuruluşlarının tema özelindeki deneyimlerinden yararlanılması gibi konular ön plana çıkmıştır.

26 Ağustos-4 Eylül 2002 tarihleri arasında düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı, on yıllık geçmişi bulunan Gündem-21 uygulamalarının bir değerlendirmesini içermesi hasebiyle, “Rio+10” ismiyle de anılmaktadır. Konferans kapsamında gerçekleştirilen toplantılarda, Gündem-21’in sorgulanması yerine, sürdürülebilir kalkınma konusunda ülkelere verilen taahhütlerin yerine getirilmesine ve hedeflere ulaşılmasına yönelik bir eylem planı üzerinde çalışılmıştır. 100’den fazla ülke

temsilcisini ve resmî heyetler ile sivil toplum kuruluşlarından 20.000’den fazla katılımcıyı bir araya getiren Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı’nda iki temel stratejik belge çıktısı sağlanmıştır. Çıktılardan ilki, katılımcı ülke temsilcileri tarafından imzalanan “Eylem Planı”dır ve başta yoksulluğun azaltılması olmak üzere, doğal kaynaklar, sağlık, kurumsal çerçeve ve tüketim gibi konular kapsamında sürdürülebilir kalkınma anlayışına önemli bir açılım sunmaktadır. Eylem Planında yer alan sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin ilkeler şu şekilde özetlenebilir (akt. Sarıçoban, 2011: 81);

- Ülkeler sürdürülebilir kalkınma için üretim ve tüketim kalıplarında değişiklikler yaparak sürdürülebilir nitelikteki üretim ve tüketim kalıplarını yaygınlaştırmalıdır.
- Çevre üzerindeki olumsuz etkilerin azaltılması ve sürdürülebilir kaynak kullanımının arttırılabilmesi için uygun atık yöntemi ve çevre dostu depolama sistemleri geliştirilmelidir.
- Kaynakların bozulması ve boşa harcanması önlenerek sürdürülebilir üretim süreçleri geliştirilmelidir.
- Üretim ve tüketimin çevre sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri azaltılmalıdır.
- Yeniden kullanılabilir, geri dönüşümlü ve çevre dostu ürünler üretilmeli ve kullanılmalıdır.
- Çevre dostu üretim ve tüketim önlemleri konusunda eğitim desteklenmelidir.
- Çevre dostu üretim teknolojilerine yapılan yatırımlar arttırılmalıdır.
- Sürdürülebilir nitelikteki üretim ve tüketim politikaları geliştirilerek hayata geçirilmelidir.

Konferansın ikinci temel çıktısı olan “Johannesburg Bildirgesi”nde ise Rio zirvesinden Johannesburg’a kadar ülkelerin sürdürülebilir kalkınma politikaları analiz edilmiştir (UN, 2002; Saraç, 2016: 15). Johannesburg Konferansı’nda alınan kararlar şu şekilde özetlenebilir (Bozlağan, 2005: 1024-1025):

- Ülkelerin ulusal sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin en kısa sürede oluşturulması ve bu konuda uygulamanın 2005 yılından itibaren başlatılması,
- Kamu, sivil toplum ve özel sektörde kurumsal sorumluluk ve duyarlılığın geliştirilmesi,
- Uluslararası anlaşma hükümlerinin uygulamaya alınması,
- Yoksulluğun önlenmesi için Dünya Dayanışma Fonu’nun kurulması ve açlık sınırında yaşayan dünya nüfusunun yarı yarıya azaltılması,

- Enerji sunumunda fosil kaynaklara olan bağımlılığın azaltılması, kaynak çeşitliliğinin sağlanması,
- Enerji kullanımının küresel ölçekte daha adil ve dengeli bir biçimde dağılımının sağlanması,
- Biyolojik çeşitliliğin korunması ve biyolojik çeşitlilikteki azalmanın eşik düzeylere çekilmesi.

Son tahlilde Rio de Janeiro'daki Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda alınan kararların pratiğe yansımalarını sınamak amacıyla gerçekleştirilen Johannesburg zirvesi, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli görülen doğal kaynakların etkin kullanımı, sosyal adalet ve yoksulluk gibi konularda dünya genelinde büyük problemlerin bulunduğunu ortaya koyan bir konferans olmuştur.

Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nın akabinde küresel ölçekte sürdürülebilir kalkınma düşüncesine etki eden bir diğer gelişme, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun 28 Nisan-9 Mayıs 2003 tarihleri arasında düzenlediği 11. Toplantısıdır. Toplantıda, Komisyonun 2004-2017 yılları arasındaki döneme ilişkin çalışma programı belirlenmiştir (Sencar, 2007: 105). Çalışma programı kapsamında 20-22 Haziran 2012 tarihleri arasında Brezilya'nın Rio de Janeiro şehrinde "Rio+20: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı" düzenlenmiştir. 1972 yılında gerçekleşen Stockholm Konferansı'nın 40'ıncı, 1992 yılında gerçekleşen Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın 20'inci ve 2002 yılında gerçekleşen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nın 10'uncu yıl dönümünde ifa edilen Rio+20, "II. Yeryüzü Zirvesi" ismiyle de anılmaktadır. Zirvede, sürdürülebilir kalkınma konusundaki politik kararlılığa vurgu yapılarak, önceki konferansların sonuç ve eksiklikleri ortaya konulmuştur. Zirvenin akabinde ilan edilen "İstedğimiz Gelecek" (Our Future We Want) isimli bildirgede ise "Yeşil Ekonomi" başlığı altında sürdürülebilir kalkınmaya yönelik gerçekçi ve uygulanabilir önerilere yer verilmiştir (İstedğimiz Gelecek, 2012: 15-21).

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nın düzenlendiği dönem itibariyle dünya nüfusu, 1992'deki Rio Zirvesinden sonra yaklaşık 1,5 milyar artış yaşamıştır. Dünya nüfusunun büyük bir bölümü kentlerde yaşamaktadır. Hızlı bir şekilde küreselleşen ekonomik yapı, göç hareketleri ve teknolojik gelişmeler ise insanları eskiye nazaran daha çok birbirlerine bağlamaktadır (Ubinas, 2012: XVII). Bunlara ek olarak niceliksel bir içerik taşıyan kalkınma paradigması dünyada

geçerliliğini korur görünümündedir (Engelman, 2012: 205). İlgili tarihsel aralıkta %75 oranında büyüyen global ekonomi mavi kürenin etkinlik sınırlarını önemli ölçüde zorlamaktadır. iklim değişikliğiyle birlikte yaşanan gıda ve finans krizleri, sorunların hâlâ global ölçekte olduğunu ve dolayısıyla uluslararası işbirliği çerçevesinde çözüm gerektirdiğini kanıtlamaktadır (Turan, 2014: 66).

Görüldüğü üzere Rio+20, global ölçekte hissedilen çevre-kalkınma sorunlarına yönelik değerlendirmeleri içermektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesi adına bir dizi tavsiye niteliğinde kararların alındığı *İstediğimiz Gelecek* isimli bildirge ise Birleşmiş Milletler bünyesinde “Küresel Hedefler”in oluşturulmasına sunduğu teorik alt yapı hasebiyle dikkate değerdir. Nitekim Birleşmiş Milletler üyesi 193 ülkenin Eylül 2015’te kabul ettiği “2030 Gündemi: Küresel Hedefler” bu çerçevede şekillendirilmiştir. 17 maddeden oluşan ve sürdürülebilir kalkınma için oldukça önemli görülen Küresel Hedefler (akt. Özkan, 2017: 91); “yoksulluk ve açlığı gidermeyi, insan haysiyetini korumayı, eşitlik ortamı yaratmayı, gezegenin sahip olduğu doğal kaynakları sürdürülebilirlik koşuluyla şimdiki ve gelecek nesiller arasında adilane dağıtmayı, gezegenin mevcut sorunlarını (iklim değişikliği gibi) hafifletmeyi ve/veya gidermeyi, insan refahını sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişmenin doğa ile entegre edilmesi sayesinde belli seviyeye getirmeyi, korku ve şiddetten arınmış ve barış ortamı sağlanmış bir dünya yaratmayı ve az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülke ayrımı yapmaksızın tüm ülkelerin katılımını sağlamayı amaçlamaktadır.” Bu amaçlar doğrultusunda Ekim 2015’te Brüksel’de Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi ve Aralık 2015’te Paris’te İklim Değişikliği Konferansı düzenlenmiştir. 5-8 Ekim 2016 tarihleri arasında Yeni Delhi’de gerçekleştirilen Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’nde ise “2030 Gündemi: Küresel Hedefler” ve “Paris İklim Anlaşması”nın geleceği tartışılmıştır. 8 genel, 25 tematik oturumla tamamlanan zirvenin akabinde “Yeşil Rapor” isimli stratejik belge yayınlanmıştır (Özkan, 2017: 93).

Yeşil Rapor’un sürdürülebilir kentsel gelişme, kaynakların etkin kullanımı ve suyun geleceği konularına getirdiği yaklaşımlar ekseninde hazırlıkları başlayan Habitat III Konferansı, 17-20 Ekim 2016 tarihleri arasında Ekvator’un Quito şehrinde gerçekleştirilmiştir. “Konut ve Sürdürülebilir Kentsel Gelişme” başlığını taşıyan konferansın akabinde, “Yeni Kent Gündemi” isimli stratejik belge kabul edilmiştir. Özkan’ın (2017: 94) aktardığı üzere Yeni Kent Gündemi; “sürdürülebilir kentleşme için küresel standartları belirleme, şehir yaşantısını çevreye duyarlı hale getirme ve şehirleri çevre lehine yönetme gibi hususları içermekte olup, gelecek nesillerin yaşam

olanaklarını daraltmayacak şekilde kentleşmeyi sağlayabilmek için çeşitli taahhütlerden meydana gelmektedir.”

Sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin gelişimi konusunda 2000’li yılları kapsayan dikkat çekici bir diğer zirve ise Uluslararası Çevre Forumu olmuştur. Ana temaları “Gelecek Nesiller İçin Yeşil Bir Dünya”, “Tarih”, “Biyolojik Çeşitlilik”, “Sürdürülebilirlik” ile “Yeşil Şehirler” olan ve Expo 2016 kapsamında gerçekleştirilen forumda, dünyayı tehdit sorunlardan en önemlisi olarak görülen çevresel tahribata dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi konulara yer verilen toplantılarda, ekolojik dünyanın sınırlarını tanımayan ekonomik büyüme yaklaşımının devam etmesi durumunda “doğanın insanlıktan intikam alacağı” gerçeği vurgulanmıştır (Ferdinand, Shaw ve Forsberg, 2017: 9-15).

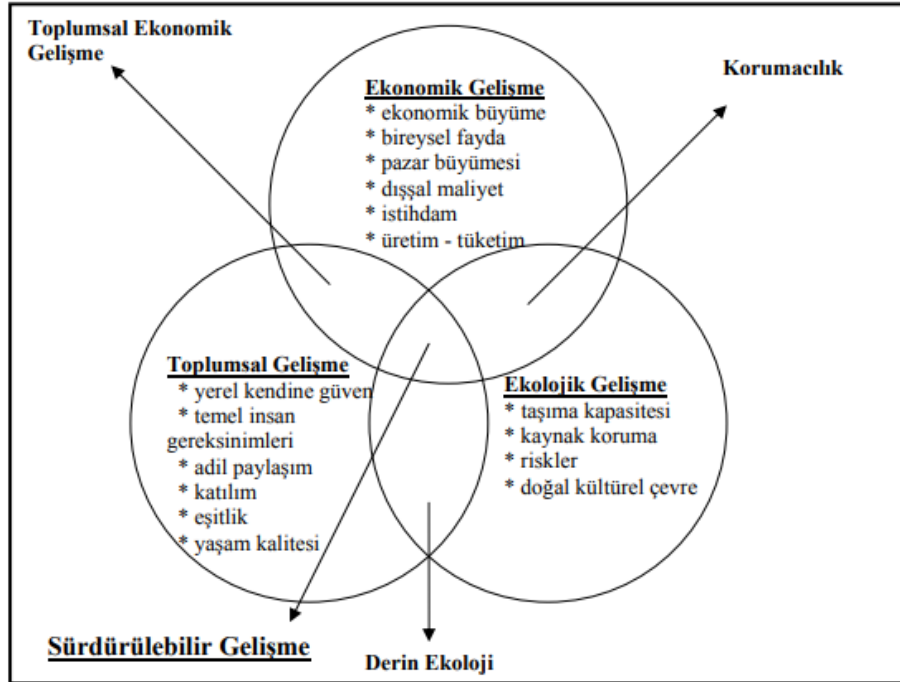
Bir kavram ve olgu olarak sürdürülebilir kalkınmaya yönelik Birleşmiş Milletler bünyesinde düzenlenen zirvelere genel tabloda bakıldığında, sürdürülebilir kalkınmanın çevresel, ekonomik ve toplumsal boyutlara haiz yapısı ekseninde tartışıldığı görülmektedir. Zirvelerin akabinde imzaya açılan stratejik belgelerde sürdürülebilir kalkınma olgusu ile insan, çevre ve refah arasında kurgulanan düşünsel izlek sürdürülebilir kalkınmanın bileşenleri olarak kabul edilebilecek bu boyutları analiz etmeyi gerekli kılmaktadır.

2.3. Sürdürülebilir Kalkınmayı Boyutlandırmak

Sürdürülebilir kalkınma olgusuna yönelik sunulan teorik, pratik ve düşünsel bütün açılımlarda ekonomi ve çevre arasında bir bütünleşme hedeflenmekle birlikte toplumun, gelecek nesilleri de kapsayacak şekilde, gelişmesi ve kalkınması amaç edinilmektedir. Kavramsal ve tarihsel düzlemlerde sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yukarıda özetlenen çerçeve ekonomik sistem ile sosyal sistemlerin birbirleriyle olan ilişkilerini incelemeyi gündeme getirmektedir. Daha önce üzerinde durulduğu gibi sürdürülebilir kalkınmanın teorik gelişimi, kavramın sadece ekonomik bir içerik taşımadığını; aksine birbiriyle bağıntılı olmak üzere üç boyutlu bir içeriğe haiz olduğunu göstermektedir. Bunlar kalkınmayı “sürdürülebilir” kılmayı imleyen ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlardır. Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutu, sermayenin gelecek nesiller için istikrarını; çevresel boyutu, insan gereksinimlerini karşılayacak doğal kaynakların efektif kullanımıyla refah düzeyinin geliştirilmesini; sosyal boyutu ise katılım ve güçlü bir sivil toplumun inşasını içermektedir (Goodland, 1995). Bu nedenle sosyal, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlikler önem kazanmaktadır.

“Sosyal sürdürülebilirlik; yiyecek, içecek ve barınma gibi temel insan ihtiyaçlarının ve daha ileri derecede güvenlik, özgürlük, iş ve eğlence faaliyetleri gibi sosyal ve kültürel ihtiyaçların sürekli olarak karşılanmasıdır. Sosyal sürdürülebilirlik daha çok bireylerin ihtiyaçları üzerine yoğunlaşmıştır. Çevresel sürdürülebilirlik; biyolojik sistemlerin ve ekosistemlerin üretkenliğinin ve işlevlerinin sürekliliğini ifade etmektedir. Uzun vadede çevresel sürdürülebilirlik genetik kaynakların ve biyolojik çeşitliliğin korunmasını, buna karşılık kısa vadede yapılan düzenlemeler ise ekosistemlerin uzun vadede kalıcılığını sağlamak için gerekli olmaktadır. Ekonomik sürdürülebilirlik; sürdürülebilir ekonominin en önemli elemanı nüfus artışı, doğal-beşerî yeteneklerin teknolojik yenilikleri başaracak şekilde geliştirilmesi ile ekonomik gelişmenin sağlanmasıdır.” (Karaaslan, 1999: 34-35).

Sürdürülebilirlik üzerine derinlemesine bir analiz girişimi olarak görülebilecek Gündem 21’de de kavramın çok boyutlu içeriği serimlenmektedir. Ekonomik, çevresel ve sosyal amaçların sürdürülebilir kalkınma açısından sinerji oluşturma potansiyeline dikkat çeken Gündem 21, bahsi geçen üç öge arasında “doğru denge”yi sağlamanın önemini vurgulamaktadır (European Commission, 2001: 3). Son tahlilde sürdürülebilir kalkınma; ekonomik, ekolojik ve toplumsal gelişmeyi amaç edinen bir sürecin ifadesidir. Bir başka ifadeyle kalkınmanın sürdürülebilir kılınması adına ekonomik etkinliğin sağlanması, ekolojik dünyanın korunması ve toplumun her bir bireyi için en iyi yaşam koşullarının hazırlanması gerekir (Sarıçoban, 2011: 87).

Şekil 1: Sürdürülebilir Gelişimin Kesişim Noktası

Kaynak: (Pinfield, 1996: 155; akt. Yazar, 2006: 10).

Ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlar sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yaklaşımları analiz edebilmek için önemli görünmektedir. Bu kapsamda ekonomik boyut, sermayenin korunarak üretim-tüketim dengesinde bireysel fayda, piyasanın genişletilmesi, istihdam yaratılması ve dışsal maliyetlerin büyütülmesi gibi bileşenleri içerir. Sosyal ve çevresel boyutlar ise doğal kaynakların eşitlik ve sosyal adalet ilkeleri çerçevesinde kullanımıyla gelecek nesillerin de bu kaynaklar üzerinde haklarını kullanabilmeleri için vizyoner bir programın gerekliliğine işaret etmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın bileşenleri olarak görülebilecek bu boyutlar, niceliksel anlamda bir büyüme yerine niteliksel anlamda bir gelişmeyi gündeme getirmektedir. Nitekim ekonomik, çevresel ve sosyal ekosistemlerin yenilenme kapasitelerinin sınırlı olması, özellikle ekonomik büyüme karşısında gelecek nesillerin de refahını gözetmek adına doğal kaynakların ahlakî sorumlulukla kullanımını gerektirmektedir (Nemli, 2004: 24-25).

Görüldüğü üzere geleneksel kalkınma anlayışının çevre-ekonomi dikotomisine farklı bir yaklaşım getiren; sanayileşme ve ekoloji arasında bir denge arayışını ifade eden; toplumsal refahın ise bugünkü ve gelecek nesiller arasında adaletli bir bölüşümle sağlanabileceğini vurgulayan sürdürülebilir kalkınma ekonomisi, çevre ve sosyal olmak üzere üç boyutlu bir içeriğe sahip olmaktadır (Lehtonen, 2004: 200; Kolk ve Tulder, 2010: 120; Özkan, 2017: 19). Sürdürülebilir kalkınma, karar alma süreçlerinin her aşamasında hakkaniyeti ve vizyonu gerekli kılan bütünlükçü bir yaklaşımı vurgulamak ve dolayısıyla terim, yalnızca ekonomik büyümeyi değil, gelecek nesilleri de gözetken fırsat eşitliğine dikkat çekmektedir. Bu çerçevede global kalkınmanın hayata geçirilmesi ve faaliyet stratejisi olarak kodlanan sürdürülebilir kalkınma; ekonomik, çevresel ve sosyal boyutları ekseninde analiz edilebilir.

2.3.1. Ekonomik Boyut

Modern kapitalist ekonomik sistemde, sermaye yapısı ile beşerî ihtiyaçların eşgüdümlü bir ilerleme içerisinde olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin ekonomi boyutuna temel teşkil eden konu piyasa aktörleri açısından kritik öneme sahip olan optimal kaynak dağılımıdır. Kıt kaynakların insan ihtiyaçlarını karşılama konusunda en etkin şekilde kullanımını ifade eden optimal kaynak dağılımı, ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilir kılınması için önemli bir koşul olarak dikkat çekmektedir. Zira etkin verimlilik çerçevesinde kullanıl(a)mayan kaynaklar, ekonomik sistemin zafiyetlerini görünür kılmakta ve bu noktada ekonomi ile

çevre arasında eşgüdümlü bir teorik/pratik uzam kurgulamanın önemi, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik bir boyutu olduğunu göstermektedir (Yıldıztekin, 2009: 368).

Sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin ekonomik boyutu, ekonomi faaliyetlerinde verimliliğin sağlanması doğrultusunda şekillenmektedir. Bu noktada ekonomik etkinlikten beklenen bireysel ve toplumsal gereksinimlerin en aktif şekilde karşılanmasıdır. Toplumsal refah bağlamında etkin bir ekonomik yapının, gelecek nesilleri göz ardı etmeden bireysel girişimleri teşvik etmesi gerekmektedir. Bu çerçevede sürdürülebilirlik düşüncesinin serbest piyasa ekonomisine salık verdiği belirtilebilir (İşgüden vd., 1995: 208). Yüksek'in (2010: 36) belirttiği üzere;

“Sürdürülebilir kalkınma için ekonomik başarı ve rekabet edebilirlik, bir toplumun ekonomik yapabilirliğinin üretim, sosyal ve insan kaynaklarının sürdürülebilir olması, bu kaynaklardaki artışın yalnızca niceliksel değil, aynı zamanda niteliksel de olması anlamına gelmektedir. Piyasa ekonomisi sisteminin koşulları, piyasaya işlevsellik kazandıracak ve ilerleme sağlayacak biçimde belirlenmeli; ancak aynı zamanda rekabet ve kalite de sağlanmalıdır. Sürdürülebilir kalkınmayı destekleyecek araştırma ve geliştirme teşvik edilmeli, kamu borçlanması, bugünkü ve gelecek kuşakların bireysel ve toplumsal gereksinimlerini karşılamayı tehlikeye atacak şekilde olmamalıdır.”

Ekonomik bağlamda ilerlemeyi dışlamayan sürdürülebilir kalkınma paradigması; toplum, ekonomi ve çevre arasındaki ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesini imler (Sencar, 2007: 81). Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutuyla vurgulanması gereken çevreyle uyumlu, yenilenebilir hammadde çıktılarının söz konusu olduğu, sosyal sorumluluk bilincine sahip ekonomi politikaları ve işletmecilik anlayışları kapsamında gerektiğinde “rakamsal” büyümeyi de sınırlandırabilecek bir perspektif geliştirmektir. Dolayısıyla çevresel problemlerin önlenmesi ve ekonomik gelişimin devam ettirilmesi konusunda hem üretim hem de tüketim kalıplarını değiştirebilecek çok yönlü ekonomi politikalarının geliştirilmesi gerekli olmaktadır (Yıldırım ve Göktürk, 2004: 469). Daha önce üzerinde durulduğu gibi sürdürülebilir kalkınma için üretim-tüketim dengesinde mal ve hizmetlerin ortaya çıkarabilecekleri çevresel risklerinin en aza indirilmesi, enerji ve doğal kaynak kullanımlarının ise optimal seviyede kontrol edilmesi önem taşımaktadır. Bunlara ek olarak etkin bir şekilde mal ve hizmet üretiminde devamlılığın sağlanması, piyasada oluşabilecek dengesizliklerin önlenmesi ve hem hane-içi hem de devlet borçlarının yönetilebilir seviyede kalması için politika güdülmesi gibi konular da sürdürülebilir kalkınmanın ekonomi boyutu içerisinde ele alınır (Gürlük, 2010: 87).

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutu, toplumun her bir üyesinin ihtiyaçlarını giderecek ve gelecek nesillerin refahını göz ardı etmeden oluşturulacak ekonomik yapının varlığını ifade etmektedir. Ekonominin “sürdürülebilir” kılınması, toplumun her bir ferdi için hayat standartlarının olumlu anlamda ileriye taşınmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda doğal kaynakların sınırlı olduğu gerçeği karşısında; kendi kendine yeterliği sağlamak, kaynakları insanların yaşam kalitesini ileriye götürecek şekilde kullanmak ve kaynakların eşit/adil dağılımı için politika geliştirmek ekonomik sürdürülebilirlik boyutunun temel hedefleri arasında sayılabilir (Kınacı, Pehlivan ve Seyhan, 2011: 83).

2.3.2. Çevresel Boyut

II. Dünya Savaşı’nın akabinde ulus-devlerin sanayileşme politikaları ve 2000’li yıllarla birlikte teknolojik ilerleme paralelinde sınırsız ekonomik büyümeye paradigması modern dünyanın önemli tartışma konuları arasında yerini aldı. Çevrenin hem bir hammadde kaynağı hem de atık deposu olarak görülmesi nedeniyle ulusal ve uluslararası düzeyde görünür olmaya başlayan çevresel problemler dünyanın geleceği için bir tehdit olarak algılanmaya başlanmaktadır. Bu bağlamda insanlığın geleceği için ortak sorun haline gelen çevresel problemlere etkili bir çözüm olarak sunulan sürdürülebilir kalkınma, öncelikli olarak çevrenin korunmasını ve gelecek nesilleri göz ardı etmeden bugünün ihtiyaçlarını karşılamak adına ekonomik ilerleme paradigmasını gündeme getirdi (Sencer, 2007: 79). Güçlü bir ekonomik yapı, öncelikle gelecek nesiller için sürdürülebilirliği olan bir çevrenin varlığını gerektirmektedir (OECD, 2008: 3). Nitekim uzun vadede üretim faktörlerinin ekonomik potansiyeli, çevresel kaynakların verimliliğiyle yakından ilişkilidir (Giannias ve Sfakianaki, 2011: 8).

Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutu, temelde “tüketmeden kullanım” düşüncesinden hareket eder. Nemli’nin (2004: 27) aktardığı üzere, “tüketmeden kullanımın ana kuralı, herhangi bir doğal kaynaktan elde edilecek yıllık verimin, o doğal kaynağın yıllık artış oranını geçmemesidir.” Bu kural, insanoğlunun ekolojik çevre karşısında limitleri koruması gerektiğini gündeme getirmektedir. Ekolojik çevrenin limitlerini aşındırmadan ortaya konacak ekonomi politikaları, gelecek nesillerin refahını teminat altına alacak doğal kaynakların “sürdürülebilir” kılınması için elzem görünmektedir. Çevre ve çevresel değerler olmadan beşerî hayatın idame ettirilebilmesi mümkün görünmediğinden dolayı doğal kaynakların korunması ve hatta değerlerinin artırılmasına yönelik politikalar, sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutunda ele alınmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmanın ekolojik bilinci vurgulayan çevresel boyutu; doğal kaynaklarının uzun vadede güvence altına alınması, beşerî faaliyetlerle ortaya çıkan ekolojik tehditlerin önlenmesi ve doğanın kendi dinamiği içerisinde korunması gibi konuları gündeme getirmektedir (Mengi ve Algan, 2003: 10). Sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin çevresel boyutu, temel olarak beşerî hayatın mütemadiyen bağlı olduğu ekosistemlerin doğal yapısını tahrip etmeden kullanmayı vurgular. Ekosistemlerin korunması, ekolojik bilincin vazgeçilmez bir koşuludur. Çünkü herhangi bir ekosistemin beşerî unsurlarla doğal yapısının bozulması durumunda ilgili ekosistem içerisindeki canlı/cansız varlıkların geri dönülemez şekilde zarar gördükleri ve hatta ilişkili ekosistemlerin de yapılarının bozulduğu görülür. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutuyla ele alınan bir diğer konu biyolojik çeşitliliğe verilen zararlardır (Barlas, 2013: 198-202).

Modern dünyanın geldiği noktada sürdürülebilirlik açısından tehlikeler belirginleşti. Sosyo-kültürel ve politik alanlarda olduğu kadar ekolojik bağlamda da beliren her türlü risk kalkınmanın sürdürülebilir kılınmasını etkilemektedir. Sera etkisiyle ortaya çıkan küresel ısınma ve iklimsel bozulmalarla birlikte özellikle yenilenemeyen kaynakların tükenmesi, tarım alanlarındaki verimsizlik, belirli bitki ve hayvan türlerinin yok olması vb. gibi olumsuz çevresel etkenler bu tehlikeler arasında sıralanabilir (Başkaya, 1996: 15). Özkan'ın belirttiği üzere (2017: 22) sürdürülebilir kalkınma düşüncesinde çevresel boyut, “yenilenebilir doğal kaynakların kullanım alanlarını genişletmeyi, yenilenemez doğal kaynakların kullanım alanlarını daraltmayı ve çevresel kirliliği çevrenin özümleme kapasitesinin altına çekmeyi (çevresel iyileştirme) de içermektedir.” Bu çerçevede sürdürülebilir kalkınma düşüncesi, ekolojik dünyada beşerî unsurların etkisiyle oluşan tahribatın azaltılması için ekonomi politikalarının yenilenebilir doğal kaynaklar ve çevre dostu teknolojiler üzerinde kurgulanmasına salık vermektedir (Santis ve Lasinio, 2015: 2).

2.3.3. Sosyal Boyut

1970'li yıllardan itibaren dünya genelinde gündeme gelen ve ivmelenerek hissedilmeye devam eden yoksulluk, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve Kuzey-Güney ayrışmasının derinleşmesi gibi etmenler geleneksel kalkınma anlayışı eleştirilerine kaynaklık etmektedir. Bu çerçevede gündeme gelen sürdürülebilirliğin “insanî” boyutu, genellikle yoksullukla mücadeleyi kapsayan açılımlara işaret etmektedir. Dolayısıyla yoksulluğu bünyesinde barındıran bir gelişme modelinin ya da yönteminin “insanî” olmadığı ifade edilebilir. Nitekim toplumun içerisindeki yoksul bireylerin ihtiyaçlarına

cevap vermeyen bir gelişme sürdürülebilir bir niteliğe sahip değildir. Daha önce üzerinde durulduğu gibi sürdürülebilir kalkınma düşüncesinde ekonomik büyüme, toplumun her bir bileşeni için faydanın ortaya çıkarılmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bir toplum içerisindeki yoksulluk seviyesi, ekonomik büyümeden ziyade gelirin adilane dağılımıyla minimize edilebilir. Bu nedenle toplumsal düzlemde yoksulluğun giderilmesine yönelik politikalar sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutuna işaret etmektedir (Özkan, 2017: 20).

Sürdürülebilir kalkınma düşüncesi, yoksulluğun giderilmesi bağlamında toplumsal dayanışmayı ve uyumluluğu gündeme getirmektedir. Bu sosyal boyutla vurgulanan ana hedefler nesnel ve öznel yaşam koşullarının sağlanmasını gerektirir. Toplumun her bir ferdi için nesnel yaşam koşullarının sağlanması, nüfusun temel gereksinimlerinin uzun vadede karşılanması için politika geliştirilmesi anlamına gelmektedir. Bununla birlikte bireysel hareket kabiliyetinin tanınması ve insan sağlığının korunması gibi bileşenler de nesnel yaşam koşulları kapsamındadır. Dolayısıyla insan onuruna yaraşır bir yaşam tarzının temini yoksulluğa karşı geliştirilecek politikaların önemini göstermektedir. Toplumun her bir ferdi için öznel yaşam koşullarının sağlanması ise bugünkü ve gelecek nesiller arasında refah düzeyi bağlamında politik bir programın takip edilmesine işaret etmektedir. Son tahlilde içerisinde yaşanan sosyo-ekonomik yapı ve çevresel koşullar, uzun vadede insan sağlığını tehdit etmeyerek, toplumların mutluluğunu ve refahını hedef alan bir içeriğe sahip olmalıdır (Han ve Kaya, 2008: 272).

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu sadece yoksulluğun giderilmesiyle değil, bunun yanında eğitimsizlik, eksik istihdam, düzensiz nüfus artışı, sağlık hizmetleri ve aile planlaması gibi konuları da içermektedir (Kınacı, Pehlivan ve Seyhan, 2011: 83). Sürdürülebilirlik düşüncesi, insan refahını kalkınma paradigmasının merkezine yerleştirmektedir. Ancak söz konusu önem yalnızca mevcutta yaşayanları değil, gelecek nesillerin refah seviyesini de göz önünde bulundurmayı gündeme taşıdığından dolayı ekonomik faaliyetlerin uzun vadede sonuçlarını analiz etmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla ekonomik ve çevresel kaynak kullanımlarında sosyal adaleti ön plana çıkaracak ve nesiller arasında etik/ahlakî normlara riayeti sağlayacak politik açılımlar sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu çerçevesinde ele alınan konular arasında yer almaktadır (Öztürk, 2007: 110).

Sürdürülebilir kalkınma düşüncesi toplumsal, ekonomik ve çevresel kaynaklara erişim konusuna adil paylaşım ve fırsat eşitliği esasında bir yaklaşım sunmaktadır.

Bununla birlikte kaynakların adil ve fırsat eşitliği çerçevesinde paylaşımı sağlanmaktayken, toplum içerisinde dezavantajlı konumda bulunan grupların ve bölgelerin ekonomik, kültürel ve politik süreçlerle bütünleşmelerini gerekli kılmaktadır. Nitekim toplumsal dayanışmayı ve uyumluluğu sağlamak adına beşerî kaynakların geliştirilmesi ve korunması önemlidir. Buradan hareketle sürdürülebilir kalkınmanın sosyal içeriğinin; sosyo-kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi, bilgi akışının sağlanması ve bireysel özgürlük alanlarının geliştirilmesi gibi etmenler doğrultusunda politikaları gündeme getirdiği ifade edilebilir (Yüksek, 2010: 35).

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu, hane-içi gelirin yanında insan mutluluğunu ve yaşam kalitesini, eğitimi ve sağlıklı bir yaşam sürmeyi kapsamaktadır. Son tahlilde bu çerçeve, bireylerin temel gereksinimlerini karşılayabilecekleri bir toplumsal düzene sahip olmalarını ve eğitim yoluyla hem bireysel hem de toplumsal gelişime katkı sunabilecekleri imkânların mevcudiyetini gerekli kılmaktadır (Yıldırım ve Göktürk, 2004: 472).

2.4. Sürdürülebilir Kalkınmanın Parametreleri

Sürdürülebilir kalkınma, insanoğlunun ihtiyaçlarının uzun vadede karşılanabildiği bir kalkınma paradigması arayışından kaynaklanan, dünyanın mevcut durumu ve geleceği hakkındaki senaryolar göz önünde bulundurularak kavramsallaştırılan bir içeriğe sahip olmaktadır. Dolayısıyla kavramsal düzlemde sürdürülebilir kalkınmaya yönelik tanımların çeşitlilik göstermesi şaşırtıcı değildir. Bu çeşitliliğe ülkelerin sosyo-ekonomik ve toplumsal parametrelerde farklılık gösteren kalkınma anlayışları kaynaklık eder. Sonuç olarak sürdürülebilir kalkınma kavramı ile global ölçekli bir paradigma arayışı söz konusu olmasına rağmen bu hedefe ulaşabilmenin ilk koşulu yerel ölçekte sürdürülebilirliğin yerleşmesini sağlamaktır. Bu noktada beliren kavram ise “kırsal kalkınma” olacaktır.

1950’li yıllardan itibaren kavramsal düzlemde izleri sürülebilir “kırsal kalkınma” düşüncesi, tarihsel süreç içerisinde teknolojik ve sosyo-ekonomik faktörlerin etkisiyle kapsam ve içerik bağlamında dönüşmektedir. Nitekim 1950’li yıllarda öncel paradigma topluluk kalkınması iken 1960’lı yıllarda küçük çiftçiliğin geliştirilmesi ve tarımsal modernizasyonun kırsal kalkınmada öne çıkan unsurlar olduğu görülmektedir. 1970’li yıllarda bütünsel kırsal kalkınma yaklaşımı ve devlet müdahalelerinin egemen olduğu anlaşılmakta ve tarım sektörünün yönlendirilmesi bakımından devlet, kırsal alanda tek etkili otorite haline gelmektedir. 1980’li yıllarda küreselleşme olgusunun etkisi altında serbest pazar ekonomisinin gelişmesi ile kırsal kalkınmadaki devlet

desteği yavaş yavaş azalmaktadır. 1990’lı yıllardan itibaren ise kırsal kalkınma konusu katılım, yetkilendirme ve aktör yaklaşımları temelinde sürdürülebilirlik ilkesine vurgu yapan bir içerikle donatılmaya başlamaktadır (Ellis ve Biggs 2001: 439-440). Görüldüğü üzere 1990’lı yıllardan itibaren kalkınma anlayışındaki geleneksel normlardan uzaklaşmakta ve bu çerçevede gıda güvenliğinin yanı sıra açlık vurgusu eşliğinde sürdürülebilir refah olgusu gündeme gelmektedir. Bu dönemde özellikle insan yaşamı ve geleceğinin risk altında olduğuna ilişkin kaygılara dayalı olarak çevre duyarlılığı konusu önem kazanmaya başlamaktadır. Dolayısıyla insan yaşamı ve çevre duyarlılığı arasındaki denge arayışları kırsal kalkınma politikalarında insan odaklı bir yaklaşımı uluslararası kamuoyunda ön plana çıkarmaktadır (Giray, Akın ve Gün, 2004: 162-163).

Geray’ın belirttiği üzere kırsal kalkınma kavramı, genel olarak köy kalkınması ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ona göre kırsal kalkınma, “kırsal alanlarda yaşayan insan topluluklarının toplumsal, ekonomik, kültürel açılardan yapısını değiştirecek biçimde üretim, gelir ve refah düzeylerinin geliştirilmesini, insan-toprak ilişkilerindeki dengesizliklerin giderilmesini, kentsel alanlarda var olan fiziksel ve toplumsal altyapının kırsal alanda da yaratılmasını, tarımsal ürünlerin daha iyi değerlendirilmesini amaçlayan çok yönlü süreçleri, etkinlikleri ve örgütlenmeleri” ifade etmektedir (Geray, 1999a: 12). Nitekim kırsal kalkınma süreci; kırsal alanlarda yaşayan halkın içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullarla birlikte ele alınmaktadır. Kırsal kalkınmanın temel amacı kırsal alanlarda arzulan ekonomik gelişimin ve toplumsal ilerlemenin gerçekleştirilmesi olduğundan dolayı kırsal alanlarda yaşayan bireylerin içerisinde bulundukları sorunların çözümü ve gerekli ihtiyaçların karşılanarak refah ve gelir seviyelerinin yüksek olması önemli görölmektedir (Geray, 1999b: 14).

Kırsal kalkınma kavramı, genel olarak, kırsal alanların varlığını sürdürebilmesi ve kent nüfusuna nazaran ekonomik ve sosyal imkânları daha kısıtlı olan kırsal nüfusun yaşam koşullarının iyileştirilebilmesi için geliştirilen girişimler olarak nitelendirilmektedir. Ancak tarımsal kalkınma ile arasındaki farkı gözetten bir tanımlama yapılmak istendiğinde kırsal kalkınmanın (Şener, 2019: 30); “kentsel alanların dışında bulunan dezavantajlı yaşam ve çalışma ortamlarında, mevcut doğal kaynakların istismarına neden olmadan, uygulanabilirlik ve sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmek yoluyla, hayat standartlarının ve gelir düzeylerinin yükseltilmesi, refahın arttırılması, bu bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılığının kaldırılması, tarımsal yapının iyileştirilmesi, tarımsal üretimde kalitenin arttırılması, her ölçekten işleme

sanayinin kurulması, en azından tarımsal üretimin sanayi ile entegre edilmesi, gıda güvenliği, işsizliğin azaltılması, sağlıksız bir göçün önlenmesi vs gibi amaçlarla, tarımsal kalkınmaya ilaveten kırsal alt yapı, tarımsal alt yapı, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, örgütlenme, barınma, ulaşım, haberleşme, istihdam, pazarlama, kırsal turizm, yöresel el sanatları vs gibi sosyal, kültürel ve ekonomik alanlardaki mevcut yapılarda ihtiyaçların ve önceliklerin belirlenmesi ve belirlenen hususlarda yetersizliklerin giderilmesi-iyileştirilmesi için planlanan tüm geliştirici faaliyetleri” kapsadığını ifade etmek mümkün görünmektedir. 18. ve 19. yüzyıllarda geleneksel kalkınma paradigmasının temel unsuru olarak görülen tarım sektörü ve tarımsal kalkınma, bazı ülkelerde kalkınmanın ve özellikle kırsal kalkınmanın tarımsal kalkınmaya indirgenmesine sebep olmaktadır (Şener, 2019: 32):

“Tarımsal kalkınma ile kırsal kalkınma birbirinden ayırt edilmesi gereken iki farklı kavram durumundadır. Kırsal kalkınma faaliyetleri için her ne kadar farklı tanımlamalar yapılmakta olsa da kırsal sorunların ülkenin tamamını etkileyen bir özelliğe sahip olması nedeniyle her ülke için genel kalkınma politikalarının belirlenmesinde önem arz etmiştir. Kırsal kesimde yaşayan nüfusun yeterli düzeyde bir gelir elde edebilmesi ve iyi yaşam koşullarına sahip olabilmesi için doğa ile iç içe yaşamak zorunluluğu bulunmaktadır. Ancak kırsal alanlarda gelir dağılımında yaşanan bölgesel eşitsizlikler, yetersiz altyapı koşulları, gelişen teknoloji ve makineleşmeye bağlı olarak istihdamın azalması, ekonomik faaliyetlerinin katma değerinin oldukça düşük olması gibi unsurlar buralarda yaşam şartlarının zor olmasına neden olmaktadır. Kırsal alanlarda yaşanmakta olan bu durum kırdan kente yoğun bir göç akımının başlamasıyla kentlerde de sosyal ve yapısal sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla yalnızca kırsal alanlardaki sorunlar için değil, bu sorunların adeta domino etkisi yaratarak kentsel sorunlara da yol açmaması, ya da bu sorunların hafifletilebilmesi için kırsal kalkınma faaliyetleri oldukça önemlidir.”

2000’li yıllardan itibaren kırsal kalkınma için geliştirilen stratejiler eşliğinde uluslararası kuruluşların politika ve uygulamalarında çok sektörlü bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir (Ellis ve Biggs, 2001). Bu bağlamda büyüme yerine kalkınma, üretim yerine paylaşım, satış yerine pazarlama, ulusal ölçek yerine yerel kalkınma, homojen toplum yapısı yerine farklı toplum dinamikleri gündeme gelmektedir. Bu çerçevede küreselleşme olgusunun da etkisinde kırsal kalkınma politikaları da değişim göstererek ortak payda olan kırsal toplumun refahı konusunda tarım ve tarım dışı sektörleri içeren fonksiyonel ve bütünsel yaklaşıma sahip politikalar görünmektedir (Gülçubuk, 2006).

Geleneksel kalkınmada tarım faktörünün oynadığı rol çok edilgen ve dışardan yardım alma konumunda bulunurken, sanayi ise tam tersi durumdadır. Geleneksel kalkınma düşüncesinde özellikle batı tarihinde sanayinin kalkınma üzerindeki role büyük önem verilmektedir. Gelişmiş ekonomiye geçmek için ekonomide tarımın payı indirilip, sanayi ve hizmet sektörlerine aktarılması temel amaçtır. Modern kalkınma iktisatçıları, tarım sektörünün ekonomik kalkınma sürecindeki pasif rolünün, özellikle kırsal kalkınma açısından değiştiğini ve sürecin her aşamasına etki eden bir rolde bulunduğunu belirtmektedirler (Todaro ve Smith, 2003: 419). Fakat tarım insanlık için kadim zamanlardan beri önemli olmaktadır. Aslında son zamanlarda tarımın sürdürülebilir kalkınma içindeki rolü çok önemli görülmektedir. Çünkü sürdürülebilir tarım, kaynakların topyekun tüketilmeksizin ve son zamanlardaki çevre hassasiyetine önem verilerek verimli gıda üretimi olmaktadır. Aynı zamanda hem tarımsal ürünlerin yetiştirilmesi konusunda hem de çiftlik hayvanı yetiştirme sistemi konusunda tamamen doğal yolların kullanılması temel hedef olarak görülmektedir. Bu çerçevede sürdürülebilir tarım çevre sağlığını, ekonomik karlılığı, sosyal ve ekonomik eşitliği daha iyi sürdürebilmeyi ifade etmektedir (Turhan, 2005: 13-14).

Aslında sürdürülebilir tarım hem geleneksel tarım uygulamalarından hem de modern tarım uygulamalarından bağımsız ürünlerin yetiştirilmesinde dış etkenlerin kullanılmasına olanak tanımayan alternatif bir uygulama olarak ortaya çıktı. Bu noktada öncelikle kabul edilmesi gereken kurallar; tarımsal üretim için dünyada gerekli olan kaynakların sınırsız olmadığı ve doğal dengeyi bozarak istenilen ölçüde ve sürekli bir gelişmenin sağlanamayacağıdır (Schaller, 1993: 89-90). Hansen (1996), sürdürülebilir tarımın değerlendirilmesine yönelik kavramsal yaklaşımları analiz ettiği çalışmasında, sürdürülebilir tarıma ilişkin tanımlamaların iki geniş yorumlama altında toplanabileceğini ifade etmektedir (1996: 128-133);

“Bunlardan *birincisi*; sürdürülebilirliği, tarım için bir yaklaşım olarak ele alan yorumlardır. Bu yaklaşımlar kendi içerisinde sürdürülebilirliği alternatif bir ideoloji ve stratejik bir kavram seti olarak ele alma açısından iki şekilde farklılaşmaktadır. Sürdürülebilirliği alternatif bir ideoloji olarak ele alan yaklaşımlar, sürdürülebilir tarım fikrinin modern tarım uygulamalarına bir alternatif olarak ortaya çıktığını kabul etmektedirler. Bu düşünceye göre sürdürülebilir tarım, organik tarım, ekolojik tarım, düşük girdili tarım, biyolojik tarım, alternatif tarım ve biyo-dinamik tarım gibi bir takım yaklaşımları içeren kapsayıcı bir kavram olarak kullanılmaktadır. Sürdürülebilirliği, tarım için stratejik bir kavram seti olarak ele alan yaklaşımlar ise sürdürülebilir tarımı, yerel kaynakların veya tarım kaynaklarının kullanılması, sentetik gübre ve kimyasal

ilaçların kullanımının azaltılması, ürün rotasyonlarının ve organik malzemelerin kullanımının artırılması gibi birçok stratejinin yerine getirilmesi olarak tanımlamaktadırlar. *İkincisi* ise sürdürülebilirliği, tarımın bir özelliği olarak ele alan yorumlamalardır. Bu da kendi içinde amaçları karşılama yeteneği veya devamlılığı sağlama yeteneği olarak ele alınmaktadır. Amaçları karşılama bakımından, bir sürdürülebilir tarımsal sistem, zaman içerisinde bir takım amaçların denge içinde yerine getirebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile eğer sistem, doğal çevreyi koruyorsa, yeterli gıda sağlıyorsa ve üreticilerin karlılığının devamlılığını sağlıyorsa sürdürülebilir olarak tanımlanabilir. Devamlılığı sağlama yeteneği olarak yapılan tanımlamalar ise sistemin sürdürülebilirliğini bu amaçları uzun bir zaman diliminde yerine getirebilme yeteneğiyle ilişkilendirmektedir.”

Çevreye duyarlı, iktisadi olarak sürdürülebilir ve sosyal olarak çoğu kişinin kabul edebilir olduğu bir tarım sistemi olan sürdürülebilir tarım, modern tarım uygulamaları ile kıyas yapıldığında verimlilik, istikrar, besleyici çevrimi, demografik yapının düzenlenmesi, dayanıklılık ve esneklik ve sonuç olarak biyo-çeşitlilik açısından iyi sonuçlar vermektedir. Bunlara ek olarak sürdürülebilir tarımda dışsal girdilere bağımlılık daha az olmakta ve tarımdan kaynaklı çevre tahribatı en aza indirilmektedir (Gliessman, 2005: 111).

Literatürde sürdürülebilir tarıma ilişkin farklı tanımlamalar olmakla birlikte öne çıkan temel prensipleri veya ilkeleri yenilenebilir ve yeniden değerlendirilebilir kaynakların tedbirli şekilde kullanımıdır. Böylelikle sürdürülebilir tarımda doğal sistemlerin bütünlüğü korunacak ve bu kaynakların sürekli yenilenmesini sağlayacaktır. Ekonomik açıdan ise hem bireysel maliyetlerin hem de çevre ve doğal kaynak tabanı üzerindeki baskıların azalmasını sağlayarak sosyal maliyetlerin düşmesine yol açacak karlı uygulamalar sunmaktadır. Dolayısıyla, toprakta mevcut ekosistem bozulmamakta ve toprağın verimliliği uzun süre sağlanabilmektedir (Gerber, 1990). Sonuç olarak sürdürülebilir tarım uygulamalarının büyük ölçüde içsel girdilere dayanması, doğal kaynak ve çevrenin iyileştirilmesini sağlayarak kalkınma dinamiklerini geliştirmesi, kaliteli ürün ve temiz içme suyu imkânları oluşturarak sağlık açısından katkı sağlaması ve kırsal miras ve biyo-çeşitliliği koruyarak bölge özelliklerinin korunmasıyla yeni kalkınma dinamikleri sunması, kırsal kalkınma açısından önemini ortaya koymaktadır (Mollavelioglu, 2009: 63-64).

2.4.1. Sürdürülebilir Tarım ve Kırsal Kalkınma İlişkisi

Thomas Robert Malthus, 1789 yılında yayımlanan “Nüfus Artışı Hakkında Araştırma” isimli çalışmasında, dünyadaki nüfus artışının önüne geçilememesi durumunda gıda üretiminin nüfus artış hızına yetişemeyeceğinden dolayı açlık ve savaş gibi problemlerin gün yüzüne çıkacağını ileri sürdü (Malthus, 2017). Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan teknolojik gelişmeler tarımsal üretimin seviye atlamasını beraberinde getirerek bu görüşleri tartışma konusu olmaktan çıkarmaktadır. Nitekim bu süreçte tarımda kullanılan kimyasallar ve ilaçlar tarımsal üretimin verimliliğini artırmaktadır. Tarım faaliyetlerinde verimliliği artırmayı hedefleyen araştırmalarla birlikte bu ürünler, ulusal ekonomilerin gelişmişlik düzeylerini belirleyen veriler arasında kabul edilmeye başlanmaktadır. Bu çerçevede bir yandan çevre ve sağlık sorunlarında yaşanan artış gözle görünür hale gelirken diğer yandan da girdi üreticisi konumunda bulunan sanayi yatırımcıları ile çevreci tarım sistemlerini benimseyen yatırımcılar karşı karşıya gelmektedir. Aynı tarihsel süreçte gelecek senaryolarına ilişkin çeşitli tartışmaların çevreye yönelik kaygıları harekete geçirdiği görülmektedir. Örneğin Rachel L. Carson’un ünlü kitabı “Sessiz Bahar”da tarımdan kaynaklanan çevresel riskler üzerinde durulmaktadır. Benzer şekilde “Büyümenin Sınırları” isimli raporda da doğal kaynakların aşırı derecede kullanımı ve doğal kaynakların zarar görmesi gibi durumlarda toplumların ekonomik sorunlarla karşılaşabileceği analiz edilerek ekonomik büyümenin sürdürülebilir bir nitelikte gerçekleştirilebilmesi için farklı politikalara ihtiyaç duyulduğuna işaret edilmektedir (Pretty ve Conway, 2004).

Ekonomik büyüme politikaları ekseninde yoğun girdi kullanımının sebep olduğu çevresel tahribat, yeni bir küreselleşme dalgasının deneyimlendiği 1980’li yılların ilk yarısında dünya gündemine geldi. Bu sorunlar temelinde tarım sektörü de önemli tartışma konularından biri olmaya başladı. Daha önce üzerinde durulduğu gibi bu tarihsel süreçte ekolojik problemler ile kalkınma olgusu paralelinde yoğun girdi kullanımı hedef alınarak üretimde çevre dostu sistemler ve tekniklerin tercihi adına yönlendirme çalışmaları yapılmakta ve bu çerçevede analiz edilmeye başlanan tarım ile çevre ilişkisi, ilgili konuda pek çok fikrin tartışılmasını da uluslararası kamuoyunun gündemine taşımaktadır. Bu kapsamda özellikle Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası (DB) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi uluslararası kuruluşların sürdürülebilir kalkınma olgusunu sektörel bazda ele aldıkları çalışmaları konu özelindeki paradigma değişiminin de habercisi olacaktır.

1900'lü yıllardan itibaren mevcut tarımsal sistemlerin global ölçekte sorgulanmaya başlandığı görülür. Örneğin 1910'lu yıllarda “ekolojik tarım”, 1920'li yıllarda “biyo-dinamik tarım” ve 1930 yıllarda ise “kapalı sistem tarım” fikirlerinin ortaya çıktığı bilinir. Tüm bunlara karşın tarımda sürdürülebilirlik düşüncesi, 1980'li yıllardan itibaren dünyada önem kazanmaya başlar.

Sürdürülebilir tarım düşüncesinin gelişimi konusunda bir diğer önemli etken 1983 yılında dünyanın birçok ülkesini bir araya getiren “Sürdürülebilir Tarım Alyansı” isimli uluslararası kuruluştur. Sürdürülebilir Tarım Alyansı'nın çalışmaları doğrultusunda kavram, birbiriyle eşanlı düşünülecek dört hedefe odaklı tanımına ulaşır (Robinson, 2008: 4-5); “sürdürülebilir tarım; ekolojik sesliliğe haiz, ekonomik varlığı devam ettirebilir, sosyal adalete dayalı ve insancıl bir içerik taşır.” Sürdürülebilir tarım, geleneksel ve modern tarımsal sistemlerin sınırlılıklarına ve problemlerine olumlu karşılık verecek bir üretim-tüketim modeli olarak düşünülmektedir. Bu bağlamda geleneksel sistemin “bilgeliği” ve modern tarımın “bilimsel üstünlüğü” kullanılmak istenmektedir. Tanım içinde yer alan ve üretim-pazarlama-tüketim zincirindeki sistemlere uygulanabilir görünen bu amaçlar aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır (Pezikoğlu, 2006: 25):

“Ekolojik Seslilik, biyolojik topluluğun bütünlüğünü, dengesini ve geleceğini muhafaza etmek olarak nitelendirilmektedir. Ekoloji temelli tarım aynı zamanda sırasıyla, değerli kaynakların korunması (örn. toprak), zehirli sistemlerden kaçınma ve girdi maliyetlerinin azaltılmasını da içermektedir.

Ekolojik Varlığın Sürdürülmesi, harcanan ve geri kazanılan (elde edilen) kaynaklar açısından pozitif net bir kazanç ya da en azından eşitlik olması durumudur. Hesaplamalarda yaban hayatın kaybı ve sağlık harcamalarının artması gibi gizli maliyetler dikkate alınmadığı gibi, ölçümü zor olan güvenlik, memnuniyet, vb. gibi bazı risk ve faktörler de değerlendirilememektedir.

Sosyal Adalet, güç ve kaynağa ihtiyaç duyan tüm birimlere bunların eşit bir şekilde dağıtılmasını ifade etmektedir. Arazi, ikamet ve artan gıda ihtiyacının karşılanması açısından önem taşımaktadır. Aynı şekilde, üretim devamlılığı açısından sermaye, teknik bilgi ve farklı Pazar seçeneklerine ulaşabilmek de önemlidir. Güvenli bir çalışma çevresi, kabul edilebilir yaşam koşulları ve sağlıklı gıdalarla doğru beslenebilme temel koşullardır.

İnsancılık İlkesi çerçevesinde dikkate alınan konular, insanların hayvanlardan yararlanırken onları sömürmemesi, dolayısıyla hayvan haklarına saygıyı, aynı zamanda bu değerlerin insanlar arasında da korunmasını içermektedir. Kırsal alan, kendi değerlerini

yitirmeden değişime adapte olabilmelidir. İnsanî değerler (şefkat, merhamet, empati) muhafaza edilmelidir.”

1987 yılında yayımlanan *Ortak Geleceğimiz* isimli raporda, tarım konusunun, “Gıda Güvenliği”, “Türler ve Ekosistemler”, “Enerji” ve Sanayi” gibi başlıklar altında farklı açılardan ele alınması önemlidir. Nitekim rapor doğrultusunda ulusal çıkarlar esas alınarak ulusal öngörölere göre irdelenen tarım politikaları, takip eden yıllarda farklı anlayışlarla uygulanmaya başlandı. *Ortak Geleceğimiz*’in sunduğu teorik altyapıdan hareketle sürdürülebilir tarım, “gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden toplumun mevcut gıda ve tekstil ihtiyaçlarını karşılayacak sürdürülebilir yollarla yapılan tarım” anlamında kullanılmaya başlanır (Weil, 1990: 127).

1990’lı yılların başında “sürdürülebilirlik” düşüncesinin tarım ve kırsal kalkınma süreçlerini kapsayacak şekilde analiz edilmeye başlanmasıyla birlikte “sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınma yapısı” (SARD) FAO tarafından öne çıkarıldı. SARD, gıda zincirinin sürdürülebilirliği (üretimden tüketime kadar her aşamada), zaman ve mekân boyutlarında toprak ve su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, kırsal alanların yaşanabilirliği, kalkınma ve ticaret ilişkileri, çevre, küreselleşme, hayvancılığın dönüşümü, sivil örgütlenmenin sağlanması ve iklim değişikliği gibi konuları da içeren çok boyutlu bir yapı sunmaktadır. FAO tarafından yayımlanan “Stratejik Yapı 2000-2015” ve Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan “Milenyum Kalkınma Hedefleri” raporlarının öncelikli amaçları da sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınma amaçlarıyla bütünleşmektedir (FAO, 2005). Kırsal kalkınmanın gerçekteşmesi için sürdürülebilir tarımın belirli ölçütleri karşılaması gerektiği ileri sürülen “Stratejik Yapı 2000-2015” raporunda bu ölçütler dört maddeyle sıralanmaktadır (FAO, 1995);

- a) Mevcut ve gelecek nesillerin temel beslenme gereksinimlerinin hem niteliksel hem de niceliksel olarak karşılanabileceği miktarlar göz önünde bulundurularak tarımsal ürünlerin sağlanması,
- b) Tarımsal üretimle uğraşan bireylerin tümüne sürekli istihdam, yeterli gelir, iyi bir yaşam ve iyi çalışma koşullarının sağlanması,
- c) Ekolojik devininin işlevliliğini koruyarak doğal dengeyi bozmadan kırsal toplumların kültürel özelliklerine ve çevreye zarar vermeden bir bütün olarak doğal kaynak tabanının verimlilik kapasitesini ve yenilenebilir kaynakların yenilenebilir kapasitesini sürdürmek ve geliştirmek,
- d) Elverişsiz doğal ve sosyo-ekonomik faktörler ile mevcut riskler açısından tarım sektörünün kırılganlığını azaltmak.

Sürdürülebilir kalkınma, daha önce belirtildiği gibi, “ekonomik kalkınma” ve “ekolojik sürdürülebilirlik” olmak üzere iki temel olgu üzerine inşa edilen bir kavramsallaştırmaya sahip olduğundan dolayı tarımsal alanda sürdürülebilirlik için kalkınma ve çevresel değerler arasında bir sinerjinin ortaya çıkarılması gerekli görünmektedir. Bu sinerjinin ortaya çıkarılmasında ise bilimsel araştırmalar ile teknoloji transferleri merkezi roledirler. Bu noktada beliren tartışma konusu açıktır. Bilindiği üzere gelişmekte olan ülkelerde tarımsal üretim faaliyetleri doğal kaynaklara bağımlı iken gelişmiş ülkelerde ilgili faaliyetler yoğun teknoloji kullanımıyla gerçekleştirilmektedir (Brady, 1994: 22-26). Bu durum ise yerel, ulusal ve küresel ölçeklerde hissedilen çevresel tahribatları ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin sürdürülebilirlik açısından uyguladıkları sistemler ve teknikler ekseninde küresel çevre sorunlarına katılım oranlarını belirlemek modern dünyanın önemli tartışma konularından biri haline gelmektedir.

Sürdürülebilir tarım teknikleri; “toprak işleme, yabancı otlarla savaşım, ekim nöbeti, tohumluk seçimi, ekim, gübreleme, bakım, hasat ve harman” gibi işlemlerin tamamına yeni bir teorik yaklaşım sunmayı hedefler (Gençler, 2009: 28). Tarımsal faaliyetlere ilişkin sıralanan bu evrelerin en az enerji tüketerek ve girdi kullanılarak en yüksek çıktıyla sonuçlanması, “tarımsal başarı”nın yegâne ölçütü gibi kabul görür. Ancak tarımsal faaliyetleri sürdürülebilir kılmak için bu evrelerin kendi ekolojilerinde, doğru koşullarla ve uygun tarım sistemleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. “Sürdürülebilir tarım” kavramının cevabı olduğu soru bu noktada belirlemektedir.

Sürdürülebilir tarım düşüncesinde, birbiriyle girift ilişkiler ağında bulunan canlıların her biri ayrı bir “üretim birimi” olarak kabul edilmekle birlikte sistem içerisindeki en önemli etkenin “insan” olduğu kabul edilmektedir. Başka bir ifadeyle tarım dışı girdilerden ziyade tarım içi kaynaklara yönelmek, üretim artışını ve ekolojik dünyanın korunmasını ekonomik parametrelerle birleştirmek amaçlanmaktadır. Bu bağlamda Nicanor Perlas’ın sürdürülebilir tarım kavramına ilişkin serimlediği yedi boyut dikkate değerdir (Perlas, 1995: 240);

1. Ekolojik Seslilik
2. İlişkili Ekonomi
3. Sosyal Adalet
4. Kültürel Duyarlılık
5. Bütünsel Bilim
6. Uygun Teknoloji

7. Beşerî Kaynakların Geliştirilmesi

Ekolojik Seslilik: “Hane halkı düzeyinde çiftçiler, meslekleri gereği, doğrudan doğayla ilişki içerisindeyler. Bu bağlamda sürdürülebilir tarım için ekolojik seslilik somut olarak şu anlama gelir; a) pestisitler yerine ekolojik zararlılar yönetimi; b) kimyasal gübre yerine, entegre toprak verimliliği yönetimi; c) monokültür yerine, biyoçeşitliliği yöneterek polikültür oluşturmak; d) kimyasallara bağımlı tohumlar yerine, ekolojik olarak sağlıklı uygulamalara uyarlanmış türler üreten alternatif yetiştirme stratejileri; e) erozyon ve su tüketimi yerine, toprak ve su kaynaklarının korunması; f) yoğun üretim ya da fabrika tipi yetiştiricilik yerine, ‘insancıl’ yetiştirme metotları; g) genlerin ya da kimyasal maddelerin sabitlenmesi yerine, doğada yaşamı şekillendiren enerji ile çalışarak, biyodinamik preparatlar ve yöntemler kullanmaktır.” (Perlas, 1995: 241).

İlişkili Ekonomi: “Üreticiler, tüccarlar, kredi kuruluşları ve tüketiciler arasındaki işbirliğini teşvik ederek uygun fiyatın belirlenmesi yoluyla insanî ihtiyaçların karşılanması, yoksulluğun azaltılması, adaletin sağlanması ve üretim sürecinde çevreyi dışlamayan ekonomik düzenlemeleri ifade etmektedir.” (CADI, çevrimiçi sözlük).

Sosyal Adalet: “Yoksulluk, tarımın teknolojik gelişmelerden, emek sömürücülerden, kullanışsız arazi düzenlemelerinden korunmadığı politik ortamda daha da kötüleşebilir. Bu nedenle sürdürülebilir tarım için hane düzeyinde tarımın sosyal adalet ve eşitlik normları çerçevesinde korunması gereklidir.” (Perlas, 1995: 242).

Kültürel Duyarlılık: “Yerel bilgilerin ve değerlerin marjinalleştirilmesi durumunda sürdürülebilir tarım gerçekleşebilir mi? Cevap büyük bir HAYIR! Kırsal bölgelerde yaşayan gençler, tarımdan başka seçenekleri olmayan yaşlıları arkalarında bırakarak, büyük öbekler halinde göç etmektedirler. Modernleşme, kırsal kültürü yok ederek toplumsal bir ‘kara delik’ yaratmaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir tarım kültürel bir içerik taşımalı ve kırsal kültürü güçlendirerek kültürel rönesansı beslemelidir.” (Perlas, 1995: 245).

Bütünsel Bilim: Perlas, sistem yaklaşımı çerçevesinde bütünlükçü bir bilim anlayışının sürdürülebilir tarım için kritik olduğunu vurgular (Perlas, 1995: 246); “Sistem yaklaşımı planlama, uygulama ve değerlendirme gerektiren karmaşık konularda bütünsel bir metodoloji sunmaktadır. İndirgemeci bir bakış açısı yerine sistem yaklaşımıyla canlı organizmalarına ve sistemlerine kendilerine yeten birimlerden ziyade birbirine bağlı ve bağımlı varlıklar olarak bakılmalıdır.”

Uygun Teknoloji: “Teknoloji tarım ile doğa arasındaki ilişkiye doğrudan etki ettiğinden dolayı uygun teknolojinin tarımda kullanılması, sürdürülebilir tarımın boyutlarından biri olması gerektiğini göstermektedir.” (Perlas, 1995: 249).

Beşerî Kaynakların Geliştirilmesi: “Ekolojik tehditler, ekonomik problemler, kültürel yozlaşma, açık uçlu teknolojik gelişme gibi insanların günlük rutinlerini etkileyen değişkenler, varoluşun anlamını yeniden sorgulamaya yönelik açık çağrılardır. Tarımda sürdürülebilirliği savunan herkes için farkındalık yaratmak, bireysel ve evrensel beşerî kaynak potansiyellerini ve kapasitesini geliştirilmesiyle ilişkilidir. Buradaki sorun derin bir sürdürülebilirlik sorunu olarak tanımlanabilir. Dönüşüm için içsel yaratıcılığa, özveriye ve cesaret kaynaklarına gitmek gereklidir. Ancak bu şekilde ‘tükenmişlik’ten kaçınılabilir ve alternatif geleceğimizi yaratabiliriz.” (Perlas, 1995: 255).

Sürdürülebilir tarıma yönelik Perlas’ın serimlediği yedi boyutlu model, tarımı sürdürülebilir kılmanın kavramsal düzlemde anlaşıldığından çok daha fazlasını ifade ettiğini göstermektedir. bu bağlamda Perlas, tarımsal faaliyetlerin ekolojik bir içerikle donatılması durumunun “sürdürülebilir tarım” için yalnızca “bir” boyutu karşıladığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla indirgemeci bir yaklaşım yerine bütünselliği olan bir pratik çizgiye geçiş, “yedi boyut modeli”nin en dikkat çekici noktasını oluşturmaktadır. Bu çerçevede sürdürülebilir tarım olgusunun sosyal, ekonomik, kültürel ve hatta varoluşsal yönleri bulunan bir içeriğe sahip olduğu belirtilmelidir.

2.4.2. Sürdürülebilir Tarım Uygulamaları

Sürdürülebilir kalkınma politikaları bağlamında dünya genelinde tarımsal ve kırsal sistemleri konu edinen çok büyük bir çeşitliliğin varlığı dikkat çekicidir. Buna ek olarak ilgili uygulamaların sonuçları da değişik başarı ölçütlerini içermektedir. Dolayısıyla sürdürülebilirlik açısından tek bir doğru seçeneğin işaret edilmesi zor görünmekle birlikte bölgelerin ve ülkelerin mevcut şartlarına uygun olarak birden fazla uygulama seçeneğinin önerildiği ifade edilebilir.

Sürdürülebilir tarımın desteklenmesine yönelik politikalara duyulan ihtiyaç 1990’lı yıllardan itibaren bir artış gösterdi. Nitekim 1992 yılında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Zirvesinde ilan edilen Gündem-21’de üretime yönelik tüm sektörlerin çevre ile nasıl ilişkilendirilmesi ev bu yöndeki önceliklerin neler olması gerektiği üzerinde duruldu. Bu bağlamda Gündem-21 isimli stratejik belgenin “Sürdürülebilir Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Geliştirme” başlığı altında sürdürülebilir üretim için doğal kaynakların ve gen kaynaklarının korunarak yönetilmesi konularında

hükümetlere çağrı yapıldı. 1990'lı yıllardan itibaren kavramsal bir içeriğe kavuştuğu görülen sürdürülebilir tarım düşüncesi, iki anahtar soruya verilen cevapla pratik uzamına ulaşmaktadır. Bunlardan birincisi, gelecekteki -muhtemel- küresel gıda talebinin doğal kaynaklar gözetilmeden tarımsal üretimle karşılanıp karşılanamayacağıdır. İkincisi ise tükenebilir doğal kaynaklar karşısında optimum gıda temini bağlamında hangi üretim yaklaşımının benimseneceği ve bu yaklaşımın yoksullukla mücadele konusunda yeter görünüm arz edip etmediğidir.

Global tarımsal üretim, genellikle, artan gıda talebi doğrultusunda şekillendirilen ve bu yönde politik bağlamda desteklenen bir içerik taşır. Ancak bu tablo bölgeler arası eşitsizliği de gölgelemektedir. Zira gelişmekte olan ülkelerde özellikle tahıl üretimi, nüfus artışı sonucu büyüyen talepler ve tüketim alışkanlıklarının değişimi gibi nedenler ekseninde hedeflenen seviyelerden uzak bir görünümde seyretmektedir. Bu noktada mevcut ve gelecek nesillerin gıda ihtiyaçlarını karşılayabilmek için üretimin çevreyle olan ilişkisini göz ardı etmemek büyük önem kazanmaktadır. Üretim artışının çevresel tahribata mahal vermeden gerçekleştirilebilmesi için sürdürülebilirlik prensiplerinin tarım politikalarının temel bileşeni olarak kabul görmesi gerekli görünmektedir. Bu çerçevede tarımsal üretim ile çevre arasındaki etkileşimin temelde sekiz faktörle tanımlanabileceği ifade edilmektedir (Mcneely ve Scherr, 2001: 17):

1. Temel doğal kaynakların özellikleri ve çiftçilik sistemleri,
2. Çevresel bozulmanın önemiyle ilgili çiftçilerin duyarlılıkları ve değerlendirmeleri,
3. Sürdürülebilir üretim teknolojilerinin elde edilebilirliği ve uygunluğu,
4. Çiftçilerin yatırım kaynaklarını, kendi mal varlığı ve bilgileri doğrultusunda aktarma kapasiteleri,
5. Doğal kaynakların yönetilmesi ya da yatırıma yönelik ekonomik teşvikler,
6. Kaynaklara ulaşma ve mülkiyet haklarının korunması,
7. Toplum içinde uygun çözümleri destekleyebilen kurumsal kapasite seviyesi,
8. Doğal kaynakları etkileyen politikalar içerisinde kırsal alandaki yoksulların politikalara dâhil olma ölçüsü.

Mcneely ve Scherr tarafından serimlenen yukarıdaki sekiz faktör, sürdürülebilir tarım için uygulanması gereken politikalara yol gösterici bir niteliğe sahiptir. Ancak dünya genelinde sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınma modelleri açısından çok büyük bir çeşitliliğin de bulunduğu ifade edilmelidir. Bu çeşitliliği temel değerlerine sahip ve küresel ölçekte başarılı olmuş sistemler; (1) ulusal düzeyde sürdürülebilir tarıma destek

veren ülkeler, (2) bölgesel ya da yöresel düzeyde destek veren ülkeler, (3) tarım sektörü ile entegre edilmemiş destek araçları kullanan ülkeler olmak üzere üç gruba ayrılabilir. Çoğu ülkenin tarımsal politika araçlarını mevzuatlar, vergiler, kayıt sistemleri doğrultusunda reforme ettikleri görülür. Bu kapsamda Küba ve İsviçre, geniş katılımı olarak ulusal düzeyde sürdürülebilir tarıma destek veren ülkeler içinde bulunmaktadır. Yine Danimarka, Finlandiya ve İsveç, ulusal organik tarım politikaları ekseninde lokal olarak sürdürülebilir tarıma destek veren ülkeler içinde değerlendirilebilirler. Brezilya ve Hindistan ise bölgesel ya da yöresel düzeyde sürdürülebilir tarıma destek veren ülkeler içerisinde yer almaktadırlar. Tarım sektörü ile entegre edilmemiş bazı destek araçları ise Kenya Toprak Koruma, Paraguay İşlemsiz Tarım, Avusturalya Ulusal Arazi Koruma Programı, Hollanda Pestisit Azaltım Mevzuatı ve Kosta Rika Korumalı Tarım Programı gösterilebilir (Pretty ve Conway, 2004).

Sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınma modelleri bağlamında görülen bu çeşitlilik, tarımda sürdürülebilirliğin sağlanması ve ilerletilmesi için kullanılacak araçların dikkatli bir şekilde seçilmesi ve uygulanması gerektiğini gündeme getirmektedir. Dünya genelinde uygulanan tarım teknikleri bölgesel özellikler, girdi yapısı, amaçlar ve bilgi düzeyine göre farklılıklar içerir. Doğal olarak bu farklılıklar sürdürülebilir tarım uygulamaları için de geçerliliğini korur görünüm arz eder. Tarımın sürdürülebilir kılınması için birden fazla farklı tekniğin kullanılması gerekebilir. Bu nedenle teknik yöntemin seçilmesi, çok yönlü bir bakış açısını gerektiren ve farklı boyutları göz önünde bulundurmayı da şartlayan bir planlama sürecini kapsar. Bu çerçevede sürdürülebilir tarım olgusu çerçevesinde incelenebilecek kavram ve uygulamalar şu şekilde özetlenebilir (Gençler, 2009: 37-43):

Tarımsal ürünlerle çevre ilişkisini inceleyen bir dal olan *Tarımsal Ekoloji (agroecology)*; konvansiyonel tarımsal aktiviteler ya da sıklıkla kullanılan üretim metotlarından farklı uygulamalar için kullanılan geniş kapsamlı bir terim olan *Alternatif Tarım*; yer altı ve yer üstü sularının sediment hareketleri, bitki besin elementleri, pestisitler ya da diğer kirleticilerden korunmasını sağlayacak, etkin, pratik, yapısal ya da yapısal olmayan uygulamaları kapsayan *En İyi Yönetim Uygulamaları (Best Management Practices) – BMPs-*; canlı gruplarında ve organizasyon seviyelerinde yaşamın çeşitliliğini ifade eden *Biy çeşitlilik (Agrobiodiversity)*; mevsimsel değişimler ay hareketleri ve diğer biyokronolojik etkiler sistem içinde dikkate alan *Biyodinamik Tarım (Biodynamic Farming)*; Ekolojik sistemde hatalı uygulamalar sonucu kaybolan doğal dengeyi yeniden kurmaya yönelik, insana ve çevreye dost üretim sistemlerini içermekte olup, esas itibarıyla sentetik kimyasal ilaçlar ve

gübrelerin kullanımının yasaklanması yanında, organik ve yeşil gübreleme, münavebe, toprağın muhafazası, bitkinin direncini arttırma, parazit ve faydalı böceklerden yararlanmayı tavsiye eden *Organik Tarım (Organic Farming/Agriculture)*; üretim maliyetini düşürmek, su kaynaklarının kirlenmesinden kaçınmak, üründe pestisit kalıntısını azaltmak, çiftlik karlılığını kısa ve uzun vadede artıran *Düşük Girdili Tarım (Low Input Agriculture)*; tarımsal alandaki her kendine özel parseldeki toprak ve bitki karakterlerini bilme ve üretim girdilerini işletme alanının en küçük birimlerinde optimize etmeye dayanan *Hassas Tarım (Precision Farming)*; bitkisel ve hayvansal ürünlerin, mikrobiyolojik gıda zararlarını en aza indirecek şekilde üretilmesi ve çiftlikte işlenmesi için izlenmesi gereken prosedür ve uygulaması olan *yi Tarım Uygulamaları (Good Agricultural Practices)*; entegre mücadele; kültür bitkisinde zarar oluşturan etmenlerin popülasyon dinamikleri ve çevre ile ilişkilerini dikkate alarak uygun olan tüm mücadele metodlarını ve tekniklerini uyumlu bir şekilde kullanana *Entegre Zararlı Yönetimi (Integrated Pest Management -IPM)*; işletmelerin uygulamakta olan faaliyetlerin potansiyel çevre etkilerini kontrol altına alabilmeleri için gerekli altyapıyı sağlayan standartlar serisi olan *ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi*; gıdada tüketim anında veya (tüketici tarafından kullanıldığında) gıda kaynaklı tehlikelerin bulunması ile ilgili *ISO 22000 (HACCP) Gıda Güvenlik Sistemi*'dir.

Sürdürülebilir tarım uygulamalarına yönelik yukarıda özetlenen seçenekler, tarımsal faaliyetlerde sürdürülebilirliğin sağlanması için toprak yönetimi, su yönetimi ve enerji yönetimi gibi alanlarda çok yönlü bir çalışmayı gündeme getirmektedir. Diğer bir ifadeyle tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilir olduğuna karar verebilmek ancak uygulamanın bir takım işlevleri yerine getiriyor olup/olmadığıyla ilişkilendirilebilir. Bunlara kısaca değinmek gerekirse; besin kaynağı ve yerleşim yeri olma özelliği başta olmak üzere birçok hayatî işleve sahip önemli bir doğal kaynak olan toprak, bu işlevler üretim, canlı yaşam alanı, iklim düzenleme, hidrolojik, depolama, atık ve kirlilik kontrolü, yerleşim yeri, kültür ve miras olarak sıralanan (FAO, 1997) *Toprak Yönetimi*; Sürdürülebilir bir kalkınma için en önemli yaşamsal kaynaklardan biri tatlı su kaynağıdır. Sürdürülebilir tarım açısından suyun önemi, tarım sektörünün hem %93'lük pay ile en önemli su tüketicisi olmasından (FAO, 2002: 2) hem de modern tarım uygulamalarıyla su kirliliğine yol açan bir etken olmasından dolayı *Su Yönetimi*; genetik çeşitliliğin bitki ve hayvan yetiştirme üzerine etkisine yönelik yapılan çalışmalar, genetik çeşitliliğin daha az girdi ile tarımsal üretimin artırılmasına katkı sağladığını (Mollavelioğlu, 2009: 49) gösteren *Biyo-çeşitlilik*; alternatif enerji kaynaklarından biri, kaynağını büyük ölçüde tarım, orman ürünleri, bitkisel atıklar ve deniz bitkilerinin oluşturduğu "biokütle"dir (Mollavelioğlu, 2009: 51) Bu *Enerji Yönetimi* ile gerçekleşir.

Görüldüğü üzere kırsal nüfusun doğa ile iç içe yaşadığı gerçeği karşısında kırsal kalkınma ve tarım politikalarının da sürdürülebilir olması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Zira doğayı tahrip ederek, ya da geçici istihdam olanakları yaratarak sağlanan kısa vadeli çözümler uzun vadede etkili olamayacağı gibi, ilave sorunların baş göstermesine de neden olabilirler. İşte bu durum, ilgili çalışma alanında “sürdürülebilirlik” olgusunun kilit bir rolde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla tarımda sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için “çevresel birtakım ilkelere dikkat ederek doğal kaynak korunmasını esas alan, çevreye uyumlu tarımsal teknolojileri kullanmak, amaç dışı toprak kullanımını önleyerek erozyona karşı birtakım koruyucu tedbirler almak, orman alanlarına özen göstermek, doğal kaynakları rasyonel kullanmak suretiyle ekolojik üretimi yaygınlaştırmak” gibi eylemler gerekli görünmektedir (Gülçubuk, 2005: 2).

2.5. Sürdürülebilirlik Bağlamında Alternatif Tarım Uygulamaları

Sürdürülebilir tarım uygulamaları, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren teorik ve pratik düzlemlerde takip edilebilen bir niteliktedir. Örneğin Amerikalı bilim insanı F. H. King’in 1900’lü yılların başında Japonya, Kore ve Çin gibi önemli bir kırsal nüfusa sahip ülkelerde incelemelerde bulunduktan sonra kaleme aldığı “40. Yüzyılın Çiftçileri” isimli eseri 1911 yılında yayımlanır. Çalışma, ilgili literatürde dikkat çekici bir değer kazanır (Yılmaz ve Yücel, 2017: 188). Yine benzer dönemde dünyadaki tarımsal uygulamaların ekolojik yönüne vurgu yapan “ekolojik hareket” görünür olmaya başlar ve ekolojik tarım hareketleri Japonya, İngiltere, Almanya ve Amerika gibi dönemin gelişmiş ekonomilerinde hız kazanır. Çünkü bu yıllarda bahsi geçen ülkelerin tarım uygulamalarında sentetik gübrelerin ve zirai ilaçların olumsuz etkileri hissedilmeye başlanır. Bu gelişmeler ışığında 1920 yılında Almanya’da Rudolf Steiner, “Biyo-dinamik tarım”ın prensiplerini ortaya koyar. Bu süreçte biyo-dinamik tarım, tarımsal uygulamaların kendine özgü bir takım değerlere içkin olduğu şeklinde analiz edilir (Turinek, Grobelnik-Mlakar ve Bavec, 2009: 147-149).

Tarımsal uygulamaların ekolojik yönü, 1940’lı yıllardan itibaren sosyal içeriğiyle de tartışma konusu yapılır. Bu bağlamda dikkat çekici çalışmalardan biri Sir Albert Howard’a aittir. Britanyalı botanik uzmanı, 1905-1924 yılları arasında Uzak Doğu’daki araştırmaları ekseninde geleneksel doğu çiftçiliğinin geleneksel tarıma üstünlüğünü ortaya koyar ve “Bir Tarımsal Vasiyetname” ismini verdiği eserini 1940 yılında tamamlar. Tarımsal uygulamaların daha ekolojik bir içerikle yorumlanması gerektiğini savunan Howard’ın analizleri, benzer tarihsel dönemde, organik ve geleneksel tarım metotlarını karşılaştıran Eve Balfour’un “Yaşayan Toprak” isimli kitabına kaynaklık eder. Daha sonra bu çalışmalar; İngiltere, Almanya ve Amerika’da

kurulan Toprak Kurumu (Soil Assosication) gibi organizasyonların teorik düzlemde temellerini oluşturacaktır (Eyiler, 2014: 18).

Tarımsal uygulamalarda toprak verimliliğine odaklanan ve ekolojik materyallerin kullanımını önceleyen metotlar 1900'lü yılların ikinci yarısından itibaren görünür olmaya başlar. Bu sürece doğrudan etki eden bilimsel çalışma ise Lord Northbourne'un "Toprağa Bak" isimli eseridir. 1940 yılında yayımlanan çalışmasında Northbourne, tarımsal uygulamalarda takip edilmesi gereken ekolojik perspektifin aşamalarını sıralar (Northbourne, 2004: 48-81). Nitekim tarımsal uygulamalardaki pestisit kullanımı gibi olumsuz etkiler bu tarihsel aralığa kadar bağımsız olarak sürdürülen çalışmalarla yürütülürken II. Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte teorik ve pratik düzlemlerde uluslararası bir boyut kazanacaktır (Babaoğlu, 2006: 683).

1972 yılında Fransa'da kurulan IFOAM (Uluslararası Organik Tarım Hareketleri Federasyonu) tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilir bir içerikle değerlendirilmesi konusunda önemli bir uluslararası adıma işaret eder. Nitekim IFOAM gibi kuruluşlar küresel ölçekte karşılık bulur. 1973 yılında İsviçre'de kurulan FIBL (Organik Tarım Araştırma Enstitüsü), 1975 yılında Almanya'da kurulan Ekoloji ve Tarım Vakfı benzer içeriklerle hareket eden kuruluşlara örnek olarak verilebilir. Bu ekseninde 1980'li yıllardan itibaren devletler nezdinde oluşturulan ve tarımsal faaliyetlerin ekolojik boyutuna odaklanan yasal düzenlemeler dikkat çekicidir. 1980'li yılların ortalarından itibaren Fransa'da başlayan yasal düzenlemeleri 1990'lı yılların başında Mısır, Tunus ve Türkiye gibi Akdeniz ülkeleri takip eder. Benzer şekilde Amerika'da da 1990 yılında Organik Tarım Kanunu'nun yasalaştığı görülür. 2000'li yıllardan itibaren ise hem AB hem de OECD kararlarıyla Çevresel Stratejilerin oluşturularak sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde tarım uygulamalar ekolojik boyutuyla ele alınır (Eyiler, 2014: 20).

Bu gelişmeler ışığında küresel ölçekte kabul gören sürdürülebilir tarımsal kalkınma modellerinin ise tarımsal ekoloji, alternatif tarım, biyo-dinamik tarım, düşük girdili tarım, ekolojik tarım, entegre tarım sistemleri ve biyo-teknolojik tarım isimleriyle yedi başlıkta toplanabilecek uygulamalarda kendilerine yer buldukları görülmektedir.

2.5.1. Tarımsal Ekoloji

İnsanlık tarihinin eski üretim faaliyetlerinden biri olan tarım, zaman içerisinde artan talepler doğrultusunda ihtiyaçların karşılanması için farklı metotları ortaya çıkaran bir hüviyete sahip olmuştur. Bu bağlamda tarım faaliyetleri; besin ihtiyacının karşılanması, ekonomik kalkınmanın sağlanması ve toplumsal gelişime sunduğu

katkılar ekseninde insan hayatının çok farklı alanlarına etkisi bulunan bir içeriğe sahiptir (Eser, Geçit ve Emeklier, 2000: 71).

Çevresel faktörlerin etkisiyle beliren problemler, tarımsal faaliyetlerde de pek çok yeni arayışı beraberinde getirmekte ve tarımsal üretimin çevresel boyutuna dikkat çeken tarımsal ekoloji bir metot olarak belirmektedir. Kavramsal düzlemde tarımsal ekolojinin benzer parametrelerle tanımlandığı görülür. Örneğin Gliessman’a göre kavram, sürdürülebilir tarım sistemlerinin yönetimi ve dizayn edilmesinde ekolojik konseptlerin ve prensiplerin uygulanmasını ifade eder (2007: 26). Holling’a göre ise tarımsal ekoloji, tarım sisteminin ekolojik konseptler ve prensiplerle yorumlanmasını içerir (1973: 3-4). Nitekim Altieri de ilgili literatürde önemli bir etki uyandıran “Agroecology” isimli eserinde, tarımsal ekolojiye yönelik tanımların, on başlık altında toplanabilecek prensiplerle evrensel ölçekteki uygulamalarda karşılık bulduğunu belirtir (Altieri, 1995):

“Tarımsal ekoloji, tarım faaliyetlerine (1) yenilenebilir kaynakların kullanımı, (2) zehirli atıkların minimizasyonu, (3) canlıların korunması, (4) ekolojik sürekliliğin korunması, (5) yerel çevreyle uyumluluk, (6) arazilerin fiziksel ve potansiyel limitlerini değerlendirerek ekolojik çevreyle uyumlu hayvan ve bitki popülasyonunun korunması, (7) çeşitlendirme, (8) insanların bilinçlendirilmesi, (9) kapalı sistem yönetimi, (10) uzun dönemli karlılığın sağlanması ve (11) sağlık değerlerinin korunması gibi prensipler sunarak tarımsal üretimde sürdürülebilirliğe önemli bir açılım sunmuştur.”

2.5.2. Alternatif Tarım (Organik Tarım)

Tarımsal faaliyetlere yönelik tarihsel süreç sanayileşmenin artması ve kırsal nüfusun kentlere göç etmesi gibi etmenlerle tarımsal ürünlere talebin artarak arz-talep dengesinin bozulduğunu gösterir. Bu süreçte şehirlerde artan nüfusun besin ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla geleneksel yöntemlerle üretimin gerçekleştirilmesi sağlanır. 1950’li yıllardan sonra ise geleneksel üretimde kullanılan makineler ile kimyasal ürünlerin yaygınlaşması sonucunda üretim verimliliğinin sürekli bir artış içerisinde olduğu görülür. Geleneksel yöntemlerle sağlanan üretimde temel amaç, birim alanda en yüksek verim ve en ekonomik ürünün üretilmesidir. Bunun sonucunda da ekolojik dengenin korunamaması gibi sorunlar ortaya çıkmakta ve konu modern dünyanın önemli tartışmalarından biri olmaktadır (Lampkin, 1990: 45).

Geleneksel tarımsal faaliyetlerde kullanılan araçlar ve sentetiklerin ortaya çıkardığı olumsuzluklar ekseninde gündeme gelen alternatif tarım metotlarından organik tarımda hedef olarak doğal kaynakları kirletmeden doğal çevre, bitki, hayvan ve insan

sağlığının korunması amaçlanır (Rehber ve Turhan, 2002: 372-373). Bu bağlamda organik tarım; üretiminde kimyasal girdi kullanılmayan ve üretim aşamasından tüketim aşamasına kadar olan süreçlerin her safhasında kontrol ve sertifikalandırmanın hâkim olduğu üretim biçimi olarak tanımlanabilir (Demiryürek, 2011: 27-28). Sürdürülebilir tarım metotlarından biri olan ve tarım uygulamalarında ekolojik bir perspektifle insan sağlığını hedefleyen üretim sistemlerinden organik tarımın temel prensipleri olarak; kimyasal gübre ve ilaçların kullanılmaması, organik gübrenin kullanılması, yeşil gübreleme ve münavebenin uygulanması, toprak muhafazasının sağlanması, bitkilerin direncini arttırıcı uygulamalara yer verilmesi, parazit ve predatörlerden yararlanmak suretiyle biyolojik mücadelenin gerçekleştirilmesi, üretim miktarındaki artıştan ziyade ürün kalitesindeki artışa önceliğin verilmesi, üretimden tüketime her aşamanın kontrol altında olması, ürünlerin sertifikalandırılması olarak sıralanır (Turhan, 2005: 14-15):

Dünya’da organik üretim konusunda kuralların tanımlandığı ilk yazılı metne 1972 yılında kurulan IFOAM (International Federation of Organic Agriculture Movement) kaynaklık eder. IFOAM, küresel ölçekte organik tarım konusundaki verileri toplayarak standartlar ve yönetmelikler oluşturmaktadır. Ayrıca organik tarım konusunda; Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlarla işbirliği içindedir.

Organik tarıma yönelik hem pratik hem de teorik düzlemdeki çalışmaların 1910’lu yıllarda başlamasına rağmen 1970’li yıllara gelindiğinde üzerinde daha derinlemesine düşünülen bir konu olduğu görülmektedir. Son on yıllarda özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’da yaygınlaşarak önem kazanan organik tarım faaliyetlerinin uluslararası kuruluşların da gündem maddelerinden biri olduğu bilinmektedir. Nitekim 1991 yılında Avrupa Birliği tarafından organik tarım konusunu ele alan bir yönetmelik yayımlandı. 1999 yılına gelindiğinde ilgili yönetmeliğin kapsamı genişletildi. Bu bağlamda etiketleme, denetim, hayvan sağlığı, gıda maddeleri ve çiftlik yönetimi gibi konuların da yer aldığı yeni bir yönetmelik ilan edildi. 2003 yılında yine Avrupa Birliği tarafından çıkartılan yönetmelikte ise organik ürünler için logo hazırlandı (Atış, 2004). Bu çerçevede yönetmeliklere yansıyan ve organik tarımı sürdürülebilir tarım içerisinde önemli kılan özellikler şu şekilde sıralanabilir (Pezikoğlu, 2006: 33):

1. Kullanılan doğal kimyasal, ekolojik çevreye zarar vermeyecek özellikte olacak ve ekolojik sisteme uygun üretim sistemleri benimsenecek.
2. Toprak yapısında mevcut organizmaların korunması ve beslenmesi sağlanacak, ayrıca verimliliğin arttırılması hedeflenecek.

3. Uygun toprak işleme yöntemlerinin kullanılması sağlanacak.
4. Ekimi gerçekleştirilen bitkilerin hastalanmasının önüne geçilmesi için direncinin arttırılması sağlanacak.
5. Bitki türünün seçilmesinde, ekim yapılan yerin organik koşullarının değerlendirilmesi sağlanarak hastalıklara yakalanma risklerinin en aza indirilmesi hedeflenecek.
6. Çevrenin korunması her zaman dikkate alınacak.
7. Kırsal bölgelerde, üreticinin doğal çevreyi koruyan üretim yöntemlerini benimsemesi sağlanacak.
8. Organik üretim yapan tarım işletmelerinin süreci bir bütün olarak değerlendirdiğinden kendi kendine yetebilme özelliklerinin olması dikkate alınacak.
9. Tarımsal faaliyet içerisinde olan işletmelerin dış pazar kaynaklı risk konumları avantajlı bir pozisyona getirilecek.
10. Ulusal düzeyde organik markaların oluşturulabilmesi için çalışmalar başlatılacak.
11. Kırsal nüfusun refah seviyesini artırıcı alternatifler oluşturulacak.
12. Organik tarım faaliyetleri aracılığıyla gizli işsizliğin önüne geçilecek.
13. Tüketicinin kalite konusundaki talepleri karşılanacak.

2.5.3. Biyo-Dinamik Tarım

Sürdürülebilir tarım metotlarından biyo-dinamik tarıma yönelik teorik çalışmalara Avusturya asıllı filozof, bilim insanı Rudolf Steiner'in (1861-1925) kaynaklık ettiği kabul edilmektedir (Paull ve Hennig, 2020: 115). Lejano ve Ingram tarafından aktarıldığı üzere biyo-dinamik tarım, 1924 yılında Breslau'da Steiner'in "Tarım Dersleri" başlığında verdiği sekiz seminer aracılığıyla kavramsallaştırılır. Daha sonra gerçekleştirilen dört seminerin de bunlara eklenmesiyle birlikte biyo-dinamik tarım konusu Steiner tarafından kitaplaştırıldı (Lejano ve Ingram, 2013: 155). Düşünür, tarımsal faaliyetlerde doğanın önemini vurgulamakla birlikte tarım sektöründe mevcut işgücü tarafından kullanılacak argümanların neler olduğu üzerinde durmaktadır. Bu kapsamda biyo-dinamik tarıma dair bazı teknikleri de betimlediği görülmektedir (Paull, 2011: 66-68): Lokal sistemlere adaptasyon, kendi kendine yeterlilik ve hayvansal-bitkisel ürün kompozisyonunda optimum ölçek.

Steiner'in düşünsel izleğinde biyo-dinamik tarım, "doğada çalışmanın temel ilkeleri tanımlanarak, uyum ve sürekli iyileştirme ile birlikte bu ilkeleri kullanan tarımsal bir yaklaşımı öngören bir yaşam gücü bilimi" olarak tanımlanır (Pezikoğlu,

2006: 34). Biyo-dinamik tarıma temel teşkil eden prensipler ise aşağıdaki şekilde özetlenir (Wildfener, 1999 akt. Pezikoğlu, 2006: 35):

- Geniş bakış açısı; yerkürenin tümünü kapsayan manyetik alanı görerek, sınırları kavramak, bitki gelişimini etkileyen tüm etkileri, bitkisel yaşamı anlayacak bir metafizik görüşle dikkate almak,
- Doğa kitabının okunması; doğadaki her şeyin kendi öz diliyle, kendi form ve jestleri ile dışı vurduğunu dikkate almak,
- Kozmik ritimler; güneş ışığı, ay, gezegenler ve yıldızların bitkiler üzerinde düzenli bir ritim oluşturduğunu, bu ritimlerin anlaşılması ile birlikte verim artışından, yer seçimi, hasat zamanı belirlemeye kadar pek çok konuda bilgi sahibi olunabileceğini ifade etmektedir.
- Bitki hayatı, toprak hayatı ile sıkı sıkıya bağlıdır; toprağın canlı bir varlık olarak dikkate alınması ve etkilerinin de ona göre belirlenmesi,
- Beslenmeye yeni bakış açısı; yediğimiz yiyeceklerin işlenmesi sırasında ortaya çıkan bozulma ve kayıplar nedeniyle insanoğlunun fiziksel dayanımı azalmaktadır ve elde edilen gıdanın sağlıklı olması, üretim sisteminin de sağlıklı olmasını gerektirmektedir.
- Yerküreye ilaç – biyodinamik preparasyonlar; yılın belirli zamanlarında (ay, güneş hareketine göre) özel reçeteleri olan farklı bitki ve hayvan atıklarının kompostlaştırılmasıdır.
- Tarımın temel birimi olarak çiftlik; ideal olanın kendi kendini yenileyen bir çiftlik olması nedeniyle, çiftlik arazilerinin beslenmesine yetecek kadar gübre üreten hayvanların aynı zamanda tekrar o çiftlikten beslenebilecek sayıda olması hedef alınır,
- İş bilgisine dayalı ekonomiler; hiç ürün yetiştirme ve çiftlik yönetme bilgisine sahip olmayan kişilerin tarımsal ekonomik kararlar almasının büyük yanılgı olduğu düşünülmekte ve üretici ile tüketiciyi bir araya getiren üretim çalışmalarını içeren bir hareketi de içinde bulundurmaktadır.

Biyo-dinamik tarım çerçevesinde yürütülen uygulamalar organik tarım faaliyetleriyle ilişkili bir görünüm arz etmesine rağmen sürdürülebilir tarım kapsamında değerlendirilen bu iki metodun birbirinden ayrılan yönleri dikkat çekicidir. Örneğin İngiltere Biyodinamik Tarım Derneği, biyo-dinamik tarımın organik tarımdan ayrılan yönlerini şu şekilde açıklamıştır (www.biodynamic.org.uk); “Bitki ve hayvansal varlıklar, yönetilebilir yabanıl ekosistemler, çiftlik ve çiftlik sınırları dışındaki alanlarla ilişkilere daha derin ve yakın anlamda bakmasıdır. Mevsimsel değişimler, ay hareketleri ve diğer biyokronolojik etkiler sistem içinde dikkate alınmaktadır.” Bu

kapsamda biyo-dinamik tarım faaliyetlerinin güçlü bilimsel kanıtlarla arasındaki mesafeden dolayı ezotirik bilgi ve mistik inançlara bağlılığı ifade eden bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir (Ruse, 2013).

Biyo-dinamik tarım uygulamalarının tamamında, organik tarım uygulamalarında kullanılan üretim metotları, sistemleri ve sertifikasyon standartlarının neredeyse bire bir aynı şekilde kullanıldığını söylemek mümkündür. Amaç ve idealler konusunda da iki tarım uygulaması arasında önemli bir farkın olmadığı ifade edilebilir. Fakat tüm bu benzerliklere rağmen biyo-dinamik tarımın uygulama ve özellik bakımından organik tarım uygulamalarından ayrıldığı gözden kaçırılmamalıdır. Biyo-dinamik tarım ile organik tarım arasında bazı kesin ve net farklılıklar şu şekilde sıralanabilir (Koepf, 1993; Reganold, 2014);

1. Biyodinamik ve organik tarım uygulamalarında belki de en belirgin fark, çiftçilerin, doğanın ritmine ayak uydurma zorunluluğudur. Biyodinamik tarım; hayvan, bitki ve güneş sistemini beraber iç içe geçmiş canlı birer varlık olarak kabul eden bütünsel bir uygulamadır.
2. Biyodinamik tarım uygun ekim, dikim ve hasat tarihlerinin belirlenmesi maksadıyla ayın hareketlerini izleyen astronomi takviminden yararlanmayı gerektirir.
3. Biyodinamik tarım uygulamalarında her çiftliğin kendi kendine yetmesi ve kendi içinde bir organizma olarak değerlendirilmesi söz konusu olduğu için sürdürülebilirlik özelliği dikkat çekicidir.
4. Biyodinamik tarım uygulamalarında toprağın yenilenmesi ve canlanması sağlanarak dünyayı iyileştirme amacı güdülmektedir. Bununla birlikte ekolojik çeşitliliğin de hedeflendiği belirtilmelidir.

Fransa'da bağcılık, Mısır'da pamuk üretimi ve Çin'de ipekböceği yetiştiriciliği gibi çeşitli alanlarda uygulanan biyo-dinamik tarım metodu, 2020 yılının sonu itibarıyla başta Almanya, Avustralya ve Fransa olmak üzere toplam 55 ülkede 251.842 hektar alanda (ha) pratize edilmektedir (Paull ve Hennig, 2020).

2.5.4. Düşük Girdili Tarım

Geleneksel tarımsal üretim yöntemlerinden farklı olarak sürdürülebilir tarım uygulamalarına daha yakın bir tarımsal üretim sistemi olan düşük girdili tarımda amaç olarak işletmede mevcut girdinin maksimum, işletme dışından sağlanacak girdinin minimum seviyede tutulmasıdır. İşletme girdileri kapsamında optimum yönetim şeklinin benimsenmesi esastır. İşletme dışından sağlanacak girdilerde ise her zaman sorulması gereken sorular; ne zaman, nerede, ne kadar kullanılacakları üzerine kurulu

olmaktadır. Bu soruların sorulması ekseninde en pratik ve uygulanabilir yol aranmaktadır (Gold, 1999).

Pezikoğlu'nun aktardığı üzere düşük girdili tarım metodu; “yönetim ve kullanım açısından çiftlik içinde üretilen gübreler ve ilaçlar gibi girdilerin ekonomik ve pratik olduğu müddetçe minimum kullanımını öneren, daha düşük üretim maliyeti elde etmek, yeraltı ve üstü suların kirlenmesinden kaçınmak, gıdalarda ilaç kalıntılarını azaltmak, çiftçinin üretim riskini düşürmek ve hem kısa hem de uzun dönemde karlılığı artırmak” olarak tanımlanmaktadır (2006: 36). Düşük girdili tarım sistemlerinde, girdilerin azaltılmasından ziyade ihtiyaç duyulan girdilerin işletme içerisinde sağlanması konusu en önemli amaç olarak kabul edilmektedir.

2.5.5. Ekolojik Tarım

Son on yıllarda sürdürülebilir tarım kapsamında üzerinde tartışmaların sürdüğü kavramlardan biri olan ekolojik tarım, genel düzlemde “organik tarım” kavramıyla eşanlı düşünülmektedir. Ancak üretim ve sertifikasyon aşamalarında organik kavramının yalnızca “ürüne” odaklandığı varsayılırsa bu eşanlı düşünüşün, organik tarıma yüklenen diğer değerleri göz ardı ettiği açığa çıkmaktadır. Tüm bunlara ek olarak bu durum diğer sürdürülebilir sistem, metot ve uygulamalarda da zaman içerisinde karşılaşılan bir karışıklığa sebebiyet vermektedir. Pezikoğlu'nun analiz ettiği üzere sürdürülebilir tarım uygulamaları içerisinde kabul gören organik tarım ve ekolojik tarım metotlarının birbirlerinden ayrılan yönleri bulunmaktadır (2006: 36);

“Bu aşamada, organik tarım kendisini gündeme getiren ekolojik tarım düşüncesinden ayrılmakta ve onun içinde bir yerlerde yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında, ekolojik görüşlü tarımın çerçevesi daha geniştir. Bir tarım sistemi olmaktan ziyade, pek çok farklı teknik ve sistemleri içinde barındıran bir tarımsal üretim felsefesi ya da yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir. ...bu şekilde tanımlansa da, ekolojik tarım, organik, biyodinamik, holistik, doğal ve diğer sürdürülebilir tarım sistemlerini kapsayan, daha geniş anlamda kullanılan terimler olarak belirtilmektedir. Ekolojik terimi, çiftlik yaban hayatı yönetimi gibi çevresel etkenleri de içinde almaktadır.”

Nitekim ekolojik temelli tarım uygulamalarının 20. yüzyıl başlarından itibaren ortaya çıktığı ve zaman içerisinde gelişip değişerek yaygınlaştığı ve bunlarla birlikte genel olarak çiftçilik düzeyinde uygulandığı dikkate alınacak olunursa yukarıda serimlenen analizin diğer sürdürülebilir tarım metotları için de geçerli olduğu gündeme gelecektir.

2.5.6. Entegre Tarım Sistemleri

Entegre tarım sistemleri; ekolojik, ekonomik ve toplumsal kaynakların etkin kullanılmasını vurgulayan bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Bu kapsamda verimli, maliyet-etkin, kaynakların etkin kullanımında bitki ve hayvan sistemlerine yer verilmesi önemli görülmektedir (Gold, 1999). Hesterman ve Thorburn da üzerinde durduğu gibi entegre tarım sistemleri, tarım araştırma ve politika programları ile gıda üretim sistemlerine bütünsel olarak yaklaşılması gerektiğine salık vermektedir (Hesterman ve Thorburn, 1994).

Bu çerçevede entegre tarım sistemleri, geleneksel tarım faaliyetleri ve yönetiminin daha spesifik bir yaklaşımla ele alınmasını ifade etmekte ve bu tarım sisteminde; girdi ihtiyaçlarını minimize eden, entegre ürün planlama ve yetiştiricilik teknikleri ile çevreye zararın minimum seviyede tutulması gerekmektedir. Dolayısıyla entegre tarım sistemleri, ürün-ürün yaklaşımdan daha çok tarımsal faaliyetlerin bütünüyle ilgilenilmesi gerektiğini ifade eden bir üretim stratejisi olarak değerlendirilmektedir (Pezikoğlu, 2006: 37-38).

2.5.7. Biyo-Teknolojik Tarım

Modern kavramsallaştırmasıyla biyo-teknoloji, genel olarak, bilimse veri ve tekniklerin uygulanmasıyla yoluyla pratize edilen genetik mühendisliğine dayalı bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Bitki, hayvan veya mikroorganizmaların geneli veya bir kısmının kullanılmasıyla yeni bir organizma türü elde etmek ya da mevcut organizmaların genetik yapısında istenildiği gibi değişiklik yapılması amaçlarıyla biyo-teknolojik uygulamalar kullanılmaktadır (Özcan ve Sancak, 2005: 4-6).

Tarım sektöründe biyo-teknolojinin kullanımı son on yıllardaki önemli tartışma konularından biridir. Nitekim konunun, uluslararası kuruluşların da gündem maddelerinden biri olarak resmî belgelere yansıdığı görülür. Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO) konusunda Avrupa Birliği (AB) mevzuatı 90'lı yıllardan beri yürürlükte. Mevzuatın asıl amacı; sağlık ve çevrenin koruma altına alınması ve güvenli, sağlıklı genetiği bozulmamış ürünlerin serbest dolaşımının teminini sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan temel dokümanları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

- 1.Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar'ın çevreye kasıtlı salımı hakkında direktif (2001/18/EC),
2. Genetiği Değiştirilmiş mikro organizmaların kapalı kullanımı hakkında direktif (98/81/EC),

3. Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar'ın iz sürülebilirliği ve etiketlenmesi ve Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar'dan elde edilen gıda ve yem ürünlerinin iz sürülebilirliği hakkında yönetmelik (1830/2003),
4. Genetiği Değiştirilmiş gıda ve yem hakkında yönetmelik (1829/2003),
5. Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar'ın sınır aşan hareketi hakkında düzenleme (1946/2003),
6. Organik tarım ve konvansiyonel tarım ile genetiği değiştirilmiş ürünlerin bir arada yer almasında Ulusal Stratejileri geliştirmek ve en iyi uygulamaları sağlamak hakkında Komisyon Kararı (2003/556/EC).

Avrupa Birliği'ne üye ülkeler yukarıda yer verilen yasal düzenlemelere uygun olarak kendi mevzuatlarını oluşturmaktadırlar. Bu kapsamda üye ülkeler “Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar”ı kontrollü bir şekilde kullanabilmektedir. Benzer şekilde Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilen Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesine ilaveten “Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar”ın olası risklerini önlemek amacıyla “Cartagena Biyogüvenlik Protokolü” 29 Ocak 2000 tarihinde tüm dünya ülkeleri tarafından kabul edilerek 24 Mayıs 2000 tarihinde imzaya açılı, 11 Eylül 2003 tarihinde de yürürlüğe girdi (Cömert, 2011: 31).

Avrupa Birliği mevzuatı ve Birleşmiş Milletler tarafından yürürlüğe konulan “Cartagena Biyogüvenlik Protokolü”ne benzer şekilde Türkiye’de de ihtiyaçlar dikkate alınarak 17 Haziran 2003 tarih ve 4898 sayılı “Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin Biyogüvenlik Cartagena Protokolünün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun” hazırlando ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 24 Ocak 2004 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girdi. Ayrıca biyogüvenlik sisteminin kurulması, uygulanması, denetlenmesi, düzenlenmesi ve izlenmesi ile ilgili olarak 26 Mart 2010 tarih ve 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu 26 Eylül 2010 tarihinde yürürlüğe girdi (Soykan, 2007: 32-36). 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu’nun 5’inci maddesi uyarınca “genetiği değiştirilmiş bitki ve hayvanların üretimi” yasaklandı. Bu kapsamda; (i) Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ile ilgili olarak yapılan başvuruların değerlendirilmesi, (ii) Mevzuat hükümlerinde belirtilen görevlerin yürütülmesi amacıyla 22 Eylül 2010 tarihinde “Biyogüvenlik Kurulu” oluşturuldu. Biyogüvenlik Kuruluna ise aşağıdaki konularda karar verme yetkisi tanındı (TOBB, 2013):

- Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar’la ilgili yapılan başvuruların değerlendirilmesi,
- Bilimsel Komiteler tarafından bilimsel esaslara göre yapılan risk değerlendirmesi ve bunların sonuçlandırılması,

-Bilimsel Komiteler tarafından bilimsel esaslara göre yapılan sosyoekonomik değerlendirmelerin ve sonuçların analiz edilmesi,

-Bilgi değişim mekanizmasına gelen kamuoyu görüşlerinin sonuçlandırılması.

Göröldüğü üzere ekolojik boyutu bünyesinde barındıran her bir sürdürülebilir tarım metodunda ortak amaç, “kaynakların etkin kullanımı ilkesi çerçevesinde ekonomik, toplumsal, çevresel ve uluslararası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek bir tarım sektörünün oluşturulması”dır. Bu noktada stratejik aşamalar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Pezikoğlu, 2006: 62-63);

- Sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde kaliteye dayalı üretim artışı ile gıda güvenliği ve güvencesinin sağlanması,
- Üreticilerin gelir düzeyinin yükseltilmesi ve istikrarının sağlanması, üretim maliyetlerinin azaltıcı ve teknolojik gelişimi hızlandırıcı tedbirlerin uygulamaya konulması yoluyla üreticilerin rekabet düzeylerinin yükseltilmesi,
- Tarımsal pazarlama altyapısının iyileştirilmesi ve üreticilerin pazara erişim düzeylerinin artırılması, tarım-sanayi entegrasyonunun geliştirilmesi, sanayinin rekabet edebilirliğinin artırıcı nitelikte uygun ve kaliteli hammaddenin temin edilmesi ile ilgili tüketici tercihlerinin karşılanması amacıyla yönelik tedbirlerin alınması,
- Kamudan bağımsız bir yapıda üreticilere, üretimden pazarlamaya kadar olan safhalarda hizmet vermek üzere; kar amacı gütmeyen Tarımsal Üretici Birliklerinin kurulması ve geliştirilmesi ile tarımsal nitelikli diğer üretici örgütlerinin geliştirilmesi, söz konusu örgütlerde denetimin özerkleştirilmesi,
- Üreticilerin katılımını ve sorumluluğunu esas alan ve doğrudan üreticilere finansman sağlayan yaklaşıma dayalı kırsal kalkınma projelerinin oluşturulması ve söz konusu projelerin kırsal yaşam şartlarını iyileştirecek biçimde uygulanması.

Serimlenen teorik çözümlerler ekseninde Türkiye’de sürdürülebilir tarıma yönelik hem teorik hem de pratik düzlemdeki çalışmaların dünyadaki genel trendle paralellik gösterdiği ifade edilmektedir. Buna karşın tarım sektörü ile ilgili kurum ve kuruluşların, bölgesel tarım özelliklerinin de etkisinde geleneksel metotlardan ayrılma noktasında teoriden pratiğe geçişte birtakım problemlerle karşılaştıkları görölmektedir. Bu problemleri bir sonraki bölümde Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma ve tarım politikalarının analizi ile birlikte ele alacağız.

3. TÜRKİYE’DE TARIM POLİTİKALARI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Türkiye’de genellikle tarım çalışmaları kalkınma planları içerisinde değerlendirildiğinden dolayı bundan sonraki bölümde kalkınma planları baz alınarak tarımsal değişim ve dönüşüm incelenmeye çalışılmıştır.

3.1. Türkiye’nin Kırsal Kalkınma Paradigması

Sanayileşme hareketleri ekseninde beliren kentleşme olgusuna paralel ortaya çıkan çevre sorunları ile Türkiye’nin karşı karşıya gelmesi, bölgesel anlamda diğer ülkelere nazaran daha geç tarihlere denk gelmektedir. Türkiye’de 1930’lu yıllardan itibaren belirli bir plan ve program dâhilinde sosyo-ekonomik kalkınma uygulamalarının yürütüldüğü görülmektedir. Bu bağlamda tarımsal üretim, gıda güvenliği ve küçük ölçekli üreticilerin desteklenmesi gibi temalar kalkınma planlarında özellikle üzerinde durulan konular arasında yer almaktadır (Gülçubuk, 2003). 1950’li yıllardan itibaren hızlı bir artışın gözlemlendiği kırsaldan kente göç hareketleri ve buna bağlı olarak toplumsal, kültürel ve ekonomik dönüşümler ise kırsal alanlardaki mekânsal planlama araçlarını gündeme taşımaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1900’lü yılların ortalarına kadar plansız bir şekilde takip edilen kırsal kalkınma çalışmaları, 1960’lı yıllarla birlikte sistematik bir görünüm kazanmaktadır.

3.1.1. Plansız Dönemde Kırsal Kalkınma Çalışmaları

Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluşu ile başlayan modernleşme düşüncesi, kırsal yerleşimlerin kalkındırılması ile kırsal nüfusun refah seviyesini artırmaya yönelik çalışmalarda da etkisini göstermektedir (Çeken ve Ökten, 2008: 15). Ülke nüfusuna dair büyük bir bölümün kırsalda yaşadığı ve ekonominin önemli ölçekte tarıma dayandığı bu tarihsel dönemde kırsal kalkınmanın ulusal kalkınmadaki rolü, modernleşme düşüncesinde tarıma özel bir önem atfedilmesini zorunlu hale getirmektedir (Bakırcı, 2007: 28). Bu süreçte kalkınma çalışmalarının çevresel boyutunu da bünyesinde barındıran gelişmeler ve hukukî düzenlemeler ise aşağıdaki gibi özetlenebilir (Yalçın, 2019: 115; Bozkurt ve Kaman, 2018: 58-61);

- 18 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 442 sayılı Köy Kanunu ile köylülere, çevre konusunda uyulması zorunlu kurallar getirilmiştir.
- 14 Nisan 1925 tarihinde çıkarılan 618 sayılı Limanlar Kanunu ile limanların bakımı konusunda hükümetlere zorunlu görevler verilmiş ve denizlerin korunmasına yönelik ilk düzenleme mevzuatta yer almıştır.

- Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ceza kanunu olan, 13 Mart 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu ile hayvanlara ve çevreye kötü muamele gösterenlere karşı cezai yaptırımlar getirilmiştir.
- Su alanlarının korunmasına yönelik 10 Mayıs 1926 tarihinde 831 sayılı Sular Hakkında Kanun mevzuatta yer almış ve denizlerin kirletilmesine, deniz ürünleri avlanmasına yasaklar ve cezai yaptırımlar getirilmiştir.
- 14 Nisan 1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu ile çevre koruma ve çevre kirliliğini önleme konusunda belediyelere geniş görevler verilmiştir. Belediyelere, kamuya açık alanların temizliği ve düzenlenmesi, gıda sağlığı denetimleri, salgın ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önleme çalışmaları gibi görevler verilmiştir.
- Belediye Kanunu ile birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olan ve 6 Mayıs 1930 tarihli 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu ile çevre ve halk sağlığını korumak devletin mecburi hizmetlerinden olarak kabul edilmiştir. Bu kanun, bazı değişikliklere uğramış olmakla beraber halen yürürlükte dir.
- 26 Haziran 1934 tarihli 2510 sayılı İskan Kanunu ile düzensiz yapılaşmaların önüne geçmek amacıyla tarımsal alanlara konut yapımı sınırlandırılmıştır. Bu kanun aynı zamanda bu alandaki ilk yasal düzenleme de olmuştur.
- Yabani hayvanları ve av hayvanlarını korumaya yönelik ilk yasal düzenleme ise, 13 Mayıs 1937 tarihli 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanunu'dur. Bu kanunla popülasyonların devamını sağlamak, yaban hayvanlarına ve doğal hayata zarar verici unsurlarla mücadele etmek ve kurallara uymayanlara cezai yaptırımlar uygulanması amaçlanmıştır.
- 23 Ocak 1950 tarihli 5516 sayılı Bataklıkların Kurutulması Kanunu'na göre, belediye sınırları dışında kalan ve devletin kontrolü dahilinde sahipsiz olan bataklıkların ve bataklık mahiyetindeki göl ve su birikintilerinin kurutulmasıyla meydana gelen araziler, belirli hükümler çerçevesinde kurutanlar adına tescil olunur.
- 8 Eylül 1956 tarihli 6831 sayılı Orman Kanunu'na göre, ağaç ve ağaççık topluluklarıyla kaplı yerlerin ve devlet ormanı sayılan yerlerin işleri Orman Genel Müdürlüğü dahilinde yapılır. Yine, devlete ait olmayan ormanlık alanlar da Orman Genel Müdürlüğü gözetimine tabidir.
- 24 Nisan 1957 tarihli 6968 sayılı Zirai Mücadele Kanunu ile tarımsal zararlılar ve hastalıklarla mücadele ilkeleri sıralanmış ve zararlı ve hastalıklı bitkilerin, yurtdışından Türkiye'ye girişini önleyici yasal tedbirler alınmıştır.
- Çevreye ilişkin doğrudan yasal düzenleme sayılabilecek 23 Aralık 1960 tarihli Yeraltı Suları Kanunu ile yeraltı sularının mülkiyeti, işletilmesi, yeni sahalarda aranması ve su kaynaklarının korunması ile ilgili kurallar ortaya konulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de tarım; temel olarak köylerdeki küçük işletmelere dayalı, aile emeği ile üretim yapan ve geçimlik faaliyetleri kapsayan bir

içeriğe sahip olmaktadır (Silier, 1981). Kapalı bir köy ekonomisi niteliği taşıyan tarımsal faaliyetlere ilişkin Cumhuriyet Döneminin ilk hamlesi ise I. İktisat Kongresi ile oldu. 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir’de toplanan I. İktisat Kongresi’nde Türkiye’nin ekonomik bağımsızlığına ve sorunlarına dair kararlar alındı. Türkiye’nin çiftçi, tüccar, sanayii ve işçi zümrelerinden seçilen 1135 üyenin katıldığı Kongre’de ülkenin kalkınma sorunları masaya yatırılmakla birlikte kırsal kesimin kalkınmasıyla ilgili olarak (Akci, 2015: 76) “büyük toprak sahipleri Aşar Vergisinin kaldırılmasını, köyde dirliğin gerçekleştirilmesini, tarımın makineleştirilmesini önermiş ve tarımda kapitalistleşme sürecinin hızlandırılmasını savundular.” Ayrıca tarımsal kredi sorunun aşılması, kırsal kalkınmanın en etkin aracı olarak tarımsal eğitimin sağlanması ve tarımsal modernizasyon süreçlerinin işletilmesine vurgu yapıldı (Şener, 2019: 47). Bu çerçevede Kongre kapsamında kırsal kalkınmaya yönelik sorunlar tarımsal gelişme ekseninde değerlendirilmiş ve aşarın kaldırılması, tarımsal eğitim, Ziraat Bankası tarafından sağlanan kredilerde artırıma gidilmesi, üretimde kooperatifleşme ile tarımda makineleşme gibi konular üzerinde duruldu (Kayıkcı, 2005: 75-80).

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen I. İktisat Kongresi’nde alınan kararların büyük bir bölümü tatbik edilmişse de özellikle tarımla ilgili kararlar pratiğe dönüştürülemedi. Dolayısıyla Kongre’nin bir fikri gelişme, ekonomik envanterin belirlenimi ve model arayışı niteliğine sahip olduğu görülmektedir. Nitekim Kongre’yi takip eden 1924 yılında Türkiye’de kırsal kalkınmaya yönelik bir diğer adım olan 442 sayılı Köy Kanunu yürürlüğe girdi. Kanun çerçevesinde köylere hukukî bir kişilik tanınarak köylerin idarî yapısı ve hizmetleri belirlendi (Alagözoğlu, 2010: 62). Akci’nin aktardığı üzere (2015: 77) Kanun’da; “köyün tanımı, sınırları, imarı, yolların yapımı, evlerin planı, sağlık, eğitim gibi köylüyü yakından ilgilendiren çeşitli konulara yer verilmektedir. Köy Kanunun o dönem için en önemli anlamı köyü modernleştirme boyutunun, hukuk alanında formüle edilmesidir.”

1924 yılında yürürlüğe giren Köy Kanunu, Türkiye’de kalkınmanın köylerden başlayan bir nitelikte yorumlanması açısından önem taşımaktadır (Aytaç, 2009: 48). Köy Kanunu’nun dikkat çekici etkisi kırsal alanlarda yaşayanların işlerini kendilerinin yapabilmesi için köylere “tüzel kişilik” tanınmasıdır. Şener’e göre (2019: 44), “mecburi işlerin de bütün köylü birleşerek imece ile yapılması 15. maddede belirtildi. İmece, köylünün tek başına yapamadığı işleri yardımlaşarak yapması amacını taşımaktadır. Buna göre, karşılıksız olan ve gelenek hukukundan doğan imece, kırsal alanların kalkınmasında faydalı olacağı düşünülerek Köy Kanunu’na konulmuştur.”

Çevre bilincinin henüz gelişmediği ve bir kavram olarak çevrenin krite edilmediği bu dönemde çevre koruma ve çevresel kirliliğin önlenmesi amaçlarına hizmet etmesi düşünülmüş olarak geliştirilen 1580 sayılı Belediye Kanunu dikkat çekicidir. 1930 yılında yürürlüğe giren Kanun ile birlikte belediyeler çevre koruma ve çevresel kirliliğin önlenmesi için çok geniş yetki ve sorumluluklarla donatılmaktadır (Sarıçoban, 2011: 118). Bozkurt'un belirttiği üzere (2010: 13-14); "Beldenin harita, kadastro ve imar planlarının yapılmasının zorunlu hale getirildiği, hastaneler kurmak ve ucuz belediye konutları yaparak kiraya vermek gibi çevre sorunlarını önlemeye yönelik birçok görevi de yine belediyelere yükleyen kanun, dönemine göre oldukça önemli hükümler içermektedir."

Türkiye'deki kırsal kalkınma paradigmasını etkileyen bir diğer gelişme 1938 yılında Ziraat Vekâleti tarafından düzenlenen I. Köy ve Ziraat Kongresi'dir. Kongre'de tarımla ilgili teknik konularla birlikte köylerin sosyo-ekonomik sorunları ele alındı. Dönem itibarıyla tarımsal kalkınma için tatbik edilecek ulusal seferberlikte malî planlar için sağlanacak kaynaklar önemli bir görünüm arz eder. Kongre'de köylerin toplumsal yapısı ve ekonomik gereksinimleri dikkate alınarak kırsal kalkınmaya hizmet edecek bir çalışma da başlatıldı (Gülçubuk, 2005: 45). Bunlara ek olarak Kongre'nin dikkat çekici yanı ise Türkiye'nin ekonomik gücünün toprakla birlikte çiftçide ve tarımsal faaliyetlerde olduğuna yapılan vurguydu (Akci, 2015: 77).

Cumhuriyet'in ilk on yıllarında kırsal kalkınmaya yönelik en sistemli yaklaşım Köy Enstitüleri aracılığıyla hayata geçirildi. 1940 yılında 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu'nun TBMM'de kabul edilmesiyle birlikte özellikle eğitsel anlamda kırsal kalkınma faaliyetleri görünür olmaya başladı. Kanun kapsamında kırsal bölgelerde ihtiyaç duyulan meslekî bilgi birikiminin nüfus tabanında bir gelişimi yaratacağı düşüncesi üzerinde duruldu. Köy Enstitüleri Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte Eskişehir, İzmir, Kırklareli ve Kastamonu illerinde ilk enstitüler açıldı. Takip eden yıl Antalya, Isparta, Kocaeli, Kayseri, Malatya, Adana, Samsun, Trabzon, Kars ve Balıkesir illerinde; 1942 yılında Konya'da; 1943 yılında Erzurum'da; 1944 yılında Diyarbakır ve Aydın'da; 1947 yılında Van'da Köy Enstitüleri faaliyete geçti (Bakırcı, 2007).

1964 yılında "Öğretmen Okulları" ismini alarak uygulamalarına son veren Köy Enstitüleri bir eğitim seferberliği ve okullaşma hareketi olarak algılandı ve eleştirildi. Bu noktada Köy Enstitüleri'nin kırsal kalkınma hususunda dikkat çekici tarafı ise yukarıda belirtildiği üzere Türkiye'de tarımsal üretim ve hayvancılık faaliyetlerinin yoğunlaştığı illerdeki kurumsallaşma çabaları olmaktadır.

Türkiye'nin kırsal kalkınma paradigmasını plansız dönemde etkileyen bir diğer önemli gelişme 1945 yılında yürürlüğe giren Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olarak dikkat çekmektedir. Akci'nin (2015: 79) aktardığı gibi, bu Kanun'un amacı; "toprağı olmayan veya yetmeyen çiftçi aileleri ile topraklandırılan diğer ailelerin geçimlerini sağlayabilecek toprağa sahip olmalarını, yeter toprağı olsa da sermaye ve donanımları eksik olanlara kuruluş-onarma-çevirme kredisi ve canlı-cansız demirbaş vermek, yurt topraklarının sürekli işlenmesini sağlamaktır."

Tarımsal üretimi artırmak ve çeşitli problemler sebebiyle ekme-biçme faaliyetlerinin durduğu toprakların değerlendirilmesi amacıyla geliştirilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çerçevesinde özellikle kamuya ait toprakların düzenlenmesine yönelik kararlar alındı. Böylelikle de kamuya ait arazilerin yanında köylerdeki sahihsiz araziler, bataklıklar, vakıf-yerel-özel kuruluşlardan kamulaştırma işlemleriyle elde edilen arazilerin sistemli bir plan dahilinde değerlendirilmesi hedeflendi (Bakırcı, 2007: 68).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ekseninde Türkiye'de "toprak reformu" olarak değerlendirilebilecek uygulamalara Marshall Planı kaynaklık eder. Jacoby'nin ifadesiyle (1953: 24) "toprak sahipliğinin düzenlenmesi, tarımsal verimliliğin ve toplumsal refahın artırılması amacıyla yapılan toprak reformu çabaları" Türkiye'de Marshall Planı ile kendini gösterir ve tarımda makineleşmeyi gündeme getirmektedir (Şener, 2019: 53).

Batı Avrupa ülkelerinde II. Dünya Savaşı yıllarının ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik ve siyasal bunalımları gidermek amacıyla ABD tarafından sağlanan kredilerle 1948-1951 yılları arasında uygulanan Marshall Planı, ABD'nin Avrupa ekonomisini canlandırarak kendi ekonomisini ve piyasaları düzenleme çabasıdır (De Long ve Eichengreen, 1991: 3). 1948 yılından itibaren kredilerin tarafı olan Türkiye, 1948-1951 yılları arasında ABD'den aldığı yardımların %60'ını tarımsal kalkınma politikaları için kullandı (Ertem, 2009: 395).

II. Dünya Savaşı'nın akabinde sosyo-ekonomik anlamda hızlı bir dönüşüm sürecine girdiği görülen Türkiye'de, nüfusun ve kentleşme oranının artması sonucu arz taleplerinin karşılanması adına planlı kalkınma modelleri gündeme gelmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de 1962 yılından itibaren planlı kalkınma dönemi başlar ancak ilgili yıla yetiştirilemeyen kalkınma planı "I. Beş Yıllık Kalkınma Planı" ismiyle 1963-1967 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlandı. Bu tarihsel dönemde daha önce üzerinde durulan sosyo-ekonomik dönüşümlerin olumsuz etkileri, çevresel kirlenme üzerinde gerçekleşti. Kılıçoğlu'na göre bu süreçte; "Tarımda makineleşmeyle birlikte meralar sürülmeye;

arıtma sistemlerinin gelişmemiş olması sebebiyle akarsular ve göller kirlenmeye; plansız kentleşme ile verimli toprak alanları kaybedilmeye” başlandı (2005: 65-66). Ancak sanayileşmeye dayalı kalkınmanın önemine vurgu yapılan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, ilgili büyüme modelinin ortaya çıkardığı ekolojik problemler üzerinde durulmadığı da gözden kaçırılmamalıdır. Buna karşın “Sosyal Kalkınma ve Gelişme” ile “Tarım ve Endüstriyel Üretim” başlıklarında dolaylı bir şekilde de olsa kalkınmanın çevresel boyutuna değinildi (Yalçın, 2019: 119).

1970’li yıllara gelindiğinde kalkınma politikalarının çevresel boyutu dünya gündemine taşındı. Sanayileşme hareketleri ekseninde beliren ekolojik problemlerin dünya gündeminde önemli bir yer edinmeye başladığı bu tarihsel süreçte Birleşmiş Milletler bünyesinde gerçekleştirilen toplantılar ve zirveler kalkınma politikalarında da bir dönüşümü beraberinde getirdi. Nitekim 1972 yılında düzenlenen Stockholm Konferansı, Türkiye’deki kalkınma politikalarının çevre sorunlarına odaklanan bir içerikle yorumlaması gerçeğini ortaya çıkardı. Konferansın akabinde ise Türkiye’de bir plan ve program dahilinde kalkınma çalışmalarının takip edildiği görüldü (Bozkurt, 2010: 17). Bu süreçte oluşturulan kalkınma planları, Türkiye’nin çevre politikasını önemli ölçüde etkiler ve “çevre” konusu kalkınma planları ekseninde değerlendirilmektedir. Buna karşın Türkiye’nin kalkınma paradigmasının “sürdürülebilirlik” normlarıyla yorumlanması için biraz daha beklemek gerekecektir. Bu çerçevede Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma olgusu 1987 yılında yayımlanan Brundtland Raporu’nun etkisinde Avrupa Birliği’ne üyelik süreciyle birlikte pratize edilmeye başlandı (Konur, 2012: 83).

3.1.2. Planlı Dönemde Kırsal Kalkınma Çalışmaları

Planlı ekonomilerde ekolojik dengeyi gözetken kalkınma politikalarının varlığı gözlemlenmektedir. Keleş ve Hamamcı’nın belirttiği üzere Türkiye’de, bir plan ve program dâhilinde kalkınma politikalarına öncelik verildiği 1963-1972 yılları arasındaki ilk iki planda ise çevre eksenli ayrıntılı politikalara yer verilmediği görüldü (1997: 250). Nitekim daha önce belirtildiği gibi I. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın “Sosyal Kalkınma ve Gelişme” ve Tarım ve Endüstriyel Üretim” bölümlerinde çevre konusuna kısmen değinildi ve sanayileşme hareketinin gerekliliği üzerinde duruldu. Fakat bu faaliyetlerin ekolojik dünyaya etkileri kapsam dışında tutuldu. II. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ise kentsel ve kırsal kalkınma stratejileri belirlenirken yine ekoloji konusunda ayrı bir düzenlemeye yer verilmedi (Kılıçoğlu, 2005: 66). Bu çerçevede Türkiye’de tatbik edilen kalkınma stratejileri göz önünde bulundurulduğunda III. Beş Yıllık Kalkınma

Planı’ndan itibaren ekolojik dünyayı ve çevreyi merkezine alan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının pratik düzlemde görünür olmaya başladığı ifade edilebilir.

III. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977): Türkiye’de kalkınma olgusunun içerisinde “çevre”nin geniş bir şekilde ele alınıp ayrı bir başlık altında değerlendirildiği ilk belge, 1973-1977 yılları arasını kapsayan III. Beş Yıllık Kalkınma Planı ve 1978 Ara Programı’dır. Çevrenin “bir bütün olarak planlama sisteminin içinde incelenmesine” salık veren Planda, Türkiye’deki belli başlı çevre sorunlarına dikkat çekildi (Keleş ve Hamamcı, 1997: 250). İlgili dönemde GSMH ile GSYİH ve sektörlere ilişkin hedeflere aşağıdaki tabloda yer verildi.

Tablo 1: GSMH ile GSYİH ve Sektörlere İlişkin Hedefler

	3.Plan Hedefi	1973	1974	1975	1976	1977	1978	Dönem Ort.	4.Plan Hedefi
GSMH	7,4	5,4	7,4	8	7,7	4	6,5	2,7	8
GSYİH	7,6	4,4	8,5	8,9	8,5	4,4	6,9	3,2	8,2
Tarım	3,7	10,1	10,3	10,9	7,6	0,5	3,3	2,2	5,3
Sanayi	11,4	11,3	8,3	9	10,3	10,8	9,9	6,8	9,9
Hizmet	6,8	11,4	8	7,7	8,8	6,8	7,9	4,4	8,5

Kaynak: DPT, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı

Su, hava, toprak ve kıyılar özelinde Türkiye’de beliren belli başlı çevre sorunlarının Devlet Planlama Teşkilatı’nın koordinasyonundaki resmî kurumlar tarafından belirlenmesi ve yeni kurulacak merkezî bir kuruluş tarafından da bu sorunların çözülmesi öngörülen III. Beş Yıllık Kalkınma Planı ekseninde Türkiye’nin çevre politikasının temelleri inşa edildi (Sarıçoban, 2011: 121). Bu kapsamda ortaya konan çevre politikasının ilk esasları; Türkiye’nin çevre sorunlarının belirlenmesi, ekonomik gelişmeyi ve sanayileşmeyi engellemeksizin çevre politikalarının, oluşturulacak mevzuatla belirlenmesi ve uygulamaya aktarılması, toplumun, çevre bilincinin kazandırılmasına yönelik eğitimden geçirilmesi, Ankara’da

yaşanan hava kirliliği sorununun yeniden gözden geçirilmesi, tarım ilaçlarının sebep olduğu kirlenme, su kirliliği olarak belirlenmektedir (Egeli, 1996: 89-90);

1973-1977 yılları arasını kapsayan dönemde, Türkiye'nin çevre politikalarını belirleyen temel yaklaşım, sosyo-ekonomik kaynakların etkin kullanılamaması ve gelir azlığı gibi parametrelerin etkisi altında sanayileşme hareketleri üzerine kuruludur. III. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Stockholm Konferansı'nın etkileri açıkça görülür. Bunun en açık örneği; “çevre sorunlarını ileri sürerek gelişme çabalarının yavaşlatılmasını istemenin mümkün olmadığı”na yapılan vurgudur (Mengi ve Algan, 2003: 228).

III. Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında sanayi sektöründe arzu edilen seviyeye çıkılamadığına vurgu yapıldığı görüldü. Buna ek olarak Avrupa Birliği'ne üyelik çalışmaları ile artan nüfusun dikkate alınması gerektiği de Plan'da yer alan hususlar arasındadır (Bozkurt, 2010: 45). Bu çerçevede gelişmekte olan ülkelerdeki kalkınma politikalarının dönem itibarıyla Türkiye için de geçerli olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla bu tarihsel aralıkta Türkiye'de sanayileşmeye ve kalkınmaya zarar verebilecek çevre politikalarının kabul edilmemesi şaşırtıcı değildir. Tüm bunlara karşın Plan'ın temel ilkeleri olarak görülebilecek bazı maddelerinde “insan-çevre” ilişkisinin dikkate alındığı görülür (Ertürk, 2009: 402);

- İnsan-çevre ilişkilerinde, rasyonel bir denge içinde sürdürülebilir bir toplum yapısına toplumsal ve ekonomik kalkınma ile ulaşılabilir.
- İleride kurulacak sanayi tesislerinin, çevreyi kirlileme derecelerinin önceden tahmin edilmesi ve gerekli önlemlerin alınması.
- Kaynak yetersizliği sebebiyle pek çok kırsal yerleşim yerine yol, içme suyu, elektrik ve benzeri hizmetler götürülememesi ve nüfusun sürekli artmasıyla birlikte kırsal alanlarda insanları tutmanın çok mümkün olmadığı düşünüldüğünden sanayileşme ve kentleşme çalışmalarına ağırlık verilmesi,
- Avrupa Birliği ile 1963 yılında imzalanan üyelik anlaşması gereğince 22 yıl içerisinde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasında yer alacağından uygun reformların yapılması,
- Ülkedeki çevre sorunlarının tespiti amacıyla bir yandan araştırma çalışmaları yapılırken, diğer yandan uluslararası çalışmaların izlenmesi.

Tekeli'nin belirttiği üzere III. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 15 yıllık uzun bir stratejinin parçası olarak, 1995 yılına kadar uzanan 22 yıllık bir perspektif ile hazırlandı. Planın temelinde; sosyal meselelerin çözümü ve genel refah seviyesinin sürekli olarak arttırılması, uzun dönemli hedeflere ulaşmanın temel amaç edinilmesi gerektiğine vurgu

yapıldı. Bu kapsamda Türk toplumunun temel hedefi ise sosyal adalete, tam istihdama ve dış ödemeler dengesi ile yüksek bir gelir seviyesine ulaşmak olarak gösterildi. Bununla birlikte “çevre” başlığı altında göç hareketliliğine dikkat çekilip, bunun temel nedeninin kırsal bölgelerde mevcut nüfus artışına karşılık ekilebilir arazilerin çok fazla olmayışı ve tarımda makineleşmenin artması gösterildi. Ayrıca kırsal yerleşimdeki mevcut yapının iyileştirilmesinde kullanılacak kaynağın, kalkınma paradigmasına zarar verebileceği tespiti de yapıldı (Tekeli, 1972: 57-59). III. Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde kırsal kalkınma konusunda tarım işletmelerine yüklenen roller ise dikkat çekicidir (Boratav, 1990: 104-110); (1) Tarım ve toprak reformunun yapılması, (2) Tarımsal üretimin genişletilmesi, (3) Kooperatifleşme, (4) Kredi ve pazar imkânlarının geliştirilmesi, (5) Altyapı ve sosyal hizmetlerin bir bütün halinde kırsal kesimlere ulaştırılması hedefleri belirlendi.

Görüldüğü üzere Türkiye’de III. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte “çevre yönetimi” olgusu gündeme geldi. Bu dönemde “çevre örgütlenmesi” ile “çevre hukukunun” oluşturulması yönünde kamuoyunda tartışmalar başladı (Bozkurt, 2010: 47). Ancak Stockholm Konferansı’na benzer şekilde III. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda da öncelik ekonomik kalkınmaya verildi. Buna karşın sürdürülebilir kalkınmanın gereği olarak görülen ekolojik tahribatın önlenerek sosyo-ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesine yönelik temel ilkeler Plan’da kendine yer bulamadı (Kılıçoğlu, 2005: 70). Son tahlilde III. Beş Yıllık Kalkınma Planı, ilkesel olarak ekonomik kalkınma bağlamında sanayileşmeye engel teşkil eden politikaların benimsenmemesine salık veren bir niteliğe sahiptir.

IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983): Türkiye’de kalkınma paradigmasının çevresel boyutuyla ele alınmasını kabul eden IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı, temel yaklaşım olarak tarımda modernleşme, kentleşme ve sanayileşme süreçlerinde ekolojik sorunların dikkate alınmasını gündeme getirdi. Bunlara ek olarak 1979-1983 yılları arasını kapsayan dönemde, Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuş ve 2873 sayılı Çevre Kanunu yürürlüğe girmiştir. 1983 yılında uygulanmaya başlanan Çevre Kanunu ile birlikte Milli Parklar Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu da yürürlüğe girdi (Bozkurt, 2010: 50).

Özellikle su ve hava kirliliği gibi konuların gündeme geldiği IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, kaynakların yanlış kullanılmasıyla ekolojik tahribata sebebiyet verildiği, sanayileşme eksenindeki kalkınma hedeflerinin doğal zenginlikleri tahrip etmeyecek bir seviyede tutulması gereği vurgulandı. Bu düşünsel izleğe ek olarak

toplumsal refahın ve ekonomik kalkınmanın temiz bir çevreye sahip olarak daha etkin bir şekilde gerçekleştirilebileceğine dikkat çekilmektedir (Egeli, 1996: 90).

IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bölgesel kalkınma problemleri üzerinde duruldu. Nüfus artışı ile birlikte şehirleşme ve yoksulluk konularının bazı kırsal bölgelerin aleyhinde olduğu değerlendirilmiştir. Bu bağlamda da bölgeler arası gelişim düzeyleri arasında farkların olduğu görüldü. Bu nedenle bazı bölgelere yönelik olarak özel kalkınma planlarının hazırlanması gerektiğine vurgu yapıldı (Çelik, 2005: 62). İlgili dönemde kırsal alanlarda uygulanması öngörülen politikalar ise şu şekilde sıralandı (Keleş, 2002: 84);

1. Toprak Reformu: Tarımda toprak ve gelir adaletsizliğini en aza indirmek maksadıyla toprak reformunun hazırlanması planlanmaktadır.
2. Kooperatifleşme: Bu konunun özendirilmesi noktasında irade ortaya konmuştur. Sonrasında artırılması muhtemel gelirlerin aracı olmaksızın doğrudan ilgiliye yani tarımla ilgilenen kesime iletilmesi amaçlanmıştır.
3. Devlet Düzenlemesi ve Desteği: Tarım alanında kullanılan kredilerin kullanılması, tarımsal teknolojinin daha fazla kullanılması, sulama konusunda yeni yöntemlerin belirlenmesi, stratejik ürün üretimi konularında devlet desteğinin olması kararlaştırılmıştır.
4. Köy-kentlerin Kurulması: İlk üç madde de yer alan politikalar altyapının desteklenmesine yönelik yapılan planlamalardır. Köy-kentler ile de örgütlenme merkezlerinin kurulması hedeflenmiştir. Böylelikle yeni iş alanlarının oluşturulması mümkün olacak, kırsal alanların elektrik, su gibi kamu hizmetlerine de ulaşimleri kolaylaştırılacaktır.

IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı kapsayan tarihsel aralıkta tarımsal alanda çeşitli yapısal düzenlemeler gerçekleştirildi. Tarımsal alanda yapılan düzenlemeler ise şu şekilde belirdi; (1) Tarımsal altyapının geliştirilmesi, (2) Sulamanın yaygınlaştırılması, (3) Modern üretim yöntemlerinin desteklenmesi, (4) Ürün fiyat desteğini sağlanması. Bu yapısal düzenlemelerle birlikte tarımsal üretim 1960'lı yılların başlarına göre 1,5 kat arttı (Öney, 1980: 303).

1979-1983 yılları arasını kapsayan dönemin kalkınma planında ekolojik problemlere önemli ölçüde yer verildi ve ilgili problemlerin toplumsal değişim parametreleriyle birlikte çözüme kavuşturulması hedeflendi. Nitekim IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ikinci kısmının üçüncü bölümünde "çevre sorunları"na odaklanıldı.

Bu bölümün “Kentleşme ve Belediyeler” başlığı altında ise belirlenen çevre politikaları şu şekilde sıralandı (DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı);

- Mevcut çevre sorunlarını giderici yaklaşımlarda, alternatif çözüm önerileri dikkate alınarak sosyo-ekonomik ve ekolojik yapıya en uygun çözümler seçilecektir. Çevre sorunlarını gidermeye yönelik önlemler yöresel ortamın özelliklerine göre yapılacaktır. İnsan sağlığı için yakın tehlike yaratan yörelerle ilgili çevre projeleri öncelikle uygulamaya konulacaktır.
- Ankara’nın hava kirliliğine çözüm getirici projeler hazırlanarak, yapılabilirliği olanlar plan döneminde uygulamaya konulacaktır.
- İstanbul Haliç’in rehabilitasyonu ile İzmit Körfezi’nin çevre sorunları bakımından uluslararası işbirliği olanakları da dikkate alınarak, yeniden düzenlemelerine yönelik çalışmalara etkinlik kazandırılacaktır.
- Arazi kullanım planı olmayan durumlarda, yörelerin ekolojik özellikleri ve çevreyi koruma önlemleri dikkate alınacaktır.
- Yerel çevre politika ve uygulama kararlarının oluşumunda gerekli bilgi birikimini sağlamak üzere yerel yönetimle merkezi yönetim arasında iletişim ağı kurulacak, kararların yerel yönetimlere doğru kaydırılmasına ağırlık verilecektir.
- Çevre sorunları konusunda çalışan vakıf, dernek ve benzeri gönüllü kuruluşların plan doğrultusundaki faaliyetleri desteklendirilecek ve özendirilecektir.
- Tarihi çevrenin ve önemli savaş alanlarının, kırsal ve kentsel dinlence bölgelerinin saptanması, korunması ve ulusal tarihi arklar çerçevesinde iç ve dış turizme yönelik olarak değerlendirilmesi çalışmalarına hız verilecektir.
- Büyük kentlerin yoksun bulunduğu yeşil alanlar kısa sürede çoğaltılacak ve halkın hizmetine sunulacaktır.
- Uluslararası düzeydeki yasal, bilimsel ve teknolojik gelişmeler yakından izlenerek, bölgemizi ilgilendiren konularda etkin tutum takınılacaktır.

Görüldüğü üzere IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde belirlenen hedeflerin bir kısmı, bir önceki plan döneminden devralınan politikalardan; bir kısmı ise ilk kez üzerinde durulan konulardan oldu. Bu çerçevede iki plan arasındaki temel fark, 1979-1983 yılları arasını kapsayan dönemde bir önceki döneme nazaran kalkınma politikalarında çevresel tahribatı hem önleyici hem de onarıcı birtakım tedbirlerin söz konusu olmasından kaynaklanmaktadır. Bu noktada dikkat çekici husus, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın çevre yaklaşımında tarım ve kentleşme politikalarında çevrenin göz ardı edil(e)meyeceği bilgisi yer almasına rağmen “Temel Politikalar” bölümünde “çevre” kavramına rastlanılmamasıdır (Kılıçoğlu, 2005: 75). Egeli’nin belirttiği üzere,

IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kalkınma politikalarının çevresel boyutuyla ilgili yeni bir perspektif sunulmakla birlikte konuya dair idari yapılar ve mevzuat çalışmalarıyla ilgili söz edilmediği görülür. Bu durum, Plan'ın önemli bir eksikliği olarak kabul edilmekle birlikte çevre politikalarının devlet nezdinde öneminin arttığını da göstermektedir (1996: 91).

IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında Türkiye, ilgili dönemdeki mevcut ekonomik olumsuzlukları ortadan kaldırmak maksadıyla kalkınmayı sağlamayı amaçladı. Plan'da, kalkınmanın temelde sanayileşme ve teknolojik gelişimle mümkün olabileceği belirtildi. Bu dönemde yaşanan ekonomik olumsuzluklar ise şu şekilde sıralanabilir (Türker, 2020: 93); (1) Petrol piyasasındaki olumsuzluklar, (2) Avrupa Birliği tarafından uygulanan politikalar, (3) Doğal kaynakların verimli kullanılamaması, (4) Sanayi ve enerji alanında dışa bağımlılık, (5) Gelir eşitsizliğinin artması, (6) Enflasyon (7) Kamu yönetiminde olumsuzluklar ve (8) Ekonomi yönetiminin iyi yapılamamasıdır.

IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı, çeşitli kanun ve yönetmelikler ile taraf olunan uluslararası antlaşmalar çerçevesinde pratiğe dönüştürüldü. Bu bağlamda Türkiye'nin 1982 yılında taraf olduğu Birleşmiş Milletler Doğa Şartı dikkate değerdir. Benzer şekilde ilgili dönemde 1982 Anayasası'nın 56. maddesinde çevre kavramı da düzenlendi (akt. Sarıçoban, 2011: 125): “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşın ödevidir.” Böylelikle de “çevre hakkı” hükmü Türkiye’de anayasal normlar temelinde değerlendirilmeye başlandı. Tüm bu gelişmelerle birlikte Türkiye’de, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı’na dair dönemde kalkınma paradigmasının çevresel boyutunda kurumsal bağlamda ilerlemenin söz konusu olduğu ifade edilmektedir (Ertürk, 2009: 404).

V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989): Türkiye’de çevreyle ilgili konuların kamuoyunda önemli ölçekte tartışılmaya başlandığı bir dönemi kapsayan V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevre sorunları “Sosyal Hedef ve Politikalar” başlığı altında irdelendi. Böylelikle de kalkınma planlarında ilk kez temiz bir çevre için izlenmesi gereken politikalara yer verildiği görülür. Bu noktada 1985-1989 yılları arasını kapsayan plan döneminde “sürdürülebilir kalkınma” kavramının ilk kez net bir şekilde tanımlandığı Ortak Geleceğimiz isimli raporun etkisi de gözden kaçırılmamalıdır. Ortak Geleceğimiz isimli raporun çevre konusundaki temel yaklaşımı; “sadece mevcut kirliliğin ortadan kaldırılması, olası bir kirliliğin engellenmesi değil, kaynakların

gelecek nesillerin de yararlanabileceği en iyi şekilde kullanılması, korunması ve geliştirilmesi” şeklinde kavramsallaştırıldı (Sarıçoban, 2011: 126). Ertürk’ün belirttiği üzere, Ortak Geleceğimiz isimli raporun çevre tasavvuruna benzer şekilde V. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın temel esasları, çevre sorunlarının bir bütünlük içinde ve koordineli olarak ele alınması; doğal ve yapay çevredeki bozulmaların önlenmesi ve bu çevrelerin geliştirilmesi; insan sağlığı ve canlı varlıkların korunması amacıyla çevre kirliliğine yol açan faktörleri ortadan kaldırıcı veya en aza indirici gerekli önlemlerin alınması; kirlenme ve bozulmanın yoğun olduğu yerlere öncelik tanınarak gerekli program ve projelerin acilen yürürlüğe konması olarak belirlendi (2009: 404);

V. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın “Sosyal Hedef ve Politikalar” isimli bölümünde yer alan çevre sorunları başlığı altında Türkiye’deki çevre sorunlarının mevcut durumuyla ilgili saptamalara yer verilirken aynı zamanda Plan’ın çevre konusunda benimsediği temel ilke ve politikalar da aşağıdaki şekliyle serimlendi (DPT, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 171);

-Ülkemiz şehirleşme, erozyon ve tabii afetlerin sonucu olan çevre kirlenmeleri ile hızlı sanayileşmenin ve tarımda modernleşmenin getirdiği çevre sorunları ile karşı karşıyadır.

-Ülkemizde tabii kaynakların kullanımında ekolojik denge gözetilerek, bu kaynakların gelecek nesillerin de kullanabileceği şekilde korunması ve geliştirilmesine önem verilecektir.

-Arazi kullanımı ve yatırım kararlarında çevre sorunları planlama aşamasında teşhis edilecek ve ilgili mevzuatın gerektirdiği tedbirler alınacaktır. Havza boyutunda su kalitesinin değerlendirilmesine ve su kaynaklarının kullanımında rasyonel bir düzenlemeye önem verilecektir.

-Marmara denizi, Haliç, İzmit ve İzmit Körfezi gibi su kirlenmesinin aşırı olduğu yerlerde mevcut sanayiler tasfiye işlemlerinde gerekli tedbirleri alacaklardır.

-Yatırım projelendirme, ön izin, tesis izni, proje değerlendirme, üretim aşamalarında çevre faktörü sistematik olarak değerlendirilecek ve sanayi atıkları denetlenecektir.

-İçme ve kullanma suyunda insan sağlığının gerektirdiği şartların yerine getirilmesi sağlanacak, su kaynaklarının değişik kullanım amaçlarını göz önünde bulunduran alıcı ortam ve atık standartları düzenlenecektir.

-Başta Ankara olmak üzere hava kirliliğinin sağlık yönünden ciddi tehlike teşkil ettiği şehirlerde acil tedbirler alınacak, bu amaçla hava kirliliği kontrol istasyonları ağı geliştirilecek, iyi kalitede ve yeterli miktarda yakıt temin edilerek soruna köklü çözümler bulmak için yeni yakıt türleriyle ısınma proje çalışmaları yapılacaktır.

-Çevre alanında sürdürülmesi gerekli olan araştırma ve geliştirme faaliyetlerine öncelik tanınarak ilgili üniversite ve kuruluşlar desteklenecektir.

V. Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında Türkiye, 1980 askeri darbesi sonrası oluşturulan ekonomik ve idari yapıda yer alan ithalata dönük sanayileşme politikalarını terk edip ihracata dönük sanayileşme politikalarını benimsedi. Plan'da temel hedef verimlilik artışını sağlayabilmektir. Verimlilik artışını sağlayabilmek maksadıyla bazı destekleme araçlarına yer verileceği belirtilen bu araçlar; tarıma yönelik eğitimlerin verilmesi, tarımsal oluşumlar, yeni tarım teknolojilerine yer verilmesi vb. destekler olarak sıralanabilir (Keleş, 2002: 84-85).

V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda temel felsefe olarak ihracata yönelik sanayileşme politikası belirlendi ve aynı anlayış tarım sektöründe de uygulamaya konuldu. İhraç edilen tarım ürünlerine yönelik olarak fiyat destek politikalarına da uygulamada yer verildi. Bu bağlamda doğal afetler sebebiyle meydana gelmesi muhtemel tarımsal üretim dalgalanmalarına karşı üreticiyi korumak maksadıyla tarım sigortası konusunun geliştirilmesi hedeflendi. Ayrıca planda; üretim verimliliğinin artırılması amacıyla ileri teknolojilerinin uygulamada daha fazla kullanılması, sulama konusunda daha fazla yatırım yapılması, kooperatif konusunda bilincin artırılarak daha fazla yaygınlaştırılmasının sağlanması ve tarımsal ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması konularına da değinildi (Türker, 2020: 94).

Demirtaş ve Gürler'in (1993: 403-405) belirttiği üzere, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesinin kalkınması noktasında uygulanması muhtemel projelerde gerekli koordinasyonun sağlanması proje odaklı düşünülerek gerekli yatırımların yapılması gerektiğine yer verildi. Bu kapsamda geliştirilen "Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projesi" 16 ilde hayata geçirildi. Gerçekleştirilen bu proje ile çiftçilere teknoloji transferi sağlanması noktasında yeni bir model kurulmuştur. Model içerisinde;

- Hizmetler köy seviyesinde organize edilmiş,
- Sanayi sektörünün ihtiyaç duyduğu tarımsal ürünlerin üretimi planlanmış,
- Ürün bazında hedef ve desteklemeler yapılmış,
- Sulama alanında kamu yatırımları yapılması hedeflenmiş,
- Toprak sorunlarına çözüm üretmek maksadıyla toprak reformunun yapılması gerektiğine vurgu yapıldı.

1985-1989 yılları arasını kapsayan döneme dair V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda vurgu yapılan politikalardan bir diğeri ise insan kaynağının eğitimidir. Tarım sektöründe ihtiyaç duyulacak insan gücünün sağlanması maksadıyla tarımsal eğitim ve yayın sisteminin kurulması amaçlandı. Altyapı eksiklikleri (içme suyu, elektrik, haberleşme, sağlık ve eğitim) göz önünde bulundurularak bazı tedbirlerin alınması gündeme getirildi, bu alanlarda yapılacak yatırımların miktarları belirlendi ve karara bağlandı (Keleş, 2002: 85). Ayrıca Plan'da Türkiye'deki köy okullarında niteliğin artırılması yönünde çalışmalar yapılması gerektiğine vurgu yapıldı. Bu kapsamda kırsal bölgelere götürülen sosyal ve ekonomik hizmetlerin bir koordinasyon içerisinde yapılması gerektiği belirtildi. Bu bağlamda kırsal bölgelerde yaşayan insanların geçim kaynağının çiftçilikle sağlanması göz önünde bulundurularak bu hayat tarzının desteklenmesine yönelik olarak hizmetlerin sağlanması temel alındı (Çelik, 2005: 62).

Bu çerçevede V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı öncellerinden ayıran en önemli hususun, yaşam standartlarına getirdiği yaklaşımdan kaynaklandığı ifade edildi. Nitekim diğer planlarda tarımsal ürün bazında analizlerin yapılması sonucunda ürün miktarlarının artırılması, arz-talep dengesinin sağlanması noktasına odaklanıldı. Buna karşın V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kırsal bölgelerde yaşayan insanların tarım sektöründe var olabilmesi için gerekli altyapı hizmetlerinin kamu tarafından sağlanması/götürülmesi konusuna odaklanıldı.

V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan bu temel ilke ve politikalar, uluslararası antlaşmaları tarafı olunarak ve ulusal düzeyde çevreyle ilgili yeni oluşumların geliştirilmesi yoluyla pratiğe dönüştürülmeye çalışıldı. Nitekim dönemin Hükûmet programında ekonomik kalkınma ile çevre arasındaki ilişkiye değinildi ve bu iki kavramın birbirini desteklediğinden ayrı düşünölemeyeceğine yer verildi. Böylelikle Türkiye'de ilk kez bir hükümet programında sürdürülebilir kalkınma teması işlendi (Kılıçoğlu, 2005: 83). Bunlara ek olarak ilgili dönemde ulusal düzeyde gerçekleştirilen düzenlemeler de dikkat çekici niteliktedir (Sarıçoban, 2011: 128);

“1984 yılında, Başbakanlık Çevre Örgütü kaldırılarak yerine Çevre Genel Müdürlüğü kurulmuş ve yerel yönetimlerin etkinliğinin artırılması amacı ile doğrudan mahalli çevre kuralları ile ilişkilendirilmiştir. Aynı yıl, ‘Kıyı Kanunu Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’ ve ‘Çevre Kirliliğini Önleme Fonu Yönetmeliği’ yürürlüğe girmiştir. 1986 yılında ‘Özel Çevre Koruma Bölgeleri Kurumu Başkanlığı’ kurulmuştur. Bunların yanında ‘Hava Kalitesi Koruma Yönetmeliği’ ve ‘Gürültü Kontrol Yönetmeliği’ de çıkarılarak yürürlüğe konulmuştur.”

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994): Ulusal ve uluslararası düzlemlerde çevre politikalarının gelişimini etkileyen kritik derecede önemli adımların atıldığı VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde Türkiye; kalkınma paradigmasına çevresel boyutu entegre eden idarî, hukukî ve yapısal dönüşümler geçirdi. Örneğin 1990 yılında Kıyı Kanunu yürürlüğe girmiş ve “ozon tabakasının korunması”na dair maddeler içeren Viyana Sözleşmesi ile Montreal Protokolü’ne taraf olundu. Türkiye, 1992 yılında Birleşmiş Milletler bünyesinde düzenlenen Çevre ve Kalkınma Konferansı’na (UNCED) katılım gösterdi, Gündem-21 maddelerinin benimseneceğini açıkladı, Rio Deklarasyonu ile Biyolojik Çeşitlilik Antlaşması’nı imzalayan ülkeler arasında yerini aldı. Bunlara ek olarak yine 1992 yılında “Karadeniz’in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi” imzalanmış ve 1993 yılında Çevre Temizlik Vergisi, ÇED ve Tıbbi Atıkların Kontrolü yönetmelikleri yürürlüğe girdi. İlgili tarihsel aralıkta konu özelindeki dikkat çekici gelişmelerden bir diğeri Çevre Bakanlığı’nın kurulmuş olmasıdır (Bozkurt, 2010: 52).

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında Türkiye, tarım sektöründe kullanılan üretim metotlarının modernleştirilmesiyle birlikte hava şartlarına olan bağımlılığın azaltılmasını, arz talep dengesinin korunarak üretimin gerçekleştirilmesini ve tarımsal ürün ihracatının arttırılmasını amaç edindi. Bu dönemde daha önceki kalkınma planlarında yer alan hedefler tekrarlandı ve Avrupa Birliği üyelik çalışmaları kapsamında mevzuat ve yapısal uyum için gerekli çalışmalar yapılacağına vurgu yapıldı. Planda, şehirleşmenin hızlanması sonucunda kırsal alanlarda yaşayan nüfusun azalacağı öngörüldü. Bunun önüne geçilmesi maksadıyla metropol altı şehirler ve orta büyüklükteki yerleşim merkezlerinin olması ayrıca kırsal yerleşim yerlerinin tespiti yapılarak desteklenmesi kararlaştırıldı. Kırsal alanlarda yapılacak her türlü çalışmada temel ilke; alanların modern ihtiyaçlara uygun hizmetleri sahip olması üzerine kurgulandı. Ayrıca bu bölgelerde ekonomik çeşitliliğin arttırılması gerektiğine de yer verildi (Keleş, 2002: 86).

Türkiye’de tatbik edilen beş yıllık kalkınma planları içerisinde “sürdürülebilir kalkınma” kavramına yer verilen ilk belge VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı’dır. Küresel ölçekte içeriği bağlamında değer görmeye başlayan sürdürülebilir kalkınma, “Ortak Geleceğimiz” isimli raporun yayımlanması akabinde Türkiye üzerinde de etkisini gösterdi (Sarıçoban, 2011: 129). Nitekim Ortak Geleceğimiz’de ortaya konan sürdürülebilir kalkınma tanımı ile büyük bir uyum içerisinde olan VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın çevre konusundaki temel ilkesi şu şekilde belirdi (Sencar, 2007:

118); “İnsan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak, s¼rekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde doğal kaynakların y¼netimini sağlamak ve gelecek nesillere insana yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak.” Buna ek olarak kalkınma ile çevre arasındaki ilişki ilk kez VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde derinlemesine incelendi ve bu bağlamda ilgili Plan’da ekolojik tahribatın gerekli tedbirler ile hen¼z oluşmadan önlenmesi gündeme geldi (Egeli, 1996: 92). Plan’ın “Sosyal Hedef, İlke ve Politikalar” bölümünde “Çevre ve Yerleşme” başlığı altında serimlenen temel ilke ve politikalar ise şu şekilde özetlenebilir (DPT, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 312-314);

- Çevre standartları tespit edilirken, uygulanabilir mevcut teknolojiler ve ÷lke şartları birlikte düşün¼lecek ve standartlar dinamik bir şekilde belirlenecektir.
- Çevre bilinci yaygınlaştıırılacak, bütün planlama aşamalarında çevre boyutu göz önünde tutulacaktır. İmar yasası, çevresel etkileşim boyutu göz önünde tutularak yeniden gözden geçirilecektir.
- Çevre verilerinin bir merkezden yönlendirilerek toplanmasından, ilgili kamu kurumları sorumlu olacaktır.
- Çevre denetim izleme-sistemi gerekli etkinlik kazandırılarak tek merkezden koordine edilecektir.
- Arazilerin kabiliyetlerine uygun olarak planlı ve dengeli kullanımını sağlamak için toprak et¼t ve haritalama işleri ulusal bir program dâhilinde ele alınacak, 1., 2. ve 3. sınıf tarım arazilerinin toprak sanayi, altyapı, iskan ve turizm amacıyla kullanılması önlenecektir. Yol, su, elektrik, petrol, gaz ve boru hatlarının tarım dışı arazilerden geçirilmesine özen gösterilecektir.
- Yabani bitki genetik kaynaklarının tahribini önleyici tedbirler geliştirilecektir.
- Kimyasalların rasyonel kullanımının sağlanması ile çevreye olan zararları asgari düzeye indirilecektir.
- Çevreyi etkileyen kimyasalların yararlanma süreleri ve dön¼ştükleri diğer kimyasal maddeler açısından sistemli bir şekilde kontrol edilmeleri sağlanacaktır.
- Kimyasalların tanımlanması ve bildirimlerinin, uluslararası alanda benimsenmiş olan prensiplere göre yapılması sağlanacaktır.
- İllerde çevre problemleri açısından risk değerlendirmesi yapılarak acil hal aksiyon planları hazırlanacaktır.
- Belediyelerin müşterek katı atık bertaraf etme yerleri oluşturmaları desteklenecek, düzenli ç¼p depolama sahaları için yer seçimi ve işletme esasları belirlenecektir.
- Sanayi kuruluşları, tatil köyleri ve sitelerin ortak arıtma tesisleri kurmaları için gerekli mevzuat düzenlemeleri yapılacaktır.

- Arıtma konusundaki araştırmalar desteklenecek, özellikle biyoteknolojinin atık su arıtılmasında uygulanmasına ve bu konuda araştırma yapılmasına önem verilecektir.
- Enerji üretimi, iletilmesi, dönüştürümü ve kullanımında çevre faktörünü göz önüne alan ekonomik değerlendirme yapılacaktır.
- Enerji üretiminde çevre kirliliğini azaltmak için gerek mevcut, gerekse yeni kurulacak tesislerin özelliklerine uygun teknoloji transferi ve Araştırma-Geliştirme çalışmalarına ağırlık verilecektir.
- Yenilenebilir enerji kaynakları bakımından mevcut potansiyelden yararlanmak için Araştırma-Geliştirme programları oluşturulup desteklenecektir.
- Büyük hidroelektrik santrallerin çevreyle ilgili ve sosyo-ekonomik dengede oluşturduğu önemli değişikliklerin boyutları belirlenecek ve etkilerini azaltacak tedbirler geliştirilecektir.
- Avrupa Toplulukları çevre politikalarına uyum için başlatılan çalışmalar sürdürülecektir.

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan çevre politikalarını öncellerinden ayıran en önemli ve temel husus, daha önce üzerinde durulduğu gibi, sürdürülebilir kalkınma olgusunu Türkiye'de gündeme getirmesiyle yakından bağıntılıdır. Kalkınmanın sürdürülebilirliğine yönelik politikaların oluşturulmaya başlandığı dönem, sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin temelinde bulunan çevre-kalkınma arasındaki ilişkiye göndermelerde bulunan bir anlayışla politikaların yürütölmesini ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın "Temel Amaç ve Politikalar" başlığı altında "...ekonomik ve sosyal faaliyetlerin yürütölmesinde, beşerî ve doğal kaynakların israfının önlenmesi ve çevrenin korunması esas alınacaktır." ifadesi dikkat çekicidir (Kılıçoğlu, 2005: 89).

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı bağlamında dikkat çekici bir diğer husus, küçük arazilerin hem sulama hem üretim maliyetlerindeki olumsuzluklar sebebiyle "arazi toplulaştırılması"na yapılan vurgudur. Buna ek olarak Plan'da verimli arazilerin olduğu İç Ege, Orta Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ovalarının sulamaya açılması hususuna değinilip, sulamanın ayrıca verimli yapılmasına dikkat çekilmiştir (Bakırcı, 2007: 179-181).

Bu çerçevede Türkiye, sürdürülebilir kalkınma konusunda uluslararası arenada görünür olmaya başlayan zirvelerde de yer almaya başlamaktadır. Türkiye'nin uluslararası düzeyde attığı kritik adımlardan biri 3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında Brezilya'da gerçekteştirilen "Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'na katılmasıdır. Türkiye, Konferans'ın önemli çıktıları arasında kabul gören "Rio

Bildirgesi” ile “Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi”nin tarafı oldu, Gündem-21’i onayladı ve “Orman Varlığının Korunmasına İlişkin Bildiri”yi de kabul eden ülkeler arasında yerini aldı. Bu gelişmeler ekseninde 1993 yılında ise sürdürülebilir kalkınmanın pratiğe dönüştürülmesi açısından önemli adımlardan biri olarak görülen “Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği” (ÇED) yürürlüğe girdi (Sencar, 2007: 124).

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde çevre ile ilgili uluslararası antlaşmaların imzalanması ve hükümet programlarında sürdürülebilir kalkınma kavramı ile kavrama yönelik çevre politikalarının yer alması kalkınmanın çevresel boyutuyla yorumlanması açısından önemli gelişmeler olarak görünmektedir.

VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000): Kendinden önceki planlardan “yöntem” bağlamında ayrılan VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, sürdürülebilir kalkınma olgusunu temel ilke olarak benimseyerek “çevre değişim projesi” ekseninde ekolojik tahribata yaklaşan boyutlarıyla gelişmiş ve kapsamlı bir içeriğe haizdir (Mengi ve Algan, 2003: 230).

Sarıçoban’ın (2011: 132) belirttiği üzere, Plan kapsamında “ekonomik, idari, hukuki, politik, sosyal ve kültürel araçları kullanarak doğal ve yapay çevre unsurlarının sürdürülebilir kullanımını sağlamak üzere yerel, bölgesel ve merkezi düzeyde politika ve stratejilere ihtiyaç duyulduğu belirtildi.” VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında Türkiye, önceki planlarda da yer verilen mevcut nüfusun ihtiyaç duyacağı gıda maddelerinin yetiştirilmesi ve ihracat hacminin sürekli artırılması hedefine ilave olarak hayvancılık konusunda tedbirlerin alınması gündeme getirildi. Üretim ve ihracat konularında belirlenen hedeflere ulaşılabilmesi için tarımsal verimliliğin artırılması gerektiğine dikkat çekildi. Bu konuda da sulanabilir arazi miktarının artırılması ve sulama projelerine ağırlık verilmesi gerektiği ön plana çıktı, ayrıca tarımsal uygulamalarda modernleşmeyi sağlamak amaçlandı (Keleş, 2002: 87).

VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte tarım politikaları, Dünya Ticaret Örgütü anlaşmaları ve Avrupa Birliği ortak tarım politikasıyla doğru orantılı olarak oluşturulmasına karar verildi. Bu kararlar birlikte tarımsal ürün fiyatlarına yapılan devlet desteklerinin de azaltılması kararı alındı (Bakırcı, 2007: 193). Plan kapsamında oluşturulan “Tarımda Yeniden Yapılanma Kurulu” aracılığıyla (1) Tarım ve Köyişleri Bakanlığının görevlerinin yeniden düzenlenmesi, (2) Arıcılık Araştırma Enstitüsü’nün kurulması, (3) Tarım Satış Kooperatifleri kanununda değişiklikler yapılması, (4) Yeni bir Mera Kanununun çıkarılması, (5) Ziraat odalarının yapılarının değiştirilmesi ve (6)

Üretici Birlikleri Kanunun çıkarılması gibi kırsal alanda yürütülen faaliyetlerin düzenlenmesine yönelik yasal çalışmalar da gündeme geldi (Örs, 2013: 81).

Elde edilen veriler baz alındığında önceki plan dönemlerine göre tarım sektöründe ekonomik değer azalsa da sektörden gelir elde eden kişi sayısının arttığı VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan bilgiler arasındadır. Ayrıca ilgili dönemde, arazilerin tarım dışı faaliyetlerde kullanımı sonucu küçük ölçekli üretim yapan işletmeler sektör içindeki payını sürekli arttırmaktadır. Bu nedenle kırsal bölgede koşulların ağırlaştığı şehir hayatı ile kırsal bölge arasındaki farkların hissedilir seviyede arttığı gözlemlendi (Keleş, 2002: 87). Bunlara ek olarak VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, kamu kesiminde yetki dağınıklığı ve koordinasyon yetersizliği sonucunda meydana gelen olumsuzluklara da yer verildi. Bu kapsamda (Bakırcı, 2007: 194-198);

1. Uygulanan destekleme politikalarının istikrarın sağlanması noktasında yeterli olmaması,
2. Tarımsal faaliyetlerde etkin olan kurumların koordineli çalışmaları nedeniyle kaynakların rasyonel kullanımı sağlanamadığından maliyetlerin artmasına sebep olunması,
3. Önceki dönemlerde hedeflenen araştırma, eğitim ve diğer faaliyetlerin gerçekleştirilememesi,
4. Tarım sektöründeki gelirlerin düşük olması ve sektördeki gelir dağılımının adil olmamasına vurgu yapılmıştır.

VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın üçüncü bölümünün "Temel Yapısal Değişim Projeleri" başlığı altında yer alan "Çevrenin Korunması ve Geliştirilmesi" kısmında yer verilen kalkınmanın çevresel boyutuyla ilgili temel ilke, amaç ve politikalar şu şekilde serimlendi (DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 188-194);

- Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda, insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek kuşaklara insana yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak temel strateji olarak ele alınacaktır.
- Çevrenin korunması çağdaş anlamıyla ekonomik, ticari, sosyal ve siyasi açılardan birbiriyle uyumlu ve bütünleşmiş bir yaklaşımla ele alınacaktır.
- Kalkınma sürecinde kirlenmenin kaçınılmaz olduğunu öngören ve bu kirliliği arıtmaya çalışan pasif yaklaşımlar yerine, alınacak önlemlerle kirlenmenin önüne geçme stratejilerine öncelik verilecektir. Çevreyi korumaya yönelik önlemlerin uygulanmasında çevreyi kirlütenlerden kaynaklanacak haksız rekabeti önleyici düzenlemeler yapılacaktır.

- Çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalara entegrasyonunda ekonomik araçlardan yararlanılacaktır. Çevrenin yönetiminde emret-yaptır yaklaşımıyla birlikte özendir-olustur yaklaşımı esas alınacaktır.
- Uluslararası alanda küresel kirliliğin önlenmesine katılım faaliyetlerinde ortak sorumluluk-farklı pay ilkesi gözetilecektir.
- Etkin bir çevre yönetimi için Ulusal Çevre Stratejisi hazırlanacak, Çevre Bakanlığı ile diğer ilgili bakanlıklar ve yerel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları yeniden düzenlenecek, mevzuattaki karmaşıklık ve boşluklar giderilecektir.
- Çevre ve kalkınma politikalarının uyumlaştırılması ilkesi doğrultusunda çevrenin korunması ve çevre sorunlarının çözümlenmesiyle doğrudan ve dolaylı ilgisi olan kurum ve kuruluşlar arasında işbölümü ve işbirliğini sağlamaya yönelik mekanizmalar geliştirilecek, etkili ve eşgüdüm içinde çalışan bir çevre denetim sistemi kurulacaktır. Bu bağlamda yerel yönetimler bünyesinde çevre birimleri oluşturulacaktır.
- Ulusal politikalar düzeyinde tanımlanan ve üzerinde uzlaşma sağlanan stratejiler, bölge ve ekolojik havza düzeyine indirgenecek, karar alma, izleme ve denetleme süreçlerinde yerel inisiyatiflerin belirleyiciliği sağlanacaktır.
- Çevresel risk değerlendirme ve yönetimini geliştirmek, çevre dostu teknolojileri benimsemek ve kullanmak, çevresel etki değerlendirme yöntemiyle her türlü faaliyetin çevresel etkilerini belirlemek ve olumsuz etkileri en aza indirmek için başta etkin işleyen bir çevre yönetim sistemi kurulması olmak üzere gerekli önlemler alınacaktır.
- Çevresel etki değerlendirme sistemi etkinleştirilecek; çevre izleme ve ölçüm altyapısı oluşturulacak; çevre envanterleri, istatistikleri, standartları, çevre dostu teknolojiler için gerekli araştırma-geliştirme, veri ve bilgi erişim sistemleri geliştirilecek; çevre ve kalkınma göstergeleri hazırlanarak karar alma süreçlerine dâhil edilecektir.
- Türkiye'nin uluslararası platformda layık olduğu konuma gelebilmesi için, çevre konusunun dünyada, ekonomik, sosyal, siyasi ve ticari ilişkilerde belirleyici bir rol oynadığının bilinci içinde politikalar geliştirilecek, çeşitli uluslararası kuruluşların çevre ve kalkınma ile ilgili faaliyetleri yakından izlenecektir.
- Çevre sorunlarının çözümü için uygulanan politikalar ve alınan kararların AB normları ve uluslararası standartlara paralel olması sağlanacaktır.
- Milli gelir hesaplarında çevrenin korunması ve geliştirilmesi boyutlarının içselleştirilmesi çalışmalarına başlanacaktır.
- Sürdürülebilir kalkınma hedefi doğrultusunda çevre bilinci oluşturmak üzere örgün ve yaygın eğitimde düzenlemeler yapılacak, gönüllü kuruluşların faaliyetleri desteklenecektir.
- Çevrenin korunmasına yönelik bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmaları, hedef kitlenin ihtiyaçlarıyla ilişkilendirilecek; çevrenin korunması yönünden taşıdığı stratejik öncelik göz önünde bulundurularak yaşam boyu eğitim ilkesi gözetilecektir.

VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde kalkınmanın çevresel boyutuyla ilgili belirlenen bu temel ilke, amaç ve politikaların gerçekleştirilebilmesi için 1998 yılında Çevre Bakanlığı'nın desteği ve Dünya Bankası'nın finansmanıya "Ulusal Çevre Stratejisi Eylem Planı" (UÇEP) hazırlandı. Mengi ve Algan'a göre UÇEP, dönemin kalkınma planında çevre ve kalkınmanın bütünleştirilmesi konusunu somut eylemlerle pekiştirecek bir nitelik taşımaktadır. Bu durum, 20 yıllık bir tarihsel aralıkta uygulanması planlanan UÇEP'e dair temel hedeflerde de "Yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, çevre bilinç ve duyarlılığının geliştirilmesi, çevre yönetiminin iyileştirilmesi, sürdürülebilir nitelikte bir ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişme sağlanması, ulusal çevre politikalarının 1992 Rio Bildirgesi ile Gündem 21 gibi uluslararası belgelerde benimsenen yaklaşımlarla uyumlaştırılması" şeklinde kendini göstermektedir (Mengi ve Algan, 2003: 231):

UÇEP, Türkiye'de sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması adına ekonomik ve toplumsal politikaların yanı sıra ekolojik stratejilerin geliştirilmesi, yatırım politikalarında ekolojik tahribatın gözetilmesi, çevreyle ilgili kuruluşlar arasında işbirliğinin oluşturulması ve yatırım kararlarına çevresel değerlerin entegrasyonun sağlanması amaçlarını güden bir rehber niteliği taşımaktadır (Sarıçoban, 2011: 137). Dolayısıyla kalkınma ile çevre arasında denge kurma çabasının bir ürünü olarak kabul edilebilecek UÇEP'in Türkiye'deki çevre politikalarının oluşumunda önemli bir gelişme olduğu belirtilebilir. Birleşmiş Milletler kalkınma programında yer alan yaklaşımlarla uyumlu politikaları içeren UÇEP hedefleri ise VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na bir temel oluşturarak bu politikaların pratiğe dönüştürülmesi için gerekli mekanizmaların ve eylem planlarının ortaya çıkmasını sağladı (Bozkurt, 2010: 67).

VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde sürdürülebilir kalkınma olgusunun işlendiği bir diğer gelişme Ulusal Gündem-21 projesidir. Rio Konferansı'nda kabul edilen Gündem-21 Eylem Planı'nın uygulanabilmesi için geliştirilen belge, 1996-2000 yılları arasında tamamlanmış ve ana teması; "sürdürülebilir kalkınma için plan ve politikaların bütünleştirilmesi" oldu. Ulusal Gündem-21'in giriş bölümünde, ana temayı destekler şekilde, Rio Bildirgesi ve Gündem-21'in Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma politikalarının temelini teşkil edeceği de ifade edilmektedir. Bu noktada Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma konusundaki problemlerini 22 başlık altında serimlediği görülen Ulusal Gündem-21'in kalkınma paradigması için önemi; ekolojik tahribatın kalkınmadan bağımsız bir sorun olarak ele alınamayacağı, ekonomik ve toplumsal

faaliyetler ve hatta kalkınma politikaları ekseninde analiz edilmesi gerektiği üzerinde yapılan vurgudan kaynaklanmaktadır (Sarıçoban, 2011: 139).

VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda dikkat çeken son konu ise yerleşim planlarıdır. Küçük yerleşim bölgelerinde yaşayan nüfusun incelenmesi sonucunda, bu bölgelerde yaşayan nüfusun ara kademeleri doğrudan atlayarak metropol şehirlere göç ettiği tespit edildi. Bu göç hareketliliği de devamında sosyal ve ekonomik sorunları beraberinde getirmiş, kırsal alanlarda kalkınma sorunu ve metropol şehirlere yatırım ihtiyaçlarını da doğurdu. Bunun temel nedeni olarak metropol şehirlere göç edenlerin yeterince uyum sağlayamaması nedeniyle sorunlara yol açmasıdır (Sezen, 1999: 265). Tüm bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda ise Plan'ın ilgili dönemdeki kapsamı ve sunduğu sürdürülebilir kalkına perspektifine rağmen temel ilke ve politikalarını pratiğe dönüştürme konusunda yetersiz kaldığı yönündeki eleştiriler şaşırtıcı değildir.

“... benimsenen sürdürülebilir kalkınma yaklaşımına rağmen, bir yandan tüm ekonomik ve sosyal kararlarda çevre boyutunun dikkate alınmasında, öte yandan işlevsel ve dinamik bir çevre yönetimini oluşturacak örgütsel ve hukuksal düzenlemelerin gerçekleştirilmesinde yetersiz kalmıştır. Çevre yönetiminden sorumlu kuruluşlar arasında eşgüdüm, işbirliği ve iş bölümü sağlanamamış, çevre finansman sistemi, çevresel veri ve bilgi altyapısı oluşturulamamış, hukuksal düzenlemelerde etkin bir çevre yönetimine imkân verecek düzeye gelinebilmiştir.” (Sarıçoban, 2011: 132).

VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005): Kalkınma paradigmasının sebep olduğu ekolojik tahribata dikkat çeken niteliğiyle ön plana çıkan VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, geçmiş dönemlerden devralınan problemlerin çözülmesi amacıyla oluşturulan idarî ve kurumsal yapıda beklentilerin karşılanamadığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma olgusunun pratiğe dönüştürülmesi için insan sağlığı ile kalkınma-çevre arasındaki dengeyi koruyan politikalara imkân verecek, doğal kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayacak, gelecek kuşaklara yaşanılabilir bir çevre bırakacak yönde bir “gelişme”nin kaydedilemediğine yapılan vurgu dikkat çekicidir (DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 187). Bunlara ek olarak Plan'da, kalkınma politikalarının toplumsal ve çevresel değerlerle entegrasyonunun sağlanamadığı ve etkili bir çevre denetim sisteminin kurulması hususunda yol alınmadığı gerçeği de belirtilmektedir (Talu, 2007).

2001-2005 yılları arasını kapsayan döneme dair VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın çevre konusundaki ana teması; insan sağlığı ile ekonomik kalkınma arasında

bir denge kurgulayarak “sosyo-ekonomik gelişmeyi” sağlamak olarak belirlenmiştir. Nitekim bu durum, UÇEP temelinde oluşturulan Plan çerçevesinde belirlenen temel ilkelere ve politikalara da yansdı (DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 188-189);

- UÇEP kapsamında belirlenen öncelikli faaliyetler gözden geçirilerek uygulanması için başlıca ilgi grupları arasında eşgüdüm sağlanacak; çevre sorunlarının çözümüyle doğrudan ve dolaylı ilgisi olan kurum ve kuruluşlar arasında işbölümü ve işbirliği sağlanmasına yönelik mekanizmalar geliştirilecek; çevre sorunlarına yönelik çözümlerde toplumsal uzlaşma ve katılıma önem verilecektir.
- UÇEP güncelleştirilecek ve yasal bir çerçeveye kavuşturulacaktır. UÇEP uygulamalarının da sağlıklı bir şekilde izlenmesi amacıyla sürdürülebilir kalkınma göstergeleri geliştirilecektir.
- Çevresel yönetim kapasitesi geliştirilecek, çevre yönetim araçlarının kullanımı etkin hale getirilecektir.
- Çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalarla entegrasyonunda ekonomik araçlardan yararlanılacaktır.
- Uzun dönemde çevre sorunlarının çözümü için uygulanan politikalar ve stratejilerin ülke gerçekleri de dikkate alınarak AB normları ve uluslararası standartlara paralel olması sağlanacaktır.
- Çevre ve kalkınma ile ilgili veri ve bilgi erişim sistemleri oluşturulacak, çevre izleme ve ölçüm altyapısı geliştirilecek, çevre envanterleri, istatistikler ve standartlara yönelik ihtiyaç duyulan düzenlemeler gerçekleştirilecektir.
- Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı teşvik edilecek; çevresel riskler en aza indirilecektir. Biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı amacıyla hazırlıkları tamamlanan Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı yürürlüğe konacaktır. Korunan alanlar için yönetim planları ve uygulamasına yönelik eylem planları hazırlanacaktır.
- Çölleşme ve erozyonla etkili mücadele amacıyla, ormancılığı, tarımı, hayvancılığı, yerleşmeyi, sanayii, su kaynaklarıyla ilgili faaliyetleri, alternatif geçim kaynaklarını ve kırsal altyapının geliştirilmesini entegre olarak ele alan, Ulusal Çölleşme Eylem Planı hazırlanacaktır.
- Sanayi politikalarının belirlenmesinde ve yeni sanayi yatırımlarında çevre dostu teknolojilere öncelik sağlanacak, yerel imalatçılar çevre dostu teknolojiler konusunda bilgilendirilecek ve teşvik edilecektir.
- Biyoteknolojik uygulamalardan kaynaklanabilecek olası biyogüvenlik risklerinin en aza indirilmesi için bütüncül bir yaklaşımla yasal, kurumsal ve uygulamaya ilişkin düzenlemeler yapılacaktır.

VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan politikalar ekonomik ve toplumsal göstergeler açısından incelendiğinde; “tarım sektöründe işletmelerin rekabet gücünün artırılması, kırsal alanlarda bölgesel gelişmişlik farklılıkları dikkate alınarak ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, çiftçilerin sosyo-ekonomik koşullarının iyileştirilmesi gibi” gelişmelere salık verdiği görülmektedir (Talu, 2007: 14). Buna karşın Mengi ve Algan'a göre, genel olarak Planda, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için gerekli görünen bütüncül bir politik yaklaşımdan bahsetmek mümkün değildir (Mengi ve Algan, 2003: 239). Talu'ya göre, Plan'da yer alan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımında en temel konular, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksullukla mücadele olarak dikkat çekmektedir. Bu durum, istikrarlı bir ekonomi ile istihdam artışı paralelinde sürdürülebilir bir büyüme trendinin yakalanmasıyla bağlantılı görünmektedir (Talu, 2007: 15).

VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde Türkiye'nin kalkınma paradigmasını etkileyen bir diğer önemli gelişme, 26 Ağustos-4 Eylül 2002 tarihleri arasında Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg şehrinde düzenlenen “Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi” (Rio +10) oldu. Türkiye, Birleşmiş Milletler bünyesinde gerçekleştirilen Zirveye, Çevre Bakanlığı tarafından çok ortaklı bir yaklaşımla hazırlanan “Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Raporu” ile katıldı (Sarıçoban, 2011: 148). Raporda, sürdürülebilir kalkınma konusunda Türkiye'nin benimsediği ekonomik, çevresel ve toplumsal unsurlar betimlendi (Sencar, 2007: 150):

Ekonomik Eksen: Ekonomideki ve finans sektöründeki belirsizlik ve istikrarsızlığın giderilmesi, güven ortamının yaratılması, adil rekabet koşullarının korunması ve geliştirilmesi, yabancı sermaye girişinin hızlanması ve AB üyeliği konusunun açıklığa kavuşturulması.

Çevre Eksen: Altyapı ve atık giderme tesisi eksikliklerinin giderilmesi, temiz üretim teknolojilerinin, çevre dostu ve kaynakları tahrip etmeyen üretim ve tüketim kalıplarının, çevre yönetim ve kalite güvence sistemlerinin geliştirilmesi, ulusal enerji tasarrufunun ve talep istikrarının sağlanması.

Toplumsal Eksen: Kurumsal ve toplumsal sorumluluk girişimlerinin geliştirilmesi, yoksulluğun giderilmesi, işgücü ve genç nüfusun eğitim ve istihdam yapısının geliştirilmesi

VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uzun vadeli bir stratejinin parçası olarak hazırlandığı görülmektedir. Plan'da yer alan sürdürülebilir kalkınma kavramıyla verilen mesaj; gelir ve istihdamın her sektör için sürdürülebilir ilkelere uygun olarak

arttırılmasının gerekliliğidir. Nitekim daha önceki kalkınma planlarında yer verilen destekleme politikalarının gerçekleştirilememesi nedeniyle ve ekonomik istikrarın sağlanabilmesi maksadıyla 2000 yılı itibariyle doğrudan gelir desteği uygulamalarına geçiş yapıldı. Yine daha önceki kalkınma planlarında hedef olarak belirlenen ancak gerekli düzenlemelerin yapılmadığı konular VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde gerçekleştirildi. Mera Kanunun çıkarılması, “Tarımda Yeniden Yapılanma ve Destekleme Kurulu”nun oluşturulması, ürün borsalarında vadeli işlem yapabilme olanağının getirilmesi, toptancı halleri ve tarım satış kooperatiflerinin işleyişinde yasal düzenlemelerin yapılması bunlara örnek olarak verilebilir. Ayrıca teknolojik altyapının desteklenmesi kapsamında; Çiftçi Kayıt Sistemi, Coğrafi Bilgi Sistemi, Çiftlik Muhasebe Veri Ağı gibi teknolojik altyapılar geliştirildi (Bakırcı, 2007: 200-205).

VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nı öncellerinden ayıran bir diğer husus, kırsal alanlarda tarım dışı faaliyetlerin de yapıldığının kabul edilmesi oldu. Bu faaliyetlerle ilgili olarak kırsal sanayinin geliştirilmesi ve yeni iş imkânlarının sağlanması noktasında çalışmalar yapılacağına dikkat çekildi. Bu kapsamda tarım ve sanayi sektörleri bir arada değerlendirilmekte olup tarım ve sanayi birlikteliğinin geliştirilmesine ve tarımsal sanayiye uygun olarak nitelikli hammadde geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapıldı. Tarım sektöründe faaliyetlerini sürdüren kuruluşların (ÇAYKUR, Türkiye Toprak Mahsulleri Ofisi, Şeker Fabrikaları vb.) işlevlerinin yeniden gözden geçirilerek bu kurumların kalkınma planlarına uygun şekilde yapılandırılacağı bilgisi de VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın dikkat çekici özelliklerinden biri oldu (Akça, 2017: 427).

IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013): Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyelik sürecine katkı sağlamak üzere stratejik bir belge niteliği taşıyan ve Avrupa Birliği malî takvimine uygun olarak hazırlanan IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı, öncellerinden farklı olarak yedi yıllık bir periyodu kapsamaktadır (Ertürk, 2009: 422). Uzun erimli stratejik bir belge niteliğine haiz Plan’ın vizyonu ise “istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB’ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye” olarak belirlendi (DPT, Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı: 7).

“Plan, makro dengeleri gözeterek, sorunları önceliklendiren ve bu çerçevede strateji ve hedef belirleyen bir nitelikte hazırlanmış olup, kurumsal ve yapısal düzenlemeleri piyasaların daha etkin işleyişine imkân verecek şekilde düzenlemektedir. Plan’ı önceki planlardan ayıran önemli özellik; kalkınma politikalarını sektörel ayrımlarla değil, Türkiye’nin temel sorun alanlarını ele alarak belirlemesidir. Bu amaçla, Plan’da yer alan beş temel gelişme ekseninde ekonomik ve sosyal sektörlerle ait uygulanacak

politikalar bu gelişme eksenlerinin altında ve çapraz ilişkiler dikkate alınarak tespit edilmiştir.” (Sarıçoban, 2011: 149).

IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın temel ilkeleri arasında yer alan “...çevrenin gelecek nesilleri de dikkate alan bir anlayış içinde korunması esastır” ilkesi, sürdürülebilir kalkınmanın temel paradigmasını oluşturan kalkınma-çevre arasındaki denge arayışının mevcut dönemde takip edileceğinin bir göstergesi olarak okunabilir (Ertürk, 2009: 423). Nitekim ilgili Plan’ın Plan Öncesi Dönemde Türkiye’de Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler” bölümünün “Çevrenin Korunması ve Kentsel Altyapının Geliştirilmesi” başlığı altında Türkiye’nin kalkınma paradigmasına dair tespitler bu düşünceden izler taşımaktadır (DPT, Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı: 28-29);

- Hızlı nüfus artışı ve sanayileşme süreci doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı üzerinde önemli bir baskı unsuru olmaya devam etmektedir. Çevrenin korunması ve üretim sürecinin olumsuz etkilenmemesi açısından doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı konusunda kurum ve kuruluşlar arasındaki görev ve yetki dağılımındaki belirsizlikler yeterince giderilememiştir.
- AB’ye uyum sürecinde, atık yönetimi, doğa koruma, gürültü ve çevresel etki değerlendirme konularında ilerleme sağlanmasına rağmen, çevre alanında hala çok sayıda düzenlemeye gereksinim bulunmaktadır. Ancak, uyumun gerektirdiği yüksek maliyetli yatırımların fazlalığı bu alanda özel sektörün katılımı da dahil yeni finansman yöntemleri arayışını gündeme getirmiştir. Bu kapsamda mevzuat uyumunun sağlanması ve gerekli ilave yatırımların yapılabilmesi için uzun bir zaman dilimine ihtiyaç vardır.
- Ülkemizdeki doğal bitki gen kaynağı ile biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilirliği için Genetik Olarak Değiştirilmiş Organizmalar (GDO) ve biyoteknoloji ürünlerinin kullanımı ve dolaşımı konusunda standartların oluşturulması ihtiyacı devam etmektedir.
- Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin (İDÇS) TBMM tarafından onaylanmasıyla ülkemiz, 24 Mayıs 2004 tarihi itibarıyla İDÇS’ye taraf olmuştur.
- Çevresel izleme, denetim ve raporlama sisteminin altyapısının geliştirilerek uygulamaların etkinleştirilmesi, ilgili kuruluşlar arasında bilgi akışının ve paylaşımının bütüncül bir sistemle sağlanması ihtiyacı devam etmektedir.

Yukarıda serimlenen tespitler, IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi itibarıyla Türkiye’deki hızlı nüfus artışı ve sanayileşme ile birlikte çevreyle ilgili kurum ve kuruluşlar arasında görev-yetki belirsizliklerinin sürmesi ekseninde sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin uygulanmasının önünde önemli engeller bulunduğunu göstermektedir (Ertürk, 2009: 424). Nitekim Plan’ın “Temel Amaçlar: Gelişme Eksenleri” başlığı altında sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için

belirlenen temel amaçlar dikkat çekici bir nitelik taşımaktadır (DPT, Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı: 73-76):

- Gelecek kuşakların ihtiyaçlarını gözeterek, doğal kaynakların koruma ve kullanma koşulları belirlenecek ve bu kaynaklardan herkesin adil biçimde yararlanmasını sağlayacak şekilde çevre yönetim sistemleri oluşturulacaktır.
- Uluslararası yükümlülüklerin karşılanması, sürdürülebilir kalkınma ve ortak fakat farklı sorumluluk ilkeleri çerçevesinde yerine getirilecektir.
- Tüm sektörlerde yatırım, üretim ve tüketim aşamalarında kirlüten ve kullanan öder ilkelerini dikkate alan araçlar etkili bir biçimde kullanılacaktır. AB'ye uyum kapsamında çevre standartları ve yönetimini belirleyen hukuki düzenlemeler güncelleştirilirken ülke koşulları ve kamu yönetiminde etkinlik gözetilecektir.
- Çevre konusundaki düzenlemelerin etkili ve aflarla kesintiye uğratılmadan uygulanması sağlanacaktır.
- Çevresel altyapı yatırımlarının yapılmasında ve işletilmesinde ölçek ekonomisinin faydalarından yararlanmak için yerel yönetimler arasındaki işbirliği ve eşgüdüm geliştirilecek, bu kapsamda mahalli idare birliklerinin kurulması desteklenecektir.
- Çevre ve kalkınma ile ilgili sağlıklı ve entegre bilgi sistemleri oluşturulacak, izleme, denetim ve raporlama altyapısı geliştirilecektir.
- Ülkemizin sahip olduğu biyolojik çeşitliliğin ve genetik kaynakların araştırılması, korunması, değerlendirilmesi ve ekonomik değer kazandırılması çalışmaları hızlandırılacaktır.
- Biyogüvenlik ve genetiği değiştirilmiş organizmalar konusundaki risklerin en aza indirilmesi için tarım, çevre ve teknoloji politikaları bütünleştirilmiş bir anlayışla değerlendirilecektir.
- Ülkemiz şartları çerçevesinde ilgili tarafların katılımıyla sera gazı azaltımı politika ve tedbirlerini ortaya koyan bir Ulusal Eylem Planı hazırlanarak, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine ilişkin yükümlülükler yerine getirilecektir.
- Tarım ve turizm başta olmak üzere, çevreye duyarlı sektörlerde ekolojik potansiyel değerlendirilecek, koruma-kullanma dengesi gözetilecektir.
- Sanayide çevre dostu tekniklerin uygulanmasıyla hammadde kullanımındaki etkinlik artırılarak daha verimli üretim gerçekleştirilecek ve atıklar azaltılacaktır.
- Yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının kirlenmeden korunması sağlanacak ve atık suların arıtıldıktan sonra tarım ve sanayide kullanılması teşvik edilecektir.
- Çevre yatırımlarının yapılması ve işletilmesinde özel sektörün katılımı dahil yeni finansman yöntemleri geliştirilecektir.
- Çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik eğitim ve kamuoyu bilgilendirme çalışmaları yapılacaktır.

Türkiye’de tatbik edilen kalkınma paradigmasının çevresel boyutunda daha etkin bir sisteme duyulan ihtiyaç, mevcut kurumsal yapının gözden geçirilmesini gerektirdi. Bu gereklilik karşısında “Çevre Özel İhtisas Komisyonu” tarafından hazırlanan rapor doğrultusunda IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda yer alan temel ilke ve politikalar ortaya kondu (Sarıçoban, 2011: 153). Bozkurt’un (2010: 60) belirttiği üzere, kalkınma-çevre arasında bir denge arayışı güden bu temel ilke ve politikalar; sosyo-ekonomik kararlarda ekolojik değerlerin gözetilmesi, çevresel bilincin eğitim yoluyla yaygınlaştırılması, ilgili politikalarda çok-sesliliğin hayata geçirilmesi, çevreyle ilgili suçların cezai müeyyidelerinin gözden geçirilmesi ve uluslararası çevre politikalarında aktif bir şekilde yer alınması şeklinde sıralanabilir.

IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı, “istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen, AB’ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye vizyonu” ile hazırlandı. Bu bağlamda Plan’da, Avrupa Birliği tarafından desteklenen bölgesel kalkınma konusuna dikkat çekildi. Dünya genelinde yaşanan küreselleşmenin bölgesel düzeyde kalkınma fırsatlarını da beraberinde getireceği belirtilerek söz konusu bölgelerden biri olarak kabul gören Türkiye’nin de bu fırsatı değerlendirmesi gerektiğinin altı çizildi (Geray, 1974).

Bölgesel kalkınma anlayışıyla bağlantılı olarak IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, parçalanmış arazi sorunu ile ilgili olarak miras hukukunda bir düzenleme yapıldı ve yeteri kadar tarımsal varlığa sahip olmayan işletmeler paylaşım dışında bırakıldı. Böylelikle küçük çapta üretim faaliyetlerinde meydana gelen verimsizliklerin de önüne geçilmesi öngörüldü (Tüzükan, 2015: 114). Buna ek olarak tarım üreticilerinin sağlıklı bir planlama yapması ve oluşabilecek risklere karşı korunması amacıyla bazı düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemeler; 2006-2010 dönemine ilişkin tarım strateji belgesi, Organik Tarım Kanunu, Yeni Bitki Çeşitlerine Ait Islahçı Hakların Korunması Kanunu ve Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu’dur.

IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde gerçekleştirilecek yasal düzenlemeler ekseninde kırsal bölgelerde sağlanması muhtemel ilerleme ile metropollere olan göç hareketliliğinin azaltılması ve kırsal kalkınmaya kaynak teşkil eden problemlerin en aza indirilmesi hedeflendi. Kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi için bölgesel desteklerin daha geniş alanda karşılık bulmasına yönelik politikalar öncelendi. Buna ek olarak Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği gibi uluslararası organizasyonlar ile yapılan anlaşmalarla doğru orantılı olarak Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi belirlendi ve

yürürlüğe konuldu. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi ile daha önce merkezi hükümet tarafından sağlanan hizmetlerin yerel yönetimlere devredilmesi sağlandı. Ayrıca KÖYDES ve BELDES gibi uygulamalarla yerel projelere destekler de artırıldı (Yeşilbağ, 2011: 162-163).

IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer verilen yapısal reformların kararlılıkla uygulanması sonucunda ilgili dönemde ekonomik istikrar ortamının sağlandığı görülmektedir. Ancak ekonomik istikrar doğrultusunda hedeflere ulaşım sağlanamasa bile Türkiye'nin ilgili dönemde kırsal kalkınma konusunda ilerleme kaydettiği ifade edilebilir (Keleş, 2002: 88).

X. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018): “Sürdürülebilirlik” kavramı ön planda tutularak hazırlandığı görülen X. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın genel amacı; “insan refahı ve yaşam standartlarının yükseltilerek kalıcı hale getirilmesi” olarak sunuldu. Bu kapsamda Plan dört başlıkta ele alındı: (1) Nitelikli İnsan, Güçlü Toplum, (2) Yenilikçi Üretim, İstikrarlı Büyüme, (3) Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre, (4) Kalkınma İçin Uluslararası İşbirliği. Türkiye'nin çevre politikasına dair hedeflerinin “Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre” başlığı altında serimlendiği Plan'da, sürdürülebilir kalkınma açısından dikkat çekici maddeler ise şu şekildedir (Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı: 137-138):

- Bugünkü ve gelecek nesillerin sınırlı doğal kaynak kullanımının güvence altına alınabilmesi için çevrenin korunması ve kalitesinin yükseltilmesi,
- Öncül sektörlerde yeşil yatırımların yapılması,
- Çevre yönetiminin iyileştirilmesi için denetim mekanizmalarının geliştirilmesi ve sivil toplum kuruluşlarının rolünün artırılması,
- Sürdürülebilir şehirler yaratmak için şehir atıklarının çevre lehine toplanması, yok edilmesi ve konutların çevre dostu malzemelerle inşa edilmesi,
- Üretim sürecinde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması, ekoverimliliğin artırılması ve çevre dostu markaların teşvik edilmesi,
- Sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarının benimsenmesi,
- Doğal kaynak ve ekosistem hizmetlerinin değerinin saptanması ve çevre politikaları oluşturulurken bu değer göz önünde bulundurulması,
- Biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilir kullanılması,
- İklim değişikliğiyle mücadelede küresel yapıya uyumun sağlanması,
- Sürdürülebilir kalkınmayı sağlayan iş fırsatları, araştırma-geliştirme faaliyetleri ve yenilikçiliğin desteklenmesi.

Kalkınma Bakanlığı'nın koordinasyonunda çok katılımcılı bir perspektifle hazırlanan X. Beş Yıllık Kalkınma Planı, “farklı sektörlerde çevre dostu yaklaşımların barındırdığı yeni iş imkanları, gelir kaynakları, ürün ve teknolojilerin geliştirilmesine yönelik” bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Bu kapsamda Plan’da yer verilen temel ilke ve politikalar ise aşağıdaki şekilde sıralandı (Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı: 137):

- Çevre yönetiminde görev, yetki ve sorumluluklardaki belirsizlik ve yetersizlikler giderilecek, denetim mekanizmaları güçlendirilecek, özel sektörün, yerel yönetimlerin ve STK’ların rolü artırılacaktır.
- Sürdürülebilir şehirler yaklaşımına uygun olarak şehirlerde atık ve emisyon azaltma, enerji, su ve kaynak verimliliği, geri kazanım, gürültü ve görüntü kirliliğinin önlenmesi, çevre dostu malzeme kullanımı gibi uygulamalarla çevre duyarlılığı ve yaşam kalitesi artırılacaktır.
- Üretim ve hizmetlerde yenilenebilir enerji, eko-verimlilik, temiz üretim teknolojileri gibi çevre dostu uygulamalar desteklenecek, çevre dostu yeni ürünlerin geliştirilmesi ve markalaşması teşvik edilecektir.
- Sürdürülebilir üretim ve tüketimi desteklemek üzere kamu alımlarında çevre dostu ürünlerin tercih edilmesi özendirilecektir.
- Doğal kaynakların ve ekosistem hizmetlerinin değeri ölçülerek politika oluşturma ve uygulama süreçlerinde dikkate alınacaktır.
- Tüketim alışkanlıklarının sürdürülebilirliğinin desteklenmesi ve doğa koruma başta olmak üzere çevre bilincinin artırılmasına yönelik uygulamalar yaygınlaştırılacaktır.
- Tarım, ormancılık, gıda ve ilaç sanayii açısından önem taşıyan biyolojik çeşitliliğin tespiti, korunması, sürdürülebilir kullanımı, geliştirilmesi ve izlenmesi sağlanacaktır.
- İklim değişikliği ile mücadele ve uyum çalışmaları ülke gerçekleri gözetilerek “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” ile “göreceli kabiliyetler” ilkeleri doğrultusunda sürdürülecektir.

2014-2018 yılları arasındaki dönemi kapsayan X. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın uygulanabilmesi için orta vadeli programların yapılması, yıllık programların yapılması, kurumsal stratejik planların oluşturulması, bölgesel gelişme ve sektörel stratejilerin plan dikkate alınarak hazırlanması ve kamu kuruluşlarının politika ve yatırımlarını bu çerçevede tespit etmesi gibi konular üzerinde durulmaktadır (Çağlar ve Acar, 2013: 4). Bu çerçevede Plan’da yer alan politikaların uygulamada karşılık bulması için Ulusal Kırsal Kalkına Stratejisi ve Kırsal Kalkınma Planları oluşturulmaktadır. Ulusal Kırsal Kalkına Stratejisi ve Kırsal Kalkınma Planlarının oluşturulmasıyla birlikte bu planların tatbikinin yerel birimleri bırakıldığı görülmektedir: (1) Yerel kapasiteler Tarım ve

Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, (2) Kalkınma Ajansları, (3) Belediyeler, (4) İl Özel İdareleri, (5) Köylere Hizmet Götürme Birlikleri. Bununla birlikte tarımsal alanda Plan’da yer alan 2018 yılı hedefleri şu şekildedir:

Tablo 2: Tarımsal Yapıda ve Gıda Güvenliğinde Gelişmeler ve Hedefler

	2006	2012	2013	2018
Arazi Topplulaştırma Faaliyetleri (Kümülatif, Milyon ha)	0,6	3,2	4,2	8,0
İşletmeye Açılan Sulama Alanı (Net Kümülatif, Milyon ha)	2,53	2,81	2,91	3,75
Ağaçlandırma (Kümülatif, Milyon ha)	2,38	2,92	3,05	3,70
Alan Bazlı Desteklerin Destekleme Bütçesindeki Payı (%)	55,9	31,7	29,0	45,0
Sertifikalı Buğday-Arpa Tohumu Kullanım Oranı (%)	30,0	59,5	60,0	70,0
Sığır Varlığı İçerisinde Saf Kültür Irkı Oranı (%)	26	42	44	56
İyi Tarım Uygulamaları Üretim Alanları (Bin ha)	5	87	96	154
Yağlı Tohumlarda Kendine Yeterlilik Oranı (%)	28	36	38	45

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı: 114.

X. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda yer verilen temel ilke ve amaçlar ekseninde gerçekleştirilen politikalara rağmen ilgili dönemde “kırsal yoksulluk” sorununun çözüme kavuşturulamadığı bilgisi paylaşıldı. Bununla birlikte Plan’da kırsal alanlardaki iş imkânının arttığı gerçeği de ortaya konuldu. Çözüme kavuşturulamayan kırsal yoksulluğun ortadan kaldırılabilmesi için eğitim imkânlarının artırılması ve bilgiye kolay ulaşım sağlanması gerektiği belirtildi. Eğitim faaliyetlerinin kırsal bölgelerde gerçekleştirilebilmesi için teknolojik altyapıda iyileştirme çalışmalarına başlandı. Bu kapsamda dönem boyunca bilgisayar edinimi ve internete ulaşımında gerekli destek

uygulamaları yapılmış olmasına rağmen halen arzu edilen seviyelere ulaşamadı. Nitekim X. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda uluslararası işbirliklerine de yer verilip bu kapsamda, yirmi beş adet öncelikli “dönüşüm programı” uygulamaya konuldu. Bu programların içeriği yalnızca kırsal kalkınmayla ilgili olmayıp üretim, kamu bütçesi, kayıt dışı ekonomi, istatistik altyapısı, teknoloji, aile yapısı vb. birçok alanı kapsayacak şekilde tatbik edildi (Öner, 2019).

XI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2019-2023): Türkiye’de değişen yönetim sistemi dikkate alınarak uzun vadeli bir stratejinin ilk parçası olarak hazırlandığı görülen XI. Beş Yıllık Kalkınma Planı, yerli ve milli teknolojilerin arttırılması ile küresel rekabette yer alacak şekilde verimli üretim sistemlerinin geliştirilmesi amacını temel almaktadır. Bu bağlamda bünyesinde barındırdığı köklü değişikliklerle öncellerinden ayrılmaktadır. Ayrıca Plan, ilgili dönemdeki proje ve politika dokümanlarının hazırlanmasında rehber olma niteliği de taşımaktadır (Öner, 2019: 647-648). Bu çerçevede XI. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın beş başlıkta oluşturulduğu görülmektedir; (1) İstikrarlı ve Güçlü Ekonomi, (2) Rekabetçilik, Üretim ve Verimlilik, (3) Nitelikli İnsan ve Güçlü Toplum, (4) Yaşanabilir Şehirler ve Sürdürülebilir Çevre ve (5) Hukuk Devleti, Demokratikleşme ve İyi Yönetişim.

Tarımsal kalkınma konusunda Plan’da yer alan temel amaç; mevcut nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabilecek üretim miktarının sağlandığı, üretimde ileri teknolojilerin kullanıldığı, altyapı probleminin yaşanmadığı, verimli ve sürdürülebilir bir tarım organizasyonunun oluşturulmasıdır (Öner, 2019: 663). Bu bağlamda 2019-2023 yılları arasını kapsayan dönemde tarımsal alandaki faaliyetlere ilişkin hedefler ise şu şekilde belirmektedir:

Tablo 3: Tarım Sektörü Hedefleri

	2018	2023
Arazi Topplulaştırma Faaliyet Alanı (Milyon Hektar, Kümülatif)	8,2	8,5
Tescil İşlemleri Tamamlanan Arazi Topplulaştırma Alanı (Milyon Hektar, Kümülatif)	3,6	6,2

Sulamaya Açılan Net Tarımsal Alan (Milyon Hektar, Kümülatif)	3,34	5,34
Tarla İçi Basınçlı Sulama Sistemi Kurulan Alan (Bin Hektar, Yıllık)	40	200
Sulama Oranı (%)	64	68
Merkezi Yönetim Bütçesinden Yapılan Tarımsal Desteklerin Tarımsal Katma Değere Oranı (%)	6,8	7,2
Yağlı Tohum Üretimi (Milyon Ton)	4,02	5,40
Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Üretim Miktarı (Bin Ton)	700	1.200
Sığır Varlığı İçinde Kültür Irkı Oranı (%)	49	56
Kırmızı Et Üretim Miktarı (Milyon Ton)	1,12	1,70
Mera Islah ve Amenajman Alanı (Bin Hektar, Kümülatif)	68	518
Orman Alanlarının Ülke Yüzölçümüne Oranı (%)	29	30

Kaynak: On Birinci Kalkınma Planı, 2009: 97.

XI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan tarımsal kalkınma konusunda temel amaca hizmet edecek argümanlar daha önce yayımlanan planlarla doğru orantılı olmakla birlikte, bunlar sırasıyla; (1) Sulamanın yaygınlaştırılması, (2) Atıl arazilerin kullanılması ve (3) Arazi büyüklüklerinin parçalanmaması ve/veya parçaların bir araya getirilmesidir. XI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, diğer planlardan farklı olarak, tarım ürünlerde gerçekleştirilmesi hedeflenen üretim miktarlarının yanında nitelik anlamında da yapılabilecek desteklerin neler olduğu açıklandı. Bunlar arasında değerlendirilebilecek konular; ürün özelliği, özel ürünlerin neler olduğu, ürünün

işlenmesi, ürünün depolanması, ürünün pazarlanması ve lojistik gibi başlıklarda ifade edildi.

XI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kırsal kalkınma konusunda belirlenen hedeflerin “sürdürülebilirlik” çerçevesinde değerlendirilmesi dikkat çekicidir. Bu bağlamda kırsal kalkınmanın sürdürülebilir bir içerikle analiz edildiğini gösteren bazı konulara değinildi. Bunlar;

- Aile işletmelerinin üretim kapasitelerinin artırılması,
- Kırsal bölgelerdeki işgücünün istihdam edilebilirliğinin artırılması,
- Hayat standartlarının yükseltilmesi,
- Yoksullukla mücadele edilmesi,
- Kırsal alanlarda yaşayan insanların bu bölgelere aitliklerin sağlamaştırılmasıdır.

2019-2023 yılları arasını kapsayan dönemde Türkiye'nin kalkınma paradigmasını şekillendiren XI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yukarıda serimlenen konulara ek olarak sosyal yaşam alanı ve fiziki altyapının iyileştirilmesine yönelik bazı çalışmaların yapılmasına da dikkat çekildi. Bu bağlamda kırsal bölgelerdeki ihtiyacın tespit edilmesi için çalışma başlatıldı. Çalışmalar doğrultusunda KÖYDES uygulaması ile Kırsal Altyapı Projesi (KIRDES) başlatıldı, kırsal bölgelerde içme suyu, yol, atık su tesisi ve sulama konularında maddi destek projeleri uygulamaya alındı. Plan'da yer aldığı şekliyle kırsal bölgelere sağlanan desteklerin koordinasyonun sağlanması için Kırsal Kalkınma Yatırımları Destekleme Programı (KKYDP) ile Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Destek Programı (IPARD) oluşturuldu. Bu iki program aracılığıyla ise kırsal ekonomik altyapı yatırımlarının, çiftlik faaliyetlerinin geliştirilmesinin, kırsal turizmin, el sanatlarının ve kırsal alanlardaki bilişim uygulamalarının desteklenmesi hedeflendi (On Birinci Kalkınma Planı, 2009: 180-183).

Türkiye'nin kalkınma paradigmasını büyük ölçüde belirleyen kalkınma planlarına teorik bağlamda genel hatlarıyla bakıldığında; bölgesel tarımı önceleyen, bölgelerarası gelişmişlik düzeylerini toplumsal refah açısından değerlendiren ve bölgesel eşitsizlikleri kalkınma politikaları ekseninde gidermeyi amaç edinen politik bir anlam bütünlüğüne sahip görünür. Dolayısıyla bu durum, tarihsel olarak Türkiye'de bölge tarımının gelişimini etkileyen genel özellikleri incelemeyi gerektirir.

3.2. Türkiye'de Bölge Tarımının Genel Özellikleri

Canlıların yaşam alanı olan doğaya bağımlılığı sebebiyle tarım, diğer üretim sektörlerinden farklı bir öneme sahiptir (Şahinöz, 1998: 85). Sanayi Devriminin

akabinde en çok gelir yaratan ve dolayısıyla da kalkınmanın/büyümenin itici gücü olma özelliğini kaybetmiş görünen tarım sektörü, yenilikçi açılımlarla üzerinde düşünülen ve özel ilgi gösterilen üretim sahalarından biridir (Acar, 2004: 68). İnsan yaşamı için kritik görünen unsurları bünyesinde barındıran tarım sektörünün bu önemli konumu bir takım parametreler çerçevesinde açıklığa kavuşturulabilir (Mollavelioğlu, 2009: 8);

“Bu unsurlardan birincisi ve en önemlisi doğrudan insanoğlunun beslenmesiyle ilgili olmasıdır. İkinci unsur, tarımın temel sektör olarak sanayi sektörüne kaynak aktarması ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasında önemli bir rol yüklenmesidir. Bunların yanında tarımın, toplumsal yapının, kırsal mirasın ve çevrenin korunması, kaliteli üretim aracılığıyla yaşam kalitesinin arttırılması ve istihdam yaratması gibi işlevleri de bulunmaktadır.”

Tarım sektörünün ülkelerin kalkınma paradigması içerisindeki özel konumu, gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak küresel ölçekte geçerli bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Nitekim kırsal nüfusun dikkat çekici bir nitelik taşıdığı Türkiye gibi ülkeler için tarım sektörü; sektörler arası dengeler, gıda temini ve güvenliği ile istihdam gibi parametreler açısından kritik konumdadır (Sayan ve Demir, 2003: 290).

3.2.1. Tarım Sektöründe Ekonomik Göstergeler

Türkiye ekonomisi, 2018 yılının ilk çeyreğinde büyüme hızı bağlamında bir gerileme dönemine girer. Nitekim bu durum, aynı yılın son çeyreğinde ekonomik küçülmeye neden olur. Bu süreçte büyüme hızı ise 4,5 puan düşerek %3'e kadar geriler (TOBB Ekonomik Rapor, 2018: 41). Ülke ekonomisinde yaşanan küçülme 2019 yılının ilk yarısında da devam etmesine rağmen aynı yılın ikinci yarısında ekonomik faaliyetlerde büyüme gözlemlenir. Bunun nedeni ise döviz kuru dalgalanmalarının azalması, faiz oranlarındaki düşüş ve kredi konusunda yaşanan ivmelenmedir (OECD, 2020).

Bu süreçte çeşitli parametrelerde toplumsal ve ekonomik problemler ortaya çıkaran bir fenomen olarak Covid-19 salgınıyla birlikte meydana gelen belirsizlik ortamı, sınırların kapatılması, havayolu ulaşımının durdurulması, şehir içi ulaşımındaki kısıtlamalar ve uygulanan sokağa çıkma yasakları vb. gelişmeler ise birçok sektörde olduğu gibi tarım sektöründe de olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu ekseninde ulusal ekonomilerin küçülme yaşadığı görülmektedir. Nitekim 2019 yılının ikinci yarısında yaşanan bu gelişmeler karşısında Türkiye ekonomisindeki büyüme hızı bir önceki yıla göre 2,1 puanlık düşüş ile %0,9'a kadar gerilemiş ve ülke ekonomisi %10,3 küçülmektedir (Taymaz, 2020).

Çin'in Wuhan kentinden tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgını, Türkiye ekonomisini de etkisi altına aldı. Bu süreçte kamu otoriteleri Covid-19 salgınının ülke ekonomisinde olumsuz etkilerini en aza indirmek için bir takım önlemler geliştirdi. Alınan önlemler ile birlikte ülke ekonomisi toparlanma sürecine girdi ve 2019 yılının üçüncü çeyreğinde % 6,3 büyümüş olup son çeyrekte toparlanma süreci devam ettirilemeyerek sağlanan ivme kaybedildi. Ekonomik anlamda zorlayıcı tüm etkenlere rağmen 2019 yılının son çeyreğinde yurtiçi talebin de katkısıyla Türkiye ekonomisinde %5,9 büyüme görüldü (Tunalı, 2020: 31).

Türkiye ekonomisi, 2020 yılındaki büyüme oranları dikkate alındığında Avrupa ülkelerinin de içerisinde bulunduğu pek çok ülkeden daha iyi bir performans göstermektedir (SBB Ekonomik Gelişmeler, 2021). Özellikle iktisadi faaliyet kolları arasında olan tarım, ormancılık ve balıkçılıktaki artış dikkat çekici bir nitelik taşımaktadır.

Tablo 4: Gayrisafı Yurt İçi Hâsıla, İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Hacim ve Endeks

İktisadi Faaliyet Kolları	Hacim (Bin TL)			Endeks			Değişim (%)	
	2019	2020	2021	2019	2020	2021	2020	2021
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	108.504.357	112.560.772	117.949.901	133,6	138,6	145,2	3,7	4,8
Sanayi	346.412.663	343.091.976	350.067.049	186,8	185,0	188,8	-1,0	2,0
İmalat sanayi	288.869.408	282.240.109	288.238.385	189,4	185,0	189,0	-2,3	2,1
İnşaat	125.895.925	115.043.508	110.973.258	223,6	204,3	197,1	-8,6	-3,5
Hizmetler	413.319.969	419.087.560	400.912.865	186,0	188,6	180,4	1,4	-4,3
Bilgi ve iletişim	49.444.592	52.083.896	59.197.463	182,1	191,8	218,0	5,3	13,7
Finans ve sigorta faaliyetleri	72.501.320	77.534.537	94.159.790	193,5	207,0	251,4	6,9	21,4
Gayrimenkul faaliyetleri	141.339.689	143.981.054	147.716.261	134,5	137,0	140,6	1,9	2,6

Mesleki, idari ve destek hizmet faaliyetleri	93.265.548	92.504.024	87.690.767	207,0	205,3	194,6	-0,8	-5,2
Kamu yönetimi, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	178.274.609	187.992.209	193.204.103	150,1	158,3	162,7	5,5	2,8
Diğer hizmet faaliyetleri	32.703.468	35.586.738	36.487.022	167,1	181,9	186,5	8,8	2,5
Sektörler toplamı	1.559.367.218	1.575.503.488	1.589.976.556	173,6	175,4	177,0	1,0	0,9
Ürün üzerindeki vergiler eksi sübvansiyonlar	196.818.838	196.607.712	215.035.019	182,1	181,9	198,9	-0,1	9,4
Gayrisafi yurt içi hasıla (alıcı fiyatlarıyla)	1.756.136.304	1.772.231.904	1.803.363.830	174,5	176,1	179,2	0,9	1,8

Kaynak: T. C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ekonomik Göstergeler.

Gayrisafi Yurt İçi Hasılayı oluşturan faaliyetlerin büyüme hızları incelendiğinde 2021 yılında tarım sektörünün katma değeri %4,8 artmıştır. Ayrıca tarım sektörünün, üretim ve verimlilik artışına bağlı olarak büyüdüğü de görülmektedir.

Tablo 5: İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla

	Değer (Bin TL)			Pay (%)			Değişim(%)	
İktisadi Faaliyet Kolları	2019	2020	2021	2019	2020	2021	2020	2021
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	217.072.490	277.494.885	333.341.239	5,8	6,4	6,6	27,8	20,1
Sanayi	837.290.996	941.475.504	1.130.778.956	22,3	21,8	22,4	12,4	20,1

İmalat sanayi	715.540.192	789.675.113	950.527.598	19,0	18,3	18,8	10,4	20,4
İnşaat	267.648.431	233.275.950	272.302.068	7,1	5,4	5,4	-12,8	16,7
Hizmetler	893.744.443	1.053.520.883	1.153.201.179	23,8	24,4	22,8	17,9	9,5
Bilgi ve iletişim	93.055.254	111.987.262	137.374.166	2,5	2,6	2,7	20,3	22,7
Finans ve sigorta faaliyetleri	112.062.458	137.887.422	188.506.704	3,0	3,2	3,7	23,0	36,7
Gayrimenkul faaliyetleri	252.566.862	282.779.250	315.349.541	6,7	6,5	6,2	12,0	11,5
Mesleki, idari ve destek hizmet faaliyetleri	195.896.908	228.711.798	240.815.700	5,2	5,3	4,8	16,8	5,3
Kamu yönetimi, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	428.584.769	532.517.768	615.851.677	11,4	12,3	12,2	24,3	15,6
Diğer hizmet faaliyetleri	71.218.303	92.292.783	107.282.643	1,9	2,1	2,1	29,6	16,2
Sektörler toplamı	3.369.140.914	3.891.943.504	4.494.803.873	89,6	90,1	89,0	15,5	15,5
Ürün üzerindeki vergiler eksi sübvansiyonlar	389.174.707	428.247.723	553.105.626	10,4	9,9	11,0	10,0	29,2
Gayrisafi yurt içi hasıla (alıcı fiyatlarıyla)	3.758.315.621	4.320.191.227	5.047.909.499	100,0	100,0	100,0	15,0	16,8

Kaynak: T. C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ekonomik Göstergeler.

Sektörlerin Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla içindeki payları incelendiğinde; 2021 yılında bir önceki yıla göre GSYH içinde tarım sektörünün payı 0,2 puan artarak %6,6'ya, sanayi sektörünün payı 0,6 puan artarak %22,4'e yükselirken, hizmetler sektörünün payı 1,6 puan azalarak %22,8'e, diğer faaliyetlerin payı 0,3 puan azalarak %31,8'e gerilemiş, inşaat sektörünün payı %5,4 ile aynı düzeyde kaldı.

Tablo 6: Sektörlerin Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla İçindeki Payları, Cari Fiyatlarla, %

İktisadi Faaliyet Kolları	2019	2020	2021
Tarım	5,8	6,4	6,6
Sanayi	22,3	21,8	22,4
İnşaat	7,1	5,4	5,4
Hizmetler	23,8	24,4	22,8
Diğer faaliyetler	30,6	32,1	31,8
Sektörler toplamı	89,6	90,1	89,0
Ürün üzerindeki vergiler eksi sübvansiyonlar	10,4	9,9	11,0
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Kaynak: T. C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ekonomik Göstergeler.

Görüldüğü üzere tarım sektörünün, özellikle nüfus artışıyla birlikte ekonomiye sağladığı katma değer, yarattığı istihdam ve ihracat potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda stratejik bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Nitekim 2020 yılında tüm dünyayı etkisine alan Covid-19 salgını tarım sektörünün insanlar için ne kadar önemli olduğunu da ortaya çıkardı. Tarım sektöründe üretim miktarının

belirlenmesinde; iklim ve doğal hava koşulları, spekülâtif hareketler ve arz-talep dengesi ile tüketici fiyatlarının belirlenmesi etkili olmaktadır. Tüm bunlar karşısında tarım sektörü; ani hava değişimi nedeniyle oluşan aşırı sıcaklık farkları, don, dolu ve fırtına, uzun yıllar ortalamasının altında kalan yağışlar gibi etmenlerle olumsuz yönde etkilenmektedir.

Son on yıllarda tarım sektörünü olumlu etkileyen en önemli konular ise salgın nedeniyle artan talep, boş/nadasa bırakılan alanlarda başlatılan projeler, birim alandan elde edilen verimi yükseltmeye yönelik yürütülen çalışmalardır. Nitekim bu durum, Türkiye’de üretimi gerçekleştirilen sebze, meyve ve bitkisel ürünlere yönelik değişim oranlarında da görülmektedir¹.

Türkiye’de üretimi gerçekleştirilen sebze, meyve ve bitkisel ürünlere yönelik değişim oranlarına genel çerçevede bakıldığında olumlu bir gelişme yaşandığı görülür. Bu noktada yürürlükte bulunan tarımsal destek programlarının altı çizilmelidir. Türkiye’de uygulamaya alınan son tarımsal destek paketine ilişkin 3190 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi 5 Kasım 2020 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Kararname ile çevreye duyarlı tarımsal üretimin yaygınlaştırılması, verimli ve kaliteli üretimin gerçekleştirilmesi, araştırma ve geliştirme projelerinin desteklenmesi, uygulanan politikaların etkinliğinin sağlanması, sektörün öncelikli problemlerinin çözümüne katkıda bulunulması, tarımda sürdürülebilirliğin sağlanması ve tarımsal kayıtların güncel tutulması hedeflendi (RG, 2020).

Bu çerçevede 2020 yılında %16,6 oranında artış sağlanan tarımsal destekleme ödemelerinde, 2021 yılında da %29,4 oranında artış görüldü. Alanı temel alan tarımsal destekleme ödemelerinde %19,1 oranında artış yaşanırken bunun içinde yer alan çevre amaçlı tarım bölgelerinin korunması maksadıyla %76,5 oranında destek sağlandı. Gübre destek ödemesi %48,4 oranında, mazot destek ödemesi %21,4 oranında, sertifikalı tohum ve fidan kullanımı destekleri %12,3 oranında, fındık destek ödemesi %5,8 oranında artış gösterdi. Alanı temel alan ek ödeme destekleri %19,8 oranında azaldı. Telfi edici ödemeler %16,3 oranında, fark ödemesi %27,3 oranında, hayvancılık destek ödemeleri %46,2 oranında, kırsal kalkınma amaçlı tarımsal destekler %35,1 oranında, tarım sigortası destekleme hizmetleri %11,9 oranında, diğer tarımsal amaçlı desteklerde ise %21,1 oranında artış gösterdi (TOBB Ekonomik Rapor: 54-55).

Türkiye’de uygulanan tarımsal destekleme ödemeleri ekseninde özel sektör sabit sermaye yatırımları içinde 2021 yılında bir önceki yıla göre tarım, enerji, ulaştırma,

¹ 2019-2021 arası TÜİK verilerine göre değişim oranını EK-1 de bulabilirsiniz.

konut ve sağlık sekt6rlerinin paylarında artış olduğu g6r6l6rken, madencilik, turizm ve eğitim sekt6rlerinin paylarında azalış oldu. İmalat sekt6rünün payında ise değişiklik olmadığı g6zlemlendi. 2021 yılında 6zel sekt6r sabit sermaye yatırımları içerisinde %29,9 oranıyla ulaştırma sekt6r6 en y6ksek paya sahip olurken, onu %29,5’lik pay ile konut sekt6r6 ve %25,7’lik pay ile imalat sekt6r6 takip etti. 6zel sekt6r sabit sermaye yatırımları içinde en az payı sahip sekt6r ise %1,2 oranıyla tarım ve turizm sekt6rleridir. Buna ek olarak kamu sekt6r6 sabit sermaye yatırımları içinde 2021 yılında bir 6nceki yıla g6re madencilik, imalat, enerji ve ulaştırma sekt6rlerinin paylarında artış olduğu g6r6l6rken, tarım, konut, eğitim ve sağlık sekt6rlerinin paylarında azalış oldu. Turizm sekt6rünün payında ise değişiklik olmadığı g6zlenmektedir (TOBB Ekonomik Rapor: 85).

T6rkiye’de sebze, meyve ve bitkisel 6r6nlere y6nelik 6retimin desteklenmesi, Tarım Havzaları 6retim ve Destekleme Modeli çerçevesinde ilçe d6zeyinde belirlenmiş 6r6n listeleri esas alınarak uygulanmaktadır. Bu bağlamda b6lgesel kalkınma projelerinin uygulandığı b6lgelere y6nelik olarak desteklerin artış g6sterdiği ifade edilebilir (Doğan ve G6rl6r, 2015). Dolayısıyla bu noktada konu 6zelinde T6rkiye’de tatbik edilen kırsal kalkınma projelerini incelemenin 6nemi ortaya çıkmaktadır.

3.2.2. Kırsal Kalkınma Projeleri

T6rkiye’de 1970’li yıllardan itibaren planlı olarak kırsal kalkınma projelerinin uygulamaktadır. Dış kaynak finansmanlı bu projelerin ortak amacı ise gelişmişlik d6zeyi d6ř6k b6lgelerdeki ekonomik faaliyetleri d6zenleyerek gelir artışının sağlanması ve refah seviyesinin y6kseltilmesi oldu. Tarihsel s6rete T6rkiye’de pratize edilen kırsal kalkınma projeleri tarımsal 6retimde verimliliği artırmak, hayvan yetiştiriciliği, ağaçlandırma, yol ve sulama faaliyetleri ekseninde y6r6t6ld6 (Can, 2007: 11).

Kırsal alanların maruz kaldığı problemler karşısında farkındalık yaratmayı ve kalkınma projeleriyle kırsal yerleşim birimlerinde bulunan n6fusun refah seviyesini artırmayı hedefleyen projelerin, uygulamada bir takım g6l6klerle karşılaştığı g6r6l6r. Nitekim kırsal kalkınma projelerinin uygulamada ne 6l6de yararlı oldukları halen daha tartışılmaktadır. Ancak bu noktada, konu hakkında b6t6nc6l bir bilgi sunabilmek için kırsal kalkınma projelerinin 6nemli oldukları da g6zden kaçırılmamalıdır.

T6rkiye’de uygulanmış ilk kalkınma projesi olma 6zelliğini taşıyan ‘‘Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi’’ 1976-1984 yılları arasında tatbik edilmiştir. Projenin finansmanı konusunda D6nya Bankası ile yapılan anlaşma çerçevesinde kırsal kalkınmayı gerçekleştirme hedefine hizmet etmesi 6ng6r6len orum’da 22 k6ye ve

Çankırı’da 10 köye yeni tesisler kuruldu (Akin, 2008: 70-74). Bu kapsamda altyapı hizmetleri ile tarımsal üretimi teşvik edici teşvikler bölgeye aktarıldı (Şener, 2019: 72);

“...tarımsal üretimi teşvik etmek amacıyla çiftçilere orta ve uzun vadeli düşük faizli kredi tahsis edilmesi sağlanmıştır. Toplamda 207,2 milyon dolara mal olan proje neticesinde tarımsal üretim alanları, üretim miktarları ve üretim verimlerinde önemli düzeyde artış olmuş, nadasa ayrılan alanlarda ise kayda değer bir azalma görülmüş, yol ve içme suyu gibi altyapı sorunlarının çözümlenmesine de olumlu bir katkı sağlanmıştır.”

Türkiye’de tatbik edilen ikinci kırsal kalkınma projesi 1976 yılında yürürlüğe giren “Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi”dir. Proje, 1982 yılında başlatılarak 1984 yılında resmî olarak faaliyete geçti. Dünya Bankası ile Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu’nun (IFAD) finansal desteğiyle hazırlanan Proje, dönem itibariyle öncelikle kalkınma yöreleri arasında kabul edilen Erzurum’da “tarımsal üretimi artırmak, gelir seviyesini yükseltmek, kırsal istihdam imkânlarını genişletmek ve hayat şartlarını iyileştirmek” çerçevesinde sıralanan hedeflerin gerçekleştirilmesi için uygulanmış ve toplam 137 milyon dolarlık bir yatırımı kapsamaktadır (Doğanay, 1993: 67).

“Erzurum’da bulunan 391 köyde tarımsal üretim ve istihdam olanaklarını artırmaya, gelir düzeyini iyileştirmeye yönelik olarak hazırlanan proje, tarımsal faaliyetler, eğitim faaliyetleri, danışmanlık hizmetleri, kredi hizmetleri, kırsal altyapı hizmetleri, satın alma faaliyetleri ve inşaat faaliyetlerinin kapsayan çok yönlü bir projedir. Bitki sağlığının korunması ve orijinal tohum üretimi için altyapı desteği sağlayan bu proje, hayvan sağlığı ve yetiştiriciliğinde de hastalığın kontrolünden hastalığın önlenmesine geçişi teşvik etmiş ve bu konuda çözüm önerileri getirmiştir. Ayrıca su temini ve sulama sistemlerinin iyileştirilmesi de desteklenmiştir.” (Şener, 2019: 73).

Öncellerine benzer amaçlarla hazırlanan “Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi” IFAD’ın finansal desteğiyle 1990-1999 yılları arasında uygulandı. İlgili bölgedeki kırsal nüfusun refah seviyesinin ve gelir düzeyinin artırılması ile kredi olanakları ekseninde tarımsal üretimde verimliliğin sağlanması gibi konulara odaklanan Proje, 52,5 Milyon Dolar maliyetle gerçekleştirildi (Yılık, 2011: 33). Ancak Şener’in (2019: 74) belirttiği üzere Proje neticesinde “meyve, sebze ve yem bitkileri üretiminde bir artış meydana gelirken, tarla bitkileri üretimi ise azalmış, dolayısıyla projenin olumlu etkileri sınırlı kalmıştır.”

Türkiye’de “sürdürülebilir kalkınma” olgusuna yönelik içeriğiyle dikkat çeken kırsal kalkınma projelerinden “Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi” 1991-1998 yılları arasında tatbik edildi. Bu Proje’yi “sürdürülebilirlik” temasına haiz bir değerlendirme

çerçevesinde analiz etmek için Proje'nin temel hedefleri önemli ipuçları vermektedir. Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi ekseninde Yozgat ilinde bulunan doğal kaynakları tehlikeye atmadan bir üretkenlik formu amaç edinildi. (Can, 2007: 16). 32,8 Milyon Euro yatırımla gerçekleşen Proje bağlamında kırsal altyapının geliştirilmesi, tarımsal verimliliğin artırılması ve danışmanlık faaliyetleri ekseninde kırsal kalkınmanın sağlanması hedeflendi (Bakırcı, 2007: 182).

Türkiye'de tatbik edilen ve "sürdürülebilir kalkınma" olgusuna yönelik içeriğiyle dikkat çeken bir diğer kırsal kalkınma projesi 1998-2005 yılları arasında uygulamaya alınan "Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi"dir. Yaklaşık 41,5 Milyon Euro yatırım bütçesiyle gerçekleştirilen Proje, "doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını sağlama" hedefiyle tarımsal verimlilik, kırsal altyapı, kurumsallaşma ve tarımsal kredi gibi konularda çeşitli faaliyetleri kapsamaktadır. Katılımcı bir perspektifle uygulamaya konulan Proje faaliyetleri ekseninde 320 katılımcı köyde 44.000 haneyi ilgilendiren bir kalkınma perspektifi ortaya konulmuştur. Bu çerçevede Projenin, "kalkınma planlarını, kamu ve özel sektör kuruluşları aracılığıyla hizmet ve desteklerle sonuçlandıracak bir planlama işleminin oluşturulması"na zemin hazırlaması hedeflendi (Şener, 2019: 75). Bakırcı'ya göre (2007: 190), "proje neticesinde altyapıda kayda değer iyileşmeler sağlandığı, çiftçilerin kalkınma ve gelir seviyelerinin yükselmesine katkı sağlandığını söylemek mümkündür."

Tarihsel süreçte Türkiye'de uygulanmış bir diğer kırsal kalkınma projesi 2004-2010 yılları arasını kapsayan dönemde 24 Milyon Euro bütçeyle gerçekleştirilen "Erzincan-Sivas Kırsal Kalkınma Projesi"dir. İlgili bölgedeki refah ve gelir seviyelerinin artırılması için tarımsal verimlilik, küçük ölçekli aile işletmelerinin desteklenmesi, yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve tarımsal altyapının geliştirilmesi gibi konuları kapsayan Proje ekseninde "tüm kooperatifleri bir çatı altında toplayarak üretim planlamasının, planlama uzmanlarının gözetimi altında üreticiler tarafından yapıp uygulanması, üreticilerin kendi kendilerine yeter hale gelmesinin sağlanması, standardizasyonu sağlayarak iç pazarda yer almanın yanı sıra ihracat imkânının oluşturulması" hedeflendi (Şener, 2019: 76).

Türkiye'de son dönemlerde tatbik edilen dikkat çekici bir diğer kırsal kalkınma projesi "Diyarbakır-Batman-Siirt Kırsal Kalkınma Projesi" 2007-2012 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. IFAD ile UNDP'nin finansal desteğiyle hayata geçirilen Proje, ilgili bölgedeki nüfusun sosyo-ekonomik yaşam şartlarının iyileştirilmesi, kırsal alanlardaki

istihdam olanaklarının geliştirilmesi, tarım eğitimi, tarımsal altyapının ve verimliliğin geliştirilmesi gibi konularda faaliyetleri kapsamaktadır (Şener, 2019: 76).

Görüldüğü üzere tarihsel süreçte Türkiye’de tatbik edilen kırsal kalkınma projeleri, gelişmişlik düzeyi düşük bölgelerdeki nüfusun yaşam standartlarını geliştirmeye yönelik bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Bu bağlamda tarımsal üretim ve verimlilik için finansal destek, eğitim ve danışmanlık gibi metotların kullanıldığı görülmektedir. Yukarıda serimlenen kırsal kalkınma projeleri genel çerçevede analiz edildiğinde ise bu projelerin gelişmişlik düzeyi görece düşük yerleşim birimlerindeki nüfusun sosyo-ekonomik refahını artırma hedefine yoğunlaştıkları ifade edilebilir. Bu projeler aracılığıyla teorik düzlemde ortaya konulan amaçlar her ne kadar somut bir içerik taşısa da pratik düzlemde buldukları olumlu/olumsuz karşılıklar tartışma konusudur. Dolayısıyla çalışmanın ilerleyen bölümünde, “sürdürülebilir tarımsal kalkınma” proje ve uygulama çıktılarının daha nesnel veriler ışığında analiz edilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle, Yozgat İlinin Kadışehri İlçesi’ndeki Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi, gerçekleştirilen mülakatlar ve anket çalışmaları ekseninde incelemeye tabi tutulacaktır.

4. TARIMSAL KALKINMA UYGULAMALARINA BİR MODEL OLARAK KABALI MEYVECİLİK PROJESİ

Bu bölümde araştırmaya konu edilen Kabalı köyü meyvecilik projesi kapsamında katılımcılarla yapılan anket ve derinlemesine mülkatların analizlerine yer verilmiştir. Elde edilen araştırma bulguları ve sahada gözlemlenen veriler belirli başlıklar altında araştırmanın amaçları doğrultusunda verilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada, sürdürülebilir tarımsal kalkınma olgusundan hareketle Kabalı Köyü'nde uygulanan Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesinin sosyal, ekonomik ve çevresel sonuçlarına odaklanılmıştır. Böylelikle 2009 yılında gündeme gelen ve 2012 yılında uygulamaya geçen projenin aradan geçen 10 yıllık süre zarfında çeşitli parametrelerde ortaya çıkardığı sonuçlar elde edilen veriler ışığında analiz edilmiştir. Dolayısıyla araştırmada, sürdürülebilir tarım ilkeleri çerçevesinde ekonomik kalkınma konusunda sürdürülebilirliğin çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarına odaklanılmıştır. Bu bağlamda sürdürülebilir tarım alanında tarım arazilerinin, üreticilerin, çevrenin ve doğal kaynakların korunmasını geliştirecek sistem ve uygulamaların Türkiye'deki önemli örnekleri arasında gösterilen Kabalı Meyvecilik Projesi analiz edilmiş ve aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

4.1. Kabalı Meyvecilik Projesi

Çevreci bir kırsal kalkınma modeli olarak Kabalı Köyü projesi 2009 yılında başlamış 2012 yılında da tamamlanmıştır. Köy sakinleri, uygulamaya koydukları Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi kapsamında 600 parselli tarlalarını birleştirerek 10 bin 920 dekar tarım alanı ortaya çıkarmıştır. Arazi toplulaştırmayı köylü kendi arasında gerçekleştirip hem hisse sahibi olup kar payını almanın yanında hem de tarlalarında maaşlı işçi olarak çalışmaktadırlar. 5 bin dönümlük kısmında meyve üretimi yapılan bahçede, elma, armut, şeftali ve kiraz yetiştirilmektedir. Kiraz üretiminin tümü ihraç edilmektedir. Bu uygulama daha önce köyden göç eden 12 ailenin tekrar köye dönmesini sağlayarak adetta kenten köye tersine göçe yol açmıştır.

Araştırmamızda görüldüğü üzere Kabalı Projesi sürdürülebilir tarımsal kalkınma açısından Türkiye'nin en önemli projelerinin başında gelmektedir. Hem çorak arazinin üretime katılması hem o bölge halkı için ekonomik bir gelirin oluşması hem de modern tarımsal araçların kullanımı ve bilinçli tarımsal yöntemlerin kullanımı açısından önemli bir proje olarak ele alınabilir. Sürdürülebilir tarımsal kalkınma alanında bundan sonra yapılacak olan projelere de örnek teşkil edebilir.

4.2. Katılımcıların Demografik-Ekonomik Özellikleri ve Projeye İlişkin Görüşleri

4.2.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırma örneklemindeki demografik bulgular incelendiğinde katılımcıların hanehalkının %52,90'unun erkek, %47,10'unun kadın olduğu görülmektedir. Türkiye genelindeki tarımsal çalışma sahalarının aksine kadın nüfusun daha fazla olması dikkat çekici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 7: Katılımcıların Cinsiyeti

	Sayı	Yüzde
ERKEK	53	52,9
KADIN	47	47,1
Toplam	100	100

Söz konusu veriler 2021 yılı TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) nüfus verileri bağlamında karşılaştırıldığında, TÜİK'in 2021 yılı Aralık ayında yayınladığı ADNKS nüfus projeksiyonuna göre Kadışehri ilçesinin belde ve köy nüfusunun 5832 olduğu, bu nüfusun %50,171'sini (n=2926) erkek, %49,828 (n=2906) ise kadınlardan oluştuğu görülmektedir (TÜİK, 2021). Nitekim söz konusu araştırma verileri TÜİK verileri ile yüzdesel olarak yakın bir sonuç taşımaktadır.

Tablo 8: Hanenin Kişi Sayısı

	Sayı	Yüzde
1	26	26,0
2	42	42,0
3	8	8,0
4	14	14,0
5	4	4,0
6	6	6,0

Toplam	100	100,0
---------------	-----	-------

Araştırma örneklemini incelendiğinde, katılımcıların %42'si oturdukları evde iki kişi yaşarken, %26'sı bir kişi, %14'ü dört kişi, %8'i üç kişi, %6'sı altı kişi, %4'ü ise beş kişi yaşamaktadır. Bu çerçevede ortaya çıkan tabloda köy geneline çekirdek aile yapısının hâkim olduğu ifade edilebilir.

Araştırma örneklemindeki katılımcıların yaş aralıkları incelendiğinde, katılımcıların %8 oranında 18-24 yaş aralığında, %54 oranında 25-44 yaş aralığında ve %38 oranında da 45-65 yaş aralığında oldukları görülmektedir.

Tablo 9: Katılımcıların Yaş Aralıkları

	Sayı	Yüzde
18-24	8	8,0
25-44	54	54,0
45-65	38	38,0
Toplam	100	100,0

Araştırma örneklemindeki katılımcıların medeni durumları incelendiğinde ise katılımcıların %91 oranında evli, %6 oranında ise bekâr/dul oldukları görülmektedir. Rastgele örneklem metodunun benimsendiği çalışmalarda araştırmanın geçerliliği için katılımcı gruplarında birtakım özellikler aranmaktadır.

Tablo 10: Katılımcıların Medeni Durumları

	Sayı	Yüzde
HİÇ EVLENMEMİŞ	3	3,0
EVLİ	91	91,0
EVLİ AMA AYRI YAŞIYOR	3	3,0
EŞİ ÖLDÜ	3	3,0

Toplam	100	100,0
---------------	-----	-------

TÜİK'in bölge özelinde yayınladığı ADNKS verilerinin dikkate alındığı bu çalışmada, çeşitli demografik bulgular ekseninde ortaya çıkan örtüşmeler sebebiyle örneklemin güvenli bir veri seti sunacağı gözlemlenmektedir. Araştırma örnekleminin eğitim düzeyine göre dağılımı incelendiğinde, katılımcıların yaşadığı hanehalkının %73'ünün ilkokul mezunu, %14'ünün lise mezunu olduğu görülmektedir. Bununla birlikte araştırma bölgesinde %3'lük bir kesimin okuryazar olmadığı ve %10'luk bir kesimin de okuryazar olmasına rağmen herhangi bir diplomaya sahip olmadığı tespit edilmektedir.

Tablo 11: Katılımcıların Eğitim Durumları

	Sayı	Yüzde
OKURYAZAR DEĞİL	3	3,0
OKURYAZAR AMA OKUL BİTİRMEMİŞ	10	10,0
İLKOKUL	73	73,0
LİSE VEYA DENGİ	14	14,0
Toplam	100	100,0

Yapılan görüşmelerde eğitim düzeyi düşüklüğünün başlıca sebeplerden biri merkeze uzaklık olarak görülmektedir. Bu sebeple katılımcıların küçük yaştan itibaren tarıma yöneldiği ifade edilebilir. Tüm bunlara ek olarak katılımcıların yaş aralıkları, eğitim ve medeni durumları göz önünde bulundurulduğunda TÜİK'in 2021 yılı Aralık ayında yayınladığı Kadışehri ilçesinin ADNKS nüfus projeksiyonu ile örtüştüğü analiz edilmektedir. Bu çerçevede araştırma örnekleminin bölge nüfus özellikleriyle örtüşmesi, araştırma bulgularının konu özelinde tutarlı bir veri seti sunacağının işareti olacaktır.

Araştırma örnekleminde yer alan katılımcıların meslekleri incelendiğinde, katılımcıların yaklaşık %40 oranında tarımla ilgilendikleri ve bölgesel projede çalıştıkları görülmektedir. Katılımcı yakınlarının %25 gibi büyük bir çoğunluğunun çiftçi olduğu görülmektedir. Buna ek olarak SSK ve diğer olmak üzere toplam %18

oranında emekli konumunda bulunan bir topluluk araştırma örnekleme içerisinde yer almaktadır.

Tablo 12: Katılımcıların Meslekleri

	Sayı	Yüzde
ÇİFTÇİ	25	25,0
EMEKLİ	13	13,0
EV KADINI	23	23,0
İŞÇİ	10	10,0
SSK EMEKLİSİ	5	5,0
TARIM İŞÇİSİ	14	14,0
BELİRTİLMEMİŞ	10	10,0
Toplam	100	100,0

4.2.2. Katılımcıların Ekonomik ve Sosyal Güvenlik Durumu

Araştırma örnekleme içerisinde herhangi mesleki uğraş içerisinde olmayanların oranı %49 olarak tespit edilmektedir. Buna karşılık hane içerisinde bir kişilik mesleki meşguliyeti olanların oranı %34, iki kişilik mesleki meşguliyeti olanların oranı %10, üç kişilik mesleki meşguliyeti olanların oranı ise %7 olarak belirlenmektedir.

Tablo 13: Hane Üyeleri Arasında Aktif Çalışan Sayısı

	Sayı	Yüzde
0	49	49,0
1	34	34,0
2	10	10,0
3	7	7,0
Toplam	100	100,0

Bu bağlamda bölgede genel olarak her haneden bir kişinin çalışması hane-içi giderleri karşılama konusunda yeterli görünmektedir. Bununla birlikte örnekleminin yaklaşık yarısının hiçbir mesleki meşguliyeti bulunmaması hem sosyal güvenlik ödemelerinin hem de proje gelirlerinin hane-içi giderleri karşılama konusunda yeterli bir görünüm arz ettiğini de göstermesi hasebiyle dikkat çekicidir.

Tablo 14: Hane Üyeleri Arasında Emeklilik Sayısı

	Sayı	Yüzde
0	50	50,0
1	45	45,0
2	5	5,0
Toplam	100	100,0

Araştırma örneklemini incelendiğinde, katılımcıların %50'sinin hane üyelerinde emekli kişi bulunmadığı, %45'inde ise emekli olan bir kişi bulunduğu gözlemlenmektedir. Katılımcıların %5'inde ise hane halkında emekli iki kişi bulunmaktadır. Örneklemin %50'sinin ise aktif olarak işgücüne katıldığı görülmektedir.

Tablo 15: Ortalama Aylık Hane Geliri

	Sayı	Yüzde
2 BİN TL ALTI	4	4,0
2 BİN-4 BİN TL ARASI	46	46,0
4 BİN-6 BİN TL ARASI	23	23,0
6 BİN-8 BİN TL ARASI	6	6,0
8 BİN-10 BİN TL ARASI	8	8,0
10 BİN TL ÜZERİ	13	13,0
Total	100	100,0

Araştırma örneklemindeki katılımcıların %46'sının 2.000-4.000 TL aralığında aylık gelir elde ettiği, %23'ünün ise 4.000-6.000 TL aralığında geliri bulunduğu görülmektedir. Buna karşılık köyde üst gelir grubu olarak nitelendirilebilecek 10.000 TL üzeri geliri olanların oranı ise %13 durumundadır. Katılımcıların %50'sinin asgari ücret sınırının altında gelir elde etmesi bölgedeki projeye rağmen dikkat çekici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 16: Katılımcıların Gelir Kaynakları

	Sayı	Yüzde
TARIM	63	31,8
HAYVANCILIK	47	23,7
İŞÇİLİK	25	12,6
TİCARET	4	2,0
TARIM ARAZİSİ KİRA GELİRİ	26	13,1
KONUT KİRASİ	2	1,0
SON 10 YILDA ARAZİ SATIŞI	2	1,0
DİĞER	2	1,0
EMEKLİ	27	13,6

Araştırma örneklemindeki katılımcıların hane gelirlerini belirleyen en önemli gelir kaynağı %31,8 oranıyla tarımdır. Bunu takip eden parametreler ise %23,7 oranında hayvancılık, %13,6 oranında emeklilik geliri ve %13,1 oranında proje bölgesinden elde edilen kira gelirleridir. Bununla birlikte katılımcıların %12,6 oranında ilgili projede işçilik yaparak hane gelirlerini sağladıkları tespit edilmiştir. Genel çerçevede bakıldığında örnekleme yer alan katılımcıların yaklaşık %70 oranında bölgedeki tarım faaliyetleri ekseninde hane gelirlerini temin ettikleri görülmektedir.

Araştırma örnekleminde katılımcıların sosyal güvencesi incelendiğinde, %83,10'unun SSK'lı, %16,90'ının BAĞKUR'lu olduğu görülmektedir. Görece küçük bir grubun sosyal güvenliği bulunmamaktadır.

Tablo 17: Katılımcıların Sosyal Güvenlik Hakları

	Sayı	Yüzde
BAĞKUR	15	16,9
SSK	74	83,1

Katılımcıların çoğunluğunun çiftçi olduğu Kabalı Köyü'nde SSK oranının çoğunlukta olma sebebi projenin uygulanması aşamasına geçmesiyle birlikte bölge halkının işçi statüsüne erişmesidir.

Tablo 18: Köyde ailenize ait aşağıda belirtilen araçlar var mı?

		Sayı	Yüzde
OTOMOBİL	VAR	32	32,0
	YOK	68	68,0
	Toplam	100	100,0
TRAKTÖR	VAR	26	26,0
	YOK	74	74,0
	Toplam	100	100,0
KAMYON/KAMYONET	VAR	1	1,0
	YOK	99	99,0
	Toplam	100	100,0
MOTOSİKLET	YOK	-	-

Araştırma örnekleminin binek araç sahipliği incelendiğinde, katılımcıların %68'inin otomobilinin olmadığı, %32'sinin ise otomobilinin olduğu görülmektedir. Katılımcıların %74'ünün traktörünün olmadığı, %26'sının ise traktörünün olduğu

görülmektedir. Nitekim proje ile beraber arazi toplulaştırılması sonucu bölgedeki birçok traktörün satıldığı daha önce belirtildi. Bu noktada araştırma bulguları da proje verilerini destekler bir görünüm arz etmektedir. Bunlara ek olarak katılımcıların %99'unun bir kamyonete sahip olmadığı ve katılımcıların tamamında motosiklet sahipliğinin bulunmadığı görülmektedir.

4.2.3. Katılımcıların Konut Durumları

Araştırma örnekleminin konut yapısı incelendiğinde katılımcıların, %69'unun (n=69) betonarme evde, %31'inin (n=31) ise kerpiç ağırlıklı evde oturduğu görülmektedir. Doğal çevreye bağlı doğal yapı malzemelerine göre mesken tipleri çeşitlilik göstermektedir.

Tablo 19: Hanenin Oturduğu Konut

	Sayı	Yüzde
KERPİÇ	31	31,0
BETONARME	69	69,0
Toplam	100	100,0

Kurak iklimin egemen olduğu Kabalı'da, İç Anadolu mesken tipine örnek olarak toprak ve samanın karıştırılarak kullanıldığı kerpiç meskenlerin görülmesi de doğal çevrenin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak gerek sanayinin gelişimine gerekse de bölgedeki ekonomik gelişime bağlı olarak hanelerin oturdukları konutların %69'unu betonarme evlerin oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca kerpiç konutların uzun ömürlü olmaması dolayısıyla bu konutlar yerini modern betonarme yapılara bırakmaktadır.

Tablo 20: Konut Yapım Tarihi

	Sayı	Yüzde
1976-2009	56	56,0
2010	2	2,0
2011	7	7,0

2012	2	2,0
2013	14	14,0
2014	11	11,0
2015	2	2,0
2016	4	4,0
2017	2	2,0
Toplam	100	100,0

1990 yılı öncesi konut yapımı 30 iken, 1990-1999 yılları arasında 13'tür. 2000 ve 2009 yılları arasında konut sayısı yine 13 adet olarak tekrar derken, 2010 ve sonrası için bu sayı 44 olarak kendisini göstermektedir. Araştırma örneklemini incelendiğinde, konut yapımının 2010'lu yıllarda bir sıçrama gösterdiği görülmektedir. Bir diğer dikkat çekici husus 1990'lı yılların akabinde de konut yapımının artış göstermesidir. Ancak genel itibariyle Kabalı'daki konutların %44'ünün 2010 yılından sonra yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda 2010 sonrası konut artışının en büyük etkeni; devlet, vatandaş ve özel sektör iş birliğine dayanan ve 2009 yılında projelendirilen "Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi" olarak gösterilebilir.

Tablo 21: Kabalı'da yaz-kış oturuyor musunuz?

	Sayı	Yüzde
EVET	81	81,0
HAYIR	19	19,0
Toplam	100	100,0

Araştırma örneklemini incelendiğinde, Kabalı'da yaşayan halkın %81'inin yaz kış burada oturduğu, %19'unun ise Kabalı'da mevsimlik olarak yaşadığı gözlemlenmektedir.

Tablo 22: Eğer mevsimlik oturuyorsanız diğer eviniz nerededir?

	Sayı	Yüzde
MEVSİMLİK DEĞİL	81	81,0
ANKARA	1	1,0
İSTANBUL	18	18,0
Toplam	100	100,0

Kabalı’da mevsimlik olarak yaşayan %19’luk kesim araştırma örnekleminde incelendiğinde, bu kişilerin %18’inin İstanbul’da, %1’inin ise Ankara’da da mevsimlik olarak yaşadığı görülmektedir. Ancak ankete katılan ve Proje sahasında ikamet edenlerin %81’inin Kabalı’da sürekli olarak ikamet ettiği görülmektedir.

4.2.4. Katılımcıların Tarımsal Faaliyet Alanları

Tablo 23: Proje Alanı ve Civarında Arazi Sahipliği

Mevki	Proje Alanı (Ağalı)	Yapaz (Bağlar)	Öz (Irmak kenarı)	Başka bir köy veya diğer
Sahibi (Evet)	68	36	26	1
Ortakçıya veya kiracıya veriyor (Evet)	18	1	0	1
Kendisi ortakçı olarak işletiyor (Evet)	0	6	4	-
Dönüm (Ortalama)	38,7	13,9	12,6	25
Ne ekip biçtiği?	40 Kişi Meyve	22 (12 Pancar, 8 Buğday, 2 Her ikisi)	16 (8 pancar, 5 Sebze, 3 meyve)	-
İşlenme Oranı (Hayır)	12	22	30	45

NOT: Toplam 68 katılımcı arazi bilgisi girmiş olup, ortalama arazi büyüklüğü 51,2 dönümdür.

Araştırma örneklemindeki 100 katılımcıdan yalnız 68'inin arazi bilgilerini girdiği ve bu katılımcılarının hepsinin proje alanında arazisi olduğu bilinmektedir. Proje sahasında arazisi olan bu kişilerin 18'inin arazisini ortakçıya veya kiracıya verirken 12'sinin ise araziye ekip biçmediği görülmektedir. Projeye bağlı olarak alanda çalışan katılımcıların 40'ı meyve dikmektedir. 16 katılımcı ise proje sahasında meyve dışında ürünler üretmektedir. Ayrıca katılımcıların proje sahasındaki arazileri dönümleri ortalama 38,7'dir. Katılımcıların 36'sının bağlarda arazisi olduğu, bu kişilerden bir katılımcının arazisini ortakçıya veya kiracıya verdiği görülmektedir. 6 kişi işe bağlarda ortakçı olarak arazi işletmektedir. Bağlarda arazisi olan katılımcıların 22'si toprağını ekip biçmemektedir. Arazileri ekip biçen katılımcıların 22'sinin 12'si pancar, 8'i buğday, kalan 2'si ise hem pancar hem buğday ekmektedir. Katılımcıların 26'sının ırmak kenarında arazisi olduğu, 4 katılımcının ise ortakçı olarak araziye işlettiği görülmektedir. Ancak bu 30 katılımcının da arazi işletmediği tespit edildi.

Tablo 24: Başkasının arazisinde ortakçılık yapıyor musunuz?

	Sayı	Yüzde
EVET	42	42
HAYIR	58	58
Toplam	100	100,0

Araştırma örneklemini incelendiğinde, katılımcıların %58'inin başkasının arazisinde ortakçılık yapmadığı, %42'sinin ise ortakçılık yaptığı görülmektedir. Katılımcıların yarısından fazlası kendi arazisini ekip biçerek gelir kazanırken geri kalan kısmı ise mülkiyeti dışındaki arazileri işleterek belirli pay karşılığı gelir elde etmektedir.

Tablo 25: Kendiniz arazinizi ortakçıya veriyor musunuz?

	Sayı	Yüzde
HAYIR	31	31,0
EVET	69	69,0
Toplam	100	100,0

Katılımcıların %69'u arazisini ortakçıya verirken %31'inin ise kendi arazisini kendi ekip biçerek değerlendirdiği görülmektedir. Arazilerin ortakçıya verilme nedenlerinin başında ise katılımcıların arazi büyüklükleri gösterilmektedir.

Tablo 26: Son 10 yılda Proje Alanından arazi satın aldınız mı?

	Sayı	Yüzde
EVET	7	7,0
HAYIR	93	93,0
Toplam	100	100,0

Katılımcıların %93'ü proje alanından son 10 yılda arazi satın almadığını, %7'si ise arazi satın aldığını belirtmektedirler. Proje alanından arazi satın alan %7'lik (n=7) kesimin tamamı ise ekonomik yatırım amaçlı bir girişim gerçekleştirdiklerini ifade etmektedirler.

Tablo 27: Son 10 yılda Proje Alanında arazi sattınız mı?

		Sayı	Yüzde
Arazi Sattınız mı?	EVET	10	10,0
	HAYIR	90	90,0
	Toplam	100	100,0
Evet ise ne kadar?	SATMADI	90	90,0
	15 DÖNÜM	4	4,0
	8 DÖNÜM	4	4,0
	BELİRTMEDİ	2	2,0
	Toplam	100	100,0
	SATMADI	90	90,0
	BELİRTMEDİ	6	6,0

Niçin?	GELİR İÇİN	2	2,0
	İHTİYAÇ	2	2,0
	Toplam	100	100,0

Katılımcıların %90'nı proje alanında arazisini son 10 yılda satmazken; %10'u ise arazisini sattı. Bir önceki tabloyla karşılaştırmalı olarak incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun arazi alma ya da satma yönelimine girmediği görülmektedir. Son 10 yılda arazisini satan %10'luk kesimin, %4'ünün 15 dönüm, %4'ünün 8 dönüm arazi sattığı tespit edildi. Ancak arazisini satan %2'lik katılımcı grup kaç dönüm arazi sattığı bilgisini paylaşmayı tercih etmedi. Bu bilgilere ek olarak son 10 yılda arazisini satan %10'luk kesimin %6'sı satış nedenlerini paylaşmadı; %2'si gelir elde etmek için, diğer %2'sinin ise ihtiyaç amaçlı arazi satışı gerçekleştirdikleri cevaplarını verdiler. Bu noktada proje alanında arazisi olan katılımcıların büyük çoğunluğunun arazilerini koruyarak ekonomik gelir elde ettiği açığa çıkmaktadır.

Tablo 28: Çiftlik hayvanlarınız var mı? Var ise ne kadar?

		Sayı	Yüzde
BÜYÜKBAŞ HAYVAN	VAR	40	44,4
	YOK	50	55,6
	Toplam	90	100,0
BÜYÜKBAŞ SAYISI	0	60	60
	10'dan daha az hayvana sahip olanlar	19	19
	10 ve 20 dâhil arası hayvana sahip olanlar	17	17
	21 ve 50 dâhil arası hayvana sahip olanlar	4	4
	Toplam	100	100

KÜÇÜKBAŞ HAYVAN	VAR	11	15,7
	YOK	59	84,3
	Toplam	70	100,0
KÜÇÜKBAŞ SAYISI	0	91	91,0
	10'dan daha az hayvana sahip olanlar	2	2,0
	11-20 arası hayvana sahip olanlar	4	4,0
	21 ve üzeri hayvana sahip olanlar	3	3,0
	Toplam	100	100,0
KÜMES HAYVANLARI SAYISI	0	51	51,0
	10'dan daha az hayvana sahip olanlar	14	14,0
	11-20 arası hayvana sahip olanlar	19	19,0
	21-30 arası hayvana sahip olanlar	8	8,0
	31-40 hayvana sahip olanlar	6	6,0
	41 ve üstü hayvana sahip olanlar	2	2,0
	Toplam	100	100,0

Araştırma örneklemini incelendiğinde, katılımcıların %55,6'sında büyükbaş hayvan bulunmadığı, %44,4'ünde ise büyükbaş hayvan olduğu görülmektedir. Büyükbaş hayvana sahip olan katılımcıların %19'unun 10'dan daha az hayvana sahip olduğu, %17'sinin 10 ile 20 arası hayvana sahip olduğu, %4'ünün ise 21 ve 50 arası hayvana sahip olduğu tespit edildi. Katılımcıların %84,3'ünün küçükbaş hayvanı olmadığı, %15,7'sinin ise küçükbaş hayvana sahip olduğu görülmektedir. Küçükbaş hayvana sahip olan katılımcıların %4'ünün 11-20 arası hayvana sahip olduğu, %3'ünün 21 ve üzeri hayvana sahip olduğu, %2'sinin 10 veya daha az hayvana sahip olduğu tespit edilmiştir. Küçükbaş hayvana sahip olan katılımcıların %9'u ise koyun türüne

sahiptir. Ek olarak katılımcıların %51'inin kümes hayvanı olmadığı, %19'unun 11-20 arası kümes hayvanına sahip olduğu, %14'ünün 10'dan daha az kümes hayvanına sahip olduğu, %8'inin 21-30 arası kümes hayvanına sahip olduğu, %6'sının 31-40 arası kümes hayvanına sahip olduğu ve %2'sinin ise 41 ve üstü kümes hayvanına sahip olduğu tespit edildi.

Tablo 29: Hanenizde kışlık erzak hazırlar mısınız?

	Sayı	Yüzde
EVET	83	83,0
HAYIR	17	17,0
Toplam	100	100

Anadolu coğrafyasının hemen hemen her bölgesinde olan ve özellikle kırsal alanlarda sıklıkla görülen yaz ayında yetişen birçok sebzenin kış mevsimi için çeşitli yöntemlerle saklanması kadim zamanlardan günümüze kadar süregelsi. Araştırma örneklemini incelendiğinde, katılımcıların %83'ünün kış hazırlıkları yaptığını, %17'sinin ise yapmadığı görülmektedir. Hane halklarının ekonomik durumları göz önüne alındığında katılımcıların gerek ekonomik tasarruf gerekse de yaz mevsimi ürün bolluğundan dolayı hazırlık yaptıkları gözlemlenmektedir. Ayrıca ev hanımı katılımcılar, kış hazırlıkları yaparak hane-içi gelirine destek sağlamaktadırlar. Kışlık erzak hazırlayan katılımcıların %80'inin bu ürünleri satma amacı taşıdıkları, %20'sinin kendileri için hazırladıkları görülmektedir. Yukarıda serimlediğimiz üzere katılımcıların büyük çoğunluğunun bu konuda ekonomik gaye güttükleri ifade edilebilir.

Tablo 30: Projenin faaliyete geçmesiyle birlikte hane gelirinizde bir artış oldu mu?

	Sayı	Yüzde
EVET	80	80,0
HAYIR	18	18,0
FİKRİM YOK	2	2,0
Toplam	100	100,0

Araştırma örnekleminde yer alan katılımcıların %80'ini projenin faaliyete geçmesi ile beraber gelir kaynağında artış olduğunu söylerken, %18'i ise gelir kaynağında bir artış olmadığını belirtti. %2'lik katılımcı grubu ise gelir artışı konusunda fikri olmadığını beyan etti.

4.2.5. Katılımcıların Modern Tarım Uygulamaları

Son yıllarda tüm tarımsal girdi alanlarında en çok öne çıkan konulardan biri de tarımda modern uygulama sistemlerine geçiş sürecindeki uygulama değişikliğidir. Kabalı köyü projesinde de benzer özelliklerin öne çıktığını belirtmek mümkündür. Şöyle ki; proje uygulama alanında akıllı otomasyon sistemi, modern sulama sistemleri, ilaç ve gübrelemede bilinçli bir uygulam ile verimin artması düşüncesiyle çeşitli teknikler kullanılmaktadır. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere projenin uygulanmasından önce katılımcılar tarafından yüzeysel sulama yöntemlerinden biri olan salma sulama tekniği ve basınçlı sulama yöntemlerinden biri olan yağmur sulama tekniği çok da tercih edilmiştir. Aynı zamanda bu sulama yöntemlerini kullanan çiftçiler hiçbir şekilde arıtma sistemi kullanmamaktadırlar. Fakat gübreleme sistemine baktığımızda, neredeyse her on kişiden sekizinin bu sistemi kullanmadığı görülmektedir.

Tablo 31: (Eğer varsa) Tarım arazinizde hangi gübreleme sistemini kullanıyorsunuz?

	Sayı	Yüzde
GÜBRELEME SİSTEMİ KULLANMIYORUM	13	81,25
DİĞER	3	18,75
Toplam	16	100

Tablo 32: (Eğer varsa) Tarım arazinizde hangi sulama sistemini kullanıyorsunuz?

	Sayı	Yüzde
SALMA	13	81,25
YAGMUR	3	18,75

Toplam	16	100
---------------	----	-----

Modern tarım uygulamalarına baktığımızda arazilerde modern sulama ilaçlama ve gübreleme tekniklerinin sonucu olarak su ve işgücünden tasarruf edilmektedir. Böylece genellikle ürünün verimi daha çok artmaktadır. Yukarıdaki tabloda modern sulama tekniklerinden biri olmayan salma sistemi daha çok proje alanı dışındaki arazilerde hala kullanılmaya devam etmektedirler.

Tablo 33: (Eğer varsa) Tarım arazinizde nasıl bir ilaçlama sistemi kullanıyorsunuz?

	Sayı	Yüzde
İLAÇLAMA SİSTEMİ KULLANMIYORUM	9	56,3
MAKİNA	7	43,8
Toplam	16	100

Araştırma örneklemini içerisinde yer alan katılımcılardan proje dışındaki tarım arazisine sahip olanların genellikle herhangi bir gübreleme sistemi kullanmadığı görülmektedir. Ek olarak bu grubun tamamının yine tarım arazisinde herhangi bir arıtma sistemi kullanmadığı da tespit edilmiştir. Tarım arazisini işletmeye devam eden katılımcılar sulama sistemi olarak %81,25 oranında salma sistemini, %18,75 oranında da yağmur suyu yöntemini benimsemektedirler. Bu noktada salma sisteminin öncelikli olarak kullanılması köy içi dayanışmanın fazla olduğunun göstergelerinden biridir. Son olarak tarım arazisini işletmeye devam eden katılımcıların %56,3'ü tarımda ilaçlama sistemi kullanmazken, %43,8'i makine ilaçlama sistemini kullanmaktadır. Bu oranlar bölgedeki tarım uygulamalarında yenilikçi metot ve modellerin kullanılmadığına dair önemli ipuçlarını bünyesinde barındırmaktadır. Bununla birlikte bölgede, “Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi”nin tarım uygulamalarını domine ettiği ve kendi arazisini işletmeye devam eden küçük kesimin kaldığı da ortaya çıkmaktadır.

Tablo 34: Proje Alanında aileden kadrolu çalışan var mı?

	Sayı	Yüzde
EVET	35	35,0

HAYIR	65	65,0
Toplam	100	100,0

Araştırma örneklemindeki katılımcıların %65'inin proje alanında ailelerinde kadrolu çalışan bulunurken %35'inin proje alanında ailelerinden kadrolu çalışan bulunmamaktadır.

Tablo 35: Proje Alanında ailenizden herhangi biri yevmiyeli olarak çalışıyor mu?

		Sayı	Yüzde
Yevmiyeli Olarak Çalışıyor mu?	EVET SÜREKLİ ÇALIŞAN VAR	31	31,0
	EVET GENELLİKLE ÇALIŞAN VAR	5	5,0
	EVET ARASIRA ÇALIŞAN VAR	6	6,0
	HAYIR	58	58,0
	Toplam	100	100,0
Evet ise kim?	KİMSE ÇALIŞMIYOR	58	58,0
	EŞİM	7	7,0
	KENDİM	13	13,0
	KENDİM VE EŞİM	10	10,0
	OĞLUM	6	6,0
	TORUNLAR	6	6,0
	Toplam	100	100,0
	HAYIR	88	88,0

Hayır ise geçmişte çalıştım mı?	ÇALIŞMADIK	3	3,0
	KENDİM	9	9,0
	Toplam	100	100,0
Niçin?		86	86,0
	EKONOMİK SEBEPLER	3	3,0
	KİŞİSEL SEBEPLER	6	6,0
	YAŞTAN DOLAYI	5	5,0
	Toplam	100	100,0

Araştırma örnekleminde yer alan katılımcıların %58'inin ailesinde proje alanında yevmiyeli olarak çalışanın bulunmadığı tespit edilmektedir. Katılımcıların %31'inin ise proje alanında ailesinden sürekli çalışanın olduğu görülmektedir. Ayrıca %6'lık katılımcı proje alanında ailesinden genellikle çalışanların olduğunu belirtirken, %5'lik katılımcı projede aile fertlerinden birinin ara sıra çalıştığını ifade etmektedir. Aynı zamanda araştırma örnekleminde yer alan katılımcıların %58'inin ailesinde proje alanında yevmiyeli olarak çalışan kimsenin olmadığı görülmektedir. Katılımcıların %13'ü kendisinin, %10'u eşinin ve kendisinin, %7'si eşinin, %6'sı oğlunun, %6'sı ise torununun proje alanında yevmiyeli olarak çalıştığını belirtmektedirler.

Proje sahasında çalışmayan katılımcıların %88'inin geçmişte de projede çalışmadığı, %3'ünün ailesinde çalışanın olmadığı tespit edilmiştir. Katılımların %9'u ise kendisinin proje sahasında hiç çalışmadığını ifade etmektedir. Ek olarak projede geçmişte çalışan katılımcıların projede çalışmaya devam etmemelerinin nedeni %3 ekonomik, %6 kişisel ve %5'i yaş olarak gösterildi.

Tablo 36: Hanenizde Kabalı dışında *mevsimlik bir işte* çalışan biri var mı?

		Sayı	Yüzde
	EVET	3	3,0
	HAYIR	97	97,0
	Toplam	100	100,0
Var ise ne işte çalıştı	YOK	97	97,0
	FİDANLIK-ÇİFTLİK	3	3,0
	Toplam	100	100,0

Araştırma örnekleminde yer alan katılımcıların %97'si ailesinde Kabalı dışında mevsimlik bir işte çalışanın olduğunu belirtirken, %3'ü Kabalı dışında mevsimlik bir işte çalışan aile mensubunun olmadığını belirtmektedir. Kabalı dışında mevsimlik bir işte çalışan %3'lük katılımcı grubu ise fidanlık ve çiftliklerde çalışmaktadır. Ayrıca birebir mülkatlarda da bu konularda görüş belirtilmiştir. Kabalı Köyü Projesi'ni daha iyi anlamak ve analiz etmek için İlçe Kaymakamı, İlçe Tarım Müdürü, Köy Muhtarı ve Projeyi İşleten Şirket Yöneticisi (4 kişi) üzerinde derinlemesine mülakat soruları yönetilmiştir. Bu yöneltilen sorular ile projenin bölge ve ülke ekonomisine ne gibi katkılarının olduğunu gözlemlene fırsatı elde edilmiştir.² Derinlemesine mülakatta yöneltilen sorulardan yola çıkarak projenin ülke ekonomisine ve hane ekonomisine katkılarına bakılmıştır. Köy sakinleri genel olarak ekonomik durumu neredeyse aynı görülmektedir. Bazı köy sakinlerinin toprak yönünden maddi gücü yerideyken, bazılarının da hayvancılık veya özellikle şehirde edindikleri evlerden aldıkları kira yönünden ek gelirlerinin olduğu yönünde cevaplar alınmıştır. Ayrıca devletin tarım için yaptığı yardımların da bu yönde katkısı olduğu ve son on yıldır, maddi durumun iyi olduğu için yardım almadıklarını da dile getirenlerin olduğu görülmektedir. (KİŞİ-1) Ayrıca eskilerden beri uygulanan imece yöntemine verilen cevapların da aynı olduğu görülmektedir. Özellikle modern tarım uygulamalarında çok önemlilik arz eden sulama sisteminin yapılması ve meyvecilik projesinin hayata geçirilmesi konusu, köy halkının bütünüyle yardımlaşarak yaptığı eylemlerin başında gelmektedir. İmece haricinde, köy

² Derinlemesine Mülakatlar EK-2'de verilmiştir.

dışından işçi alımı oluyor mu? sorusuna verilen yanıtta da özellikle güneydoğu anadoludan gelen işçileri hasat döneminde, afgan işçileri de hayvancılık alanında kullandıkları yönünde cevaplar alınmıştır.

4.2.6. Katılımcıların Pazar İlişkileri

Araştırma örnekleminde yer kalan katılımcıların tarım faaliyetlerinden elde ettikleri ürünler buğday, mercimek, kuru fasulye, soğan, sarımsak, mısır ve yonca şeklinde seyretnmektedir. Genel tabloda incelendiğinde bu ürünlerin özellikle hane-içerisinde kullanıldığı gözlemlenmektedir. Buna karşılık küçük oranlarda piyasa satışı da gerçekleştirilmektedir. Bu eksende katılımcılar tarafından üretimi gerçekleştirilen buğdayın %10'u tüccar ve özel şirketlere, %4'ü kooperatiflere ve %4'ü ise TMO-Şeker Fabrikasına satılmaktadır. Katılımcılar tarafından üretimi gerçekleştirilen mercimeğin %98'i hane içerisinde tüketilirken %2'lik kısmı tüccar ve özel kişilere satılmaktadır. Benzer şekilde üretimi gerçekleştirilen kuru fasulyenin tamamı hane içerisinde tüketilmektedir. Katılımcılar tarafından üretimi gerçekleştirilen soğan ve mısırın %90 oranında satışı gerçekleştirilmeyip hane içerisinde tüketildiği görülmektedir. Satışı yapılan soğan ve mısırın küçük miktarlarda özel şirketlere ve katılımcıların kendi çevresine perakende olarak satışı gerçekleşmektedir.

Tablo 37: Tarım faaliyetlerinden elde ettiğiniz ürünleri hangi kuruluşlara ve kişilere satıyorsunuz?

		Sayı	Yüzde
BUĞDAY	SATMIYORUM	81	81,0
	KOOPERATİF	4	4,0
	TMO	1	1,0
	TMO-ŞEKER FABRİKASI	4	4,0
	TÜCCAR-ÖZEL ŞİRKET	10	10,0
	Total	100	100,0
MERCİMEK	SATMIYORUM	98	98,0
	TÜCCAR-ÖZEL ŞİRKET	2	2,0

	Total	100	100,0
KURU FASULYE	SATMIYORUM	100	100,0
SOĞAN	SATMIYORUM	90	90,0
	KENDİ ÇEVRESİNE PERAKENDE-KENDİ İHTİYACI İÇİN	3	3,0
	KENDİ ÇEVRESİNE PERAKENDE-KENDİ İHTİYACI İÇİN	3	3,0
	TÜCCAR-ÖZEL ŞİRKET	4	4,0
	Total	100	100,0
ŞEKER PANCARI	SATMIYORUM	77	77,0
	KOOPERATİF	14	14,0
	TMO-ŞEKER FABRİKASI	9	9,0
	Total	100	100,0
SARIMSAK	SATMIYORUM	98	98,0
	KENDİ ÇEVRESİNE PERAKENDE-KENDİ İHTİYACI İÇİN	2	2,0
	Total	100	100,0
	SATMIYORUM	90	90,0
	KENDİ ÇEVRESİNE PERAKENDE	1	1,0
	KENDİ ÇEVRESİNE PERAKENDE-KENDİ İHTİYACI	2	2,0

MISIR	İÇİN		
	KENDİ İHTİYACI İÇİN	5	5,0
	TMO-ŞEKER FABRİKASI	2	2,0
	Total	100	100,0
YONCA	SATMIYORUM	86	86,0
	KENDİ ÇEVRESİNE PERAKENDE	3	3,0
	KENDİ ÇEVRESİNE PERAKENDE-KENDİ İHTİYACI İÇİN	2	2,0
	KENDİ İHTİYACI İÇİN	7	7,0
	TMO-ŞEKER FABRİKASI	2	2,0
	Total	100	100,0

Yukarıdaki oranlara benzer şekilde küçük miktarlarda satışı gerçekleşen diğer tarımsal ürünler ise sarımsak ve yoncadır. Katılımcıların %77'si sarımsak satışı yapmayıp üretimlerini hane içerisinde tüketmektedirler. Buna karşılık katılımcıların %14'ünün kooperatiflere, %9'unun ise TMO-Şeker Fabrikasına sarımsak satışı yaptığı görülmektedir. Bölgede üretilen dikkat çekici tarımsal ürünler arasında yonca gelmektedir. Bu bağlamda katılımcılar tarafından üretilen yoncanın genellikle satışının yapılmaması şaşırtıcı görünmemektedir. Katılımcıların %86'sı yonca satışı yapmamaktadır. Buna karşılık katılımcıların küçük bir bölümü kendi çevresine perakende olarak yonca satışı yapmaktadır. Tarımsal ürünlerin satışına yönelik oranlar ile hayvansal ürünlerin satışına yönelik oranlar büyük benzerlik içermektedir.

Tablo 38: Hayvancılık faaliyetlerinden elde ettiğiniz ürünleri hangi kuruluşlara ve kişilere satıyorsunuz?

BÜYÜKBAŞ HAYVAN	SATMIYORUM	82	82,0
	PAZARDA PERAKENDE	4	4,0
	TÜCCAR-ÖZEL ŞİRKET	14	14,0
	Total	100	100,0
KÜÇÜKBAŞ HAYVAN	SATMIYORUM	92	92,0
	PAZARDA PERAKENDE	2	2,0
	TÜCCAR-ÖZEL ŞİRKET	6	6,0
	Total	100	100,0
KÜMES HAYVANI	SATMIYORUM	88	88,0
	KENDİ İHTİYACI İÇİN	5	5,0
	KOOPERATİF	2	2,0
	TÜCCAR-ÖZEL ŞİRKET	5	5,0
	Total	100	100,0
HAYVANSAL ÜRÜNLER	SATMIYORUM	86	86,0
	KENDİ ÇEVRESİNE PERAKENDE	3	3,0
	KENDİ İHTİYACI İÇİN	11	11,0
	Total	100	100,0

Araştırma örnekleminde yer alan katılımcıların %82'si büyükbaş hayvanları kendi ihtiyaçlarını temin etmek üzere beslemektedir. Buna karşılık katılımcıların %14'ü tüccar ve özel şirketlere satış yaptığını, %4'ü ise pazarda perakende olarak büyükbaş satışı yaptığını belirtmiştir. Katılımcıların %92'si küçükbaş hayvanları, %88'i ise kümes hayvanlarını kendi ihtiyaçlarını temin etmek üzere beslemektedir. Bununla birlikte katılımcıların %6'sı tüccar ve özel şirketlere küçükbaş hayvan satışı yaptığını, %2'si ise

pazarda perakende olarak küçükbaş satışı yaptığını ifade etmektedirler. Benzer şekilde katılımcıların %5'i tüccar ve özel şirketlere kümes hayvanı satışı yaptığını, diğer %2'si ise kooperatiflere kümes hayvanı satışı yaptığını belirtmiştir. Hayvancılık faaliyetleri ekseninde ortaya çıkan hayvansal ürünlerin tüketimi konusunda katılımcılar %86 oranında hane içi kullanımı tercih etmektedirler. Ancak katılımcıların %3'lük küçük bir kesimi kendi çevresine perakende olarak hayvansal ürün satışı gerçekleştirmektedir.

Tablo 39: Projenin faaliyete geçmesiyle birlikte bölge ekonomisinin geliştiğini düşünüyor musunuz?

	Sayı	Yüzde
EVET	98	98,0
FİKRİM YOK	2	2,0
Toplam	100	100,0

Araştırma örneklemine proje ile bölge ekonomisi arasında olumlu korelasyonun bulunup bulunmadığı sorulduğunda, katılımcıların %98'i projenin faaliyete geçmesi ile beraber bölge ekonomisinin geliştiğini belirtirken %2'si ise bu konuda fikir beyan etmemektedir. Bu oran projenin amaçlarından biri olan ve bu çalışmanın hipotezleri arasında yer alan bölge ekonomisinin geliştirilme hedefinin gerçekleştirildiğini destekler niteliktedir.

Tablo 40: (İlerde) Kabalı'dan göç etmeyi düşünüyor musunuz?

		Sayı	Yüzde
	EVET	23	23,0
	HAYIR	64	64,0
	BİLMİYORUM	13	13,0
	Toplam	100	100,0
	EĞİTİM	6	26,1
	EKONOMİK	12	52,2

Evet ise, neden?	SOSYAL İMKÂNLAR	1	4,3
	ŞEHİR HAYATI	4	17,4
	HAYIR/BİLMİYOR	77	
	Toplam	100	100,0
Evet ise, nereye?	ANKARA	11	47,8
	İSTANBUL	12	52,2
	HAYIR/BİLMİYOR	77	
	Toplam	100	100,0

Araştırma örnekleminde yer alan katılımcılara ilerde Kabalı'dan göç etmek isteyip istemedikleri sorulduğunda, %64 oranında hayır cevabı alınmaktadır. Buna karşılık katılımcılar arasında %23'lük bir kesim göç etmek istediklerini belirtirken %13'lük kesim de konu hakkında kararsız kalmaktadır. İleride Kabalı'dan göç etmek isteyen kesimi konu özelinde güdüleyen etmenler ise %52,2 oranında ekonomik, %26,1 oranında eğitim, %17,4 oranında şehir hayatının sunduğu imkânlar olarak sıralanmaktadır. Katılımcılara muhtemel olarak göç etmek istedikleri şehirler sorulduğunda ise birbirine yaklaşık oranlarda Ankara ve İstanbul gibi metropollerin isimleri telaffuz edilmektedir.

4.2.7. Katılımcıların Biyoçeşitliliğe Bakışı

Genelde biyoçeşitliliğin korunması için tarım arazisi içerisinde birbirinden farklı yaşam alanlarını geliştirecek önlemler alınmaktadır. Örneğin, arazi sınırlarında çiçek açan bitki türlerinin gelişiminin korunması gerekir. Aynı zamanda zararlı organizmaların ve hastalıkların yayılmaması için farklı ürünlere yer verilmesi tavsiye edilmektedir. Bu süreçte tarımsal alan vasfını yitirmiş alanlarda yerel türler kullanılarak bitki örtüsü yeniden kazandırılması sağlanmaktadır. Kabalı Projesi, biyoçeşitlilik üzerine gözlemlerin net bir şekilde anlaşılabilmesi için araştırmacılara örnek teşkil etmektedir.

Tablo 41: Projenin faaliyete geçmesiyle birlikte bölgedeki canlıların ve doğal yaşamın etkilendiğini gözlemlediniz mi?

	Sayı	Yüzde
EVET	23	23,0
HAYIR	64	64,0
FİKRİM YOK	13	13,0
Toplam	100	100,0

Araştırma örnekleminde yer alan katılımcıların %64'ü projenin faaliyete geçmesiyle beraber bölgedeki canlıların ve doğal yaşamın etkilenmediğini, %23'ü ise projenin doğal çevreyi etkilediğini belirtmektedir. Katılımcıların %13'ü ise bu konuda fikir beyan etmemektedir. Bu sonuç doğrultusunda projenin doğal yaşama ve canlılara zarar vermediği ve sürdürülebilirlik açısından tarım uygulamalarına bir rol model olduğu savunulabilir. Bu konuda herkesin ortak kanısı çevre üzerine olumlu etkilerinin olduğu yönündedir. Bu daha çok sulama teknikleriyle ilgili olup, KİŞİ-1 eskiden damlama sulma, sıvı gübre gibi kullanım çeşitlerini bilmediklerini bu proje sayesinde (tartışmalı da olsa) zararsız, doğaya faydalı, bitkilere ve ürüne zarar vermeyen sıvı, orgomineral gübreleme tekniği ile tarım ilaçlarının nasıl kullanıldığını ve faydalarının olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda köyün yeşil alanlarının aşırı şekilde arttığını ve bölge halkının çevre bilincinin arttığını savunmaktadır. KİŞİ-3 de aynı şekilde bölgenin çevresel ve iklimsel olarak biyoçeşitlilik sunduğunu söylemektedir. Bunun yanı sıra organik tarıma geçiş çalışmalarının devam ettiği de ilave edilmektedir. Bu proje ile sadece meyve yetiştiriciliği değil aynı zamanda kafes hayvancılığı, küçük baş hayvancılık ve arıcılığın da geliştiğinden bahsetmektedir. KİŞİ-4 ise modern tarıma geçilerek daha önce 164 olan bölgedeki traktör kullanım sayısının 3'e düştüğünü söylemektedir. Aynı zamanda “proje sahasında daha önce Kabalı Köyü’nde olmayan; 2.800 dekar Yarı Bodur Elma, 1.050 dekar Kiraz, 680 dekar Şeftali–Nektarin, 400 dekar Armut, 180 dekar Tam Bodur Elma plantasyonları mevcuttur. Tam bodur elma plantasyonu telli terbiye sistemi ile entegre edilmiştir. İlaçlama ve gübreleme sistemi tamamen iyi tarım uygulamaları kapsamında yapılmaktadır. Yıllık iyi tarım uygulamaları yapılmış 30.000 tonun üzerinde kaliteli ve homojen dış satıma uygun meyve üretimi gerçekleşmektedir” diyerek bölgenin çevresel ve ekonomik dengesinin birbirine paralel olarak geliştiğini söylemektedir. Derinlemesine mülakatta sürdürülebilir tarımsal kalkınma amacı ile yapılan proje, bölge halkı üzerinde ekonomik ve çevresel değişikliklerin olumlu etkiler sağlamaktadır.

4.2.8. Katılımcıların Projeye İlişkin Görüşleri

Her proje uygulandığı konuya veya alana göre kişiler üzerinde olumlu-olumsuz etkiler bırakabilir. Bu minvalde Kabalı Köyü projesinde, projenin eksik kalan taraflarının olup olmadığı, projenin gidişatından memnurluk ve projeden beklentilerin neler olduğu araştırmaya konu olan kişilere sorulmuştur.

Tablo 42: Projeye katılımınızda sizi ikna eden kimdi?

	Sayı	D. Yüzde
KAYMAKAMLIK	21	21,0
KÖY MUHTARLIĞI	74	74,0
DİĞER	5	5,0
Toplam	100	100,0

Araştırma örnekleminde yer alan katılımcıların projeye dâhil olmasını sağlayan ana etkenler; %74 oranında köy muhtarlığı, %21 oranında kaymakamlık ve %5 oranında da diğer kişiler oldu. Sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda köy sakinlerinin projede güvendiği aktörlerin daha çok yerel yönetimleri kapsadığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 43: Projenin eksik bir tarafı var mıdır?

		Sayı	Yüzde
	EVET	6	6,0
	HAYIR	49	49,0
	BİLMİYORUM	45	45,0
	Toplam	100	100,0
Var ise neden	YOK	94	94,0
	MEYVE ÇEŞİTLENDİRMESİ	2	2,0
	KADRO	2	2,0

	VERİMLİLİK	2	2,0
	Toplam	100	100,0

Araştırma örnekleminde yer alan katılımcıların %49'u projede eksik bir tarafın olmadığını, %45'i bu durumu bilmediğini ve %6'sı ise projede eksik tarafların bulunduğunu düşünmektedir. Oranlar göz önüne alındığında katılımcıların büyük çoğunluğunun projeden memnun olduğu görülmektedir. Bununla birlikte projede görülen eksiklikler sorulduğunda, projede eksiklik gören %6'lık bölümün %2'si meyve çeşitlendirilmesinin, diğer %2'si kadro kaynaklı eksikliğin, bir diğer %2'si ise verimlilik kaynaklı eksikliğin söz konusu olduğunu savunmaktadırlar.

Tablo 44: Projenin gidişatından memnun musunuz?

	Sayı	Yüzde
EVET	90	90,0
KISMEN	6	6,0
FİKRİM YOK	4	4,0
Toplam	100	100,0

Tablo 45: Benzer bir proje tekrar yapılacak olsa arazinizi verir misiniz?

	Sayı	Yüzde
ARAZİMİ VERİRİM	100	100,0

Araştırma örneklemini incelendiğinde, katılımcıların çok büyük bir bölümünün (%96) projenin gidişatından memnun oldukları görülmektedir. Katılımcıların tamamı benzer bir projeye arazilerini vereceklerini belirtmişlerdir. Bu sonuç, proje bölgesinde yer alan köy sakinlerinin “Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi”ne katılımdan pişman olmadıklarının ve olumlu dışsallıklar yaşadıklarının bir göstergesidir.

Tablo 46: Projeden Beklentiler

	Sayı	Yüzde
Gelir Seviyesinin	96	33,3%

Arttırılması		
Güvenlik	26	9,0%
Her Platformda Vatandaşı Temsil Etme	2	0,7%
İstihdam Garantisi	60	20,8%
Mülkiyet Hakları	4	1,4%
Pazarlama ve Yeni Pazarlar Bulma	14	4,9%
Proje alt ve Üst Yatırımlarının Finansmanının Devlet Tarafından Bedelsiz Olarak Karşılanması	8	2,8%
Sosyal Güvenlik ve Sağlık	36	12,5%
Tanıtım ve Organizasyon Yapısının Kurulması	6	2,1%
Toprağın ve Verimliliğin Korunması	36	12,5%

Araştırma örnekleminde yer alan katılımcıların proje beklentileri incelendiğinde, bu noktada listenin başında %33,3 oranıyla gelir seviyesinin artırılması gelmektedir. Bu beklentiye takip eden konular sırasıyla %20,8 oranında istihdam garantisi, %12,5 oranında sosyal güvenlik ve sağlık, %12,5 oranında toprak verimliliğinin korunması, %9 oranında güvenlik, %4,9 oranında pazarlama ve yeni pazarlar bulunması şeklinde gerçekleşmiştir. Genel itibariyle proje finansmanı, mülkiyet, tanıtım ve organizasyon ile yerel temsil konularında bölge halkının bir tedirginliği olmadığı görülmektedir. Bu çerçevede projenin ekonomik haklar boyutunun bölge halkı için birincil düzeyde önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 47: Kabalı Köyünün en önemli 3 temel sorunu veya ihtiyacı nelerdir?

	Sayı	Yüzde
EĞİTİM	76	30,8
SAĞLIK	65	26,3
SULAMA	28	11,3
ULAŞIM	20	8,1
SOSYAL İMKÂNLAR	7	2,8
İSTİHDAM	6	2,4
DERE	5	2,0
EKONOMİ	4	1,6
SULAMA KANALI	4	1,6
FİYATLARA GELEN ZAM SORUNLARI	3	1,2
GELİR DÜŞÜK	3	1,2
HAYAT PAHALI	3	1,2
KANAL SULAMA	3	1,2
YOLLAR	3	1,2
AKRABALIK İLİŞKİLERİ	2	0,8
DERE SORUNU	2	0,8
DOSTLUK	2	0,8
İNSANLIK DEĞERLERİ	2	0,8
SAYGI	2	0,8
TARIM GELİŞMELİ	2	0,8

TOPLUMSAL BİLİNÇ	2	0,8
HASTANE	1	0,4
İŞ	1	0,4
OKUL	1	0,4

Araştırma örnekleminde yer alan katılımcılara sorulan Kabalı Köyü'nün en temel üç ihtiyacı sorusuna %30,8 oranında eğitim, %26,3 oranında sağlık, %11,3 oranında sulama, %8,1 oranında ulaşım, %2,8 oranında sosyal imkânlar ve %2,4 oranında istihdam cevapları alınmaktadır. Görüldüğü üzere bölge halkının sorunları arasında ekonomik, çevresel ve toplumsal etmenler son derece sınırlı kalmakla birlikte kırsal hayatın problemleri arasında sayılan sosyal imkânlar ve eğitim konuları belirginleşmektedir. Bu durum, özellikle “Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi” ekseninde bölgede bir ekonomik refah artışının yaşandığını kanıtlar niteliktedir.

Bölgede proje öncesi ve sonrası tarım uygulamalarına genel hatlarıyla bakıldığında *sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve çevresel etki* açısından olumlu anlamda önemli farklılıklar söz konusudur. Örneğin proje esnasında nüfus 476 iken proje sonrası 563 kişiye çıkmıştır. Proje öncesi 853 parselde hububat üretimi yapılırken proje sonrası tek parsel 5.345 dekar da meyve üretimi yapılmaya başlandı. Proje öncesi köyde 150 traktör varken, proje sonrası traktör sayısı 14’de düştü. Proje öncesi köyde 0 kişi istihdam edilirken, proje sonrası mevsimlik çalışan sayısı 450 kişiye ulaştı. Proje öncesi köyde arazinin dekar başı değeri 200 TL’iken proje sonrası dekar başı 2000 TL’nin üzerinde bir ekonomik değere ulaştı. Kabalı Köyü’nde projesi öncesinde toprak ve su yönetimi bağlamında geleneksel tarım uygulamaları benimsenmektedir. Buna karşılık proje sahasında toprağın verimliliğini korumak adına modern tarım tekniklerinin kullanımına geçilmektedir. Ancak bölge halkının görece küçük tarım arazilerinde geleneksel toprak ve su yönetimi uygulamalarına devam ettikleri de araştırma bulgularında ortaya çıkmaktadır. Biyolojik çeşitlilik, doğal yaşam ve ekosistem ile iklim değişikliği konularında proje öncesi ve sonrasında bölgede bir değişiklik söz konusu olmamaktadır. Bu noktada projenin uygulanma aşamalarında sürdürülebilir tarımsal stratejilere uyumluluğun bu konulara olumlu bir katkı sunduğu ifade edilebilir. Çalışmanın *sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve çevresel etki* hipotezine pozitif dışsalılık sunan bir diğer gelişme tarımsal girdiler ve makineleşme konularında yaşanmaktadır. Özellikle projenin uygulanmasıyla birlikte bölgedeki traktör sayısının

ciddi oranda azalması ve tarım arazilerinde kullanılan girdi sayısındaki düşüş bu pozitif dışsallığın önemli örnekleri arasında sayılabilir.

Sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve sosyal etkiler başlığı altında sıralanan hipotezlere araştırma bulgularından hareketle bakıldığında yine olumlu bir tabloyla karşılaşılmaktadır. Projenin uygulanma aşaması akabinde bölgede çalışan ve işçi haklarının dikkat çekici şekilde gelişim gösterdiği tespit edilmektedir. Proje sahasında tarımsal üretime dayalı iş sözleşmeleri ve mevsimlik işçi sözleşmeleri bölge halkının sosyal güvenlik haklarında bir ilerlemenin yaşanmasını sağlamaktadır. Ek olarak proje sahasında çalışan yerel halkın projeye yönelik duydukları memnuniyet konusunda sağlıklı/güvenli çalışma ortamı, özlük hakları, çalışma süreleri ve ücretler belirleyici bir konumdadır. Bununla birlikte proje öncesinde tarımsal uygulamalarda deneyimlenen arazi anlaşmazlıkları projenin uygulanma aşamalarından arazi toplulaştırma sürecinde aşıldığından bu konuda da toplumsal ve yerel ilişkilere olumlu bir katkı sunulmaktadır.

Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi'nin uygulanmaya başladığı 2012 yılından itibaren aradan geçen 10 yılda *sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve ekonomik etkiler* bakımından ortaya çıkardığı sonuçlara araştırma bulgularından hareketle bakıldığında, yukarıdaki soruların sorgulamalarında karşılaşılan olumlu tablonun kendini tekrar ettiği görülmektedir. Araştırma bulgularında vurgulandığı üzere, bölge halkının ilgili projeden beklentisinin birincil maddesini ekonomik etmenler oluşturmaktadır. 10 yıllık deneyim ekseninde bölge halkının belki de projeyi çok büyük oranda başarılı ve verimli bulmasının ana faktörü sunduğu ekonomik perspektiftir. Projeye dâhil olan arazi sahiplerinin hane-içi gelirlerini yaklaşık 7 kat artırdığı tespit edilmiştir. Yönetim sistemi ve kayıt düzeni ise tarımsal üretimde enerji, su, işgücü ve zirai girdilerin sistemli hale gelmesini sağlamıştır. Böylelikle bölge halkının proje öncesinde tarım arazilerinde gerçekleştiremedikleri finansal istikrar, modern tarımsal üretim metotları ekseninde ortaya konulmaktadır.

Tarımsal üretimde finansal sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için gelir ve gider dengesinin uzun dönemde kârlı ve istikrarlı olması gerekir. Bu istikrarı sağlamak için pazar karakteristiği, müşteri ilişkileri ve iklim değişikliğine bağlı ürün seçimi ve çeşitlendirilmesi Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi ekseninde dolaylı yoldan bölgedeki arazi sahiplerine sunulmaktadır. Tarımsal üretim için genel ve sürekli giderleri arasında yer alan çalışan ücretleri, arazi kiralama bedelleri, su, enerji, donanım bakımı ve onarımı giderleri ile sürekli iyileştirmelerinin yapılması konusunda ise ilgili proje pozitif dışsallık yaratmaktadır. Tüm bu gelişmeler ekseninde bölgede üretilen ve

ancak hane-içi tüketime odaklanan buğday, mercimek, soğan ve fasulye gibi tarımsal üretimin yerini pazar karakteristiği uluslararası boyutta olan meyvecilik faaliyetleri almaktadır. Bu bağlamda ürün seçimi ve verimliliği bakımından “sürdürülebilir” tarım uygulamalarına geçişin sağlandığı ifade edilebilir.

Görüldüğü üzere çevresel, toplumsal ve ekonomik bağlamlarda sorgulanan hipotezler araştırma bulgularında büyük oranda olumlu karşılık bulmaktadır. Proje aynı zamanda “sürdürülebilir tarımsal kalkınma” konusunda yerel yönetimlerin etki kapasitesini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Zira arazi sahiplerini projeye katılım konusunda motive eden en önemli etmenler kaymakamlık ve köy muhtarlığı olmaktadır. Bununla birlikte projenin uygulanması ekseninde bölge halkının sosyo-ekonomik yaşantısında olumlu bir ilerlemenin gerçekleştiği görülmektedir. Daha önce vurgulandığı gibi kavramsal/teorik düzlemde sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik perspektifini imleyen ekonomik refah, sosyal adalet ve çevresel bütünlük unsurları olmak üzere üç ilkesi bulunmaktadır. Bamsal tarafından bu ilkeler şu şekilde analiz edilmektedir (2004: 198):

- Ekonomik Refah İlkesi; insanların yaşam standartlarını yükseltecek mal ve hizmetlerin üretilerek piyasaya sunulmasını ifade eder. Ekonomik büyüme esas itibariyle ikamesi olmayan kaynakları tüketmeyerek, ekolojik dünyaya zarar vermeyerek ve dünya üzerindeki sosyal adaletsizliği önleyerek sürdürülebilir kalkınmanın bir parçası olmalıdır. Bir toplumun ekonomik refahı sağlayamaması kendi geleceğini tehlikeye atacaktır. Nitekim maddî gelirin eşit bir şekilde dağıtılamaması sosyal adaleti zedeleyecek, çevresel bütünlüğün zarar görmesine neden olacaktır.
- Sosyal Adalet İlkesi; toplumu oluşturan bireylerin her birinin doğal kaynaklara ulaşımında eşit haklara sahip olduğunu, günümüz kuşağı ile birlikte gelecek kuşakların da aynı kaynaklardan yararlanabilmesi gerektiğini ifade eder. Ancak toplumun ihtiyaçlarının eksiksiz bir şekilde karşılanabilmesiyle kalkınmanın sürdürülebilir kılınacağını vurgular.
- Çevresel Bütünlük İlkesi; nüfusun artmasıyla birlikte çevre kirliliğinin de arttığını, doğal kaynakların bu yüzden zarar gördüğünü ifade eder. Atmosfere zararlı gazların salınımının çevresel bütünlüğü tehlikeye atan unsurlar olduğunun altını çizerek, insan faaliyetlerinin toprağı, suyu ve havayı olumsuz etkilemediğı sürece sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabileceğine işaret eder.

Ekonomik refah ilkesi, sosyal adalet ilkesi ve çevresel bütünlük ilkelerine göre birebir mülkatlarda da kişilerin görüşleri doğrultusunda projenin bölge ve ülke ekonomisine katkı sunmaktadır. Köy sakinleri refah, sağlık, konut ve barınma, yaşam koşulları, kültür, sosyal dayanışma, eğitim, yerel ve uluslararası ticaret, istihdam, iklim (toprak, su, hava, enerji, orman), biyo-çeşitlilik gibi projenin sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin göstergelerde de hemen hemen aynı düşünmekte.

Refah konusunda ortak düşünce gelirlerin artmış olduğu, alım gücünün yükseldiği, herkesin ev ve arabasının olmasının yanında bazı kişilerin İstanbul, Ankara ve Yozgat gibi illerde gayrimenkul alımlarına yöneldiği söylenmektedir. Gençler için işsizliğin ortadan kalktığı da eklenmektedir. KİŞİ-4, “yıl boyu aktif olarak 63 kişi düzenli olarak sigortalı çalışmaktadır. Çiftçiler kendi arazilerinden, arazi büyüklüğüne göre, kira geliri alıp çalışma imkanına sahiptirler. Köyde Sosyal Yardımlaşma Dayanışma Vakfından alınan yardımlar, engelliler hariç, sona ermiştir. Proje bölge ekonomisi ve istihdamına büyük katkı sağlamıştır. Hasat döneminde 4-5 aylık periyotta 600 kişinin üzerinde kişi istihdam edilmektedir.” diyerek bölgenin refah anlamında herhangi bir sıkıntısının kalmadığını söylemektedir. *Sağlık konusunda*, sağlık alanında herhangi bir yeniliğin olmadığı her bir katılımcının ortak fikridir. *Konut ve Barınma alanında*, proje ile birlikte artan ekonomik refah ile eskiyen evlerin yenilendiği, evi olmayan kişilerin yeni modern ev yaptıkları söylenmektedir. Barınma konusunda bölgede herkesin hemen hemen hiçbir sorunu kalmamıştır düşüncesi ortak fikir olarak karşımıza çıkmaktadır. *Yaşam koşullarına bakacak olursak* aynı şekilde refah artışıyla paralel olarak verilen cevaplar, “evet oldu” minvalindedir. Dikkat çekici nokta KİŞİ-2’nin söylemiş olduğu, “bizim kadınların çoğu ehliyet aldı sonra da gidip araba aldılar.” ifadesidir. Yaşam koşullarından öte varolan ataerkil kadın-erkek rolünde az da olsa değişimler meydana gelmektedir. Aynı zamanda çocukların adah iyi eğitim aldığı söylenmektedir. Burada dikkat çeken önemli konuyu KİŞİ-4 söylemektedir: “köyde sigortalı bir istihdam ortamının sağlanmış olması” oldukça önemlidir. Projeyle birlikte *sosyal dayanışma* ağlarında eskiye nazaran olumlu anlamda değişimler oldu. Ortak işbirliğinin değerini ve olumlu faydalarını gören köy sakinleri birlikte bazı kararların köye faydasına şahit oldular. Örneğin hayvancılık projesinin hayata geçmesinde şuan meyvecilik projesine nazaran daha hevesli oldukları söylenmektedir. Bu sosyal dayanışma ile birlikte bölgedeki insanların ekonomik alanda cesaretinin arttığını göstermektedir.

Yerel ve Uluslararası Ticaret/İhracat alanında Türkiye'nin diğer bölgelerinde görüldüğü gibi meyveler hem yurtdışı pazarlara hem de yurt içi pazarlara gönderilmektedir. Bu sürecinin tümü meyve bahçesinin işletmesini üstelenen firma tarafından yapılmaktadır.

Ayrıca *İklim (Toprak, Su, Hava, Enerji, Orman)* konusunda projenin uygulandığı günden bu yana geçen süre zarfında bölge ikliminde çok sert soğuk ve kurak geçen iklimde yumuşaması meteorolojik verilere de yansımaktadır. Hava kalitesindeki olumlu değişim ve orman varlığındaki somut meyve bahçesinin varlığı söz konusu iklimsel değişimin en önemli göstergelerindendir. Önemli göstergelerin başında gelen biyo-çeşitlilikte de farklılaşma olmaktadır. En nihayetinde kuru tarım yerine sulu tarım ve ürün çeşidinin artmasıyla birlikte bölgenin *biyo-çeşitliliği*nde de zenginleşme yaşandığıdır. Proje alanında en az 6 çeşit meyve (kiraz, elma, şeftali/nektarin, ayva ve kısmen armut ve ceviz) yabancı otlarla mücadelede kaz ve koyun varlığında büyük bir artış var. Yine bal kovanlarının proje alanına yerleştirilmesi biyo çeşitliliğin zenginleşmesinde çok önemli olduğunu belirtmek gerekir. Sulama havuzunda 30 bin civarı sazan balığı yetiştiriliyor. Bütün bunlar hep bu proje sayesinde olduğu söylenmekte ve bölge halkının ufkunu değiştirdiği ortak bir düşüncedir.

Araştırma bulguları göstermektedir ki; “Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi” yukarıda betimlenen sürdürülebilir kalkınma ilkelerini bünyesinde barındırdığı tarımsal uygulama metoduyla karşılar bir görünüm arz etmektedir. Proje, bölgenin ekonomik refahında önemli bir gelişimin yaşanmasını sağlayarak sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik refah ilkesini sağlamaktadır. Tarım uygulamalarında etkinliği ve verimliliği sağlayan bir perspektif sunduğundan proje, bölgede gelecekte yaşayacak kuşakların da aynı kaynaklardan yararlanabilmesini imkânlı hale getirmektedir. Buradan hareketle sürdürülebilir kalkınmanın sosyal adalet ilkesiyle de uyumaktadır. Son olarak toprak, su ve enerji konularında modern tarım tekniklerini bünyesinde barındıran proje, sürdürülebilir kalkınmanın çevresel bütünlük ilkesiyle örtüşmektedir. Nüfus artışı ekseninde ortaya çıkan çevresel/ekolojik tahribat, araştırma bulgularında da tespit edildiği haliyle bölgede yaşanmamıştır. Projenin uygulanma süreçlerinde çevre-insan-üretim arasında kurgulanan bilimsel metodoloji bu durumun ortaya çıkmasında en büyük etken olarak görünmektedir.

4.3. Projenin Etkileri

Tarım, insanlığın var oluşuyla birlikte ortaya çıkan, yaşamın temel kaynağını oluşturan ve farklı ekonomik, sosyo-kültürel faaliyet ve uygulama alanlarıyla, toplumun

tüm kesimleriyle etkileşim halinde olan bir sektördür. Bugün hala tarım, dünya nüfusunun neredeyse üçte birini istihdam ederken, günlük ortalama 7-8 milyar dolar seviyelerinde stratejik bir üretim değerine sahiptir. Aynı zamanda tarım; küresel iklim değişikliğine sebep olan sera gazlarının %30'undan ve tatlı su kaynaklarının %70'inin tüketiminden sorumlu, iklim değişikliğinden nüfus gibi demografik gelişmelerden de oldukça fazla etkilenen sektörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO); 2050 yılına kadar dünya nüfusunun %30 daha artacağına ve buna paralel olarak tarımsal üretim ihtiyacının 8,4 milyar tondan 13,5 milyar tona çıkacağına işaret etmektedir (FAO, 2019). Oysa 2050 yılının tarımı; kısıtlı arazi, azalan su ve enerji kaynakları için artan rekabet ve iklim değişikliğinin yaratacağı etkilerin tam ortasında yer alacak gibi görünmektedir. Zira sadece son 50 yılda, daha fazla gübre ve su kullanımı, tarımsal mekanizasyon, zirai mücadele ilaçları ve arazinin genişletilmesi ile tarımsal üretim 3 katına çıkarken, bu üretim artışı, yeryüzünü kaplayan ormanların üçte birinin yok olmasına, su kaynaklarının tüketilmesine ve kirlenmesine, toprağın bozulmasına, biyoçeşitliliğin kaybına, bitki ve hayvan hastalıklarının hızlı biçimde yayılmasına yol açmaktadır (SKD, 2018). Üretimi halihazırda bu bozulmuş doğal kaynak tabanından belirtilen seviyelere çıkartmak, tarım ve gıda sistemlerinde önemli değişiklikler yapmadan mümkün görünmemektedir.

Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınma Uygulamaları ve Çevre: Kabalı Köyü Örneği çalışmasında görüldüğü üzere projenin bölge coğrafyasına ne gibi etkileri olduğu, proje ile birlikte köyün demografik yapısının değişip değişmediği, aynı zamanda projenin devamlılığı ve bu devamlılığından kaynaklı olarak köyün ekonomik durumuna katkıları, daha sonraki projeler için sürdürülebilir tarımsal kalkınmaya ne gibi etkileri olabileceği bu başlıkta incelenmiştir. Kabalı Köyü Örneği, kırsal kalkınma projesi olarak diğer projelerle olan temel benzerlikleri ele alınarak projeye ilgili yerinde çekilmiş fotoğraflar ile sürdürülebilir tarımsal kalkınmanın hangi seviyede olduğunu ortaya koymaktadır.

4.3.1. Köyün Coğrafi Çevresine Etkileri

Türkiye, tarımsal arazi varlığı olarak çok parçalı bir yapıya sahip ülkelerden biridir. Ülke tarımında yıllardır miras yoluyla toprak ölçek olarak bölünüp küçülmektedir. Sosyolojik olarak Türk toplumunda bir miras aracı olarak toprağın parçalanıp bölünmesi tarımsal üretim açısından birçok soruna yol açmaktadır. “Arazi Toplulaştırma Kanunu”na rağmen hala aynı küçük ölçekli arazi varlığı devam etmektedir. Bu sorunu çözmenin geleneksel ve kültürel birçok derin tarafı var.

Türkiye’deki tarımsal işletme büyüklükleri yeterli genişliğe sahip değildir. Üretici işletmelerin kullandıkları arazi miktarı; sınırları olan ve birbirinden uzak çok sayıda parçalardan oluştuğu için, bu arazilerde nizamlı işletmeler oluşturulamamakta ve şu anki durumlarıyla istenilen üretim artışı sağlanamamaktadır (Bilgin, 2014). Yine Türkiye’deki tarım işletmelerinde araziler; mirastan, hisseli ve bölünerek yapılan satışlardan, kiracılık ve ortaklıktan, yapılan kamulaştırmalardan, mera ve yaylak yerleri ve yer şekillerinden dolayı parçalanmaktadır (Ekinci, 2010).

Türkiye’deki arazi toplulaştırma çalışmaları ilk defa 1961’de Konya’nın Çumra İlçesi’ne bağlı Kargın Köyü’nde yapılmaya başlandı. 1961-2002 yılları arasında 450 bin hektar alanda çalışmalar devam etti. Söz konusu uygulama 2002 yılında hızlanmış ve GAP projesi ile de büyük bir hareketlilik kazanmaktadır. 2022 yılına kadar geline süreçte yaklaşık 4.48 milyon hektar alanın arazi toplulaştırma çalışmaları tamamlanmaktadır (Anonim, 2022).

Bu kapsamda hayata geçirilen arazi toplulaştırması bölgede ilk kez uygulanmıştır. İlk etapta toplulaştırma oranı %85 olarak gerçekleştirilmiştir, ikinci etapta ise işletmeci şirket olan Hakmar Tarım Ürünleri Ltd.Şti.’nin muvafakatnameleri revize etmesiyle toplulaştırma oranı %100’e çıkarılmıştır. Projenin ilk etabı olarak 5.640 dekar alana 52.500 adet kiraz fidanı dikilmiştir. 2011 yılında ise bu alana 264.021 adet elma fidanı, 44.113 adet bodur elma fidanı ve diğer çeşitlerde 24.000 adet fidan dikilmiştir.

Tablo 48: 2013-2020 yılları arası meyve ağaçlarının dağılımı

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Elma	41.088	153.818	510.833	80.129	4.361.397	1.076.273	5.701.945	750.000
Kiraz	0	0	0	117.819	545.473	327.878	445.847	200.000
Nektari	0	0	10.129	35.833	198.891	80.331	156.605	50.000
Şeftali	128	0	17.368	14.769	47.211	32.083	51.823	150.000
	41.216	153.818	538.330	248.550	5.152.972	1.516.565	6.356.220	1.150.000

Projenin hayata geçmesiyle birlikte Kabalı köyünün coğrafi özellikleri yeşil alanların çoğalması, biyoçeşitlik ve farklı kesimlerin projeye olan yoğun ilgisi köy halkının özellikle yol, kanalizasyon ve konut durumlarında büyük bir değişime

gitmesine yol açmıştır. Yine projenin varlığı kamu yatırımlarının köye yönelmesinde de etkisi büyüktür. Özellikle kamu yöneticilerinin projeyi yerinde görmek istemelerinden dolayı kabalı köyüne olan ilgiliyi ve yatırımları hem hızlandırmakta hem de yerine getirmede başat rol oynamaktadır.

4.3.2. Köyün Demografik Yapısına Etkileri

Tarım ve hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğu kırsal bölgelerde bir projenin hedeflere ulaşip ulaşmadığını gösteren temel parametrelerden bir tanesi o bölgenin demografik yapısına yıldan yıla hangi oranda değişiklik yaşandığına bakmaktır. Bu nedenle 1965 yılından günümüze kadar Kabalı Köyü'nün demografik yapısına baktığımızda projeyi farklı bir şekilde okumamıza olanak vermektedir.

Tablo 49: 1965-2000 Yılları Arasında Kabalı Köyü Demografik Yapısı

YIL	NÜFUS		
	TOPLAM	ERKEK	KADIN
1965	695	343	352
1970	709	340	369
1975	827	390	437
1980	923	427	496
1985	1.065	490	575
1990	1.190	543	647
2000	1.667	819	848

1965 yılından 2000 yılına kadar köyün nüfusunda sürekli bir artış görülmektedir. Fakat 2007 yılı genel nüfus sayımına göre köyün nüfusu 346 erkek ve 364 kadın olmak üzere toplamda 710 kişiye düşmektedir. Bu rakam günümüze kadar dengesiz şekilde ilerlemektedir. 2008 yılında 427 kişiye çıkarken projenin başlangıç yılı olan 2009 yılında 702 kişiye düşmektedir.

Tablo 50: 2009-2013 2000 Yılları Arasında Kabalı Köyü Demografik Yapısı

YIL	NÜFUS		
	TOPLAM	ERKEK	KADIN
2009	702	350	352
2010	694	353	341
2011	556	278	278
2012	502	252	250
2013	632	329	303
2014	455	239	2316
2015	480	245	235
2016	373	192	191
2017	409	210	199
2018	520	273	247
2019	392	201	191
2020	393	202	191
2021	398	207	191

Gelişmiş ülkelerde tarımda modernleşme ve makineleşme düzeyi arttıkça, kırsal nüfus miktarı mutlak ve nispi olarak azalmaktadır. Tarım nüfusunu terk edenlerin başta sanayi olmak üzere yerleşim merkezlerinde yoğunlaşan inşaat, ticaret, turizm ve ulaştırma gibi sektörlere transfer olmaya başlamaktadır. Yaşanan bu hareketlilik de işgücü transferi konusunda tarım sektörünün katkısını ortaya koymaktadır (İnan, 2006: 25-30). 2000 yılından sonra Kabalı Köyü'nün nüfusunda keskin bir düşüş görülmektedir. Bu düşüş günümüze kadar süregeldi. Bazı yıllardan yukarıya doğru küçük sıçramalar olsa da bir sonraki yıl ani bir nüfus kaybı görülmektedir. Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınma Uygulamaları ve Çevre: Kabalı Köyü Örneği olarak

2009 yılında başlayan ve 2012 yılında da uygulamaya başladıktan sonra neredeyse %20 oranında bir artış görülse de ertesi yıl çok ani bir düşüş yaşamaktadır. Nüfusa göre baktığımız zaman projenin bölge halkı üzerinde özelde faydalı olsa da genelde nüfus azalmaktadır.

4.3.3. Köyün Ekonomik Durumuna Etkileri

İlçe ve köy halkının sosyo-ekonomik kalkınmasını sağlamak üzere Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi başlatıldı. Projenin gerçekleştirilmek istenmesinin nihai amacı modern açıdan tarım arazilerinin tümünün işlenmesinin sağlanmak, tarımsal sanayi merkezlerinden biri olarak enerji ihtiyaçlarını karşılamak ve bölgesel tarım için bir rol model sunmaktır.

İlk etapta Kadişehri İlçesinin Kabalı Köyü'nde 5.640 dekar alanda ihracata yönelik meyve üretimi hedeflenmektedir. Bu doğrultuda bodur meyve bahçelerinin oluşturulması, işletilmesi, depolanması, pazarlanması ve yan endüstrilerin geliştirilmesi istenmektedir. 2011 yılında başlayan projeye 3-4 yıllık bir süre zarfında meyve üretiminin gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Proje kapsamında zirai ilaç kullanımı en asgari seviyeye düşürülerek meyvelerdeki kalıntı sorunu çözümlenmektedir. Bu gelişmelerle birlikte Kadişehri İlçesinin tarımsal sorunlarının çözümü amacıyla 2009 yılında Kadişehri Kaymakamı İsmail Şanlı ve İlçe Tarım Müdürü Osman Günaydın tarafından yapılan SWOT analizleri sonucu modern tarıma geçiş, tarımda teknoloji kullanımını artırma ve entegrasyon sağlamak amacıyla proje ortaya konulmaktadır. Proje, Kadişehri İlçe Kaymakamlığının öncülüğünde oluşturulan kamu şirketinin (Bozok Tarım Ürünleri Üretim, Paketleme ve Ticaret A.Ş.) vatandaşlarla ortak olması ile başlamaktadır. Kabalı Köyü sakinleri tapuya şerh kapsamında arazilerini 25 yıllığına, yıllık dekar başına 1 TL gibi göstermelik bir ücretle kiralamış ve %80'i vatandaşa dağıtılmak şartıyla kar ortağı oldular. Kabalı Köyü nüfusuna kayıtlı 403 hanenin sınırları kaldırılarak araziler sözleşme yolu ile birleştirilmiş ve Türkiye'nin en büyük meyve bahçelerinden biri böylece kuruldu.

Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi için sağlanan yatırımın tamamı başlangıçta kamu iktisadi teşebbüsü işletmesi çerçevesinde planlanmaktadır. Bilindiği üzere Türkiye'de KİT uygulamaları hem ekonomik hem de toplumsal bağlamlarda olumlu bir gerçekliğe sahip olmaktadır. Buna karşılık KİT'lerin bir kamu kurumu olmasından kaynaklanan ortak sorunları da mevcuttur. Bu sorunların başında ise politik baskılar, personel ve ücret konuları, teknoloji kullanımı ve ar-ge yetersizlikleri, örgütlenme, finansman, koordinasyon problemleri, hukuki prosedürler ve denetim

eksikleri gelir (Feyzioğlu, 2011). Bahsi geçen sorunların projede de hissedilmeye başlanmasıyla birlikte özelleştirme konusu gündeme gelmektedir. İhale prosedürlerinin gerçekleşmesi akabinde projenin başlangıcında vatandaş-kamu birlikteliği önce kamu-özel sektör ve son olarak özel sektör-vatandaş işbirliğine evirilmektedir. Özelleştirmeyle birlikte ilgili ilişkiler düzenlenmektedir.³

Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi'nin ekonomik bağlamda birinci hedefi, hane-içi gelir artışının sağlanmasıdır. 5640 dekarlık proje bölgesinde hak sahibi görünen 127 hane bulunmaktadır. Buradan hareketle hane başına ortalama 40 dekar tarım arazisi düşmektedir. Bu veriler ışığında proje başlangıcında 2013 yılı fiyatları baz alınarak hane başına yıllık ortalama getirinin 20.000 TL'nin üzerinde gerçekleşmesi planlanmaktadır. Proje öncesinde aynı tarım sahasında hububat ekildiği akılda tutulduğunda bu getirinin 4.000 TL olacağı tespit edilmektedir. Bunlara ek olarak proje öncesinde işçiliğin “gider kalemi” olarak sayılmadığı bilinmektedir. Projenin hayata geçirilmesiyle birlikte ilgili tesislerde hane içinden iki kişinin çalışması durumunda hanenin yıllık getirisine yaklaşık 15.000 TL ek gelirin girmesi öngörülmektedir. Böylece proje öncesinde ve sonrasında bir hanenin geliri arasında 10 katlık olumlu bir gelişmenin yaşanması planlanmaktadır.

Projenin ekonomik sonuçları arasında bir diğer önemli unsur sürdürülebilir tarım uygulamalarının da önemli bileşenlerinden olan toprak verimliliği ve efektif kullanımıdır. Proje ekseninde hem toprağın değer maliyeti artırılmış hem de verimliliği katlanmaktadır. Derin köklü meyve bitkilerinin proje sahasında kullanılmasıyla birlikte bölgenin toprak özelliklerinden efektif bir şekilde yararlanılmaya başlanmaktadır. Ek olarak toprak verimliliği korunmuş ve tarımsal sürdürülebilirlik yolunda mesafe alınmaktadır.

³ “-Bozok A.Ş.’ye ait borçlar, krediler gibi her türlü mali yükümlülükler Hakmar Şirketi’ne devredilmiştir.

-Proje kapsamında tamamlanamayan ve işletme için olmazsa olmaz konumda olan yatırımların tamamlanması yükümlülüğü her hangi bir bedel istenmeksizin Hakmar Şirketi’ne devredilmiştir. Her türlü yatırım, işletmecilik, pazarlama, kâr ve zarar sorumluluğu Hakmar Şirketi’ne devrolmuştur.

-Proje kapsamında kurulan meyve bahçesi götürü bedeli yılsonunda ödenmek üzere Hakmar Şirketi’ne kiraya verilmiş olup buradan gelecek olan kira bedelleri Bozok A.Ş. tarafından muhasebeleştirilerek arazi sahiplerine arazileri ölçüsünde bölüştürülecektir. Proje sahasında istihdam önceliği arazilerine sahiplerine aittir.” (Ün, 2014: 123)

Proje öncesinde sadece emek maliyetlerini elde eden çiftçiler projenin hayata geçirilmesiyle birlikte yukarıda sıralanan ekonomik sonuçlar doğrultusunda bir sürdürülebilir kalkınmanın parçası konumuna gelmektedirler. Kira geliri de elde etmeye başlayan çiftçiler birçok kalemden tasarruf etmeye başlamaktadırlar. Örneğin bölgede kullanılmaya başlayan sürdürülebilir tarım metodu sayesinde ilaçlama, sulama ve tarla bakımı faaliyetlerinde kullanılan traktörlerin niceliksel olarak azaldığı görülmektedir. Buna karşılık proje bölgesinde 2013 yılından itibaren önemli ölçekte bir istihdam olanağı yaratılmıştır. Ayrıca tarım uygulamalarında kayıtlı ekonominin sağlanması da vergi geliri oluşturması bakımından dikkate değerdir.

Bozok Tarım Ürünleri Üretim, Paketleme ve Ticaret A.Ş. Yönetim Kurulu Başkanı Lütfullah Ün'ün aktardığı üzere ekonomik açıdan hane-içi geliri artırdığı görülen proje öncesi Çekerek Irmağı suyunun küçük bir bölümü kullanılırken proje sonrası büyük bir kısmı kullanılmaya başlanmaktadır. Parçalı arazi kullanımına bağlı mazot giderleri azalmaktadır. Ayrıca projenin getirdiği etkiyle beraber Kadışehri İlçesinin ekonomisi canlanmaktadır. Aynı standartlarda ürün elde edilmesiyle ise pazarlama olanakları artmış, böylece ilçe birçok şirket için çekim merkezi haline gelmektedir. Profesyonel bir üretime geçişle birlikte de tarım arazilerinde birim başına alınan ürün ve gelir artmaktadır. Ek olarak sulama sistemleri sayesinde iklimle bağlılık büyük oranda azalmaktadır (Ün, 2014: 147).

Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi, çeşitli parametrelerde toplumsal sonuçları da doğurmaktadır. İlçe'de işsizliğin azalması ve istihdamın artması bunun en önemli göstergeleridir. Bu gelişmelerle beraber İlçe'ye tersine göç yaşanmaktadır. Proje kapsamında yeni sektörler doğmakta, yöresel bir marka değeri oluşturulmakta, tarımda teknoloji etkin olarak kullanılmaya başlanmaktadır. Ayrıca arazilerin toplulaştırılması sonucu bölge insanı arasındaki birlik ve beraberlik olgusu daha çok belirginleşmektedir. Projenin olumlu dışsal sonuçları olarak görülebilecek bu çıktılar beşerî, toplumsal ve kurumsal temellerde sürdürülebilir kalkınmanın kapasite geliştirme yönünü ön plana çıkarmaktadır.

4.3.4. Projenin Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınmaya Katkıları

Günümüzde sürdürülebilir tarım ve gıdaya geçiş artık bir zorunluluktur. Sürdürülebilir tarım; gıda güvencesini temin ederek, bitkisel ve hayvansal ürünlerin, çevreyi, halk sağlığını, toplumları ve hayvan refahını koruyan tekniklerle üretilmesi demektir. Diğer bir ifadeyle sürdürülebilir tarım; yetiştirilecek ürün ve türlerin seçiminden, fosil yakıtlara olan ihtiyacı azaltacak yenilenebilir enerji kaynaklarının öne

ıkarılmasına; lojistik optimizasyonundan sağlıklı ürünlerin arzına; toprak verimliliğini sürekli kılacak zirai ilaç ve gübre kullanımlarına; biyoçeşitliliği ve su tasarrufunu güçlendirecek uygulamalardan atık yönetimine değin uzanan faaliyetlerin bütününü kapsar. Dünyada birçok şirketin bu bilinçle, özellikle 2000’li yılların başından bu yana, faaliyetlerini gönüllü olarak sürdürülebilirlik çalışmalarına odakladığını, dünyanın bu ortak sorununa kolektif çözümler üretmek için bir araya geldiğini; sürdürülebilir tarım ve sürdürülebilir tedarik zinciri konusunda çok sayıda çalışma yapıp, standartlar oluşturduğunu ve bu standartları kullandığını görüyoruz.

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri bağlamında belirlenen dört odak alandan biri de sürdürülebilir tarım ve gıda erişim; sürdürülebilir tarım, bu çerçevede, gıda güvenliğini garanti altına almanın, sağlıklı ekosistemleri beslemenin, toprağın, suyun ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini desteklemenin yolu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kavramın, her geçen gün, tarımsal üretim süreçlerinde yer alan aktörlerin gündeminde daha fazla yer aldığını bilinmektedir. Sürdürülebilir tarım ilkeleri çerçevesinde bu araştırma, Türkiye’de çiftçilerimizin ve özel sektörün konunun çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarını ele alarak geliştirmek ve sürdürülebilir tarım alanında tarım arazilerinin, üreticilerin, çevrenin ve doğal kaynakların korunmasını geliştirecek sistem ve uygulamalar konusundaki farkındalığını Yozgat iline bağlı Kabalı köyü üzerinden etkiler yaratmaktadır.

Kalkınma sürecinde tarımdan diğer sektörlere işgücü ve sermaye transferinin öncelikle değerlendirilmesi gerekir. Sermaye transferinin sağlanma yollarına bakıldığında ise, tarım sektöründeki müteşebbislerin tarım dışı sektörlerde yatırım yapması, tarım sektörüne uygulanacak olan vergilerin diğer sektörlerin finanse edilmesinde kullanılması, uygun fiyat politikası ile ticaret hadlerinden gerekli değişiklikler yapılarak tasarruf meyili yüksek olan kesimde sermaye birikiminin hızlandırılması gibi maddeleri içerdiği görülmektedir (Erbay, 2013: 9). Tarımın gelişmeye katkı yapabilmesi, öncelikle bu alanda verim ve üretim artışı sağlayabilmesine, bu da özellikle daha çok sermaye kullanımına bağlıdır. Gizli işsizliğin yoğun olduğu tarım kesiminde toprak tasarruf edici olmalıdır. Son tahlilde teknolojik değişme hem hektar verimini hem de emek verimini yükseltir (Kazgan, 2003:315). Bunu Kabalı Köyü rneğinde açıkça görmekteyiz.

Bölge tarımının içerisinde bulunduğu olumsuz koşulların önüne geçmek, tarımsal politikaları sürdürülebilir kılmak ve en temelde yaşamsal gelirlerini tarımdan sağlayan Kabalı Köyü sakinlerini iktisadi ve sosyal bağlamlarda kalkındırmak amacıyla

farklı bileşenlerden oluşan Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi başlatılmaktadır. Ün'ün (2014: 115) aktardığı gibi Proje'nin hedefleri; “modern tekniklerle tarım arazilerinin işlenmesini sağlamak, tarımsal sanayinin merkezlerinden biri olmak, dünya pazarına entegre olmak, kaynakları etkin ve verimli kullanabilmek, doğal ve kültürel kaynakları pazarlayabilmek, enerji ihtiyacını kendi potansiyeli ile karşılayabilmek ve ülkeye öncülük eden sürekli kendini geliştiren bir İlçe yaratmaktır.” Bu doğrultuda Kadişehri İlçesi Kabalı Köyü'nde “ihracata yönelik” meyve üretmek amacıyla bir tesisin kurulması planlandı. 2011 yılından itibaren gerçekleştirilen girişimlerle projelendirilen işletme tesisinde otomatik damla sulama sistemi temel alındı ve modern entegre sistemi kullanıldı. Böylelikle tarımsal üretim, küçük parsellerle yapılan bireysel hüviyetinden çıkartılarak ölçek ekonomisini bünyesinde barındıran bir niteliğe sahip oldu. Tüm bunlara ek olarak proje, sürdürülebilir tarım bağlamında dönemin Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından öncelenen politikalarla örtüşen bir uygulama olarak dikkat çekti. Projenin başlangıç aşamasındaki kısa özetini Ün aşağıdaki cümlelerle betimlemektedir (2014: 115-116): “Kadişehri Kaymakamlık Makamı'nın almış olduğu bir inisiyatif ile kurulan kamu şirketi bünyesinde (Bozok Tarım Ürünleri Üretim, Paketleme ve Ticaret A.Ş.) Kadişehri İlçesi Kabalı Köyü nüfusuna kayıtlı 403 hanenin sınırlarını kaldırarak arazilerini sözleşme yoluyla birleştirmesinin ardından, kolektif ve kamusal çabalarla Türkiye'nin en büyük meyve bahçelerinden birisi kuruldu. Bu bahçenin profesyonel bir işletmecilik için özelleştirilmesinin ardından her bir aktörle (kamu, özel sektör ve vatandaşlar) sürecin sonunda karşılıklı olarak muvafakatleri tamamlamasıyla (yani sırasıyla; kamu-vatandaş, kamu-özel, özel-vatandaş) proje sağlamlaştırılmış ve sürecin sonunda ortaya bir Kamu-Özel Sektör-Vatandaş İşbirliği hatta ortaklığı çıktı. Bu işbirliği modeli beraberinde sürdürülebilir bir yapı meydana getirmiş ve projeden beklenen hedeflere adım adım ulaşılmaya başlandı.”

Uzun bir süredir dünyada yaşanan açlık sorunu, yaşanan büyük savaşlar ve kıtlıklar doğrultusunda artış gösterdi ve tarihsel süreç içinde bu sorun, yeni boyutlar kazanmış ve bu sorunla mücadele yolları arandı. T. Malthus'un (1798), savunmuş olduğu “nüfus geometrik olarak artarken gıdanın aritmetik olarak artacağı ve artan ihtiyacı karşılayacak gıda temininin sağlanamayacağı” tezi günümüzde yaşanan açlık sorununa yönelik erken tarihte yapılan bir öngörüdür. Bugün dünyada gıda üretim ve tüketiminde de eksi ve artı yönde yaşananlara baktığımızda birden fazla problemle karşı karşıyayız. Sürdürülebilir tarımsal kalkınma uygulamaları ve çevre açısından Türkiye'de tarımsal politikaların dünden bugüne zaman zaman başarılı sonuçları olsa da

sonuç olarak Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi'yle modern tarım uygulamalarına ilişkin bir anlam bütünlüğüne sahip olmasının yanında Kadışehri insanının yaşam standartlarını yükseltmeyi hedefleyen toplumsal bir proje niteliği taşır. Dolayısıyla projenin hayata geçirilmesi hususunda farklı kesimlerden birçok aktör ve paydaşın rolü bulunmaktadır. Valilik ve Kaymakamlık makamları ile birlikte bölgenin bürokrasi ve siyasetçi kadrosu, sivil toplum kuruluşları, Bozok Üniversitesi ve bölge vatandaşları projenin aktörleri arasında yer almaktadır. Plan aşamasından uygulama safhasına kadar bu aktörlerin projeye sahip çıktığı bilinmektedir.

Sonuç olarak sürdürülebilir tarımsal kalkınamaya katkılarını hem sosyal, hem ekonomik hem de doğru tekniklerle yapılması gereken tarımsal bir kültürün oluşması adına projenin çıktılarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

- 5.640 dekarlık proje sahasında 468 çiftçiye ait 1.600 parsel birleştirilmiş olup, sınırların birleştirilmesi sonucu yaklaşık 400 dekar alan tarım üretimine kazandırılmıştır. (Proje uygulamadan önce hububat tarımı yapılan proje sahasında dekara çiftçi 42 TL gelir elde ediyordu.)
- Proje sahasındaki atıl durumda bulunan 300 dekar hazine arazisi tarıma kazandırılmıştır.
- Proje sahası ülkemizde ilk olarak kullanılan tam otomasyonlu 3 milyon metre damlatıcı boru uzunluğuna sahip radyo frekanslı sulama sistemi ve 25.000 tonluk membran sulama havuzuna sahiptir.
- Hem Kabalı Köyü hem de civar köylerden 200 ün üzerinde kadın çiftçi proje sahasında sigortalı olarak çalışarak aile ekonomisine katkıda bulunmaktadır.
- Proje bölge ekonomisi ve istihdamına büyük katkı sağlamış olup, hasat döneminde 4 aylık periyotta 600 kişiye iş kapısı olmaktadır.
- Yıllık iyi tarım uygulamaları yapılmış 30.000 ton kaliteli ve homojen dış satıma uygun meyve üretimi gerçekleşmektedir.
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın havza bazlı tarım modeline örnek teşkil etmektedir.
- Yatırımın yapıldığı köye tersine göçü başlatmış olup 12 aile geri gelmiştir.
- Daha önce 164 olan köydeki traktör sayısı proje sahasında 13 e düşmüştür.
- Yıl boyu aktif olarak 63 kişi düzenli olarak sigortalı çalışmaktadır.
- Proje kapsamında ilçede Bahçe Tarımı Meslek Yüksek Okulu açılmış olup öğrencilere burs, staj ve iş imkanı verilmektedir.

4.4. Kırsal Kalkınma Projeleri ile Temel Benzerlikleri

Tarımın önemli bir geçim kaynağı olduğu Türkiye'nin kalkınma sürecinde, tarımsal faaliyetler ve kırsal yaşamla ilgili çeşitli sorunlar meydana gelmektedir. Tarımsal sektörde istikrarsız bir yapıya sahip olan Türkiye, gelişme aşamasındaki ülkeler gibi kaynaklarını sanayi ve hizmet sektörüne aktarmakta, tarımsal faaliyetlerin gelişimini uzun bir süre askıya almaktadır. Tarımın Türkiye'de izlediği sürece değinmeden önce tarımsal kalkınma ile kırsal kalkınma arasındaki farka kısaca değinmek gerekmektedir. Kırsal kalkınma ve tarımsal kalkınma iç içe geçmiş unsurlardır. Bu nedenle sık sık karıştırılan bu iki kavramdan tarımsal politikalar zaman zaman kırsal politika kavramı olarak anlatılmaktadır. Fakat Bakırcı (2007)'ya göre; kırsal kalkınma sosyal, kültürel, fiziksel birçok boyutu anlatırken, tarımsal kalkınma sadece ekonomik politikaları içermektedir. Bu açıdan kırsal kalkınmanın içeriği çok daha genişken, tarımsal kalkınma biraz daha dar kapsamı ifade etmektedir. Aynı zamanda Şener de bu tanımları biraz daha genişleterek kırsal kalkınma ve tarımsal kalkınmayı iki farklı kavram olarak ele almaktadır. "Kırsal kalkınma, kırsal sorunların ülkenin tamamını etkileyen bir özelliğe sahip olması nedeniyle her ülke için genel kalkınma politikalarının belirlenmesinde önem arz etmiştir. Kırsal kesimde yaşayan nüfusun yeterli düzeyde bir gelir elde edebilmesi ve iyi yaşam koşullarına sahip olabilmesi için doğa ile iç içe yaşamak zorunluluğu bulunmaktadır." Kırsal kalkınma, "kırsal alanda yaşayan ve geçimini tarım sektöründen veya benzer kırsal mesleklerden sağlayan birey ve toplulukların, insanca yaşam koşullarına kavuşturulması için onlarda önce bu yönde bir gereksinme duygusu yaratmak, sonrada bu duygu yönünde çaba harcamaları için onlara maddi ve manevi açıdan yardım yapılması ile demokratik yoldan bu toplulukların kalkınmalarını sağlama uğraşısıdır". (Yıldırak, 1991:20) Kırsal kalkınma politika ve programları; merkezi hükümetten, mahalli idarelere, üretici kuruluşlarından, özel sektör kuruluşlarına kadar ilkeleri belli bir işbirliği ile yapılması gerekmektedir. Bu projelerin paydaşları çok olduğu için tek bir kurumun veya kuruluşun planlayıp uygulayabileceği bir nitelikte değildir. Bununla birlikte kırsal kalkınma desteklerinin koordine edilmesinde Tarım ve Orman Bakanlığı sorumludur. Bu sorumluluk 5488 sayılı Tarım Kanununun 19 uncu maddesinde görülmektedir. Buna göre "Bakanlık, kırsal alanlarda tarım ve tarım dışı istihdamın geliştirilmesi, gelirlerin artırılması ve farklılaştırılması, kadın ve genç nüfusun eğitim ve girişimcilik düzeyinin yükseltilmesine yönelik tedbirleri alır. Kırsal kalkınma program, proje ve faaliyetlerine ilişkin düzenlemeleri yapar ve kamu kuruluşları arasında koordinasyonu sağlar. Kırsal kalkınma program, proje ve faaliyetlerinde; katılımcılık, tabandan yukarı yaklaşım, yerel kapasitenin geliştirilmesi ve kurumsallaşması temel ilkelerdir."

Tarla, bahçe, küçükbaş, büyükbaş veya kümes hayvanlığı gibi faaliyetleri kapsayan Tarımsal kalkınma, üretim faaliyetleri ile bu alanlarda kaliteyi, üretimdeki ve gelirlerdeki artışı, pazarlama hizmetleri kapsayan geniş bir yelpazeyi içerisinde arındırır. Yani tarımsal üretim, kalite, pazarlama ve gelirlerdeki artış temel ilke ve hedeftir.

Türkiye Cumhuriyet tarihine baktığımızda neredeyse tüm kalkınma planlarında kırsal kalkınma konusunda belirli politikaları her zaman görmekteyiz. Bunu yanı sıra bölgesel gelişmenin sağlanması ve bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi için spesifik olarak da belli paydaşlar çerçevesinde kırsal kalkınma projeleri yapılmaktadır. Bu kırsal kalkınma projelerinden birkaçına detaylara girmeden genel özelliklerine bakıp, bir sürdürülebilir tarımsal kalkınma projesi olan Yozgat İline bağlı Kabalı Köyü'ndeki Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi ile yukarıda da vermiş olduğumuz benzerlikleri ve farklılıklarını ortaya koymaya çalışacağız.

1973 yılında başlayan, Dünya Bankası'ndan 72,1 milyon ABD doları finansman sağlanan ve toplam maliyeti 207,2 milyon dolar olan *Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi* Türkiye'de uygulanan ilk entegre kırsal kalkınma projesidir (Koç, 2005). Projenin başlıca amaçları, hedef kitle olarak belirlenen her iki ilde yaşayan yaklaşık 80 bin çiftçi ailesinin bitkisel ve hayvansal üretimlerindeki verimliliklerini artırarak gelirlerinin arttırılmasını sağlamanın yanı sıra kente olan göçleri durdurmak ve sorunlu olan altyapı hizmetlerini sağlamaktır (Gülçubuk, 2005). Türkiye'nin ikinci kırsal kalkınma projesi, *Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi*'dir. 1982-1989 yılları arasında uygulamaya konan projenin maliyeti 137 milyon ABD doları olmakla birlikte, bölgesel göç olayının durdurulması, yörede tarımsal üretim ve çiftçi gelirlerinin artırılması, kırsal altyapının geliştirilmesi, kredi hizmetlerinin ve olanaklarının yaygınlaştırılması, çiftçilere eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin verilmesi, istihdam alanlarının genişletilmesi gibi konulara ağırlık verilmiştir (Gülçubuk, 2005). 1991-2001 yılları arasında Yozgat İli kırsal alanında uygulanan *Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi*'nin temel amacı kırsal altyapının geliştirilmesi, hayvan ve bitki üretimine ağırlık verilerek çiftçilerin gelirlerinin ve yaşam standartlarının yükseltilmesidir. Projenin hedef kitlesi bölgedeki en yoksul kırsal nüfustur. Bir çok kırsal kalkınma projesi olmakla birlikte burada bahsedeceğimiz son proje 2004-2010 yılları arasında uygulanması hedeflenen *Erzincan-Sivas Kırsal Kalkınma Projesi*'dir. Bu proje her iki ilin azgelişmiş alanlarını kapsamaktadır ve yaklaşık 30,5 milyon ABD dolarlık bir bütçeye sahiptir. Bu projenin temel amacı her iki ilin azgelişmiş yörelerinde tarımsal verimliliğin ve fakir kesimin

gelir seviyesinin artırılması, kırsal istihdam olanaklarının yaygınlaştırılması ve küçük aile işletmelerindeki bireysel ve grup girişimlerinin desteklenmesi, sosyal ve üretken altyapının iyileştirilmesi, fakirlerin yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesidir (TKİB, 2008).

Yozgat İline bağlı Kabalı Köyü’ndeki Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi’sine baktığımızda “2009 yılında Tarım ve Orman İlçe Müdürlüğü tarafından ilk önce 500 dekarlık bir alan için meyvecilik projesi hazırlanmıştır. Dönemin Kadışehri Kaymakamı projeyi 5 yüz dekar yerine 5 bin dekarda uygulamak istemiş ve böylece çalışmalara başlanmıştır. Kaymakam Kadışehri’ndeki tüm muhtarları proje konusunda bilgilendirmiş ve uygulama için uygun bölge arayışında olduğu bilgisi vermiştir. Proje kapsamında ilk aşamada köylüye fidan dağıtılarak köylünün tarlalarını meyve bahçesine dönüştürmesi planlanmıştır. Projenin uygulaması sırasında karşılaşılan olumsuzluklar nedeniyle” (Avşaroğlu-Arısoy, 2021: 101) köyün arazilerinin sınırları kaldırılarak yekpare hale getirilip, tesfiyesi, altyapısı kamu yatırımlarıyla finanse edilerek bir şirkete kiralanmıştır. Bu özel şirket araziye bir işletme mantığında verimli bir şekilde işletmektedir. Daha verimli, kaliteli, katma değerli üretim ile ihracatta rekabet gücü artmaktadır. Bu model ile işletme sahiplerine sosyal güvenceli çalışma imkanı verilmektedir. İşletmeciler hem kira geliri hem de çalışma karşılığı olan maaşlarını almaktadır. Böylece projenin bölgenin refah artışına katkısı artarak devam edecektir. (Avşaroğlu-Arısoy, 2021: 107) Projenin SWOT analizine bakacak olursak; mülkiyetin çiftçi üzerinden devam etmesi, sulama imkânları, tarımda profesyonelleşme, zengin su kaynakları sahip olma, kırsalda istihdam yaratmanın daha ekonomik olması, işsizliğe çare olmak, tarımda kurumsallaşma gibi güçlü yönlerini görmekteyiz. Fakat projenin, çiftçiler ikna edilme zorluğu, karmaşılaşan yapı, şirketleşmenin getirdiği problemler, mevcut çiftçinin uzmanlığı dışında bir tarıma geçmesi, benimsemeye gecikme, işe yabancılaşma, büyük maliyetler, altyapısal eksiklikler gibi sorunlarla karşı karşıya kalındı. Sonuç olarak tarımsal kalkınma konusunda projede yer alan temel amaç; mevcut nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabilecek üretim miktarının sağlandığı, üretimde ileri teknolojilerin kullanıldığı, altyapı probleminin yaşanmadığı, verimli ve sürdürülebilir bir tarım organizasyonunun oluşturulmasıdır (Öner, 2019: 663).

4.5. Proje Bir Model Olabilir mi?

Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi’nin politik bağlamda çıkış noktası, bölgesel tarımın en önemli handikabı olarak görünen küçük tarım arazileridir. Tarımsal üretimin kritik problemleri arasında sayılan ve proje bölgesinin de sorunu olan

bu nokta giderek parçalanın ve küçülen tarım arazilerinin nasıl efektif bir şekilde işleneceği konusunu gündeme getirir. Türkiye’deki miras hükümleri gereği yaklaşık 25 milyon hektarlık tarım arazisi 30 milyonluk bir bölünmeye sahiptir. AB ülkeleri ve ABD’nin tarım arazi özellikleri göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’deki tarımsal üretimin geri kalmışlığı iyiden iyiye belirginleşmektedir. Türkiye’de tarım arazisi; 30 milyon parsel bölünmüştür ve parsel başına 10 dekarın altında bir değere sahiptir. Bu verilere ek olarak Türkiye’de 3 milyon tarım işletmesi bulunmasına rağmen her bir işletmeye düşen arazi miktarı ise ortalama 61 dekar gibi küçük bir ölçektir. Bu çerçevede tarımsal üretimde girdilerin artması, gelir kaybı ve çiftçilerin piyasayla rekabet edememesi gibi problemler Türkiye’de bölgesel tarımın önemli sorunları arasında sayılabilir (Okur vd., 2022: 12-20).

Tarımsal üretimin sürdürülebilir kılınması bir ülkenin ekonomik kalkınması için kritik önem arz eder. Tarımsal üretimin ekonomikliği ve sürdürülebilirliği ise parçalı arazi sorunun çözülmesiyle yakından ilişkilidir. Bu gerçek karşısında hem arazi toplulaştırmasının zamansal ve parasal maliyeti hem de hukuki altyapı zorunluluğu sürdürülebilir tarım konusunda başka metotları kaçınılmaz hale getirmektedir. Ancak Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi, öncelikle kamu-özel sektör-vatandaş işbirliğiyle gerçekleştirilen bağımsız bir arazi toplulaştırması olduğundan merkezi hükümet politikalarına ihtiyaç duymayan bir inisiyatifdir. Nitekim Kaymakamlığın projede üstlendiği rol ile birlikte hukuki altyapıya ihtiyaç duymayan bir arazi toplulaştırma sisteminin ortaya çıktığı görölmektedir.

Özel sektörün de projeye dâhil olması ile birlikte proje daha sürdürülebilir hale geldi ve hukuksal, iktisadi ve sosyal birçok dönütü oldu. Hukuksal açıdan arazi bölünmelerini engellemek adına 2013 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne “Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu” ve “Türk Medeni Kanunu’nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı” sunuldu. Bu hukuki gelişmeler ekseninde asgari tarımsal arazi büyüklüklerinin belirlenmesi, bölünmelerin engellenmesi hedeflendi. Miras hukuku açısından da asgari arazi büyüklüğünün altında tarımsal arazilerin bölünmesi engellendi (Yavuz ve Topuz, 2016: 667-670). Nitekim Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi kapsamında kamu-özel sektör-vatandaş işbirliği bölge halkının arazilerle alakalı hiçbir hukuksal sorun yaşamamasını da sağladı.

Kadışehri Gıda, Tarım ve Hayvancılık İlçe Müdürlüğü’nün yıllık olarak paylaştığı veriler dikkate alındığında proje öncesi bölgede tarımsal üretim kapasitesinin genel olarak hububat ürünlerine yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda en çok

yetiştirilen ürünler ise buğday ve arpadır. Proje öncesinde geleneksel tarım yöntemlerinin kullanıldığı üretim metodunda bölgenin yağış koşullarının da etkisiyle üretim, ekonomik kazanç elde etmekten ziyade “yaşamsal geçim” için gerçekleştirilmektedir. Buna ek olarak bölgenin işgücü katılım oranı düşük seviyelerde seyretmektedir. Projenin hayata geçirilmesiyle birlikte sürdürülebilir tarım ilkelerine uygun şekilde etkin ve efektif işgücü kullanımı temel prensip haline getirilmiştir. Nitekim proje ekseninde bölgede çalışan işgücünün yıllık çalışma ortalaması 8 aylık bir süre zarfına kadar çıkarmıştır. Ayrıca projenin özelleştirilmesi, özel sektör mantığının bünyesinde bulunan “know how, pazarlama teknikleri, teknolojik trendler, organizasyon kabiliyetleri vb.” gibi konularda bölge halkının “beşerî kapasitesi”ne olumlu katkı sunulması hedeflenmiştir.

Görüldüğü üzere Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi; bünyesinde barındırdığı beşerî unsurlarla tarım faaliyetlerinde sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen, bu yönüyle de çevresel, toplumsal ve ekonomik boyutları bulunan bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla sadece ilçe düzeyinde yorumlanmaktan ziyade bölgesel bir kalkınma projesi olarak yorumlanmayı hak etmektedir. Burada görülen sürdürülebilirlik perspektifi içerisinde insan faktörünün üretim bilgisini ve kaynağını paradigmatic olarak değiştirip dönüştürecek bir yaklaşım söz konusudur. Bu çerçevede 2013 yılından itibaren sürdürülebilir tarım modellerinden biri haline gelen proje, “Türkiye’nin en büyük entegre meyve bahçelerinden biri” olarak gösterilmeye başlandı. Haliyle projenin çevresel, ekonomik ve toplumsal sonuçlarını incelemek, Türkiye’deki sürdürülebilir tarım uygulamaları için bir rol model olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

SONUÇ

21. yüzyıl itibariyle ulusal ekonomiler için sürdürülebilir kalkınmanın stratejik şartlarını ve ilkelerini hükümet politikalarıyla bütünleştirmek ve doğal kaynakların yok oluşunu tersine çevirmek, belki de insanlığın geleceği adına ulusal ekonomilerin temel hedefleri arasında gösterilebilir. Genel bir inceleme yapıldığında sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevre politikasının gelişiminin yarım yüzyıla yaklaşan geçmişiyle gündemdeki yerinin görece yeni olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu yeni tartışma alanının insanlığın geleceği için taşıdığı önem nedeniyle diğerlerinden farklı bir konumda bulunduğunu belirtmek gerekir. Çevre politikasının ekonomik, sosyal ve siyasal tartışmalarda bu denli öne çıkması -bu çalışmada da vurgulandığı gibi- büyük ölçüde konunun uluslararası kamuoyunda gündeme gelmesiyle ilgilidir. Başlangıcı 1970'lere uzanmakla birlikte 1990'ların başından itibaren imzalanan çok sayıda antlaşma ve hazırlanan stratejik belge, gelişmekte olan ülkelerin sorunlarının çözümü amacıyla bu ülkelere maddi destekte bulunması konusunda baskı yapılmasına yardımcı olmaktadır. Ve fakat bu girişimlerin kapsamı ve yeterliliği tartışmaya açıktır.

Ekonomi politikasında baskın ve önemli bir dönüşün öngören/öngörmesi beklenen ekolojik yeniden yapılanma süreci bakımından farklı uluslararası belgelerle sınırları çizilen önlemlerin yeterliliği sorgulanmaya muhtaçtır. Bu anlamda ciddi tartışmalarla, çatışmalarla ve radikal önerilerle başlayan önerilerin zaman içerisinde törpülenerek kökünden koparıldığına tanık olunmuştur. Aynı durum geçmişte çevre sorunlarıyla ilgili olarak faaliyette bulunan ve toplumsal hareketlerin itici gücünü oluşturan organizasyonlar için de geçerlidir. Tarihsel süreçte daha çok karar alıcı

mekanizmalarla çatışma yolunu seçen Dünyanın Dostları, Greenpeace, Sierra Kulübü ve Dünya Doğayı Koruma Vakfı gibi çok sayıda organizasyon günümüzde bu mekanizmalarla uzlaşma yolunu seçmiş durumdadır. Bu anlamda anılan örneklerin yapısı toplumsal hareket olmaktan çok küresel sivil toplum kuruluşu örgütlenmesine ve lobicilik faaliyetlerine kaymış durumdadır.

1970’li yıllarda çevre sorunları konusundaki farkındalığın artmasında aynı dönemde Avrupa başta olmak üzere dünya genelinde yükseliş gösteren toplumsal hareketlerin önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir. Çevre sorunlarının çözümünün daha fazla ekonomik büyümeyle gerçekleşebileceğini ileri süren klasik iktisat doktrinine karşı gelişen çevreci hareket, 1968 Hareketinin bir uzantısı olarak günümüzde dahi küresel düzeyde etkinliğini sürdüren en canlı ve güçlü örneklerden birini oluşturmaktadır. 1960’lı yıllarda “çevre duyarlılığı” ile başlayan bu hareket günümüzde “iklim değişikliğiyle mücadele”, “yeşil ekonomi politikaları”, “yeşil istihdam” vb. kavramlar aracılığıyla çevre sorunlarını siyasal yaşamın bir parçası haline getirmiştir (Doyle, 2005: 2). Özellikle 1970’lerin ilk yıllarında Dünyanın Dostları ile Greenpeace’in kurulması bu bakımdan önemlidir. Nitekim bu iki küresel örgüt eliyle yürütülen kampanyalar aracılığıyla çevre sorunları kamuoyunun gündemine girmiştir (Alcock vd., 2011: 149).

Kuralsız sanayi üretimine, fosil yakıtların artan oranlı kullanımına ve çarpık kentleşmeye bağlı olarak sera etkisi yaratan gazların salınımında yaşanacak artışın 2030 yılına dek Sanayi Devrimi öncesine kıyasla iki kat yükseliş göstereceği, küresel ısınmanın da yine aynı döneme göre 2-5 derece aralığında gerçekleşeceği öngörülmektedir. Oysa bugüne dek alınan önlemler, yukarıda özetlendiği gibi, bir mücadele perspektifi geliştirmenin uzağındadır. Özellikle Kyoto Protokolünün yürürlüğünün sona ermesinin ardından yapılan uluslararası toplantılar, Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere çevre sorunlarının derinleşmesinde aslî sorumlu olan tarafların umursamazlığıyla somutlaşmış durumdadır.

Bunların dışında çevre sorunlarıyla mücadele noktasında konunun sosyal dışlanma boyutunun ihmal edilmemesi gerekir. Bu konuda çocuklar, gençler, yaşlılar ve engelliler başta olmak üzere dezavantajlı gruplar konusunda yapılan araştırmaların sayısı az olsa da özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu grupların çevre sorunlarından güvencesiz sosyo-ekonomik durumları nedeniyle çok daha fazla etkilendikleri belirtilmektedir. Çevre sorunları, kalkınma alanında geçmişten günümüze sağlanan çok sayıda başarıyı tehdit ederken bu süreci deneyimleyen ülkelerdeki yoksul ve dışlanmış

grupların doğal kaynakları kullanımları ve sorunlarla mücadele kapasiteleri sınırlıdır. Açıklanan durum günümüzde Afrika'nın genelinde, Latin Amerika'da ve Asya'da geçerli olsa da zaman içerisinde Avrupa'ya ve ABD'ye yayılım etkisi göstermesi muhtemeldir.

Mevcut gelişmeler, neo-liberal ekonomi politikalarının aynı dönemde uluslararası gündemde yaşanan gelişmelere rağmen çevre sorunlarıyla mücadele bakımından derin bir boşluk yarattığını açıkça göstermektedir. Her ne kadar gündemin merkezinde sürdürülebilir kalkınma vb. kavramlar oturmuşsa da aslen sürdürülebilirlik, somutlaştırılacak bir alandan çok gündelik tartışmalara konu olmuş durumdadır. Çalışmada sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevre politikasının gelişimi buraya kadar yapılan açıklamalara uygun olarak aşağıda başlıklandırılan çeşitli uluslararası toplantılar ve stratejik belgeler ekseninde açıklanmıştır.⁴ Kalkınma politikaları ile çevre politikaları arasında ilişkisel düzlemi açığa çıkaran bu toplantılar ve stratejik belgeler kimi zaman yeni kavramların gündeme gelmesini sağlarken kimi zaman da çevre sorunlarıyla mücadele konusunda küresel bir perspektifin geliştirilmesine kaynaklık etmişlerdir. Bu noktada konu özelinde dikkat çekici husus Birleşmiş Milletler nezdinde gerçekleştirilen toplantılarda sürdürülebilir kalkınma kavramının uluslararası kamuoyunun önemli bir gündem maddesi haline getirilmesidir.

Sürdürülebilir kalkınma, kavrama ilişkin tartışmaların geçmişi daha geriye uzansa da, somutlaşan çevre sorunlarıyla bütünleşen yoksulluk, dışlanma ve kentsel dönüşüm gibi gelişmelerle birlikte derinleşen toplumsal kaygılarla mücadele ve çevre sorunları konusunda farkındalık yaratmak amaçlarıyla 1987 tarihli *Ortak Geleceğimiz Raporu* ile birlikte tartışılmaya açılmaktadır (Dempsey vd., 2011: 289). Raporda sürdürülebilir kalkınma “gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeden mevcut ihtiyaçların karşılanması” biçiminde tanımlanmaktadır. Genel hatlarıyla sürdürülebilir kalkınmanın temel prensipleri; nesiller arası eşitlik, sosyal adalet, sorumluluk, eşit-açık muamele ve biyoçeşitliliğin önemi biçiminde sıralanmaktadır (Giddings vd., 2002: 188)

Ortak Geleceğimiz ile başlayan sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin tartışmalar, insanın çevreye olan bağımlılığını doğal kaynakların istismarının ötesine geçerek geniş

⁴ 1972 yılında Birinci Çevre konferansı ile başlayan toplantılar, 1980 Dünya Koruma Stratejisi, 1987 Ortak Geleceğimiz Raporu, 1992 Yeryüzü Zirvesi, 1992 Rio Bildirgesi, 1997 Kyoto Protokolü, 2002 Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, 2008 Birleşmiş Milletler İklim Değişikliğiyle Mücadele Raporu, 2009 Kopenhag İklim Değişikliği Zirvesi, 2012 Rio +20, 2015 2030 Gündemi: Küresel Hedefler, 2016 Paris İklim Anlaşması ve 2016 Habitat III

anlamda tartışmaya açması ve bunu refah ile ilişkilendirmesi bakımından önem taşımaktadır (Hopwood vd., 2005: 39). Çalışmanın birinci bölümünde araştırmanın konusu, problemi, amacı, önemi, yöntemi, sınırlılıkları, kavramsal veri seti, veri toplama tekniği, araştırma evreni ve örnekleme yer verilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise geniş bir anlam yelpazesine sahip olması nedeniyle tartışmalı bir kavram olarak değerlendirilen sürdürülebilir kalkınmanın teorik bir tartışması yapılmaktadır. Bu anlamda kavramsal açıdan yaşanan belirsizliklere karşın *Ortak Geleceğimiz Raporu* ile şekillenen sürdürülebilir kalkınma gündeminin 1990'lı yıllar boyunca çevre politikasına ilişkin tartışmalara ve politik mücadelelere yön verdiği görülmektedir. Her şeyden önce Rapor, 1992 yılında Rio de Janeiro'da düzenlenen Dünya Çevre Zirvesi'ne ve bu zirvenin ardından İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin imzalanmasına önyak olmaktadır. Rapor ayrıca yürütülecek müzakerelerde sivil toplum kuruluşlarının çevre sorunları ile mücadele ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi süreçlerinde aktif bir rol üstlenmelerini sağlamaktadır (Redclift, 2005: 213).

1990'lı yıllardan itibaren “ekolojik sistemle uyumlu bir kalkınma modeli” olarak tanımlanan sürdürülebilir kalkınma kavramının içeriği 2000'li yıllarda konuyla ilgili yürütülen tartışmalara ve iklim değişikliğinin yarattığı etkilerin somutlaşmasına bağlı olarak önemli ölçüde genişlemektedir. Bu çerçevede beşeri faktörler nedeniyle ekolojik sistemde yaşanan sorunları en aza indirmek amacıyla nüfus artışı, eğitim ve toplumsal duyarlılık prensiplerine bağlı olarak, kaynakların toplumsal refahı en yükseğe çıkartacak şekilde kullanılması ve toplumsal dayanışmanın gerçekleştirilmesini sağlamak için oluşturulan ekonomik, sosyal, siyasal ve çevresel politikalar sürdürülebilir kalkınma kapsamında değerlendirilmeye başlanmaktadır (UNDP, 2007: 160).

Çalışmanın üçüncü bölümünde, yukarıda betimlenen sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin teorik çerçevesinden hareketle konunun Türkiye'deki tarım politikalarına izdüşümü beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde tartışmaya açılmaktadır. Dünya genelinde kalkınma politikalarını kapsama amacı güden sürdürülebilir tarımsal kalkınma uygulamaları çalışmaları, son on yıllardaki faaliyetlerin de gösterdiği üzere, esas itibarıyla uluslararası kuruluşlar nezdinde gerçekleşmektedir. Konu özelinde Birleşmiş Milletler çalışmaları dikkat çekici olmakla birlikte FAO, WHO, OECD ve WTO gibi uluslararası kuruluşların, sürdürülebilir tarım metotlarının global ölçekte kabul görmesi için çalışmalar yürüttüğü görülmektedir.

Sürdürülebilir tarımsal uygulamaların pratikte bir karşılık bulması için bahsi geçen uluslararası kuruluşların göstergelerine yönelik alternatiflerin geliştirilmesi

elzemdir. Zira üçüncü bölüm boyunca görüldüğü gibi, gelişmiş-az gelişmiş ekonomiler bağlamında düşünüldüğünde göstergelerin ulusal ekonomiler için taşıdığı anlamlar farklılaşmaktadır. Alternatif göstergelerin oluşturulması ulusal ekonomilerin somut verilere ulaşmasını ve realist hedefler doğrultusunda hareket edebilmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda Türkiye’de tatbik edilen beş yıllık kalkınma planları göz önünde bulundurulduğunda “hedeflere ulaşılamama” konusunun gerekçeleri de açığa çıkmış olmaktadır. Örneğin VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda yer alan “insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak sürekli ve ekonomik kalkınmaya imkân verecek, doğal kaynakların yönetimini sağlayacak, gelecek kuşaklara daha sağlıklı bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakacak yönde bir gelişme kaydedilememiş ve çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalara entegrasyonu sağlanamamıştır” ifadesi dikkat çekicidir. Buna ek olarak yine aynı planda çevre-kalkınma arasında da ilişkisel düzlemin takip edilemediği vurgulanmıştır: “Çevre ve kalkınma ile ilgili veri ve bilgi erişim sistemleri, çevre izleme ve ölçüm altyapısı, çevre envanterleri, istatistikler ve standartlar konularında yeterli gelişme sağlanamamıştır.”

Türkiye’de tatbik edilen kalkınma planları genel olarak çevre-kalkınma arasında “sürdürülebilir” bir teorik perspektif sunma konusunda son derece başarılı bir görünüm arz etmektedirler. Buna karşılık son kalkınma planları olan IX. ve X. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında, “çevreye dair uygulamaların sağlıklı bir şekilde izlenmesi amacıyla sürdürülebilir kalkınma göstergeleri geliştirilecektir” şeklinde konunun altı çizilmesine rağmen “Hızlı nüfus artışı ve sanayileşme süreci doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı üzerinde önemli bir baskı unsuru olmaya devam etmektedir. Çevrenin korunması ve üretim sürecinin olumsuz etkilenmemesi açısından doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı konusunda kurum ve kuruluşlar arasındaki görev ve yetki dağılımındaki belirsizlikler yeterince giderilememiştir” vurgusu yapılmakta ve sürdürülebilirlik konusunda hedeflerin gerisinde kalındığına değinilmektedir.

Bu eksenle çalışmada, Türkiye’de bölge tarımının özellikleri serimlenmekte ve uluslararası platformlarda kabul görmüş sürdürülebilir tarımsal kalkınma uygulamalarının yerel ölçekte bulunduğu karşılık incelenmektedir. Bu noktada çalışmanın ikinci bölümünde yer alan sürdürülebilir tarımsal kalkınma uygulamalarının tarımsal ekoloji, alternatif tarım, biyo-dinamik tarım, düşük girdili tarım, ekolojik tarım, entegre tarım sistemleri ve biyo-teknolojik tarım isimleriyle yedi başlıkta toplanabilecek metotlarda kendilerine yer buldukları gözlemlenmektedir. Böylece üçüncü bölümde yer alan Türkiye’de uygulanan kırsal kalkınma projeleri ise Çorum-Çankırı Kırsal

Kalkınma Projesi, Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi, Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi, Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi, Erzincan-Sivas Kırsal Kalkınma Projesi ve Diyarbakır-Batman-Siirt Kırsal Kalkınma Projesi ekseninde genel hatlarıyla betimlenmektedir.

Türkiye’de tatbik edilen kırsal kalkınma projeleri, gelişmişlik düzeyi düşük bölgelerdeki nüfusun yaşam standartlarını geliştirmeye yönelik bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Bu bağlamda tarımsal üretim ve verimlilik için finansal destek, eğitim ve danışmanlık gibi metotların kullanıldığı görülmektedir. Yukarıda serimlenen kırsal kalkınma projeleri genel çerçevede analiz edildiğinde ise bu projelerin gelişmişlik düzeyi görece düşük yerleşim birimlerindeki nüfusun sosyo-ekonomik refahını artırma hedefine yoğunlaştıkları ifade edilebilir. Bu projeler aracılığıyla teorik düzlemde ortaya konulan “sürdürülebilirlik” hedefleri her ne kadar somut bir içerik taşısa da pratik düzlemde buldukları olumlu/olumsuz karşılıklar tartışma konusudur. Dolayısıyla çalışmanın üçüncü bölümü, “sürdürülebilir tarımsal kalkınma” proje ve uygulama çıktılarının daha nesnel veriler ışığında analiz edilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle, Yozgat İlinin Kadişehri İlçesi’ndeki “Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi”ne ayrılmaktadır.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde, Türkiye’de arazi toplulaştırma çalışmaları arasında dikkat çekici bir örnek olarak gösterilen Yozgat İline bağlı Kabalı Köyü’ndeki Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi, gerçekleştirilen mülakatlar ve anket çalışmalarıyla sürdürülebilir tarımsal kalkınma ilkeleri bağlamında incelemeye tabi tutulmaktadır. Çalışmada ele alınan konu, özü itibarıyla sürdürülebilir kalkınma uygulamalarına yeni bir örneklik teşkil etmektedir. Bununla birlikte proje öncesi ve sonrası uygulama alanındaki tarım pratiklerinin değişimini incelemeyi mümkün kılan bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Proje aşamasından uygulama safhasına geçen Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi ile birlikte bölgede yerleşik olan nüfusun elinde bulunan işlenebilir tarım arazileri görece küçük bir alanda kalmaktadır. Araştırma bulguları göstermiştir ki bölge halkı sulama, gübreleme ve ilaçlama gibi konularda geleneksel tarım tekniklerini uygulamaya devam etmektedir.

Araştırmada, bölge halkının toprak ve topraktaki organizmalara olumsuz etkileri kanıtlanmış kimyasallar konusunda bilgi düzeylerinin son derece sınırlı olduğu tespit edilmektedir. Buna ek olarak gübreleme ve sulama konularında da bölgedeki çiftçilerin benimsedikleri metotlar toprak tuzlanmasına sebebiyet vermektedir. Buna karşılık araştırmaya katılım gösteren çiftçilerin bu metotlarda ısrar ettikleri görülmektedir.

Katılımcıların %97'si tarım arazilerinde toprak tuzlanmasına sebebiyet veren geleneksel sistemlerden salma sulama sistemini tercih etmektedirler. Genel olarak değerlendirildiğinde, katılımcıların benimsedikleri tarımsal üretim metodunun “üretim artışı odaklı” bir perspektif sunduğu ve tarımsal üretimin çevresel boyutunu göz ardı ettikleri ifade edilebilir.

Buna karşılık Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi'nin toplumsal, ekonomik ve çevresel sonuçları incelendiğinde sürdürülebilir tarım uygulamalarına dair daha olumlu bir tabloyla karşılaşılmaktadır. Proje, 2009 yılında başlamış 2012 yılından itibaren de uygulanmaya başlanmaktadır. Köy sakinleri, uygulamaya koyulan Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi kapsamında 600 parselli tarlalarını birleştirerek 10 bin 920 dekar tarım alanı ortaya çıkarmaktadır. Arazi toplulaştırmayı köylü kendi arasında gerçekleştirip hem hisse sahibi olup kâr payını almanın yanında hem de tarlalarında maaşlı işçi olarak çalışmaktadırlar. 5 bin dönümlük kısmında meyve üretimi yapılan bahçede, elma, armut, şeftali ve kiraz yetiştirilmektedir. Kiraz üretiminin tümü ihraç edilmektedir. Bu uygulama daha önce köyden göç eden 12 ailenin tekrar köye dönmesini sağlayarak âdeta kentten köye “tersine” göçe yol açmaktadır.

Araştırmada, bölge tarımının içerisinde bulunduğu olumsuz koşulların önüne geçmek, tarımsal politikaları sürdürülebilir kılmak ve en temelde yaşamsal gelirlerini tarımdan sağlayan Kabalı Köyü sakinlerini iktisadi ve sosyal bağlamlarda kalkındırmak gibi amaçlar çerçevesinde farklı bileşenlerden oluşan Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi'nin başlatıldığı görülmektedir. Proje, sürdürülebilir tarım uygulamalarına dair dikkat çekici bir örnek olmanın yanında Kabalı sakinlerinin yaşam standartlarını yükseltmeyi hedefleyen bir amaca da sahip olması hasebiyle toplumsal bir nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla projenin hayata geçirilmesi hususunda farklı kesimlerden birçok aktör ve paydaşın rolü bulunmaktadır. Valilik ve Kaymakamlık makamları ile birlikte bölgenin bürokrasi ve siyasetçi kadrosu, sivil toplum kuruluşları, Bozok Üniversitesi ve bölge vatandaşları projenin aktörleri arasında yer almaktadır.

Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi, öncelikle kamu-özel sektör-vatandaş işbirliğiyle gerçekleştirilen bağımsız bir arazi toplulaştırması olduğundan merkezi hükümet politikalarına ihtiyaç duymayan bir inisiyatifdir. Nitekim Kaymakamlığın projede üstlendiği rol ile birlikte hukuki altyapıya ihtiyaç duymayan bir arazi toplulaştırma sisteminin ortaya çıktığı görülmektedir. Proje öncesi bölgede tarımsal üretim kapasitesinin genel olarak hububat ürünlerine yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda en çok yetiştirilen ürünler ise buğday ve arpadır.

Proje öncesinde geleneksel tarım yöntemlerinin kullanıldığı üretim metodunda bölgenin yağış koşullarının da etkisiyle üretim, ekonomik kazanç elde etmekten ziyade “yaşamsal geçim” için gerçekleştirilmektedir. Buna ek olarak bölgenin işgücü katılım oranı düşük seviyelerde seyretmektedir. Projenin hayata geçirilmesiyle birlikte sürdürülebilir tarım ilkelerine uygun şekilde etkin ve efektif işgücü kullanımı temel prensip haline getirilmektedir. Nitekim proje ekseninde bölgede çalışan işgücünün yıllık çalışma ortalaması 8 aylık bir süre zarfına kadar çıkarılmaktadır. Proje’nin ekonomik sonuçları arasında bir diğer önemli unsur sürdürülebilir tarım uygulamalarının da önemli bileşenlerinden olan toprak verimliliği ve efektif kullanımıdır. Proje ekseninde hem toprağın değer maliyeti artırılmış hem de verimliliği katlanmıştır. Derin köklü meyve bitkilerinin proje sahasında kullanılmasıyla birlikte bölgenin toprak özelliklerinden efektif bir şekilde yararlanılmaya başlanmaktadır. Ek olarak toprak verimliliği korunmakta ve tarımsal sürdürülebilirlik yolunda mesafe alınmaktadır.

Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi, çeşitli parametrelerde toplumsal sonuçları da doğurmuştur. İlçe’de işsizliğin azalması ve istihdamın artması bunun en önemli göstergeleridir. Bu gelişmelerle beraber İlçe’ye tersine göç yaşandı. Proje kapsamında yeni sektörler doğmuş, yöresel bir marka değeri oluşturulmuş, tarımda teknoloji etkin olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca arazilerin toplulaştırılması sonucu bölge insanı arasındaki birlik ve beraberlik duygusunu pekiştirmiştir. Projenin olumlu dışsal sonuçları olarak görülebilecek bu çıktılar beşerî, toplumsal ve kurumsal temellerde sürdürülebilir kalkınmanın kapasite geliştirme yönünü ön plana çıkarmaktadır.

Bölgede proje öncesi ve sonrası tarım uygulamalarına genel hatlarıyla bakıldığında *sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve çevresel etki* açısından olumlu anlamda önemli farklılıklar söz konusudur. Kabalı Köyü’nde projesi öncesinde toprak ve su yönetimi bağlamında geleneksel tarım uygulamaları benimsenmektedir. Buna karşılık proje sahasında toprağın verimliliğini korumak adına modern tarım tekniklerinin kullanımına geçilmiştir. Ancak bölge halkının görece küçük tarım arazilerinde geleneksel toprak ve su yönetimi uygulamalarına devam ettikleri de araştırma sonucunda gözlemlenmiştir. Biyolojik çeşitlilik, doğal yaşam ve ekosistem ile iklim değişikliği konularında proje öncesi ve sonrasında bölgede değişiklik söz konusu olmuştur. Bu noktada projenin uygulanma aşamalarında sürdürülebilir tarımsal stratejilere uyumluluğu da bu konulara olumlu bir katkı sunduğu ifade edilebilir. Çalışmanın *sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve çevresel etki* sorusuna pozitif dışsallık

sunan bir diğer gelişme tarımsal girdiler ve makineleşme konularında yaşanmıştır. Özellikle projenin uygulanmasıyla birlikte bölgedeki traktör sayısının ciddi oranda azalması ve tarım arazilerinde kullanılan girdi sayısındaki düşüş bu pozitif dışsallığın önemli örnekleri arasında sayılabilir.

Sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve sosyal etkiler başlığı altında sıralanan hipotezlere araştırma bulgularından hareketle bakıldığında yine olumlu bir tabloyla karşılaşılmaktadır. Projenin uygulanma aşaması akabinde bölgede çalışan ve işçi haklarının dikkat çekici şekilde gelişim gösterdiği tespit edildi. Proje sahasında tarımsal üretime dayalı iş sözleşmeleri ve mevsimlik işçi sözleşmeleri bölge halkının sosyal güvenlik haklarında bir ilerlemenin yaşanmasını sağladı. Ek olarak proje sahasında çalışan yerel halkın projeye yönelik duydukları memnuniyet konusunda sağlıklı/güvenli çalışma ortamı, özlük hakları, çalışma süreleri ve ücretler belirleyici bir konumdadır. Bununla birlikte proje öncesinde tarımsal uygulamalarda deneyimlenen arazi anlaşmazlıkları projenin uygulanma aşamalarından arazi toplulaştırma sürecinde aşıldığından bu konuda da toplumsal ve yerel ilişkilere olumlu bir katkı sunuldu.

Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi'nin uygulanmaya başladığı 2012 yılından itibaren aradan geçen 10 yılda *sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve ekonomik etkiler* bakımından ortaya çıkardığı sonuçlara araştırma bulgularından hareketle bakıldığında, yukarıdaki soruların sorgulamalarında karşılaşılan olumlu tablonun kendini tekrar ettiği görülmektedir. Araştırma bulgularında vurgulandığı üzere, bölge halkının ilgili projeden beklentisinin birincil maddesini ekonomik etmenler oluşturmaktadır. 10 yıllık deneyim ekseninde bölge halkının belki de projeyi çok büyük oranda başarılı ve verimli bulmasının ana faktörü sunduğu ekonomik perspektiftir. Projeye dâhil olan arazi sahiplerinin hane-içi gelirlerini yaklaşık 7 kat artırdığı tespit edilmiştir. Yönetim sistemi ve kayıt düzeni ise tarımsal üretimde enerji, su, işgücü ve zirai girdilerin sistemli hale gelmesini sağlamıştır. Böylelikle bölge halkının proje öncesinde tarım arazilerinde gerçekleştiremedikleri finansal istikrar, modern tarımsal üretim metotları ekseninde ortaya koymuştur. Son tahlilde araştırma bulgularının ortaya çıkardığı sonuçlar, Deveci Havzası Meyvecilik Entegrasyon Projesi'nin sürdürülebilir tarımsal kalkınmaya yönelik önemli bir perspektif sunduğunu göstermektedir.

Sürdürülebilir tarımsal kalkınma uygulamaları ve çevre açısından Kabalı Köyü meyvecilik projesinin bugün kü proje sonuçlarını ve mevcut durumunun 5 yıl sonra tekrarlanması ve bugün elde edilen verilerle kıyaslama yapılması Türkiye'nin sürdürülebilir tarımsal uygulamaları için bu araştırmada önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2004). “Türk Tarımının Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 50, ss. 67-85.
- Akci, A. (2015). *Kırsal Kalkınma İçin Bir Model Önerisi: Köy Kümeleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Akça, Y. (2017). “Türkiye’nin Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Bölgesel Kalkınma Politikalarının Değerlendirilmesi”, *Culture of Nomad Life and International Turkish Traditional Arts Symposium Bildiri Kitabı*, (Ed. İ Eliri ve M. A. Eroğlu), Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Yayınları.
- Akçalı, R. (1995). “Sürdürülebilir Kalkınma”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 5, Temmuz-Ağustos.
- Akın, S. (2008). *Avrupa Birliği’nde Kırsal Kalkınmaya Yönelik Mali Yardımlar Değişimler ve Türkiye’nin Uyum Çalışmaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Aktan, C. C. (2003). “Yoksulluk Sorununun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri”, Coşkun C. Aktan (Edt.), *Yoksulluk*, Cilt:1, İstanbul: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları.
- Alagözoğlu, A. (2010) *Türkiye’de Entegre Kırsal Kalkınma Projelerinin Sosyal Kalkınma Boyutu: Erzurum Entegre Kırsal Kalkınma Projesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Ankara.

Albertini, J. M. (1974). *Az gelişmişliğin Mekanizması*. (Çev. Muzaffer Sencer ve Meral Kum), İstanbul: May Yayınları.

Alcock, P. vd. (2011). *Sosyal Politika: Kuramlar ve Uygulamalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Altieri, M. A. (1995). *Agroecology: The Science of Sustainable Agriculture*. Cambridge: Westview Press.

Anonim, (2020). “Tarım ve Orman Bakanlığı”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/arazi-toplulastirmada-2023-hedefi-8-5-milyon-hektar/1564931>

Arıcı, İ. ve Demir, A. O. (1996). “Tarla İçi Geliştirme Hizmetlerinin Kırsal Çevreye Etkisi”, *Tarım-Çevre İlişkileri Sempozyumu*, 13-15 Mayıs, Mersin.

Arın, T. (1995). “Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletlerin Kalkınma Stratejileri”, *1993-1994 Petrol-İş Yıllığı*. (ss. 544-558), İstanbul: Mart Matbaacılık.

Aruoba, Ç. (1992). *Türkiye Ekonomisi: Sektörel Gelişmeler*. Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları.

Atış, E. (2004). “Çevre ve Sürdürülebilir Boyutlarıyla Organik Tarım”, *Buğday Dergisi*, Sayı: 2004-2005, İstanbul.

AVŞAROĞLU, İsmail- ARISOY Hasan, “Kabalı Köyündeki Meyvecilik Projesinin Bir Kırsal Kalkınma Modeli Olarak Uygulanabilirliğinin Araştırılması”, *TEAD*, 2021; 7(2), 99-108, *Araştırma Makalesi (Research Article)*.

Aytaç, F. (2009). *Açıklamalı Köy Kanunu*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Babaoğlu, M. (2006). “Dünyada Organik Tarımın Tarihsel Gelişimi”, *Sürdürülebilir Rekabet Avantajı Elde Etmede Organik Tarım Sektörü*, İstanbul: URAK.

Bakırcı, M. (2007). *Türkiye’de Kırsal Kalkınma: Kavramlar-Politikalar-Uygulamalar*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Balkır, Z. G. (2010). “Konut Hakkı ve İhlalleri: Kentli Haklarının Doğuşu”, *II. Ulusal Sosyal Haklar Sempozyumu Kitabı*, İstanbul: Petrol-İş Yayınları, ss. 339-358.

Bansal, P. (2004). “Evolving Sustainability: A Longitudinal Study of Corporate Sustainable Development”, *Strategic Management Journal*, Vol. 26, Issue: 3, ss. 197-218.

Barlas, N. (2013). *Küresel Krizlerden Sürdürülebilir Topluma: Çağımızın Çevre Sorunları*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Bassı, T. (1999). “Küreselleşme ve Çevre: Avrupa Konseyi’nin Faaliyetleri ve Başarıları”, *Avrupa’da Yerel Yönetimlerin Çevre Politikaları ve Türkiye*. Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayını.

Başkaya, F. (1996). “Sürdürülebilir Kalkınma Kavramının Politik Ekonomik Boyutları”, *Sürdürülebilir Kalkınma Sempozyumu* (Aralık 1995), Ankara: TMMOB Yayını.

Becic, E. ve Svarc, J. (2009). “Sustainable Development: What are the Measurement Challenges?”, *The 3rd OECD World Forum ‘Statistics, Knowledge and Policy’*, Busan.

Bernhagen, P. (2008). “Business and International Environmental Agreements: Domestic Sources of Participation and Compliance by Advanced Industrialized Democracies”, *Global Environmental Politics*, 8 (1), ss. 78-110.

Bezirci, P. D. (2005). *AB Sürecinde Çevre*. İstanbul: Tasam Yayınları.

Bigg, T. ve Dodds, F. (1997). “The UN Commission on Sustainable Development”, F. Dodds (Ed.), *The Way Forward Beyond Agenda 21* (pp. 16-21), London: Earthscan Publication.

Bilgin C. (2014). *Trakya Bölgesindeki Uygulanan Arazi Toplulaştırmasının Çiftçiler Üzerindeki Etkiliğinin İrdelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi.

Birch, E. L. ve Lynch, A. (2012), “ABD’deki Sürdürülebilir Kentsel Kalkınmayı Ölçmek”, Linda Starke (Ed.), *Dünyanın Durumu: Sürdürülebilir Refaha Doğru* (133-151), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Bileşmiş Milletler (1992a). *Çevre ve Kalkınma Konferansı: Rio Bildirgesi*. <https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/cevreilave02.pdf> (E. T. 14. 04. 2020).

Bileşmiş Milletler (1992b). *Çevre ve Kalkınma Konferansı: Gündem 21*. BM Yayınları.

Birleşmiş Milletler (1994). *Population and Development: Programme of Action Adopted at the International Conference on Population and Development*, Cairo, 5-13 September. https://www.unfpa.org/sites/default/files/event-pdf/PoA_en.pdf (E. T. 14. 04. 2020).

Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (2002). *UN Conference on Sustainable Development: Johannesburg Plan of Implementation*. BM Yayınları.

Boratav, K. (1990). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Bodansky, D. (2010). “The Copenhagen Climate Change Conference: A Postmortem”, *American Journal of International Law*, 104 (2), ss. 230-240.

Boulding, K. (2017). “The Economics of the Coming Spaceship Earth”, Edt. Anil Markandya ve Julie Richardson, *Environmental Economics*, London: Routledge.

Bozlağan, R. (2004). “Sürdürülebilir Gelişme Kavramı Üzerine Yapılan Tartışmalara Bir Bakış”, *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 3-4, ss. 1-19.

Bozlağan, R. (2002). “Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesine Giriş”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, ss. 56-72.

Bozdoğan, R. (2005). “Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı”, *Sosyal Siyaset Konferansları, Kitap 50*. H. Y. Ersöz (ed.), İstanbul: İÜ Yayınları.

Bozkurt, Y. (2010). *Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Çevre Politikalarının Dönüşümü*. Bursa: Ekin Basım.

Bozkurt, Y. ve Kaman, D. (2018). *Yerel Yönetimler Perspektifinde Türkiye'de Çevre Politikaları*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Brady, N. C. (1994). “Sustainable Agriculture; A Research Agenda”, S. M. Virmani, J. C. Katyal, H. Eswaran and I. P. Abrol (Edt.), *Stressed Ecosystems and Sustainable Agriculture*, (pp. 21-33), USA: Science Publishers.

Brenton, T. (1995). *The Greening of Machiavelli: The Evolution of the International Environmental Politics*. London: Earthscan Publications.

Briggs, A. (1999). “The Welfare State at Historical Perspective”, *Archives Europeennes de Sociologie*, Vol. 2, Issue: 2, ss. 221-259.

Brown, L. R. (2003). *Eko-Ekonomi*. (Çev. A.Yeşim Erkan), İstanbul: TEMA Vakfı Yayınları.

Brown, L. R. ve Flavin, C. (1999). *A New Economy for a New Century*, “State of The World 1999”, New York: World Watch Institute.

Budak, S. (2004). “Uluslararası Çevre Düzenlemeleri Bağlamında Politika Adalet ve Katılım”, M.C. Marin ve Uğur Yıldırım (Ed.), *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetimsel Perspektifler*, (ss. 385-430), İstanbul: Beta.

Buran, A. (2015). “Nitel Araştırmada Veri Toplama”, Ed. F. N. Seggie ve Y. Bayyurt, *Nitel Araştırma: Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Bullard, R. (2007), Land Consolidation and Rural Development. Papers in Land Management, No:10, Anglia Ruskin University.

BYKP 1, T.C. KALKINMA BAKANLIĞI. (1963). “T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”, (Erişim Adresi: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf>)

BYKP 2, T.C. KALKINMA BAKANLIĞI. (1968). “T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”, (Erişim Adresi: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/8/plan2.pdf>)

BYKP 3, T.C. KALKINMA BAKANLIĞI. (1973). “T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı”, (Erişim Adresi: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf>)

BYKP 4, T.C. KALKINMA BAKANLIĞI. (1979). “T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı”, (Erişim Adresi: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/6/plan4.pdf>)

BYKP 5, T.C. KALKINMA BAKANLIĞI. (1985). “T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”, (Erişim Adresi: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/5/plan5.pdf>)

BYKP 6, T.C. KALKINMA BAKANLIĞI. (1990). “T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı”, (Erişim Adresi: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/4/plan6.pdf>)

BYKP 7, T.C. KALKINMA BAKANLIĞI. (1996). “T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”, (Erişim Adresi: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf>)

BYKP 8, T.C. KALKINMA BAKANLIĞI. (2001). “T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”, (Erişim Adresi: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/2/plan8.pdf>)

BYKP 9, T.C. KALKINMA BAKANLIĞI. (2007). “T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı”, (Erişim Adresi: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf>)

BYKP 10, T.C. KALKINMA BAKANLIĞI. (2014). “T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı”, (Erişim Adresi: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20KalknC4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf>)

BYKP 11, T. C. CUMHURBAŞKANLIĞI. (2019). “T. C. Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On Birinci Kalkınma Planı”, (Erişim Adresi: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>)

Caferoğlu, B. E. (2009). *Tarımsal Uygulamaların Çevre Kirliliğine Etkisi Ve Çözüm Önerileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniviversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Can, M. (2007). *Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye'nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi: SAPARD ve IPARD Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat.

Carson, R. L. (1962). *Silent Spring*. Boston: Houghton Mifflin.

Carter, M. R. (2002). “Soil Quality for Sustainable Land Management: Organic Matter and Aggregation Interactions that Maintain Soil Functions”, *Agronomy Journal*, Vol. 94, ss. 38-47.

CBD (2001). “Global Biodiversity Outlook”, Secretariat of the Convention on Biological Diversity/UNEP: Montreal, Canada.

Chasek, P. S. (2001). *Earth Negotiations: Analyzing Thirty Years of Environmental Diplomacy*, New York: United Nations University Press.

Chazournes, L. B. (2005). “The Global Environment Facility (GEF): A Unique and Crucial Institution”, *RECIEL*, 14 (3), ss. 193-201.

Chichilnisky, G. (1997). “What is Sustainable Development?”, *Land Economics*, Vol. 7, No. 4, ss. 467-491.

Clark, J. (1996). *Kalkınmanın Demokratikleştirilmesi*. çev. Serpil Uyar, Ankara, Türkiye Çevre Vakfı Yayını.

Clemençon, R. (2016). “The Two Sides of the Paris Climate Agreement”, *The Journal of Environment & Development*, 25(1), ss. 3-24.

Cole, M. A. (2007). “Economic Growth and the Environment”, *Handbook of Sustainable Development*, (Edt.), G. Atkinson, S. Dietz ve E. Neumayer, (pp. 240-253), Cheltenham: Edward Elgar.

Commission of the European Communities (CTEC). (2007). *Adapting to climate change in Europe-options for EU action*, Brussels: CTEC Report.

Cömert, N. (2011). “Avrupa Birliği’nde Tarımsal Biyoteknoloji Alanındaki Yasal Düzenlemeler”, *Ziraat Mühendisliği Dergisi*, Sayı: 357, ss. 30-33.

Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Ankara: Siyasal Kitapevi.

Creswell, J. W. (2007). *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches*. Second Edition, USA: SAGE Publications.

Çağlar, E. ve Acar, O. (2013). “Onuncu Kalkınma Planı Hakkında Bir Değerlendirme”, *TEPAV, Değerlendirme Notu*, ss. 1-28.

Çeken, H. ve Ökten, S. (2008). “GAP Projesi’nin Türkiye’nin Kırsal Kalkınma Politikaları İçindeki Yeri ve Önemi”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, ss. 14-19.

Çelik, Z. (2005). “Planlı Dönemde Türkiye’deki Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Planlama Dergisi*, Sayı: 2005/2, ss. 61-71.

Çepel, N. (2003). *Ekolojik Sorunlar ve Çözümleri*. 2. Baskı, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.

Çevre Terimleri Sözlüğü, <https://www.cekud.org.tr/tr/cevre-kutuphanesi/cevre-terimleri-sozlugu/> (E. T. 19. 04. 2021).

Çoker, K. (2012). *Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve İktisadi Etkileri*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

Davey, L. (2009). “The Application of Case Study Evaluations”, (Çev: Tuba Gökçek), *Elementary Education Online*, 8(2), ss. 1-3.

De Avila-Pires, D. F., Mior, L. C., Aguiar, V. P. ve De Mello Schlemper, R. (2000), “The Concept of Sustainable Development Revisited”, *Foundations of Science*, Vol. 5, ss. 261-268.

De Long, J. B. Ve Eichengreen, B. (1991). “The Marshall Plan: History’s Most Successful Structural Adjustment Program”, Centre for Economic Performance and Landeszentralbank Hamburg Conference on Post-World War II European Reconstruction, Hamburg.

Declaris, M. (2000). *The Law of Sustainable Development: General Principles*. Luxembourg: European Commission.

Demir, E. (2002). “Yeni Kentli Ailelerde Geçimlik Üretim ve Yoksulluk”, Edit. Y. Özgün, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*. Ankara: TODAİE.

Demir, C. ve Çevirgen, A. (2006). *Turizm ve Çevre Yönetimi: Sürdürülebilir Gelişme Yaklaşımı*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Demirtaş, M. ve Gürler, Z. (1993). “Türkiye’de Uygulanmaya Konulan ‘I. Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projesinin’ Türk Tarımının Gelişmesine Etkileri”, *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*. DİE Yayın No: 1616, Ankara: DİE Matbaası.

Demiryürek, K. (2011). “Organik Tarım Kavramı ve Organik Tarımın Türkiye’deki Durumu”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 1, ss. 27-36.

Dempsey, N. Vd. (2011). “The Social Dimension of Sustainable Development: Defining Urban Social Sustainability”, *Sustainable Development Journal*, 19 (1), ss. 289-300.

Denig, E. ve Maris, R. (1960). “A Priority Scheme for Dutch Land Consolidation Projects”, *International Institute for Land Reclamation and Improvement*, Netherlands: Wageningen.

Doğan, H. G. ve Gürler, A. Z. (2015). “Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli Kapsamında Yeşilirmak Tarım Havzasında Yetiştirilen Tarım Ürünlerinin Arz Duyarlılığı”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 3, ss. 231-243.

Doğanay, F. (1993). *Kırsal Kalkınma*. Ankara: DPT Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü, Planlama Dairesi Başkanlığı Yayınları.

Doğanoğlu, M. (2010). *Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (Gap'in) Çevresel Etkileri ve Çevre Bilinci: Şanlıurfa İli Çamlıdere Köyü Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Doyle, T. (2005). *Environmental Movement in Majority and Minority Works*. New Jersey: Rutgers University Publications.

Duru, B. (2001). “Viyana’dan Kyoto’ya İklim Değişikliği Serüveni”, *Mülkiye Dergisi*, 25 (230), ss. 1-32.

Duru, B. (2003). “Dünya Bankası, GEF ve Küresel Çevre Sorunları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (2), ss. 79-95.

Durukan, S. (2005). *Çanakkale Bölgesinde Arazi Toplulaştırma Uygulamaları ve Kumkale Ovası Arazi Toplulaştırma Projesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Egeli, G. (1996). *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Politikaları*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.

Ekinci K. (2010). *Arazi Toplulaştırması Konusunda Çiftçi Davranışlarının Belirlenmesi: Bafra Ovası Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Tokat.

Ellis, F. ve Biggs, S. (2001). “Evolving Themes in Rural Development 1950s-2000s”, *Development Policy Review*, Vol. 19, Issue: 4, ss. 439-442.

Emrealp, S. (2005). *Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler*. 2. Baskı, İstanbul: IULA-EMME Yayını.

Engelman, R. (2012). “9 Milyardan Önce Durmaya Yönelik Dokuz Nüfus Stratejisi”, Linda Starke (Ed.), *Dünyanın Durumu: Sürdürülebilir Refaha Doğru*, (ss. 203-217), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Ergun, C. ve Gül, H. (2010). “Barınma Hakkının İhlal Edilme Sürecinde Kentsel Dönüşüm Projeleri”, *II. Ulusal Sosyal Haklar Sempozyumu Kitabı*, İstanbul: Petrol-İş Yayınları, ss. 359-378.

Ertem, B. (2009). “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 21, ss. 377-397.

Ertürk, H. (2009). *Çevre Bilimleri*. Bursa: Ekin Basım.

Esengün, K. (1990). *Tokat İli Meyve Yetiştiriciliği Yapan İşletmelerin Ekonomik Durumu Üzerine Bir Araştırma*. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Eser, D., Geçit, H. H. ve Emeklier, H. Y. (2000). *Tarımsal Ekoloji: Terim ve Tanımlar Sözlüğü*. Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları.

Eryılmaz, T. (2011). *Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı ve Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma*, Başkent Üniversitesi, Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

European Commission (2001). “A Framework for Indicators for the Economic and Social Dimensions of Sustainable Agriculture and Rural Development”, *Agriculture Directorate: General*, 5 February.

Eyiler, R. Y. (2014). *Ekolojik Tarım ve Sürdürülebilir Kalkınma Türkiye Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Politikası Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

FAO, (2005). “Sustainable Agriculture and Rural Development (SARD) and Good Agricultural Practices (GAPs)”, Committee on Agriculture, Rome, 13-16 April.

FAO, (2002). “Crops and Drops: Making the Best Use of Water for Agriculture”, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome.

FAO, (1997). “Land Quality Indicators and Their Use in Sustainable Agriculture and Rural Development”, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome.

FAO, (1995). “Sustainability Issues in Agricultural and Rural Development Policies”, FAO Trainer’s Manual, Vol. 1, USA.

FAO, (2019). “Özet: Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu Raporu”, <http://www.fao.org/3/ca5249tr/ca5249tr.pdf>

FAO, (2021). “Suite of Food Security Indicators”, <https://www.fao.org/faostat/en/#data/FS>

Ferdinand, N., Shaw, S. J. ve Forsberg, E. (2017). “Understanding International Events”, N. Ferdinand ve P. J. Kitchin (eds.), *Event Management an International Approach* (pp. 5-35), London: SAGE Publications.

Feyzioğlu, A.P. (2011). *Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme*. İstanbul: Beta Yayınevi.

Fırat Kalkınma Ajansı, (2013). “Arazi Toplulaştırma Faaliyetleri”, Elazığ.

Fricker, A. (2001). “Measuring up to Sustainability: Sustainable Futures Trust”, <http://www.metafuture.org/articlesbycolleagues/AlanFricker/Measuring%20up%20to%20Sustainability.html>. (E. T. 17.04.2021).

Funnell, D. ve Parish, R. (2001). *Mountain Environments and Communities*. London: Routledge.

Furat, M. (2013). “Küresel Politika Değişimleri ve Türkiye’de Kırsal Kalkınma”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, (<http://jss.gantep.edu.tr>), Gaziantep.

Gaspar, D. R. (1996). *Arguing Development Policy*. London: Frank Cass Publications.

Gençler, F. F. (2009). *AB ve Türkiye’de Sürdürülebilir Tarım Uygulamalarının İncelenmesi ve Türkiye’de Sürdürülebilir Tarıma Yönelik Politikaların Geliştirilmesi Üzerine Bir Araştırma: Zeytin Örneği*, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Geray, C. (1974). *Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar*. Ankara: TODAİE Yayınları.

Geray, C. (1999a). “Kırsal Kalkınma Yöneltileri, İlçe Yerel Yönetimi ve İlçe Köy Birlikleri Önerisi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 11-42.

Geray, C. (1999b). “İşlendirme (İstihdam) Açısından Kırsal Gelişme Yöneltilerimiz”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 54, Sayı: 2, ss. 244-257.

Gerber, J. M. (1990). “Principles of Agricultural Sustainability”, <http://www.umass.edu/umext/jgerber/principl.htm> (E. T. 10. 03. 2021).

Giannias, D. ve Sfakianaki, E. (2011). “Regional and Environmental Effects of the EU Enlargement and Euro Zone”, *Regional and Sectoral Economic Studies*, Vol. 11, Issue: 2, ss. 5-20.

Gibbard, R. (1997). “The Relationship Between European Community Agricultural Structural Policies and Their Implementation and Agricultural Succession and Inheritance within Member States”, *Working Papers in Land Management and Development* 3, The University of Reading.

Giddings, B. vd. (2002). “Environment, Economy and Society: Fitting Them Together Into Sustainable Development”, *Sustainable Development Journal*, 10 (1), ss. 187-196.

Giray, F. H., Akın, A. ve Gün, S. (2004). “Kırsal Kalkınmada Yeni Perspektifler”, *Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi*, 16-18 Eylül, Tokat.

Gliessman, S. R. (2005). “Agroecology and Agroecosystems”, Jules Pretty (Edt.), *The Earthscan Reader in Sustainable Agriculture*, (pp. 104-115), London: Earthscan.

Gliessman, S. R. (2007). *Agroecology: The Ecology of Sustainable Food Systems*. Florida: CRC Press.

Gold, M. (1999). *Sustainable Agriculture: Definitions and Terms*. Special Reference Brief Series No. SRB 99-02, The Alternative Farming Systems Information Center, United States Department of Agriculture.

Goodland, R. (1995). “The Concept of Environmental Sustainability”, *Annual Review of Ecology and Systematics*, Vol. 26, ss. 1-24.

Gough, I. vd. (2008). “Climate Change and Social Policy”, *Journal of European Social Policy*, 18 (1), ss. 325-344.

Grainger, A. (2004). “Introduction”, M. Purvis and A. Grainger (eds.), *Exploring Sustainable Development: Geographical Perspectives*, 2nd Edition, (pp. 1-32). London: Earthscan.

Grundmann, R. ve Stehr, N. (2010). "Climate Change: What Role for Sociology?: A Response to Constance Lever-Tracy", *Current Sociology*, 58 (1), ss. 897-910.

Güçlü, A. (2007). *Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye'nin Çevre Politikaları*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gülçubuk, B. (2003). "Cumhuriyet Döneminde Kırsal Kesimde Yaşanan Sosyo-Ekonomik Değişimler ve İzlenen Ekonomik Politikalar", *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Bitkisel Üretim, Hayvancılık ve Ormancılığımız Kongresi*, 3 Kasım 2003, Ankara, ss. 1-13.

Gülçubuk, B. (2005). *Türkiye'de Tarım*. Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayınları.

Gülçubuk, B. (2006). "Kırsal Kalkınma", F. Yavuz (Edt.), *Türkiye'de Tarım*, Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Yayınları.

Gülçubuk, B. (2018). "Dünyanın En Eski Mesleklerinden ve En İtibarlı İş: Çiftçilik", *Türk Tarım Dergisi*, Ankara.

Gülçubuk, B. vd. (2019). "Dünyada ve Türkiye'de Gıda Güvencesinin Ortak Paydası: Aile Çiftçiliği", *Hasat Uluslararası Tarım ve Orman Kongresi*, 21-23 Haziran 2019, Ankara.

Gülçubuk, B. ve Akkaya, M. A. (2019). "Kırsal Alanlarda Girişimciliğin Artmasında ve Geliştirilmesinde Aile Çiftçiliği", *4th International EMI Entrepreneurship & Social Sciences Congress*, 28-29 November, İstanbul-TURKEY.

Gümüş, D. (2000). "Organik Tarım ve Çevre", *Küreselleşmenin Ekolojik Sonuçları*. Edit. Demirer, G. N. ve Abay, T. E., Ankara: Özgür Üniversite Yayını.

Gün, A. S. (2001). "Türkiye'de Tarım Topraklarının Mülkiyet Durumu ve Uygulanan Politikalar", *Türk Tarımının Hedefleri Sempozyumu*, 30 Nisan-1 Mayıs 2001, Ankara.

Gürdoğan, E. (1993). *Kirlenmenin Boyutları*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Gürlük, S. (2010). "Sürdürülebilir Kalkınma Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilir Mi?", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 85-99.

Gürsel, S. vd. (2000). *Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

Haines, A. vd. (2005). “Climate Change and Human Health: Impacts, Vulnerability and Public Health”, *Journal of the Royal Institute of Public Health*, 120 (1), ss. 585-596.

Han, E. ve Kaya, A. A. (2008). *Kalkınma Ekonomisi: Teori ve Politika*. 6. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Hancock, R. D. ve Algozzine, B. (2006). *Doing Case Study Research*. New York: Teachers College Press.

Hansen, J. W. (1996). “Is Agricultural Sustainability a Useful Concept?”, *Agricultural Systems*, Vol. 50, ss. 117-143.

Harrison, P. (1993). *The Third Revolution (Population, Environment and Sustainable World)*. London: Penguin Books.

Higgs, R. (1994). “Nineteen Neglected Consequences of Income Redistribution”, *The Freeman*, <http://www.independent.org/newsroom/article.asp?id=1155> (E. T. 07.03.2021).

Hobbs, D. J. (1980). “Rural Development: Intentions and Consequences”, *Rural Sociology*, 45(1), ss. 7-25.

Holling, C. S. (1973). “Resilience and Stability of Ecological Systems”, *Annual Review of Ecology and Systematics*, Vol. 4, ss. 1-23.

Holmberg, J. ve Sandbrook, R. (1992). “Sustainable Development: What is to be Done?”, J. Holmberg (ed.), *Making Development Sustainable: Redefining Institutions, Policies and Economics* (pp. 19-38), Washington DC: Island Press.

Hopwood, B. vd. (2005). “Sustainable Development: Mapping Different Approaches”, *Sustainable Development Journal*, 13 (1), ss. 38-52.

Houghton, J. (2005). “Global Warming”, *Reports on Progress in Physics*, 68 (1), ss. 1343-1403.

Hunt, D. (1989). *Economic Theories of Development: An Analysis of Competing Paradigms*. London: Harvester Wheatsheaf.

Husserl, E. (2003). *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*. Çev: H. Tepe, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

IFAD, (2016). “Rural Development Report 2016”, *Fostering Inclusive Rural Transformation*. <https://www.ifad.org/pub/rdr>

Ingham, B. (1995). *Economics And Development*. London: McGraw-Hill.

International Labour Organization, (2012). *Sustainable Development, Green Growth and Quality Employment*. Geneva: ILO Publications.

International Labour Organization, (2008). *Employment and Labour Market Implications of Climate Change*. Geneva: ILO Report.

International Labour Organization, (2012). *The Green Jobs Programme of the ILO*. Geneva: ILO Publications.

Ivanova, M. (2012). “Sürdürülebilirlik Yönetişimi İçin Yeni Bir Küresel Yapı”, Linda Starke (Ed.), *Dünyanın Durumu: Sürdürülebilir Refaha Doğru*, (ss. 179-203), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

“İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi”, http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/06/BM_Iklim_Degisikligi_Cer%C3%A7eve_Sozlesmesi.pdf (E. T. 13.07.2021).

“İlişkili Ekonomi” maddesi, CADI Çevrimiçi Sözlüğü, <http://www.cadi.ph/?s=economy> (E. T. 20. 03. 2021).

İmga, O. (2006). “Küreselleşen Çevresel Krize, Hakim Paradigma Dışı Olarak Derin Ekolojik Yaklaşım”, *S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, ss. 84-97.

İngiltere Biyodinamik Tarım Derneği, www.biodynamic.org.uk Erişim Tarihi: 10.12.2021.

İstedığımız Gelecek. (2012). Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20),

Rio de Jenairo, Brezilya, 20-22 Haziran 2012, Konferans Çıktısı, <http://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/Publications/EnvSust/3.The%20FutureWeWant.pdf> (E. T. 15.08.2021).

İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği, (2018). *Sürdürülebilir Tarım İlkeleri İyi Uygulamalar Rehberi*. İstanbul.

İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği, (2015). *Sürdürülebilir Tarım İlkeleri*. İstanbul.

İşgüden, T., Erkan, H., Pirili, M., Kurtuluş, H., Ceylan, T. ve Ercan, F. (1995). *Gelişme İktisadı: Kuram, Eleştiri, Yorum*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Jacoby, E. H. (1953). *Inter-Relationship Between Agrarian Reform and Agricultural Development*. Food and Agriculture Organization of the United States.

Jenny, H. (1994). *Factors of Soil Formation: A System of Quantitative Pedology*. New York: Dover Publications.

Kagan, S. (2008). "Introduction", S. Kagan and V. Kirchberg (Edt.), *Sustainability as a New Frontier for the Arts and Cultures* (pp. 14-23). Frankfurt: Verlag für Akademische Schriften.

Kaplan, A. (1999). *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Karaaslan, G. (1999). *Sürdürülebilir Tarım, Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat.

Kayaoğlu, A. (2005). "Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Topplulaştırma Çalışmaları, Yasal Dayanak, Sorunlar ve Çözümler", *Türkiye'de Arazi Topplulaştırması Sempozyumu*, 15-16 Eylül, Konya.

Kayıkçı, S. (2005). "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Kadar Köye ve Köylüye Yönelik Olarak İzlenen Politikalar", *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 448, ss. 70-87.

Kaypak, S. (2012). "Ekolojik Turizm ve Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 14, No: 22, ss. 11-29.

Keating, M. (1993). *Yeryüzü Zirvesinde Değişimin Gündemi: Gündem: 21 ve Diğer Rio Antlaşmalarının Popüler Metinleri*. Ankara: UNEP Türkiye Komitesi Yayını.

Keating, M. (2003). *Değişimin Gündemi*. Ankara: UNEP Türkiye Komitesi Yayını.

Kılıçoğlu, P. (2005). *Türkiye'nin Çevre Politikalarında Sürdürülebilir Gelisme*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Keleş, R. (2002). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitapevi.

Keleş, R. ve Hamamcı, C. (1997). *Çevrebilim*. Ankara: İmge Kitabevi.

Keleş, R., Hamamcı, C. ve Çoban, A. (2015). *Çevre Politikası*. 8. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Keleş, R. (2021). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Kılıç, S. E. (2019). *Arazi toplulaştırma Çalışmalarının Sosyal ve Ekonomik Yönden Analizi; Kırıkkale İli Delice İlçesi Köy Toplulaştırma Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Kınacı, B., Albuz Pehlivan, N. ve Seyhan, G. (2011). *Turizm ve Çevre*. Ankara: Pegem Akademi.

Koch, M. Ve Fritz, M. (2014). “Building the Eco-social State: Do Welfare Regimes Matter?”, *Cambridge University Social Policy Journal*, 43 (4), ss. 679-703.

Kolk, A. ve Tulder, R. (2010). “International Business Corporate Social Responsibility and Sustainable Development”, *International Business Review*, Vol. 19, ss. 119-125.

Konur, M. (2012). *Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye Üzerine Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Kula, E. (1998). *History of Environmental Economic Thought*. London: Routledge.

Kuleli, Ö. ve Sonat, A. (1995). *Türkiye’de Çevre*. İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaplığı Türkiye’nin Sorunları Dizisi-13.

Kuznets, S. (1971). *Economic Growth of Nations*. Cambridge: Harvard Universtiy Press.

Küçükcan, E. F. (2002). *The Possibility of Sustainable Development: Environmentalism vs. Developmentalism*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Ankara.

Küsek, G. (2008). “Kamulaştırma, Toplulaştırma ve Tarım Reformu”, *II. Kadastro Kongresi*, Ankara

Lale, Z. (2016). *Sürdürülebilir Kalkınma Temeline Dayalı Yaşanabilir Çevre Oluşturma: Eskişehir Tepebaşı İlçe Örneği*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Lampkin, N. (1990). *Organic Farming*. Ipswich: Farming Press.

Larre, D. (1986). *Çevre Yönetimi Konulu Dünya Sanayi Konferansının Sonuçları ve Tavsiye Kararları*. Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı.

Lehtonen, M. (2004). “The Environmental-Social Interface of Sustainable Development: Capabilities, Social Capital, Institutions”, *Ecological Economics*, Vol. 49, ss. 199-214.

Lejano, R. P., Ingram, M. ve Ingram, H. M. (2013). “Alternatif Tarım Ağlarında Doğa ve Bilimin Anlatıları”, *Çevresel Ağlarda Anlatının Gücü*, İstanbul: MIT.

Liverman D. M. ve Vilas, S. (2006). “Neoliberalism and the Environment in Latin America”, *Annual Review of Environment Resources*, 31 (1), ss. 327-363.

Lundahl, M., Rauhut, D. ve Hatti, N. (2021). *Poverty in Contemporary Economic Thought*. USA: Taylor & Francis eBooks.

Malthus, T. R. (2017). *Nüfus İlkesi*. (çev. Çağla Taşkın), İstanbul: Pinhan.

Martinusen, J. (1998). *Society, State and Market: A Guide to Competing Theories of Development*. Halifax, Nova Scotia, Canada: Fernwood Books Ltd.

Mazlum, S. C. (2009). “Bir Sosyal Politika Sorunu Olarak Küresel İklim Değişikliği ve Yerel Yönetim Politikaları”, *Kamuda Sosyal Politika*, 9 (2), ss. 51-54.

McDonough, W. (1992). “The Hannover Principles Design for Sustainability”, *EXPO 2000 The World’s Fair*. Hannover, Germany.

Mcneely J. A. ve Scherr, S. (2001). “Strategies to Enhance Wild Biodiversity in Agricultural Lands”, *Workshop on Agricultural Biodiversity*, (pp. 1-40), 3-5 July, Nairobi, Kenya.

Meadowcroft, J. (1997). “Planning, Democracy and the Challenge of Sustainable Development”, *International Political Review*, Vol. 18, Issue: 2, ss. 167-189.

Meadowcroft, J. (2000). “Sustainable Development: A New (ish) Idea for a New Century?”, *Political Studies*, V. 48, Issue: 2, ss. 370-387.

Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. ve Behrens, W. (1972). *The Limits to Growth*. New York: Universe Books.

Melkas, E. (2008). *Kyoto Protocol Flexibility Mechanisms and The Changing Role of Sovereign States*. Turku: International Turku University Publications.

Mengi, A. ve Algan, N. (2003). *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme: AB ve Türkiye Örneği*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Merchant, C. (1992). *Radical Ecology*. New York: Routledge.

Mesarovic, M. ve Eduard, P. (1989). *Dönüm Noktasındaki İnsanlık*. (Çev. K. Tosun, vd.), İstanbul: İÜ İşletme Fakültesi Yayınları.

Mitlin, D. (1992). "Sustainable Development: A Guide to the Literature", *Environment and Urbanisation*, Vol. 4, Issue: 1, ss. 111-124.

Moffatt, I. (1996). *Sustainable Development: Principles, Analysis and Policies*. New York: Parthenon.

Mollavelioğlu, M. Ş. (2009). *Sürdürülebilir Tarımın Ölçümü ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Montgomery, D. R. (2010). *Toprak: Uygarlıkların Erozyonu*. İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.

Moomaw, W. vd. (1999). "The Kyoto Protocol: A Blueprint for Sustainable Development", *The Journal of Environment Development*, 8 (1), ss. 82-90.

Munier, N. (2005). *Introduction to Sustainability: Road to a Better Future*. Dordrecht: Springer.

Nelson, J. P. (2021). *Global Development and Human Rights*. Seattle: University of Toronto Press.

Nemli, E. (2004). *Sürdürülebilir Kalkınma: Şirketlerin Çevresel ve Sosyal Yaklaşımları*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Northbourne, L. (2004). *Look to the Land*. Edt. S. Perennis, Special Edition, Cambridge: Angelico Press.

ODI, (2002). *Briefing Paper: Rethinking Development*. London: ODI Publishing. [online] <http://www.odi.org.uk/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publicationsopinion-files/1866.pdf> (E. T: 15 Ocak 2022).

OECD, (2008). *Çevresel Performans İncelemeleri: Türkiye*. Paris: OECD Publications.

OECD (2020). “Interim Economic Assessment Corona Virus the World Economy at Risk”, (Erişim Adresi: <https://www.oecd.org/berlin/publikationen/Interim-Economic-Assessment-2-March-2020.pdf>)

Okur, N., Yağmur, B. ve Okur, B. (2022). “Tarım Topraklarının Sürdürülebilirliğinde Toprak Kalitesinin Önemi ve Yönetimi”, *Türkiye’de Sürdürülebilir Tarım Uygulamaları: Zorluklar ve Potansiyeller*. (Ed. M. F. Baran, K. Bellitürk ve A. Çelik), Ankara: İKSAD Publishing.

Oosthoek, J. ve Gills, B. K. (2005). “Humanity at the Crossroads: The Globalization of Environmental Crisis”, *Globalizations*, Vol. 2, Issue: 3, ss. 283-291.

Önder, T. (2003). *Ekoloji Toplum ve Siyaset*. Ankara: Odak.

Öner, Ş. (2019). “Amaç ve Politikalar Açısından Yerel Yönetimler: Onuncu ve On Birinci Kalkınma Planları Karşılaştırmalı Analizi”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 645-664.

Öney, E. (1980). *İktisadi Planlama*. 2. Baskı, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 438, Ankara: Sevinç Matbaası.

Onions, C. (1964). *The Shorter Oxford English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.

Örs, A. (2013). *Konya İli Mevlana Kalkınma Ajansı Kırsal Kalkınma Desteklerinin Değerlendirilmesi*. Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Özcan, M. (2012). *Tarımsal İşletmelerde Risk Yönetimi ve Bir Alan Çalışması*. Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İşletme Yönetimi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Özcan, S. ve Sancak, C. (2005). “Modern Biyoteknolojinin Bitkisel Üretimde Kullanımı”, *Modern Biyoteknoloji Uygulamaları*. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara: Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Özey, R. (2001). *Çevre Sorunları*. İstanbul: Aktif Yayınevi.

Özkan, K. E. (2017). *Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Çevre Sorunlarının Önemi: Türkiye ve AB Karşılaştırması*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik.

Öztürk, L. (2007), *Sürdürülebilir Kalkınma*. Ankara: İmaj Yayınları.

Parks, C. B. ve Roberts J. T. (2010). “Climate Change, Social Theory and Justice”, *Theory, Culture & Society*, 27 (2-3), ss. 134-166.

Parris, K. (2004). “Agriculture, Biomass, Sustainability and Policy: An Overview, Biomass and Agriculture”, *OECD Report: Sustainability, Markets and Policies*, (pp. 27-37), Paris, France.

Paull, J. ve Hennig, B. (2020). “Biyodinamik Tarım”, *Tarım ve Biyolojik Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 42, ss. 114-119.

Paull, J. (2011). “İlk Organik Tarım Kursuna Katılmak: Rudolf Steiner’in Koberwitz’deki Tarım Kursu, 1924”, *Avrupa Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, ss. 64-70.

Pearce, D. W. ve Turner, K. R. (1991). *Economics of Natural Resources and the Environment*. 2. Edition, UK: The Johns Hopkins University Press.

Peker, O. ve Demirci, M. (2008). “İklim Değişikliğinin Bilim ve Ekonomi Perspektifinden Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (1), ss. 239-251.

Pepper, D. (1999). “Ecological Modernisation or the ‘Ideal Model’ of Sustainable Development? Questions Prompted at the Europe’s Periphery”, *Environmental Politics*, Vol. 8, Issue: 4, ss.1-34.

Perlas, N. (1995). “The Seven Dimensions of Sustainable Agriculture. V. Shiva & I. Mosher (Edt.), *Biopolitics* (pp. 234-266), London: Zed Books.

Pezikoğlu, F. (2006). *Türkiye’de Sürdürülebilir Tarım Uygulamaları ve Yönlendirilmesi için Gerekli Politikaların Belirlenmesi*, Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa.

- Pezzey, J. (1992). "Sustainable Development Concepts: An Economic Analysis", *World Bank Environmental Paper* (No. 2), Washington DC: World Bank.
- Pezzey, J. (1997). "Sustainability Constraints versus 'Optimality' versus Intertemporal Concern, and Axioms versus Data", *Land Economics*, Vol. 73, ss. 448-466.
- Pinfield, R. (1996). "Beyond Sustainability Indicators", *Local Environment*, Vol. 1, Issue: 2, ss. 151-163.
- Pretty, J. N. ve Conway, G. R. (2004). "Agriculture as a Global Polluter", *International Institute For Environment and Development (IIED)*, GateKeeper Series No: 11.
- Purvis, M. ve Grainger, A. (2004). *Exploring Sustainable Development: Geographical Perspectives*, London: Earthscan.
- Rajkopal, P. (2014). "Ecological Modernisation and Citizen Engagement", *International Journal of Sociology and Social Policy*, 34 (5-6), ss. 302-316.
- Raman, S. (2006). *Agricultural Sustainability: Principles, Processes, and Prospects*. New York: The Haworth Press.
- Rao, P. K. (2000). *Sustainable Development*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Ratiu, D. E. (2013). "Creative Cities and/or Sustainable Cities: Discourses and Practices", *City, Culture and Society*, Vol. 4, ss. 125-135.
- Redclift, M. (2005). "Sustainable Development (1987-2005): An Oxymoron Comes of Age", *Sustainable Development Journal*, 13 (1), ss. 212-227.
- Rehber, E. ve Turhan, S. (2002). "Prospects and Challenges for Developing Countries in Trade and Production of Organic Food and Fibers: The Case of Turkey", *British Food Journal*, Vol. 104, ss. 371-390.
- Reid, D. (1995). *Sustainable Development: An Introductory Guide*. London: Routledge.
- Renner, M. (2012). "Yeşil Ekonominin Herkesin İşine Yaramasını Sağlamak", Linda Starke (Ed.), *Dünyanın Durumu: Sürdürülebilir Refaha Doğru*, (ss. 3-37), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Resmî Gazete, (2020). "2020 Yılında Yapılacak Tarımsal Desteklemelere İlişkin Karar", (Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/11/20201105M1-1.pdf>)

Robinson, G. M. (2008). “Sustainable Rural System: An Introduction”, R. G. Robinson (Edt.), *Sustainable Rural System: Sustainable Agriculture and Rural Communities*, London: Ashgate Publishing.

Rogers, P., Jalal, K. F. ve Boyd, J. A. (2007). *An Introduction to Sustainable Development*. UK: Routledge.

Sagardoy, J. A. (1993). “An Overview of Pollution of Water by Agriculture”, *Water Report 1: Water Pollution by Agriculture and Related Activities*, (pp. 19-26), Santiago, Chile, 20-23 Oct. 1992, Rome.

Sands, P., Peel, J. ve Fabra, A. (2018). *Principles of International Environmental Law*. 4. Edition, Cambridge: Cambridge University Press.

Santis, R. ve Lasinio, C. J. (2015). “Environmental Policies, Innovation and Productivity in EU”, *LLEE Working Paper Series*, Vol. 122, ss. 1-25.

Saraç, B. (2016). *Türkiye’de İllerin Sürdürülebilir Kalkınma Göstergelerine Göre Gri İlişkisel Analiz ile Sıralanması*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Sarıçoban, K. (2011). *Türkiye’de Uygulanan Çevre Politikalarının Sürdürülebilir Kalkınma Üzerine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Saunders, M. A. (1999). “Earth’s Future Climate”, *Philosophical Transactions: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 357 (1763), ss. 3459-3480.

Sayan, S. ve Demir, N. (2003). “Structural Change in Agriculture And Water Requirements in Turkey”, *Food, Agriculture, and Economic Policy in the Middle East and North Africa*, Cilt: 5, pp. 289-315.

Schaller, N. (1993). “The Concept of Agricultural Sustainability”, *Agriculture, Ecosystems and Environment*, Vol. 46, ss. 89-97.

Schumacher, E. F. (2010). *Küçük Güzeldir*. (Çev. Osman Deniztekin), İstanbul: Varlık Yayınları.

Seçer, H. S. ve Çolak, M. (2012). “İklim Değişiminin Sosyal Politika Açısından Değerlendirilmesi”, *TİSK Akademi Dergisi*, 11 (3), ss. 164-197.

Sen, A. (1988). "The Concept of Development", Ed. C. Srinivasan, *Handbook of Development Economics*. Amsterdam: Northolland.

Sencar, P. (2007). *Türkiye’de Çevre Koruma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Sezen, S. (1999). *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye’de Planlama*. Ankara: TODAEİ Yayınları.

Silier, O. (1981). *Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi 1923–1938*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayını.

Smith, A. (2005). "The Alternative Technology Movement: An Analysis of its Framing and Negotiation of Technology Development", *Human Ecology Review*, Vol. 12, No. 2, ss. 106-119.

Smyth, A. J. ve Dumanski, J. (1993). "FESLM: An International Framework for Evaluating Sustainable Land Management", *World Soil Resources Report*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, Italy.

Somersan, S. (1993). *Türkiye’de Çevre ve Siyaset*, İstanbul: Metis Yayınları.

Sousan, J. G. (1992). "Sustainable Development", A. M. Mannion and S. R. Bowlby (ed.), *Environmental Issues in the 1990’s*, Sussex: John Wiley & Sons.

Soykan, S. (2007). *Avrupa Birliği ve Ülkemiz Mevzuatlarında Biyogüvenlik*. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Stein, J. V. (2008). "The International Law and Politics of Climate Change: Ratification of the United Nations Framework Convention and the Kyoto Protocol", *Journal of Conflict Resolution*, 52 (1), ss. 243-268.

Strage, T. ve Bayley, A. (2008). *Sustainable Development: Linking Economy, Society, Environment*. OECD Publishing.

Streeten, P. ve Burki, S. J. (1978). "Basic Needs: Some Issues", *World Development*, Vol. 6, No. 3, ss. 411-421.

Subaşı, M. ve Okumuş, K. (2017). "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Haziran, 21(2), ss. 419-426.

- Şahinöz, A. (1998). *Türkiye Ekonomisi: Sektörel Analiz*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Şener, T. (2019). *Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma Politikaları: Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Edirne.
- Şişman, A. ve Kibaroglu, D. (2009). “Dünyada ve Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları”, *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12.Türkiye Harita Bilimi ve Teknik Kurultayı*, Ankara.
- Talu, N. (2007). “Sürdürülebilir Kalkınma Durum Değerlendirme Raporu”, Temmuz2007, (ErişimAdresi: <http://www.bayindirlik.gov.tr/turkce/kentlesme/skdurumdegerlendirmeraporu.pdf>)
- Taymaz, E. (2020). “Covid-19 Tedbirlerinin Ekonomik Etkileri ve Politika Önerileri”, *Sarkaç*, (Erişim Adresi: <https://sarkac.org/2020/03/covid-19-tedbirlerinin-ekonomik-etkileri-ve-politika-onerileri/>)
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2021). “Ekonomik Gelişmeler Raporu”, (Erişim Adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/09/Ekonomik-Gelismeler-2021_2.ceyrek-21092021.pdf)
- T. C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2021). “Ekonomik Göstergeler”, (Erişim Adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/06/aylikekonomikgosterge09062021.pdf>)
- TÇSV, (1990). *Sürdürülebilir Kalkınma*. Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.
- TÇSV, (1991). *Ortak Geleceğimiz*. Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.
- Tekeli, İ. (1972). “Üçüncü Beş Yıllık Plan Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Mimarlık Dergisi*, Sayı: 11, ss. 52-78.
- Tekeli, İ. (1996). *Habitat II Konferansları Yazıları*. Ankara: TC. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı.
- The United Nations (1996). *Conference on Human Settlements (Habitat II): Habitat Agenda: Goals and Principles: 29*, İstanbul.

Thrupp, L. A. (2000). "Linking Agricultural Biodiversity and Food Security: The Valuable Role of Sustainable Agriculture", *International Affairs*, Vol. 76, Issue: 2, ss. 265-281.

TOBB Ekonomik Rapor, (2018). Ankara: TOBB Yayınları.

TOBB Ekonomik Rapor, (2020). Ankara: TOBB Yayınları.

Todaro, M. P. ve Smith, S. C. (2003). *Economic Development*. 8. Edition, Addison: Wesley.

Tolba, M. K. (1984). "The Premises for Building A Sustainable Society, Address to the World Commission on Environment and Development", Nairobi: United Nations Development Programme.

Trevors, J. T. ve Milton, H. S. (2009). "UN Climate Change Conference, Copenhagen 2009: Whatever Works?", *Water Air Soil Pollution Journal*, 27 (1), ss. 1-3.

Tunalı, Ç. B. (2020). "Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi", *COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*. (Ed. D. Demirbaş, V. Bozkurt ve S. Yorgun), İstanbul: İstanbul University Press.

Turan, Ş. (2014). *Küreselleşen Dünyada Sürdürülebilir Kalkınmanın Rolü*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

Turhan, Ş. (2005). "Tarımda Sürdürülebilirlik ve Organik Tarım", *Tarım Ekonomisi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, ss. 13-24.

Turinek, M., Grobelnik-Mlakar, S., Bavec, M., Bavec, F. (2009). "Biodynamic Agriculture Research Progress and Priorities", *Renewable Agriculture and Food Systems*, Vol. 24, Issue: 2, ss. 146-154.

Turnheim, B. ve Tezcan, M. Y. (2010). "Complex Governance to Cope with Global Environmental Risk: An Assessment of the United Nations Framework Convention on Climate Change", *Science Engineering Ethics*, 16 (1), ss. 517-533.

TÜİK, (2021). "Üretim İstatistikleri",

(Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Uretim-Istatistikleri-2021->

Wood, H. W. (1985). “The United Nations World Charter for Nature: The Developing Nations Initiative to Establish Protections for the Environment”, *Ecology Law Quarterly*, Vol. 12, Issue: 4, ss. 977-996.

Yalçın, C. (2019). *Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Türkiye’de Çevre Politikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı, İstanbul.

Yavuz, C. ve Topuz, M. (2016). “Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’un Türk Medeni Kanunu’nun Miras Hukukuna İlişkin Hükümlerinde Yaptığı Değişiklikler”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2, ss. 663-700.

Yazar, K. M. (2006). *Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Çerçevesinde Orta Ölçekli Kentlere Dönük Kent Planlama Yöntem Önerisi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Yeşilay, R. B. (2008). *Sürdürülebilir Kalkınmanın Türkiye Ekonomisine Uygulama Olanakları*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Yeşilbağ, M. (2011). “Kırsal Kalkınma Politikalarının Gelişim Çizgisi ve Planlı Dönemde Kırsal Kalkınma Yaklaşımları”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 470, ss. 153-176.

Yıkılmaz, R. F. (2011). *Sürdürülebilir Kalkınmanın Ölçülmesi ve Türkiye İçin Yöntem Geliştirilmesi*, Yayınlanmış Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ankara.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 10. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, U. ve Göktürk, İ. (2004). “Sürdürülebilir Kalkınma”, Mehmet C. Marin, Uğur Yıldırım (ed.), *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*. İstanbul: Beta Basım Yayım.

Yıldıztekin, İ. (2009), “Sürdürülebilir Kalkınmada Çevre Muhasebesinin Etkileri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, ss. 367-390.

Yılık, M. M. (2011). *Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Uyumu Açısından Kırsal Kalkınma Bileşeninin Önemi ve Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu’nun Rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Kamu Yönetimi Bilim Dalı,
Karaman.

Yılmaz, Ö. ve Yücel, E. (2017). “Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Türkiye’nin Tarımda Yaşadığı Dönüşüm”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 1, ss. 179-199.

Yin, R. K. (2003). *Case Study Research Design and Methods*. 3. Baskı, London: Sage Publications.

Young, A. (2012). *General View of Agriculture of Hertfordshire*. GB: Ulan Press.

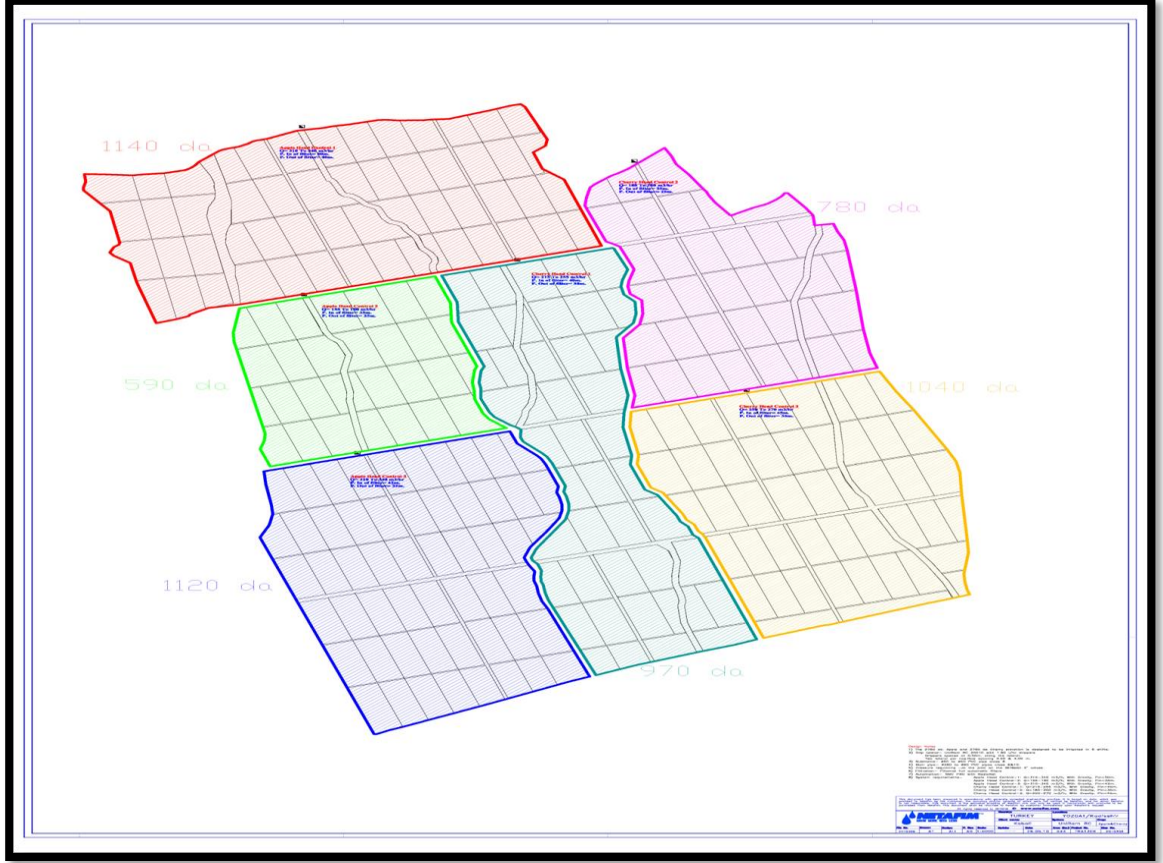
Yunlong, C. ve Smit, B. (1994). “Sustainability in Agriculture: A General Review”, *Agriculture, Ecosystems & Environment*, Vol. 49, Issue: 3, ss. 299-307.

Yüksek, M. (2010). *Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye’de Çevre Politikaları*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.

Zafir, Z. (1998). *Sürdürülebilir Kalkınma ve Azgelişmiş Ülkeler*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

EKLER

EK-1:PROJE ÖNCESİ VE SONRASIYLA İLGİLİ BAZI FOTOĞRAFLAR

EK-2: TÜRKİYE’DE ÜRETİMİ GERÇEKLEŞTİRİLEN SEBZE, MEYVE VE BİTKİSEL ÜRÜNLERE YÖNELİK DEĞİŞİM ORANLARI

Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları

Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler	Üretim (Ton)			Değişim (%)	
	2019	2020	2021	2020	2021
Tahıllar	34.408.699	34.401.704	37.187.508	0,0	8,1
Buğday	20.000.000	19.000.000	20.500.000	-5,0	7,9
Arpa	7.000.000	7.600.000	8.300.000	8,6	9,2
Mısır (dane)	5.700.000	6.000.000	6.500.000	5,3	8,3
Çeltik	940.000	1.000.000	980.000	6,4	-2,0
Diğer	768.699	801.704	907.508	4,3	13,2
Patates, kuru baklagiller, yenilebilir kök ve yumrular	5.776.742	6.211.629	6.498.259	7,5	4,6
Patates	4.550.000	4.979.824	5.200.000	9,4	4,4
Nohut	630.000	630.000	630.000	0,0	0,0
Mercimek (kırmızı)	310.000	310.000	328.418	0,0	5,9
Fasulye (kuru)	220.000	225.000	279.518	2,3	24,2
Mercimek (yeşil)	43.000	43.631	42.397	1,5	-2,8
Diğer	23.742	23.174	17.926	-2,4	-22,6

Yağlı tohumlar	2.467.495	2.665.412	2.620.486	8,0	-1,7
Ayçiçeği	1.949.229	2.100.000	2.067.004	7,7	-1,6
Yerfıstığı	173.835	169.328	215.927	-2,6	27,5
Soya	140.000	150.000	155.225	7,1	3,5
Kolza (kanola)	125.000	180.000	121.542	44,0	-32,5
Aspir	35.000	21.883	21.325	-37,5	-2,5
Diğer	44.431	44.201	39.463	-0,5	-10,7
Tütün	75.276	68.224	76.540	-9,4	12,2
Şeker pancarı	17.436.100	18.054.320	21.000.000	3,5	16,3
Diğer yem bitkileri (tahıl samanı ve kabuklar hariç)	92.069	88.446	83.763	-3,9	-5,3
Hayvan pancarı	92.069	88.446	83.763	-3,9	-5,3
Tekstilde kullanılan ham bitkiler	2.570.010	2.200.021	1.773.659	-14,4	-19,4
Pamuk (kütü)	2.570.000	2.200.000	1.773.646	-14,4	-19,4
Kenevir (lif)	7	19	9	171,4	-52,6
Keten (lif)	3	2	4	-33,3	100,0
Parfümeri, eczacılık ve benzeri alanlarda kullanılan bitkiler, yem bitkileri tohumları	109.238	112.361	96.895	2,9	-13,8

Fiğ	59.515	59.975	46.856	0,8	-21,9
Haşhaş (kapsül)	26.991	27.288	20.542	1,1	-24,7
Gül (yağlık)	14.773	16.560	18.202	12,1	9,9
Diğer	7.959	8.538	11.295	7,3	32,3
Toplam	62.935.629	63.802.117	69.337.110	1,4	8,7

Kaynak: TÜİK, Bitkisel Üretim İstatistikleri Bülteni.

Sebze Ürünleri Üretim Miktarları

Sebzeler	Üretim (Ton)			Değişim (%)	
	2019	2020	2021	2020	2021
Yumru ve kök sebzeler	3.340.787	3.621.082	3.645.299	8,4	0,7
Soğan (kuru)	1.930.695	2.200.000	2.280.000	13,9	3,6
Havuç	642.837	663.882	588.778	3,3	-11,3
Pırasa	252.958	234.052	225.480	-7,5	-3,7
Turp (kırmızı)	177.067	198.112	204.687	11,9	3,3
Soğan (taze)	142.854	142.257	129.023	-0,4	-9,3
Diğer	194.376	182.779	217.331	-6,0	18,9

Meyvesi için yetiştirilen sebzeler	24.696.085	25.362.314	25.373.436	2,7	0,0
Domates	12.150.000	12.841.990	13.204.015	5,7	2,8
Karpuz	4.031.174	3.870.515	3.491.554	-4,0	-9,8
Hıyar	1.848.273	1.916.645	1.886.239	3,7	-1,6
Kavun	1.753.942	1.777.059	1.724.856	1,3	-2,9
Biber (salçalık, kapyra)	1.128.060	1.234.423	1.291.091	9,4	4,6
Biber (sivri)	930.349	902.203	838.890	-3,0	-7,0
Patlıcan	836.284	822.659	835.422	-1,6	1,6
Fasulye (taze)	580.949	596.074	547.349	2,6	-8,2
Kabak (sakız)	474.527	447.830	547.208	-5,6	22,2
Diğer	962.527	952.916	1.006.812	-1,0	5,7
Başka yerde sınıflandırılmamış diğer sebzeler	1.995.955	2.106.248	2.177.982	5,5	3,4
Lahana (beyaz)	516.951	567.622	594.143	9,8	4,7
Karnabahar	225.151	234.356	216.334	4,1	-7,7
Ispanak	225.174	229.793	231.515	2,1	0,7

Marul (göbekli)	215.725	215.728	225.639	0,0	4,6
Marul (kıvırcık)	187.658	198.491	207.234	5,8	4,4
Lahana (kırmızı)	187.948	192.219	198.516	2,3	3,3
Maydanoz	78.961	92.954	97.760	17,7	5,2
Marul (aysberg)	84.160	85.547	87.278	1,6	2,0
Lahana (kara yaprak)	57.034	56.726	56.100	-0,5	-1,1
Diğer	217.193	232.812	263.463	7,2	13,2
Toplam	30.032.827	31.089.644	31.196.717	3,5	0,3

Kaynak: TÜİK, Sebze Ürünleri Üretim Miktarları Bülteni.

Meyve Ürünleri, İçecek ve Baharat Bitkileri Üretim Miktarları

Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri	Üretim (Ton)			Değişim (%)	
	2019	2020	2021	2020	2021
Üzüm	3.933.000	4.100.000	4.208.908	4,2	2,7
Diğer meyveler ve sert kabuklular	16.561.028	16.478.453	17.644.176	-0,5	7,1
Muz, incir, avakado, kivi	870.471	926.330	1.127.801	6,4	21,7
Muz	498.888	548.323	728.133	9,9	32,8
İncir	306.499	310.000	320.000	1,1	3,2

Diğer	65.084	68.007	79.668	4,5	17,1
Turunçgiller	4.902.052	4.301.415	4.348.742	-12,3	1,1
Mandalina	1.650.000	1.400.000	1.585.629	-15,2	13,3
Portakal	1.900.000	1.700.000	1.333.975	-10,5	-21,5
Limon	1.100.000	950.000	1.188.517	-13,6	25,1
Diğer	252.052	251.415	240.621	-0,3	-4,3
Diğer meyveler	8.154.458	8.417.007	9.367.693	3,2	11,3
Elma	3.625.960	3.618.752	4.300.486	-0,2	18,8
Şeftali	789.457	830.577	892.048	5,2	7,4
Kayısı	750.000	846.606	833.398	12,9	-1,6
Kiraz	639.564	664.224	724.944	3,9	9,1
Nar	537.847	559.171	600.021	4,0	7,3
Çilek	440.968	486.705	546.525	10,4	12,3
Armut	519.451	530.723	545.569	2,2	2,8
Erik	296.878	317.946	329.056	7,1	3,5
Vişne	184.167	182.165	189.184	-1,1	3,9

Diğer	370.166	380.138	406.462	2,7	6,9
Zeytin ve diğer sert kabuklular	2.634.047	2.833.701	2.799.940	7,6	-1,2
Zeytin	1.500.467	1.525.000	1.316.626	1,6	-13,7
Fındık	515.000	776.046	665.000	50,7	-14,3
Antep fıstığı	240.000	85.000	296.376	-64,6	248,7
Ceviz	215.000	225.000	286.706	4,7	27,4
Diğer	163.580	222.655	235.232	36,1	5,6
Baharat bitkileri	284.878	306.679	314.999	7,7	2,7
Kırmızıbiber	227.380	240.656	256.735	5,8	6,7
Kekik	15.895	17.965	23.866	13,0	32,8
Diğer	41.603	48.058	34.398	15,5	-28,4
Çay	1.480.534	1.407.448	1.417.685	-4,9	0,7
Toplam	22.259.440	22.292.580	23.585.768	0,1	5,8

Kaynak: TÜİK, Meyve Ürünleri, İçecek ve Baharat Bitkileri Üretim Miktarları.

EK-3: DERİNLEMESİNE MÜLAKATLAR KABALI KÖYÜ ARAŞTIRMASI DERİNLEMESİNE MÜLAKAT FORMU 1. KİŞİ

Sayın Katılımcı,

Bu araştırma Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsü, Sosyal Çevre Bilimleri öğrencisi olarak Kabalı köyü sakinlerinin tarımsal faaliyetlerinin tespit edilmesi ve Meyvecilik Proje Alanı hakkındaki görüşlerinin alınması ve değerlendirilmesi amacıyla yapılmaktadır. Sizden bir isim istenmemektedir. Elde edilecek bilgiler tamamen bilimsel amaçlar için kullanılacaktır. Şimdiden teşekkür ederiz.

Üzeyir Tekin

Mülakatın uygulandığı tarih: 7.11.2021

Katılımcıyla ilgili bir değerlendirmeniz var ise lütfen en son sayfaya yapınız.

1.Köyde miras paylaşımı nasıl gerçekleşiyor? Kadınlara da mirastan pay veriliyor mu? Veriliyorsa yarısı mı?

Bizim köyde mevcut miras kanununa göre miras paylaşımı oluyor. Kadın erkek ayrımı yok herkes hakkı neyse onu alıyor. Köyümüzde kadınlara miras payı geçmişten beri hep verilir. Bizde ayrım yok. Erkek ne kadar hakka sahipse kadında aynı haklara sahiptir.

2. Köyde haneler arasında gelir ve yaşam seviyesi açısından nasıl bir farklılık var?

Köyümüzde aşağı yukarı herkes birbirine yakın bir ekonomik duruma sahiptir. Elbette bazı kişilerin daha fazla toprağı ve mal varlığı vardır. Örneğin benim 50 dönüm arazim var ama yan komşumun 20-25 dönüm, benim büyükbaş hayvanlarım var ama komşum emekli onun hayvanları yok. Ama komşumun durumu gayet iyi proje alanından kira alıyor, evi var, emekli maaşı var. Köyümüzde maddi durumu iyi olmayan yok. Bizim köyde eskiden devlet yardımı alanlar vardı ama meyvecilik projesiyle birlikte son 10 yıldır köyden kimse sosyal yardım almıyor. İhtiyaç kalmadı.

3. Köyde ürünler en fazla nerelere satılıyor?

Köyümüzde meyvecilik projesinin ürünleri ihraç ediliyor, yurt içinde de pazarlanıyor, bunları kiracı şirket yapar. Ayrıca şeker pancarını Sorgun şeker

fabrikasına veriyoruz. Fasulye, buğday, nohut ve mercimek gibi ürünleri de Toprak Mahsulleri Ofisi bazılarını alıyor, bazılarını da tüccarlara satıyoruz.

4. Borç para genellikle kimlerden alınıyor? Tüccarla ilişkiler ne düzeyde?

Tohum, gübre, ilaç gibi ürünleri Tarım Kredi Kooperatiflerinden borçlanarak alıyoruz. Bazen de ziraat bankasının çiftçi kredilerini kullanıyoruz. Tüccarlardan borç almıyoruz.

5. Köyde imece tarzı dayanışmalar var mı?

İmce tarzı dayanışmalar oluyor arada mesela birlikte sulama sistemini yaptık, mezarlık, yine meyvecilik projemizde aslında bir dayanışma sonucu meydana çıktı.

6. Köyde arazinin hasat zamanı il dışından gelip çalışanlar var mı? (Ör. Suriyeliler, Doğulular veya Afganlar vb.)

Hasat zamanı çevre köylerden gelenler oluyor özellikle meyve toplama döneminde. Bazen de Şanlıurfa'dan işçiler geliyor. Afgan çobanlar var bur da birkaç tane.

7. Köyde tarımda kullanılmak üzere en fazla hangi girdiler (tohumluk, makine, gübre, ilaç vb.) dışarıdan alınıyor? Nereden tedarik ediliyor?

Tarımsal girdilerimizi genellikle tohum, tarım makinelerini, gübre, ilaç, yem ve damızlık hayvanları dışarıdan alıyoruz. Daha çok İlçemizdeki Tarım Kredi Kooperatifinden, yada bankadan aldığımız kredilerle Yozgat'tan ve diğer civar yerlerden alıyoruz.

8. Köyde eski gıda hazırlama usullerinden hangileri devam ediyor. Ör. salça, tarhana, bulgur, peynir vb.

Köyde kendi geçimimiz için temel mutfak gıdaları, bulgur, peynir, tereyağı, salça, mercimek, nohut, bal vb gibi gıdalarımızı kendimiz üretiyoruz.

9. Projenin tarım faaliyetlerine ilişkin bölgeye olumlu/olumsuz katkılarını değerlendirir misiniz?

Meyvecilik projesi bir kere köydeki işsizliği ortadan kaldırdı. toprağı olan herkes ihtiyacı varsa 12 ay iş bulabildiğı gibi hissesine düşen kira geliriyle de evine katkı sağlıyor. Bizim proje alnındaki arazimiz çorak bir yerdi. Proje alnındaki tarlaları biz bir yıl eker diğer yılda nadasa bırakırdık. Ben şahsen bu projenin olumsuz bir tarafını görmüyorum. Çünkü projeden önce köyümüzü çok az insan biliyordu şimdi herkes merak ediyor gelip bakıyor, örnek bir proje bu. Projenin sayamayacağım kadar çok

olumlu sonuçları oldu. Biz bu köyde meyvecilik olup olmayacağını bilmiyorduk. bugün bakıyorsunuz bur da çok iyi elma, kiraz ve nektarin/şeftali yetişiyor.

10. Projenin bölgesel çevre üzerine olumlu/olumsuz etkilerini değerlendir misiniz?

Projenin çevre üzerinde tabî ki olumlu etkileri oldu. Mesela eskiden biz damlama sulamayı, sıvı gübre kullanmayı bilmiyorduk. Bu proje sayesinde zararsız tarım ilaçlarını öğrendik, kimyasal katı gübreler yerine doğaya faydalı, bitkilere ve ürüne zarar vermeyen sıvı, orgomineral gübrelemeyi öğrendik. Yine kıraç olan 5 bin 400 dönüm araziye tamamen meyve ağaçlarıyla buluşturduk bunun çevre üzerinde olumlu faydaları oldu. Köyümüzün yeşil alanları çok artı, bizde çevre bilincinin gelişmesinde çok faydası oldu bu projenin. Daha bilinçli tarım yapmaya başladık mesela.

11. Projeye dahil edilen ve edilmeyen araziler arasında nasıl bir farklılaşma mevcut?

Olmaz mı? Mesela bizim proje alanı kıraç bir yerdî. Köyümüzün en vasıfsız arazisi proje alınındakidir. Sulu tarım yaptığımız ırmak kenarı çok değerlidir. Orda biz şeker pancarı, fasulye gibi ürünler ekeriz. Tabi şimdi maliyetler arttı ama mecburen ekiyoruz. Yine kuru tarım yaptığımız ve projeye dahil edilmeyen köyümüzün 6 bin dönüm arazimiz daha var. Buğday, arpa, mercimek, nohut ekiyoruz. Projeye dahil edilen arazinin değeri çok arttı tabi. Gelirimiz de o araziden çok artı.

12. Projenin “sürdürülebilir kalkınma göstergelerine” ilişkin çıktıların değerlendir misiniz?

-Refah: Köyünüzde Projeye birlikte refah düzeyinizde ne gibi değişimler oldu?

Projeye birlikte daha öncede dediğim gibi işsizlik kalmadı. Gelirimiz arttı şimdi köyde herkesin çok güzel evi var. Proje sayesinde kira gelirimiz arttı. Alım gücümüz gayet iyi. Şimdi köyde herkesin evi arabası var. Hatta çoğunun Yozgat'ta, Ankara'da, İstanbul'da da evleri var. Gençlerimiz isteyen projede çalışır.

-Sağlık: Projeye birlikte köyünüzde sağlık alanında yenilikler oldu mu?

Proje sayesinde sağlık ocağımız var. Gerçi şuan hemşire ve sağlık memuru şimdilik var ama faydası çok tabi bununda. Zaitten Kadışehri ilçemizde devlet hastanesi var bizim köye çok yakın.

-Konut ve Barınma: Projeyle birlikte köyünüzde konut ve barınma konusunda ne gibi değişimler oldu?

Projeyle birlikte köyde yaşayanların geliri artınca eskiyen ya da evi olmayanlar yeni evler yaptırdılar. Başka yerde olup köye yeniden ev yapan köylülerde baya çok. Onlarda yılın belli dönemlerinde gelip giderler.

-Yaşam Koşulları: Projenin yaşam şartlarınız üzerinde olumlu etkileri neler oldu?

Olmaz mı? tabi ki oldu. Şimdi çocuklar, gençler daha iyi şartlara sahip. Herkesin alım gücü artınca yaşantılarında baya değişiklikler oldu. Bizim kadınların çoğu ehliyet aldı sonra da gidip araba aldılar.

-Kültür: Projenin uygulanmasıyla birlikte köyünüzde ve sosyal yaşantınızda kültürel değişimler oldu mu?

Yani çok değişiklikler olmadı ama köyümüze gelen giden çok. Proje alanını merak eden yada bu örnek projeyi görmek isteyenler çoğaldı tabi.

-Sosyal Dayanışma: Projeyle birlikte köyde sosyal dayanışma ağlarında nasıl değişimler yaşandı?

Projeyle birlikte sosyal dayanışmamız daha da arttı. Herkes birlikte hareket etmenin faydalarını kendi hayatlarında görünce bunu önemsideler tabi. Çoğu köylümüz birlikte bir sürü alanda ortak işler yapmaya başladı. Yatırımlarını köyün dışında da birbirinden etkilenererek yapamaya başladılar. Örneğin yatırım amaçlı başka şehirlerde konut dükkan alanlar oldu.

-Eğitim: Projeyle birlikte köyünüzde eğitimle ilgili yaşanan değişimler nelerdir?

Proje sayesinde biz ekonomik rahatlığa ulaşınca çocuklarımızı ve gençlerimizi daha rahat okutmaya başladık. Taşınmalı eğitim var köyümüzde. Ama eskiden liseye kadar okuyordu çocuklar şimdi üniversiteye kadar okuyorlar. Bunların nedeni çocukların aileleri ekonomik olarak bu imkana sahip diye oluyor.

-Yerel ve Uluslararası Ticaret/İhracat: Projeyle birlikte elde edilen ürünlerin pazarlanmasında yerel ve uluslararası ticari gelişmeleri anlatır mısınız?

Proje alanında da üretilen meyveler şirket üzerinden ihraç edilmektedir. Yine ülkemizde meyvecilik sektörüne bizim projenin çok katkısı oldu. On binlerce ton meyve üretilmektedir bu proje alanında.

-İstihdam: Projeyle birlikte istihdam alanında yaşananlar nelerdir?

Bu proje sayesinde işsizlik bitti köyümüzde. Artık başka yerlere çalışmaya gitmeye gerek kalmadı. Eskiden herkes başka şehirlere vasıfsız işlerde çalışmaya gitmek zorundaydı. şimdi herşey çok daha iyi. Evinizin dibinde sigortalı 12 aylık işiniz var. daha ne olsun ki...

-İklim (Toprak, Su, Hava, Enerji, Orman): Projenin uygulanmasıyla birlikte yaşanan iklimsel değişimleri anlatır mısınız?

Proje sayesinde biz yeşilin bereketini görmeye başladık. Daha önce çorak ve boş olan bu araziler şimdi yemyeşil. Arazi sulu hale geldi. Proje alanının içinde birçok meyve çeşidi var. Hava daha temiz ve güzel artık. Zaten gelen herkes görüyor sanki orası bir orman alanı gibi. Önceden öyle değildi. Toprak çok verimli hale geldi, çok bereketli şimdi. Bu projeye biz insan eliyle doğanın zenginleşebileceğini de görmüş olduk. Şimdi düşünün eskiden orası bomboş bir çorak araziydi. Ama şimdi bambaşka bir doğa harikası var bu deva alanda doğru mu? doğru keşke bu tür projeleri köyümüzde çok önceden uygulayabilseydik.

-Biyo-çeşitlilik: Projenin uygulanmasıyla biyo çeşitlilik anlamında ne gibi ürün desenleri ortaya çıktı?

Daha öncede dediğim gibi bu proje sayesinde biz meyveciliği öğrendik. Kuru tarım yerine sulu tarım ve ürün çeşidinin nimetlerini ve faydalarını da yıllardır görmeye başladık. Şuan proje alanında en az 6 çeşit meyve yani ürün deseni var. Kiraz, elma, Şeftali/nektarin, Ayva ve kısmen armut. Mesela ceviz de yetiştiriyor burada ama ona ağırlık vermedik. Yine bal kovanlarını koyduk bal üretiliyor. Sulama havuzunda 30 bin civarı sazan balığı yetiştiriliyor. Meyve ağaçların içinde sayısı her geçen gün artan binlerce kaz var. Bunlar hep bu proje sayesinde oldu. Bu arada şuan meyvelerden atıl durumda olanlardan bir sürü yeni ürün üretilmeye başlandı. Elma sirkesi, pekmez, marmelat vb gibi... Zamanla başka üren desenleri de artacak gibi duruyor. Çünkü her gün yeni bir şey üzerinde koyarak ilerliyoruz.

KABALI KÖYÜ ARAŞTIRMASI DERİNLEMESİNE MÜLAKAT FORMU 2. KİŞİ

Sayın Katılımcı,

Bu araştırma Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsü, Sosyal Çevre Bilimleri öğrencisi olarak Kabalı köyü sakinlerinin tarımsal faaliyetlerinin tespit edilmesi ve Meyvecilik Proje Alanı hakkındaki görüşlerinin alınması ve değerlendirilmesi amacıyla yapılmaktadır. Sizden bir isim istenmemektedir. Elde edilecek bilgiler tamamen bilimsel amaçlar için kullanılacaktır. Şimdiden teşekkür ederiz.

Üzeyir Tekin

Mülakatın uygulandığı tarih: 7.11.2021

Katılımcıyla ilgili bir değerlendirmeniz var ise lütfen en son sayfaya yapınız.

1.Köyde miras paylaşımı nasıl gerçekleşiyor? Kadınlara da mirastan pay veriliyor mu? Veriliyorsa yarısı mı?

Kadın erkek aynıdır bizde. Köyde herkes eşit mirastan pay alır. Yani erkek ne kadar hak sahibiyse kadında da aynı haklara sahiptir.

2. Köyde haneler arasında gelir ve yaşam seviyesi açısından nasıl bir farklılık var?

Köyde durumu çok iyi olanda var orta düzeyde olan da var. Bazılarının toprağı daha fazla yan gelirleri var. Misal şehirde evi var kira alıyor. Bazıları emekli ve proje alnından kira geliri var. Hayvancılık yapan var. Yani her hanenin birden fazla geliri var.

3. Köyde ürünler en fazla nerelere satılıyor?

Köyümüzde meyvecilik projesinin ürünleri ihraç ediliyor, yurt içinde de pazarlanıyor, bunları kiracı şirket yapar. Ayrıca şeker pancarını Sorgun şeker fabrikasına veriyoruz. Fasulye, buğday, nohut ve mercimek gibi ürünleri de Toprak Mahsulleri Ofisi bazılarını alıyor, bazılarını da tüccarlara satıyoruz.

4. Borç para genellikle kimlerden alınıyor? Tüccarla ilişkiler ne düzeyde?

Tohum, gübre, ilaç gibi ürünleri Tarım Kredi Kooperatiflerinden borçlanarak alıyoruz. Bazen de ziraat bankasının çiftçi kredilerini kullanıyoruz. Tüccarlardan borç almıyoruz.

5. Köyde imece tarzı dayanışmalar var mı?

İmce tarzı dayanışmalar oluyor arada mesela birlikte sulama sistemini yaptık, mezarlık, yine meyvecilik projemizde aslında bir dayanışma sonucu meydana çıktı.

6. Köyde arazinin hasat zamanı il dışından gelip çalışanlar var mı? (Ör. Suriyeliler, Doğulular veya Afganlar vb.)

Hasat zamanı çevre köylerden gelenler oluyor özellikle meyve toplama döneminde. Bazen de Şanlıurfa'dan işçiler geliyor. Afgan çobanlar var burada birkaç tane.

7. Köyde tarımda kullanılmak üzere en fazla hangi girdiler (tohumluk, makine, gübre, ilaç vb.) dışarıdan alınıyor? Nereden tedarik ediliyor?

Tarımsal girdilerimizi genellikle tohum, tarım makinelerini, gübre, ilaç, yem ve damızlık hayvanları dışarıdan alıyoruz. Daha çok İlçemizdeki Tarım Kredi Kooperatifinden, yada bankadan aldığımız kredilerle Yozgat'tan ve diğer civar yerlerden alıyoruz.

8. Köyde eski gıda hazırlama usullerinden hangileri devam ediyor. Ör. salça, tarhana, bulgur, peynir vb.

Köyde kendi geçimimiz için temel mutfak gıdaları, bulgur, peynir, tereyağı, salça, mercimek, nohut, bal vb gibi gıdalarımızı kendimiz üretiyoruz.

9. Projenin tarım faaliyetlerine ilişkin bölgeye olumlu/olumsuz katkılarını değerlendirir misiniz?

Meyvecilik projesi bir kere köydeki işsizliği ortadan kaldırdı. Toprağı olan herkes ihtiyacı varsa 12 ay iş bulabildiği gibi hissesine düşen kira geliriyle de evine katkı sağlıyor. Bizim proje alnındaki arazimiz çorak bir yerd. Proje alnındaki tarlaları biz bir yıl eker diğer yılda nadasa bırakırdık. Ben şahsen bu projenin olumsuz bir tarafını görmüyorum. Çünkü projeden önce köyümüzü çok az insan biliyordu şimdi herkes merak ediyor gelip bakıyor, örnek bir proje bu. Projenin sayamayacağım kadar çok olumlu sonuçları oldu. Biz bu köyde meyvecilik olup olmayacağını bilmiyorduk. Bugün bakıyorsunuz bur da çok iyi elma, kiraz ve nektarin/şeftali yetiştiriyor.

10. Projenin bölgesel çevre üzerine olumlu/olumsuz etkilerini değerlendirir misiniz?

Projenin çevre üzerinde tabii ki olumlu etkileri oldu. Mesela eskiden biz damlama sulamay, sıvı gübre kullanmayı bilmiyorduk. Bu proje sayesinde zararsız

tarım ilaçlarını öğrendik, kimyasal katı gübreler yerine doğaya faydalı, bitkilere ve ürüne zarar vermeyen sıvı, orgomineral gübrelemeyi öğrendik. Yine kıraç olan 5 bin 400 dönüm araziye tamamen meyve ağaçlarıyla buluşturduk bunun çevre üzerinde olumlu faydaları oldu. Köyümüzün yeşil alanları çok artı, bizde çevre bilincinin gelişmesinde çok faydası oldu bu projenin. Daha bilinçli tarım yapmaya başladık mesela.

11. Projeye dahil edilen ve edilmeyen araziler arasında nasıl bir farklılaşma mevcut?

Olmaz mı? Mesela bizim proje alanı kıraç bir yerd. Köyümüzün en vasıfsız arazisi proje alınındakidir. Sulu tarım yaptığımız ırmak kenarı çok değerlidir. Orda biz şeker pancarı, fasulye gibi ürünler ekeriz. Tabi şimdi maliyetler arttı ama mecburen ekıyoruz. Yine kuru tarım yaptığımız ve projeye dahil edilmeyen köyümüzün 6 bin dönüm arazimiz daha var. Buğday, arpa, mercimek, nohut ekıyoruz. Projeye dahil edilen arazinin değeri çok arttı tabi. Gelirimiz de o araziden çok artı.

12. Projenin “sürdürülebilir kalkınma göstergelerine” ilişkin çıktıların değerlendirir misiniz?

-Refah: Köyünüzde Projeye birlikte refah düzeyinizde ne gibi değişimler oldu?

Projeye birlikte daha öncede dediğim gibi işsizlik kalmadı. Gelirimiz arttı şimdi köyde herkesin çok güzel evi var. Proje sayesinde kira gelirimiz arttı. Alım gücümüz gayet iyi. Şimdi köyde herkesin evi arabası var. Hatta çoğunun Yozgat'ta, Ankara'da, İstanbul'da da evleri var. Gençlerimiz isteyen projede çalışır.

-Sağlık: Projeye birlikte köyünüzde sağlık alanında yenilikler oldu mu?

Proje sayesinde sağlık ocağımız var. Gerçi şuan hemşire ve sağlık memuru şimdilik var ama faydası çok tabi bununda. Zaitten Kadışehri ilçemizde devlet hastanesi var bizim köye çok yakın.

-Konut ve Barınma: Projeye birlikte köyünüzde konut ve barınma konusunda ne gibi değişimler oldu?

Projeye birlikte köyde yaşayanların geliri artınca eskiyen ya da evi olmayanlar yeni evler yaptırdılar. Başka yerde olup köye yeniden ev yapan köylülerde baya çok. Onlarda yılın belli dönemlerinde gelip giderler.

-Yaşam Koşulları: Projenin yaşam şartlarınız üzerinde olumlu etkileri neler oldu?

Olmaz mı? tabi ki oldu. Şimdi çocuklar, gençler daha iyi şartlara sahip. Herkesin alım gücü artınca yaşantılarında baya değişiklikler oldu. Bizim kadınların çoğu ehliyet aldı sonra da gidip araba aldılar.

-Kültür: Projenin uygulanmasıyla birlikte köyünüzde ve sosyal yaşantınızda kültürel değişimler oldu mu?

Yani çok değişiklikler olmadı ama köyümüze gelen giden çok. Proje alanını merak eden yada bu örnek projeyi görmek isteyenler çoğaldı tabi.

-Sosyal Dayanışma: Projeye birlikte köyde sosyal dayanışma ağlarında nasıl değişimler yaşandı?

Projeye birlikte sosyal dayanışmamız daha da arttı. Herkes birlikte hareket etmenin faydalarını kendi hayatlarında görünce bunu önemsideler tabi. Çoğu köylümüz birlikte bir sürü alanda ortak işler yapmaya başladı. Yatırımlarını köyün dışında da birbirinden etkilenererek yapmaya başladılar. Örneğin yatırım amaçlı başka şehirlerde konut dükkan alanlar oldu.

-Eğitim: Projeye birlikte köyünüzde eğitimle ilgili yaşanan değişimler nelerdir?

Proje sayesinde biz ekonomik rahatlığa ulaşınca çocuklarımızı ve gençlerimizi daha rahat okutmaya başladık. Taşınalı eğitim var köyümüzde. Ama eskiden liseye kadar okuyordu çocuklar şimdi üniversiteye kadar okuyorlar. Bunların nedeni çocukların aileleri ekonomik olarak bu imkana sahip diye oluyor.

-Yerel ve Uluslararası Ticaret/İhracat: Projeye birlikte elde edilen ürünlerin pazarlanmasında yerel ve uluslararası ticari gelişmeleri anlatır mısınız?

Proje alanında da üretilen meyveler şirket üzerinden ihraç edilmektedir. Yine ülkemizde meyvecilik sektörüne bizim projenin çok katkısı oldu. On binlerce ton meyve üretilmektedir bu proje alanında.

-İstihdam: Projeye birlikte istihdam alanında yaşananlar nelerdir?

Bu proje sayesinde işsizlik bitti köyümüzde. Artık başka yerlere çalışmaya gitmeye gerek kalmadı. Eskiden herkes başka şehirlere vasıfsız işlerde çalışmaya gitmek zorundaydı. şimdi herşey çok daha iyi. Evinizin dibinde sigortalı 12 aylık işiniz var. daha ne olsun ki...

-İklim (Toprak, Su, Hava, Enerji, Orman): Projenin uygulanmasıyla birlikte yaşanan iklimsel değişimleri anlatır mısınız?

Proje sayesinde biz yeşilin bereketini görmeye başladık. Daha önce çorak ve boş olan bu araziler şimdi yemyeşil. Arazi sulu hale geldi. Proje alanının içinde birçok meyve çeşidi var. Hava daha temiz ve güzel artık. Zaten gelen herkes görüyor sanki orası bir orman alanı gibi. Önceden öyle değildi. Toprak çok verimli hale geldi, çok bereketli şimdi. Bu projeyle biz insan eliyle doğanın zenginleşebileceğini de görmüş olduk. Şimdi düşünün eskiden orası bomboş bir çorak araziydi. Ama şimdi bambaşka bir doğa harikası var bu deva alanda doğru mu? doğru keşke bu tür projeleri köyümüzde çok önceden uygulayabilseydik.

-Biyo-çeşitlilik: Projenin uygulanmasıyla biyo çeşitlilik anlamında ne gibi ürün desenleri ortaya çıktı?

Daha öncede dediğim gibi bu proje sayesinde biz meyveciliği öğrendik. Kuru tarım yerine sulu tarım ve ürün çeşidinin nimetlerini ve faydalarını da yıllardır görmeye başladık. Şuan proje alanında en az 6 çeşit meyve yani ürün deseni var. Kiraz, elma, Şeftali/nektarin, Ayva ve kısmen armut. Mesela ceviz de yetişiyor burada ama ona ağırlık vermedik. Yine bal kovanlarını koyduk bal üretiliyor. Sulama havuzunda 30 bin civarı sazan balığı yetiştiriliyor. Meyve ağaçların içinde sayısı her geçen gün artan binlerce kaz var. Bunlar hep bu proje sayesinde oldu. Bu arada şuan meyvelerden atıl durumda olanlardan bir sürü yeni ürün üretilmeye başlandı. Elma sirkesi, pekmez, marmelat vb gibi... Zamanla başka üren desenleri de artacak gibi duruyor. Çünkü her gün yeni bir şey üzerinde koyarak ilerliyoruz.

KABALI KÖYÜ ARAŞTIRMASI DERİNLEMESİNE MÜLAKAT FORMU 3. KİŞİ

Sayın Katılımcı,

Bu araştırma Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsü, Sosyal Çevre Bilimleri öğrencisi olarak Kabalı köyü sakinlerinin tarımsal faaliyetlerinin tespit edilmesi ve Meyvecilik Proje Alanı hakkındaki görüşlerinin alınması ve değerlendirilmesi amacıyla yapılmaktadır. Sizden bir isim istenmemektedir. Elde edilecek bilgiler tamamen bilimsel amaçlar için kullanılacaktır. Şimdiden teşekkür ederiz.

Üzeyir Tekin

Mülakatın uygulandığı tarih: 6.11.2021

Katılımcıyla ilgili bir değerlendirmeniz var ise lütfen en son sayfaya yapınız.

1.Köyde miras paylaşımı nasıl gerçekleşiyor? Kadınlara da mirastan pay veriliyor mu? Veriliyorsa yarısı mı?

Bildiğim kadarıyla mirasçılar arasında eşit paylaşım oluyor. Kadınlarda mirastan yürürlükteki miras kanunu neyse ona göre payına düşeni alıyor.

2. Köyde haneler arasında gelir ve yaşam seviyesi açısından nasıl bir farklılık var?

Kabalı köyünde durumu iyi olanlar olduğu gibi emekli olup sonradan gelen köy sakinleri var. Halihazırda herkesin durumu gayet iyi. Köy yerinde ekonomik durumu çok çok iyi olanlar var tabi. Tarlarından kendi gelirleri var sonuçta, hayvancılık yapan var. Proje alanından kira getirisi olan da var, çalışan da.

3. Köyde ürünler en fazla nerelere satılıyor?

Şeker pancarı ekenler, şeker fabrikasına satıyor. Tarımkredi kooperatifleri alıyor bazı ürünleri, bazılarını tahıl gibi olanları TMO'ya satmaktadırlar. Proje alanında ise ihraç ediliyor bir kısmı bir kısmı da yurt içinde çeşitli fabrikalara veya market zincirlerine satılıyor.

4. Borç para genellikle kimlerden alınıyor? Tüccarla ilişkiler ne düzeyde?

Ziraat bankası ve Tarım krediden finansal olarak krediler alınıyor kimi çiftçiler tarafından. Bazıları da kendi bütçesinden karşılıyor. Tabi tarım bakanlığının tarımsal desteklerinden de faydalanılıyor.

5. Köyde imece tarzı dayanışmalar var mı?

İmece usulü sosyal dayanışmalar kabalı köyünde özellikle ilk olarak büyük çapta bu meyvecilik projesiyle oldu. Şimdi geri alan diğer büyük arazi de de hayvancılık ile ilgili bir projenin hayata geçmesi için çalışmalar devam ediyor.

6. Köyde arazinin hasat zamanı il dışından gelip çalışanlar var mı? (Ör. Suriyeliler, Doğulular veya Afganlar vb.)

Kabalı köyüne çevre il ve ilçelerin köylerinden gelenler var. Az da olsa Afgan çoban da var.

7. Köyde tarımda kullanılmak üzere en fazla hangi girdiler (tohumluk, makine, gübre, ilaç vb.) dışarıdan alınıyor? Nereden tedarik ediliyor?

Köyün en büyük girdileri şüphesiz gübre, tarım ilaçları, sertifikalı tohum gibi ürünlerdir. Yine hayvan yemi dışarıdan alınıyor. Bu ürünler Tarım Kredi kooperatifleri, zirai ilaç ve yem fabrikalarından tedarik ediliyor.

8. Köyde eski gıda hazırlama usullerinden hangileri devam ediyor. Ör. salça, tarhana, bulgur, peynir vb.

Kabalı köyünde, eski gıda hazırlama usullerinden salça, peynir, tarhana, bulgur ve kurutulmuş yaz sebzeleri vb ürelerin üretimi devam ediyor.

9. Projenin tarım faaliyetlerine ilişkin bölgeye olumlu/olumsuz katkılarını değerlendirir misiniz?

Kabalı köyü meyvecilik projesi kamu, özel sektör ve vatandaş işbirliği açısından çok önemli bir uygulamadır. Bugün ülkemizin bu kırsal yöresinde böyle devasa bir projenin hayat geçmesi meyvecilik sektörü ve bölge halkı için birçok açıdan büyük ekonomik avantajlar sağlamaktadır. Kırac bir arazi varlığı bugün hem ülkemiz hem de köy sakinleri için gelir getirici önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Tarımda modern üretim yöntemlerinin avantajlarını, bu proje sayesinde her geçen gün köylülerde fark etmektedir. Bu saye de tarımda yeni üretim modelleri ve tekniklerini de yakından tanımış oldular. Ayrıca, proje sayesinde ülkemizin ve kabalı

köyünün kaynakları daha etkin ve verimli kullanılmaktadır. Bütün bunlar bu projenin olumlu faydalarını ortaya koymaktadır.

10. Projenin bölgesel çevre üzerine olumlu/olumsuz etkilerini değerlendirir misiniz?

Yine iklim ve çevre açısından bakıldığında projenin varlığı bölgenin söz konusu çevresel, iklimsel coğrafyasına ve biyoçeşitliliğine farklılık getirmiştir.

Yine insan sağlığını etkilemeyecek şekilde bilinçli bir ilaçlama yapılıyor. Organik tarıma geçiş çalışmaları ise devam ediyor. İşletme içerisinde 300 civarında koyun var ve 2000'e yakın da kaz yetiştiriliyor. Otlarla biyolojik mücadeleyi de bu koyun ve kazlarla yapıyor. Aynı zamanda arazide daha çok meyve tutumunu sağlamak amacıyla da dışarıdan arıcıları buraya davet ederek, yaklaşık bin adet arı kovanı değişik bölgelere yerleştirerek polinasyonu (tutunmayı) sağlamak bu projede öne çıkan çevresel olumlu etkilerdir.

Ayrıca, köy sakinleri modern tarımın çevre üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini bu proje sayesinde öğrenerek diğer alanlarda daha çevreci bir bakış açısıyla tarımsal üretim faaliyetlerinde bulunmaktadır.

11. Projeye dahil edilen ve edilmeyen araziler arasında nasıl bir farklılaşma mevcut?

Kabalı köyünde proje arazisi daha önce de belirttiğimiz gibi kıraç ve tarıma elverişli olmayan bir araziydi. Şuan köyün en değerli arazileri arasında bu meyvecilik projesinin olduğu araziler girmiş durumdadır. Yine diğer verimli arazileri de köyde sulu tarıma dayalı üretim devam etmektedir. Projeye birlikte köyün arazileri oldukça fazla değer kazanmış durumdadır.

12. Projenin “sürdürülebilir kalkınma göstergelerine” ilişkin çıktılarının değerlendirir misiniz?

-Refah: Köyünüzde Projeye birlikte refah düzeyinizde ne gibi değişimler oldu?

Birincisi köyün gelir düzeyinde eskiye oranla oldukça büyük fark var. Köyde yaşayan ve proje alanında arazisi olan hane halkının refah düzeyinde olumlu katkılar var. Köy sakinlerimin gelir düzeyinin artmasıyla birlikte köyde konut, araba, tarım makinelerinin modernleşmesinde büyük iyileşmeler olmuştur.

-Sağlık: Projeyle birlikte köyünüzde sağlık alanında yenilikler oldu mu?

Köyde sağlık ocağı var. Gelen gidenin artmasıyla birlikte sağlık alanında eskiye nazaran iyileşme var.

-Konut ve Barınma: Projeyle birlikte köyünüzde konut ve barınma konusunda ne gibi değişimler oldu?

Projenin hayata geçmesinden birkaç yıl sonra köyün konut yapısında iyileşmeler gerçekleşmeye başladı. Şuan ki konutların çoğu ya yeni yapıldı ya da yenilendi. Herkesin evi var köyde, emekli olup gelenlerde ev yaptılar. diğer şehirlere göç edip yazın köye gelenlerde çok modern evler yaptılar.

-Yaşam Koşulları: Projenin yaşam şartlarınız üzerinde olumlu etkileri neler oldu?

Projeyle birlikte köyde yaşam şartlarında çok olumlu etkiler oldu. Kadınların çalışmaya başlaması, çocuk ve gençlerin daha iyi eğitim almaları vb gibi çok olumlu gelişmeler oldu.

-Kültür: Projenin uygulanmasıyla birlikte köyünüzde ve sosyal yaşantınızda kültürel değişimler oldu mu?

Proje sayesinde Kabala köyü çok bilinir oldu. Her kesimden ziyaretçiler geliyor. Proje alanını merak eden yada bu örnek projeyi görmek isteyenlerin sayısında artış var her geçen gün. Bütün bunlar sosyal yaşantıyı ve köyün kültürel etkileşimini artıran etmenler oldu.

-Sosyal Dayanışma: Projeyle birlikte köyde sosyal dayanışma ağlarında nasıl değişimler yaşandı?

Projeyle birlikte sosyal dayanışma ağlarında eskiye nazaran olumlu anlamda değişimler oldu. Ortak işbirliğinin değerini ve olumlu faydalarını gören köy sakinleri birlikte bazı kararların köye faydasına şahit oldular. Örneğin hayvancılık projesinin hayata geçmesinde şuan meyvecilik projesine nazaran daha hevesli oldukları ortadadır.

-Eğitim: Projeyle birlikte köyünüzde eğitimle ilgili yaşanan değişimler nelerdir?

Eğitim bugün aileler için baya ekonomik açıdan baya külfetli bir alan. Proje sayesinde köyde yaşayanların gelirlerindeki iyileşme sayesinde çocuklar daha iyi eğitim olanaklarını yakaladılar. Köyden üniversiteye gidenlerin sayısında artış var.

-Yerel ve Uluslararası Ticaret/İhracat: Projeyle birlikte elde edilen ürünlerin pazarlanmasında yerel ve uluslararası ticari gelişmeleri anlatır mısınız?

Projeyi işleten firma meyvelerin büyük çoğunluğunu ihraç etmektedir. Kim derdi ki Kabalı köyündeki meyveler yurtdışı pazarlar da satılacak, bunlar önemli şeyler.

-İstihdam: Projeyle birlikte istihdam alanında yaşananlar nelerdir?

Projenin hayata geçmesiyle birlikte Kabalı köyünde işsizlik yok. Artık başka yerlere çalışmaya gitmeye gerek kalmadığından ve dışarıdan işçi almaya başladığından dolayı istihdam alanında bir sıkıntı yok. Eskiden herkes başka şehirlere vasıfsız işlerde çalışmaya gitmek zorundaydı. Şimdi ise kendi köyünde insanlar 12 aylık sigortalı bir işte çalışıyor.

-İklim (Toprak, Su, Hava, Enerji, Orman): Projenin uygulanmasıyla birlikte yaşanan iklimsel değişimleri anlatır mısınız?

Proje sayesinde toprak çok verimli hale geldi. Sulama sisteminin damlamaya geçmesiyle hem daha etkin ve verimli bir su kullanımı var hemde daha önce ekilmeyen bir arazi varlığının meyve bahçeleriyle donatılması bu bölge için oldukça önemli iklimsel ve çevresel değişimlere yol açtı. Proje sayesinde enerji kullanımda da özellikle sulamada baya tasarruf sağlanmıştır. Bölgenin hava değişiminde de belirgin olumlu yansımalar olmuştur.

-Biyo-çeşitlilik: Projenin uygulanmasıyla biyo çeşitlilik anlamında ne gibi ürün desenleri ortaya çıktı?

Kuru tarım yerine sulu tarım ve ürün çeşidinin artmasıyla birlikte bölgenin biyo çeşitliliğinde de zenginleşme yaşanmıştır. Şuan proje alanında en az 6 çeşit meyve yani ürün deseni var. Kiraz, elma, Şeftali/nektarin, Ayva ve kısmen armut ve ceviz. Yabancı otlarla mücadelede kaz ve koyun varlığında büyük bir artış var. Yine arı kovanlarının proje alanına yerleştirilmesi biyo çeşitliliğin zenginleşmesinde çok önemli olduğunu belirtmek gerekir. Sulama havuzunda 30 bin civarı sazan balığı yetiştiriliyor. Bütün bunlar hep bu proje sayesinde oldu.

KABALI KÖYÜ ARAŞTIRMASI DERİNLEMESİNE MÜLAKAT FORMU 4. KİŞİ

Sayın Katılımcı,

Bu araştırma Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsü, Sosyal Çevre Bilimleri öğrencisi olarak Kabalı köyü sakinlerinin tarımsal faaliyetlerinin tespit edilmesi ve Meyvecilik Proje Alanı hakkındaki görüşlerinin alınması ve değerlendirilmesi amacıyla yapılmaktadır. Sizden bir isim istenmemektedir. Elde edilecek bilgiler tamamen bilimsel amaçlar için kullanılacaktır. Şimdiden teşekkür ederiz.

Üzeyir Tekin

Mülakatın uygulandığı tarih: 6.11.2021

Katılımcıyla ilgili bir değerlendirmeniz var ise lütfen en son sayfaya yapınız.

1.Köyde miras paylaşımı nasıl gerçekleşiyor? Kadınlara da mirastan pay veriliyor mu? Veriliyorsa yarısı mı?

Kabalı köyünde mevcut miras hukukuna göre bir miras paylaşımı vardır. Kadınlarda mirastan erkekler gibi eşit oranda pay almaktadır.

2. Köyde haneler arasında gelir ve yaşam seviyesi açısından nasıl bir farklılık var?

Kabalı köyünde haneler arasında gelir ve yaşam seviyesi bakımından çok fazla bir farklılık yok. Ancak arazi varlığı fazla olan ve az olan haneler var. Başka şehirlerde emekli olup köye yerleşen emekliler var. Farklı tarımsal ve hayvansal uğraşları olanlarda var.

3. Köyde ürünler en fazla nerelere satılıyor?

Meyvecilik projesinin ürünlerin büyük çoğunlu yurt dışına ihraç edilmektedir. Geri kalan kısmı ise yurt içinde satışa sunulmaktadır. Köyde üretimi yapılan diğer ürünlerin büyük çoğunluda Türk Şeker Fabrikasına, Tarım Kredi ve TMO gibi devlet kuruluşlarına satılmaktadır. Hayvanlar ise ilçe pazarına götürülüp tüccarlara satılmaktadır.

4. Borç para genellikle kimlerden alınıyor? Tüccarla ilişkiler ne düzeyde?

Ziraat bankası çiftçi kredileri ve Tarım krediden borç para alınmaktadır. Tüccarlara borçlananlar ise daha çok hayvancılık yapan hanelerdir.

5. Köyde imece tarzı dayanışmalar var mı?

Kabalı köyünün en büyük imece tarzı dayanışması bence bu meyvecilik projesidir. Buna benzer projelere bundan sonra daha yatkın olduklarını çok rahat gözlemleyebiliriz.

6. Köyde arazinin hasat zamanı il dışından gelip çalışanlar var mı? (Ör. Suriyeliler, Doğulular veya Afganlar vb.)

Kabalı köyüne komşu köylerden gelenler var. ayrıca Şanlıurfa ve diğer illerden de gelen var. Bildiğim kadarıyla sadece birkaç Afgan çoban var.

7. Köyde tarımda kullanılmak üzere en fazla hangi girdiler (tohumluk, makine, gübre, ilaç vb.) dışarıdan alınıyor? Nereden tedarik ediliyor?

Tarımsal girdilerin başında gelen tohum, gübre, ilaç, yem, tarımsal makineler vb gibi ürünlerin tümü dışarıdan alınıyor. Tarım kredi kooperatifleri, ziraat odaları ve diğer özel iş yerlerinden alınıyor ürünler.

8. Köyde eski gıda hazırlama usullerinden hangileri devam ediyor. Ör. salça, tarhana, bulgur, peynir vb.

Kabalı köyünde, eski gıda hazırlama usullerinden elde edilen ürünlerin çoğu pazar için değil kendi ihtiyaçları için hala üretilmektedir. Bu ürünlerin başlıcaları, peynir, salça, tereyağı, bulgur, tarhana, sebze vb'dir.

9. Projenin tarım faaliyetlerine ilişkin bölgeye olumlu/olumsuz katkılarını değerlendirir misiniz?

Kabalı köyü meyvecilik projesi kamu, özel sektör ve vatandaş işbirliğiyle yapılmaktadır. 5.640 dekarlık proje sahasında 468 çiftçiye ait 1.600 parsel birleştirilmiş olup, sınırların birleştirilmesi sonucu yaklaşık 400 dekar alan tarım üretimine kazandırılmıştır. Uygulamadan önce hububat tarımı yapılan proje sahasında dekara çiftçi 42 TL gelir elde ediyordu. bugün bu oranlar çok çok yüksek bir noktadadır. Bu proje sayesinde atıl durumda bulunan 300 dekar hazine arazisi de tarıma kazandırılmıştır.

Kadıışehri İlçesi'nde proje öncesi var olan tarımsal üretim kapasitesi tamamen tarla üretimine dayanmaktadır. Tarla üretimi olarak kuru tarımın gereği olarak üretilen ağırlık hububat ürünleridir. En çok yetiştirilen bitkiler ekmeklik buğday ve arpadır. Üretim geleneksel tarım yöntemleriyle kurak koşullarda yapıldığından yıllık ortalama getirisi dekar başına 50 TL olup ekonomik kazanç mantığından çok, geçimlik olarak

yapılmaktadır. Yılda ortalama çalışma gün sayısı 60 gün olup işgücüne katılım oranı düşüktür. Bu projeye tarımsal üretimde etkin işgücü kullanımının sağlanması temel prensip olup, bölgenin uygun yetiştirme iklimine sahip olması nedeniyle modern meyvecilik yapılması amaç edinmektedir. Özellikle üretimi hane halkı ihtiyacını karşılayamaya yönelik olarak yapılan ve üretilmesinde her hangi ekstrem bir olumsuzluk bulgusuna rastlanılmayan elma ve kiraz çeşitleriyle modern bir bahçe kurulmuş ve hayata geçirilmiştir.

10. Projenin bölgesel çevre üzerine olumlu/olumsuz etkilerini değerlendir misiniz?

Tarımsal üretim toprak, su ve doğa şartlarına göre yapılan bir üretim şekli olup bu üç bileşenin uygunluğunda yapılması gerekmektedir. Sulama projesi hazırlama sırasında suyun temin edileceği Çekerek Irmağı'nın suyu analiz edilmiş ve sulama için herhangi bir olumsuzluğa rastlanılmamıştır. Proje fikrine paralel olarak kurulan küçük ölçekli meyve bahçeleri sayesinde iklim olarak her hangi bir kısıtlama bulunmadığı görülmüştür. Ancak bütün verilerin tespiti adına 2010 yılında Yozgat Meteoroloji Müdürlüğü'nden bölgenin son 10 yıllık iklim verileri alınmıştır. Diğer bileşenin tespiti adına proje sahası içerisinde kalan arazilerin toprak özelliklerinin belirlenmesi adına 21.05.2009 yılında örnekler alınmış, Tokat Toprak Su Kaynakları Araştırma Enstitüsü'ne gönderilmiş, elde edilen bilgiler neticesinde meyve plantasyonu oluşturulmuştur.

Proje sahası ülkemizde ilk olarak kullanılan tam otomasyonlu 3 milyon metre damlatıcı boru uzunluğuna sahip radyo frekanslı sulama sistemi ve 25.000 tonluk membran sulama havuzuna sahiptir. Yine projeden önce 164 olan köydeki traktör sayısı proje sahasında 13'e düşmüştür.

Proje sahasında daha önce kabalı köyünde olmayan; 2.800 dekar Yarı Bodur Elma, 1.050 dekar Kiraz, 680 dekar Şeftali–Nektarin, 400 dekar Armut, 180 dekar Tam Bodur Elma plantasyonları mevcuttur. Tam bodur elma plantasyonu telli terbiye sistemi ile entegre edilmiştir. İlaçlama ve gübreleme sistemi tamamen iyi tarım uygulamaları kapsamında yapılmaktadır. Yıllık iyi tarım uygulamaları yapılmış 30.000 tonun üzerinde kaliteli ve homojen dış satıma uygun meyve üretimi gerçekleşmektedir.

Meyvecilik havzasında halihazırda otlarla biyolojik mücadeleyi de koyun ve kazlar yapıyor. Aynı zamanda arazide daha çok meyve tutumunu sağlamak amacıyla da

yaklaşık bin adet arı kovanı değişik bölgelere yerleştirerek polinasyonu (tutunmayı) sağlamak bu projede öne çıkan çevresel olumlu etkilerin başında gelmektedir.

11. Projeye dahil edilen ve edilmeyen araziler arasında nasıl bir farklılaşma mevcut?

Kabalı köyünde proje arazisi daha önce de belirttiğimiz gibi kıraç ve tarıma elverişli olmayan bir araziydi. Şuan köyün en değerli arazileri arasında bu meyvecilik projesinin olduğu araziler girmiş durumdadır. Yine diğer verimli arazileri de köyde sulu tarıma dayalı üretim devam etmektedir. Projeye birlikte köyün arazileri oldukça fazla değer kazanmış durumdadır.

12. Projenin “sürdürülebilir kalkınma göstergelerine” ilişkin çıktılarının değerlendirir misiniz?

-Refah: Köyünüzde Projeye birlikte refah düzeyinizde ne gibi değişimler oldu?

Yıl boyu aktif olarak 63 kişi düzenli olarak sigortalı çalışmaktadır. Çiftçiler kendi arazilerinden, arazi büyüklüğüne göre, kira geliri alıp çalışma imkanına sahiptirler. Köyde Sosyal Yardımlaşma Dayanışma Vakfından alınan yardımlar, engelliler hariç, sona ermiştir.a Proje bölge ekonomisi ve istihdamına büyük katkı sağlamıştır. Hasat döneminde 4-5 aylık periyotta 600 kişinin üzerinde kişi istihdam edilmektedir.

-Sağlık: Projeye birlikte köyünüzde sağlık alanında yenilikler oldu mu?

Sağlık alanında yenilikler olmadı.

-Konut ve Barınma: Projeye birlikte köyünüzde konut ve barınma konusunda ne gibi değişimler oldu?

Projenin hayata geçmesinden birkaç yıl sonra köyün konut yapısında iyileşmeler gerçekleşmeye başladı. Şuan ki konutların çoğu ya yeni yapıldı ya da yenilendi. Herkesin evi var köyde, emekli olup gelenlerde ev yaptılar. Diğer şehirlere göç edip yazın köye gelenlerde çok modern evler yaptılar. Yatırımın ve projenin yapıldığı kabalı köyüne bu sayede tersine göçü de bir anlamıyla başlatmış olduğunu 12 ailenin köye geri gelmesin bağlamak mümkündür.

-Yaşam Koşulları: Projenin yaşam şartlarınız üzerinde olumlu etkileri neler oldu?

Projenin başta refah düzeyinin artması bakımında köyde yaşayan insanların yaşa koşullarında birçok açıdan olumlu etkileri olmuştur. Özellikle köyde sigortalı bir istihdam ortamının sağlanmış olması oldukça önemlidir.

-Kültür: Projenin uygulanmasıyla birlikte köyünüzde ve sosyal yaşantınızda kültürel değişimler oldu mu?

Bu proje etkin olmayan işgücünün kullanımını arttırdığı gibi tarımsal üretimde geleneksel üretim mantığı yerine üretimin modern metotlarla yapılabilmesinin gösterilmesi adına bir kültürel değişimi de beraberinde getirmiştir. Özellikle modern meyve üretiminin benimsenmesi, kültürel uygulamaların mantığının içselleştirilmesi ve üretim mantığının geliştirilmesi adına ilçe genelinde küçük ölçekli meyve bahçelerinin kurulmasına öncülük etmesi bakımından bir nevi köprü görevi sağlamıştır.

-Sosyal Dayanışma: Projeyle birlikte köyde sosyal dayanışma ağlarında nasıl değişimler yaşandı?

Projeyle birlikte sosyal dayanışma ağlarında eskiye nazaran olumlu anlamda değişimler oldu. Ortak işbirliğinin değerini ve olumlu faydalarını gören köy sakinleri birlikte bazı kararların köye faydasına şahit oldular. Örneğin hayvancılık projesinin hayata geçmesinde şuan meyvecilik projesine nazaran daha hevesli oldukları ortadadır.

-Eğitim: Projeyle birlikte köyünüzde eğitimle ilgili yaşanan değişimler nelerdir?

Proje kapsamında ilçede Bahçe Tarımı Meslek Yüksek okulu açılmış olup öğrencilere burs, staj ve iş imkanı verilmektedir. Eğitim bugün aileler için baya ekonomik açıdan baya külfetli bir alan. Proje sayesinde köyde yaşayanların gelirlerindeki iyileşme sayesinde çocuklar daha iyi eğitim olanaklarını yakaladılar. Köyden üniversiteye gidenlerin sayısında artış var.

-Yerel ve Uluslararası Ticaret/İhracat: Projeyle birlikte elde edilen ürünlerin pazarlanmasında yerel ve uluslararası ticari gelişmeleri anlatır mısınız?

Meyveler hem yurtdışı pazarlara hem de yurt içi pazarlara gönderilmektedir. Bu sürecinin tümü meyve bahçesinin işletmesini üstelenen firma tarafından yapılmaktadır.

-İstihdam: Projeyle birlikte istihdam alanında yaşananlar nelerdir?

Hem Kabalı Köyü hem de civar köylerden 200'ün üzerinde kadın çiftçi proje sahasında sigortalı olarak çalışarak aile ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Proje bölge ekonomisi ve istihdamına büyük katkı sağlamış olup, hasat döneminde 4 aylık periyotta 600 kişiye iş kapısı olmaktadır.

-İklim (Toprak, Su, Hava, Enerji, Orman): Projenin uygulanmasıyla birlikte yaşanan iklimsel değişimleri anlatır mısınız?

Geleneksel kuru tarım uygulamasının olduğu bölgede modern sulama sistemiyle kurulan bu meyvecilik projesi elbette ki, iklimsel açıdan bir çok değişimi de beraberinde getirmiştir. Projenin uygulandığı günden bu yana geçen süre zarfında bölge ikliminde çok sert soğuk ve kurak geçen iklimde yumuşaması meteorolojik verilere de yansımaktadır. Hava kalitesindeki olumlu değişim ve orman varlığındaki somut meyve bahçesinin varlığı söz konusu iklimsel değişimin en önemli göstergelerindendir.

-Biyo-çeşitlilik: Projenin uygulanmasıyla biyo çeşitlilik anlamında ne gibi ürün desenleri ortaya çıktı?

Daha önce çorak bir arazi olan mevcut proje alanı şuan yem yeşil orman gibi bir havzaya dönüşmüştür. Hem bitki popülasyonu hemde hayvan faunası bakımında bir zenginleşmenin yaşandığını açıkça belirtmek mümkündür.

EK-4: KABALI KÖYÜ ARAŞTIRMASI ANKET FORMU

Sayın Katılımcı,

Bu araştırma Ankara Üniversitesi Sosyal Çevre Bilimleri öğrencisi olarak Kabalı köyü sakinlerinin tarımsal faaliyetlerinin tespit edilmesi ve Meyvecilik Proje Alanı hakkındaki görüşlerinin alınması ve değerlendirilmesi amacıyla yapılmaktadır. Sizden bir isim istenmemektedir. Elde edilecek bilgiler tamamen bilimsel amaçlar için kullanılacaktır. Şimdiden teşekkür ederiz.

Üzeyir Tekin

Anketin uygulandığı tarih: _____

Anketör:

Anketör olarak bir hanehalkı ya da katılımcıyla ilgili bir değerlendirmeniz var ise lütfen en son sayfaya yapınız.

A. HANE SORU KÂĞIDI

1. Hanenin oturduğu konut: (1) Geleneksel (kerpiç ağırlıklı) köy evi (2) Müstakil bakımlı betonarme ev (3) Apartman dairesi (4) Baraka (5) Başka _____

2. Kabalı'da oturduğunuz konut kaç yılında yapıldı? _____

3. Kabalı'da yaz kış oturuyor musunuz? (1) Evet (2) Hayır

3.ek. Eğer mevsimlik oturuyorsanız diğer eviniz nerededir? (Dikkat: Mevsimlik olarak oturuş ev yazılacak. Ör. Ankara, Sorgun vb.): _____

4. Köyde ailenize ait aşağıda belirtilen araçlar var mı? (Lütfen işaretleyiniz)

	Kolaylıklar/ araçlar	eşyalar/ (1) Var	(2) Yok
1	Otomobil		
2	Traktör		
3	Kamyonet		
4	Motorsiklet		

5. Çiftlik hayvanlarınız var mı? Var ise ne kadar?

		Var olup olmadığı	→ Var ise sayısını yazınız
1	Büyükbaş hayvan	(1) Var (2) Yok	
2	Küçükbaş hayvan	(1) Var (2) Yok	
3	Küçükbaş hayvan ise türü	(1) Küçükbaş hayvan yok (2) Koyun (3) Keçi	
4.	Kümes hayvanı ise türü	(1) Kaz (2) Ördek (3) Tavuk	

6. Şu anda köyde oturduğunuz evde kaç kişi yaşıyorsunuz? _____

7. Hanehalkı kompozisyonu: Köyünüzdeki hanenizde aynı çatı altında yaşadığınız kişilerle ilgili bilgi verir misiniz? (Başka bir aile kuran çocuklar katılmıyor)

	Görüşülen kişiye yakınlık	Cinsiyeti	Yaşı	Eğitimi	Medeni Durumu	Yaptığı işi/ işleri	Sosyal güvenliği varsa türü
1	(Hane reisi)						
2							
3							
4							
5							
6							

[Not: Yaptığı işi şu kategorilere göre yazılacaktır. Aile üyesi birden fazla iş yapıyorsa hepsi yazılmalı:]

(1) Çiftçi (2) Memur (3) **Memur emeklisi** (4) İşçi (5) **İşçi emeklisi** (6) Esnaf (7) **Tarım BağKur emeklisi** (8) İşsiz (9) Öğrenci (18 yaşın altındakilere gerek yok) (10) **Tarım işçisi** (11) Ev kadını (12) BAŞKA (belirtiniz)

***İki meslek birden söyleniyorsa yazılabilir: Ör: Çiftçi ve tarım BağKur emeklisi gibi.**

***Eğitim durumu** (1) Okur yazar değil (2) Okur yazar ama okul bitirmemiş (3) İlkokul mezunu (4) Ortaokul mezunu ya da ilköğretim mezunu (5) Lise veya dengi okul mezunu (6) Yüksek okul veya üniversite mezunu (7) Başka

***Sosyal güvenlik türü için:** (1) Emekli sandığı (2) SSK (3) Tarım Bağ-Kur (4) Esnaf Bağ-Kur (5) Diğer (belirtiniz)

***Hanede 6'dan fazla kişi olması durumunda, tabloya ek olarak gerekirse sayfanın üstünü kullanınız**

DİKKAT: 7.ek.a ve 7.ek.b soruların yanıtları yukarıdaki tabloya göre anketör tarafından dikkatlice dolduracaktır

→7.ek.a. Hane üyeleri arasında aktif olarak bir işte çalışan kaç kişi var? (12-65 yaş arası) ____

[Not: yanıt, yukarıdaki tabloyla uyum içinde olmalı]

→7.ek.b. Hane üyeleri arasında bir işten emekli olmuş kaç kişi var? _____

[Not: Bu kısım anketör tarafından doldurulacaktır ve yukarıdaki tabloyla uyum içinde olmalı]

8. Ortalama aylık toplam hane geliriniz ne kadar?

(1) 2 bin TL ve altı (2) 2 bin bir TL - 4 bin TL arası (3) 4 bin bir TL - 6 bin TL arası (4) 6 bin bir TL - 8 bin TL arası (5) 8 bin bir TL - 10 bin TL arası (6) 10 bin bir TL ve üzeri

9. Hane geliriniz hangilerinden oluşuyor? (Varsa birden fazla yanıt: Hane üyelerinin tümünün geliri dahil)

(1) Tarım (2) Hayvancılık (3) Memurluk (4) İşçilik (5) Ticaret (6) Tarım arazisi kira (ortakçıya verme dahil) geliri (7) Konut kirası (8) Son on yılda arazi satışı (9) Maddi yardım (10) Erzak yardımı (11) Başka _____

[Not: Bu sorunun cevabı, 6. soru tablosuyla uyumlu olmalı]

10. Hanenizde el sanatlarıyla uğraşan biri var mı? (1) Evet (2) Hayır

→11.ek. Var ise ne işi yapıyor? _____

11. Başkasının arazisinde ortakçılık yapıyor musunuz? (1) Evet (2) Hayır

12. Kendiniz arazinizi ortakçıya veriyor musunuz? (1) Evet (2) Hayır

13. Aşağıdaki mevkilerde kaç dönüm araziniz var veya işletiyorsunuz?

Mevki	Sahibi	Ortakçıya veya kiracıya veriyor	Kendisi ortakçı olarak işletiyor	Dönüm	Ne ekip biçtiği?	İşlenmiyorsa işletleyiniz
Proje Alanı (Ağalı)						
Yapaz (Bağlar)						
Öz (Irmak kenarı)						
Başka bir köy veya diğer						
TOPLAM						

14. Son 10 yılda Proje Alanında arazi satın aldınız mı?

(1) Evet (2) Hayır

→Evet ise ne kadar ve niçin? _____

15. Son 10 yılda Proje Alanında arazi sattınız mı?

(1) Evet (2) Hayır

→Evet ise ne kadar ve niçin? _____

16. Proje Alanında aileden kadrolu çalışan var mı?

(1) Evet (2) Hayır

17. Proje Alanında ailenizden herhangi biri yevmiyeli olarak çalışıyor mu?

(1) Evet sürekli çalışan var (2) Evet genellikle çalışan var (3) Evet ara sıra çalışan var
(4) Hayır

→Hayır ise geçmişte çalıştı mı? Niçin devam etmedi?

18. Projeye katılımınızda temel (sizi ikna eden) aktör kimdir?

Kaymakamlık ()

Siyasiler ()

Köy muhtarlığı ()

Ziraat Odası ()

19. Projenin gidişatından memnun musunuz?

Evet () Hayır () Kısmen ()

20. Benzer bir proje gene yapılacak olsa arazinizi verir misiniz?

Arazimi veririm ()

Arazimi vermem ()

Belki ()

21. Bu projeden ilk 3 beklentiniz nelerdir? Lütfen sadece 3 kutucuğu işaretleyiniz.

- ☐ Gelir seviyesinin artırılması
- ☐ Güvenlik
- ☐ Her platformda vatandaş temsil etme
- ☐ İstihdam garantisi
- ☐ Mülkiyet haklarını ve her türlü çıkarlarını 3.kişilere ve özel sektöre karşı korumak
- ☐ Pazarlama ve yeni pazarlar bulma
- ☐ Proje alt ve üst yatırımlarının finansmanının devlet tarafından bedelsiz olarak karşılanması ve ya karşılayacak kaynakları bulması
- ☐ Sosyal Güvenlik ve Sağlık
- ☐ Tanıtım ve organizasyon yapısının kurulması
- ☐ Tarımsal eğitim konusunda dönüşümü sağlaması
- ☐ Toprağın ve verimliliğin korunması
- ☐ Diğer

22. Hanenizde Kabalı dışında *mevsimlik bir işte* (orman işleri, tarım işleri, fidancılık, inşaat, turizm vb.) çalışan biri var mı?

(1) Evet (2) Hayır

→22.ek. Var ise en son nerede ve ne işte çalıştı? Yer: _____

/ İşi: _____

23. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden elde ettiğiniz ürünleri hangi kuruluşlara ve kişilere satıyorsunuz? (Lütfen birden fazla işaretleyiniz)

Ürün	Kooperatif	Tüccar	Özel şirket	Pazarda perakende	Kendi çevresine perakende	Kendi ihtiyacı için	Varsa başka bir alıcı	Üretmiyorsa işaretleyiniz
Buğday								
Nohut								
Mercimek								
Kuru fasulye								
Soğan								
Şeker Pancarı								
Sarmısak								
Mısır								
Yonca								
Büyükbaş hayvan								
Küçükbaş hayvan								
Kümes hayvanı								
Hayvansal ürünler								
Diğer								

B. KATILIMCI SORU KAĞIDI (Anket Yapılan Kişi)

1. Katılımcı kişinin cinsiyeti: (1) Erkek (2) Kadın

2. Katılımcı kişinin yaşı: _____

3. Katılımcı kişinin işi: _____(İki meslek birden söyleniyorsa yazılabilir: Ör: Çiftçi ve tarım BağKur emeklisi gibi)

4. Katılımcı kişinin medeni durumu (1) Hiç evlenmedi (2) Evli (3) Boşandı (5) Evli ama ayrı yaşıyor (6) Eşi öldü (7) Başka: _____

5. Katılımcı kişinin eğitim durumu (1) Okur yazar değil (2) Okur yazar ama okul bitirmemiş (3) İlkokul mezunu (4) Ortaokul mezunu ya da ilköğretim mezunu (5) Lise veya dengi okul mezunu (6) Yüksek okul veya üniversite mezunu (7) Başka _____

[1-9 arası sorular anketör tarafından doldurulup, 7. sorudaki tabloyla uyum içinde olmalı]

6. İlerde bu köyden göç etmeyi düşünüyor musunuz? (1) Evet (2) Hayır (3) Bilmiyorum

→6.ek.a. *Evet ise, neden bu köyden göç etmek istiyorsunuz?* _____

→6.ek.b. *Evet ise, nereye göç etmek istiyorsunuz?* _____

7. Kadışehri'ne ne kadar sıklıkla gidiyorsunuz? (1) Her gün (2) Haftada en az bir kez (3) İki haftada en az bir kez (4) Ayda en az bir ke kez (5) Üç ayda en az bir kez (6) Altı ayda en az bir kez (7) Yılda en az bir kez

8. Sorgun'a ne kadar sıklıkla gidiyorsunuz? (1) Her gün (2) Haftada en az bir kez (3) İki haftada en az bir kez (4) Ayda en az bir kez (5) Üç ayda en az bir kez (6) Altı ayda en az bir kez (7) Yılda en az bir kez

9. Sizce Kabalı'nın en önemli 3 temel sorunu veya ihtiyacı nelerdir? Bunların hangisini birinci sıraya yerleştirirsiniz?

1 _____

2 _____

3 _____

10. Eklemek istediğiniz başka bir şey varsa lütfen belirtiniz.

Teşekkür ederiz!

EK-5: GÖRÜŞME FORMU

1. Köyde miras paylaşımı nasıl gerçekleşiyor? Kadınlara da mirastan pay veriliyor mu? Veriliyorsa yarısı mı?
 2. Köyde haneler arasında gelir ve yaşam seviyesi açısından nasıl bir farklılık var?
 3. Köyde ürünler en fazla nerelere satılıyor?
 4. Borç para genellikle kimlerden alınıyor? Tüccarla ilişkiler ne düzeyde?
 5. Köyde imece tarzı dayanışmalar var mı?
 6. Ürün hasat zamanında aile emeği dışında yevmiyeci veya başkaları çalıştırılıyor mu? Nerelerden?
 7. Köyde arazinin hasat zamanı il dışından gelip çalışanlar var mı? (Ör. Suriyeliler, Doğulular veya Afganlar vb.)
 8. Köyde tarımda kullanılmak üzere en fazla hangi girdiler (tohumluk, makine, gübre, ilaç vb.) dışarıdan alınıyor? Nereden tedarik ediliyor?
 9. Köyde eski gıda hazırlama usullerinden hangileri devam ediyor. Ör. salça, tarhana, bulgur, peynir vb.
 10. Bölgeye ilişkin projenin tarım faaliyetlerine olumlu/olumsuz katkılarını değerlendirir misiniz?
 11. Projenin bölgesel çevre üzerine olumlu/olumsuz etkilerini değerlendirir misiniz?
 12. Projeye dahil edilen ve edilmeyen araziler arasında nasıl bir farklılaşma mevcut?
 13. Projenin “sürdürülebilir kalkınma göstergelerine” ilişkin çıktılarını değerlendirir misiniz?
- Refah: -Sağlık: -Konut ve Barınma: -Yaşam Koşulları:
- Kültür:
- Sosyal Dayanışma:
- Eğitim:
- Yerel ve Uluslararası Ticaret:
- İstihdam:
- İklim (Toprak, Su, Hava, Enerji, Orman):
- Biyo-çeşitlilik: